

**UNIVERZITET U BEOGRADU
EKONOMSKI FAKULTET**

Jelena R. Despić

**MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA
IZ SRBIJE OD 1991. GODINE
U KANADU I SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Beograd, 2015

Mentor:
Dr Biljana Radivojević, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

Član Komisije: _____

Član Komisije: _____

Član Komisije: _____

Datum odbrane: _____

ZAHVALNICA

Koristim priliku da zahvalim svim kolegama i ljudima dobre volje koji su učestvovali u pripremi i sprovođenju istraživanja, kao i tokom rada na izradi finalne verzije ovog doktorata.

Veliku zahvalnost dugujem ispitanicima, bez čijeg angažovanja ovo istraživanje ne bi bilo moguće.

Posebno se zahvaljujem:

Mentorki dr Biljani Radivojević, redovnom profesoru Ekonomskog fakulteta u Beogradu, na nesebično pruženoj pomoći i podršci.

Članovima komisije, dr Biljani Jovanović-Gavrilović, redovnom profesoru Ekonomskog fakulteta u Beogradu, i dr Vesni Lukić, naučnom saradniku Instituta društvenih nauka, na korisnim savetima i sugestijama.

Naročitu zahvalnost dugujem mr Goranu Penevu, saradniku Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka. Njegova stručnost, znanje, saveti i bezrezervna podrška su veoma doprineli kvalitetu ove teze.

Koleginicama i kolegama iz Republičkog zavoda za statistiku, a naročito mr Ljiljani Djordjević, na svesrdnoj pomoći oko posebne obrade popisnih podataka o građanima Srbije u inostranstvu.

Jovici Miodragoviću, direktoru firme NTSYS iz Vankuvera, na nesebičnoj podršci u tehničkoj pripremi i sprovođenju „on-line“ anketnog istraživanja.

Dr Aleksandru Djokoviću, docentu FON-a, na velikoj pomoći u obradi podataka anketnog istraživanja.

Koleginicama i kolegama iz Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka (CDIIDN), na čelu sa rukovodiocem prof. dr Mirjanom Rašević, na razumevanju i saradnji.

Marini Zelić, tehničkom saradniku IDN, zahvaljujem na strpljenju i velikoj pomoći prilikom izrade finalne verzije doktorske teze.

Posebno se zahvaljujem svojoj porodici, čija ljubav, razumevanje i podrška su mi umnogome olakšali da završim doktorsku tezu.

Jelena Despić

MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA IZ SRBIJE OD 1991. GODINE U KANADU I SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

REZIME

Predmet istraživanja ovog rada su migracije visokoobrazovanih lica koja su diplomirala na nekom od univerziteta u Srbiji, emigrirala su iz Srbije 1991. godine i kasnije, i sada žive u SAD i Kanadi. Glavni cilj predložene doktorske disertacije je da doprinese boljem razumevanju fenomena migracija visokoobrazovanih lica i stručnjaka, a naročito problema ubrzanog iseljavanja ovih struktura radne snage iz Srbije od 1991. godine.

U radu su razmatrana teorijska stanovišta o činiocima savremenih međunarodnih migracija, i ulozi države, i iz perspektive posmatranih zemalja prijema i Srbije kao zemlje porekla. Data je detaljna analiza statističkih podataka o građanima Srbije u inostranstvu, njegovih osnovnih karakteristika prema području porekla i državi prijema. Opsežno anketno istraživanje predstavlja pokušaj da se iz perspektive samih migranata unaprede postojeća znanja iz oblasti migracija visokoobrazovanih kadrova iz Srbije. Iako se njegovi rezultati ne mogu smatrati reprezentativnim, oni obuhvataju različite aspekte emigracije visokoobrazovanog stanovništva, a saznanja do kojih se došlo u prvom redu se odnose na upotpunjavanje slike o razlozima emigriranja, integrisanosti na tržištu rada i društvu zemlje prijema, odnosu prema zemlji porekla, kao i upoznavanju sa planovima za budućnost.

Rezultati teorijskih razmatranja upućuju na potrebu kompleksnog pristupa i dinamičke perspektive proučavanja u analizi spoljnih migracija. Analiza statistike o migracijama ukazuje i na neophodnost kombinovanja podataka iz statističkih izvora zemlje porekla i zemalja prijema. Jedna od najvećih prepreka za bolje definisanje kompleksnih međunarodnih migracionih tokova i procesa je što ne postoji statistička osnova koja istovremeno, sveobuhvatno i metodološki usaglašeno može da prati migraciona kretanja u zemljama porekla i zemljama prijema. Rezultati nekoliko poslednjih popisa stanovništva Srbije, kao izvora koji pruža najviše informacija o karakteristikama građana Srbije u inostranstvu, ukazuju da se u protekle 3-4 decenije na odredjenim područjima zemlje snažno razvijaju migracione veze s najvažnijim evropskim imigracionim zemljama. Takodje, postoje značajne razlike u udelima visokoobrazovanih po zemljama destinacije, naročito u popisima iz 2002. i 2011. SAD i Kanada su zemlje u kojima

fakultetski obrazovana lica iz Srbije čine polovinu ukupnog broja lica iz Srbije u tim zemljama.

Rezultati ankete pokazuju da se na vrhu značajnosti razloga za emigraciju nalaze motivi koji se odnose na ekonomske i političke prilike u zemlji emigracije. Veliki uticaj krize kao razloga za emigraciju naročito je prisutan kod ispitanika u Kanadi, koji su u najvećoj meri emigrirali zajedno sa drugim članovima porodice, i to u vreme najdublje krize u Srbiji.

Nakon početnog perioda privikavanja na novu sredinu, učesnici su bili uglavnom zadovoljni stepenom integracije, kako na tržištu rada, tako i u društvu prijema u širem smislu. Međutim, prisutne su i određene razlike po polu u odnosu na stavove o integrisanosti na tržištu rada. Muškarci su u svim posmatranim stavovima izrazili nešto viši stepen zadovoljstva nego žene, i to u obe posmatrane države prijema.

Pokazano je i da emocionalne veze sa sredinom iz koje potiču ostaju jake čak i kod ispitanika koji su emigrirali na početku posmatranog perioda, tj. početkom 1990-ih. Takođe, značajno su upućeni i na sunarodnike u sredinama u kojima žive, ne samo u smislu održavanja prijateljskih i kolegijalnih odnosa, već i u smislu razvijanja lokalnih mreža solidarnosti i pomoći.

Većina ispitanika smatra da su šanse za povratak veoma male ili čak da ne postoje. To upućuje na zaključak da građenje "mostova" sa našom intelektualnom dijasporom prvenstveno treba da se razvija kroz pronalaženje adekvatnih načina za razmenu i cirkulaciju znanja, odnosno saradnje „na daljinu. Ispitanici u Kanadi su u znatno većoj meri zainteresovani za učešće u privrednim projektima, dok je za ispitanike u SAD-u na prvom mestu učešće u oblasti naučne delatnosti.

Jačanje veza, stvaranje i kontinuirano održavanje mrežnog povezivanja različitih struktura naše intelektualne dijaspore, kao mogućih prenosilaca novih znanja i modernih tehnologija bi moglo da proizvede značajan podsticaj promenama u Srbiji, kao zemlji porekla. To se ne odnosi samo na privredni, nego i razvitak u širem društvenom smislu. Međutim, osnovni preduslov za to je da se mere države ubrzano i kontinuirano usmeravaju ka politikama koje podstiču pozitivnu klimu za naučno-istraživački rad, inovacije i poslovnu saradnju.

Ključne reči: međunarodne migracije, visokoobrazovani kadrovi, Srbija, zemlja porekla, Kanada, SAD, zemlja prijema, razlozi emigracije, integracija, mogućnost povratnih migracija.

Naučna oblast: Demografija

UDC: 314.15:32(497.11)(71+73)"1991/..."(043.3)

MIGRATION OF HIGHLY EDUCATED PERSONS FROM SERBIA TO CANADA AND THE UNITED STATES OF AMERICA SINCE 1991

SUMMARY

The subject of this paper is the migration of highly educated persons graduated from a university in Serbia, who emigrated from Serbia in 1991 and later, and are now living in the United States and Canada. The main objective of the proposed doctoral dissertation is to contribute to a better understanding of the phenomenon of migration of highly qualified persons and professionals, in particular the problem of rapid emigration of these labour force structures from Serbia since 1991.

The paper considers theoretical aspects of contemporary international migration factors, and the role of the state, both from the perspective of the observed receiving countries and Serbia as a country of origin. It provides a detailed analysis of statistical data on citizens of Serbia abroad, their main characteristics according to the area of origin and the receiving country. A comprehensive survey is an attempt to improve the existing knowledge in the field of emigration of highly educated people from Serbia from the perspective of migrants themselves. Although its results cannot be considered representative, they include various aspects of emigration of highly educated population, and its findings primarily relate to a full picture of the reasons for emigration, integration in the labour market and society of the receiving country, relations to the country of origin, as well as their plans for the future.

The results and theoretical considerations suggest the need for a complex approach and dynamic perspective to researching the analysis of international migration. The migration statistics analysis also points to the necessity of combining data from statistical sources of the country of origin and receiving countries. One of the biggest obstacles to a better definition of the complex international migration flows and processes is that there is no statistical basis that can simultaneously, comprehensively and methodologically monitor migratory movements in the countries of origin and receiving countries. Results of the last several population censuses in Serbia, as a source that provides the most information about the characteristics of Serbian citizens abroad, indicate that in the past 3-4 decades in certain areas of the country migration links with the most important European immigration countries have been vigorously developed. In

addition, there are significant differences in the shares of highly educated people by destination countries, particularly in population censuses of 2002 and 2011. The USA and Canada are countries where university-educated persons from Serbia make up half the total number of persons from Serbia in these countries.

The survey results show that the most important reasons for emigration are the motives related to the economic and political conditions in the country of emigration. The large impact of the crisis as a reason for emigration is especially present among respondents in Canada, who largely emigrated together with other family members, at the time of the deepest crisis in Serbia.

After an initial period of adjustment to the new environment, the respondents are generally satisfied with the degree of integration in both the receiving labour market and society in a broader sense. However, there are also some differences by gender in relation to attitudes towards integration in the labour market. In all the observed attitudes, men expressed somewhat higher level of satisfaction than women, in the both observed receiving countries.

It has also shown that emotional connection with the area of origin remains strong even in the respondents who emigrated at the beginning of the observed period, i.e. in the early 1990s. Moreover, they also significantly rely on their compatriots in the communities where they live, not only in terms of maintaining friendly and collegial relations, but also in terms of developing local networks of solidarity and assistance.

Most respondents believe that the chance to return is very small or even non-existent. This suggests that building "bridges" with our intellectual diaspora should be primarily developed through finding adequate ways for the exchange and circulation of knowledge, i.e. outsourcing. The respondents in Canada are much more interested to participate in economic projects, while those in the US would primarily participate in the area of science.

Strengthening ties, the creation and continuous maintenance of networks that link different structures of our intellectual diaspora as potential carriers of new knowledge and modern technologies could produce significant impetus to changes in Serbia, as the country of origin. This applies not only to economic development but also to the development in the wider social sense. However, the basic precondition for this is that the state measures are rapidly and continuously directed towards policies that foster a positive climate for scientific research, innovation and business cooperation.

Key words: international migration, highly educated people, Serbia, country of origin, Canada, USA, receiving country, reasons for emigration, integration, possibility of return migration.

Scientiphic field: Demography

UDC: 314.15:32(497.11)(71+73)"1991/..."(043.3)

SARDŽAJ

UVOD	1
I GLAVA TEORIJSKI PRISTUPI MEDJUNARODNIM MIGRACIJAMA I ULOGA DRŽAVE U MEDJUNARODNIM MIGRACIJAMA SA NAGLASKOM NA VISOKOOBRAZOVANE KADROVE I STRUČNJAKE	10
1. Uvod	10
1.1. Savremene medjunarodne migracije kao deo globalizacije	10
1.2. Visokoobrazovani stručnjaci na radu ili boravku u inostranstvu kao element ekonomskog razvitka zemalja porekla	12
1.3. Migracije visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka – pojmovno odredjenje	16
2. Determinante medjunarodnih migracija – teorijska perspektiva	18
2.1. Tradicionalni pristupi u proučavanju medjunarodnih migracija	18
2.2. Noviji pristupi u proučavanju medjunarodnih migracija	23
2.2.1. Osnovne teorije makro-analitičkog nivoa u proučavanju medjunarodnih migracija	23
2.2.2. Sistemski pristup proučavanju migracija	26
3. Uloga migrantskih mreža u procesu medjunarodnih migracija	31
3.1. Migrantske mreže kao deo migracionog sistema	31
3.2. Uloga migrantskih mreža u jačanju lančanih migracija	38
3.3. Transnacionalne društvene mreže	41
4. Uloga države u medjunarodnim migracijama sa naglaskom na visokoobrazovane kadrove i stručnjake	46
4.1. Uloga države u medjunarodnim migracijama iz perspektive zemalja prijema	46
4.1.1. Uloga države u imigracionoj politici	46
4.1.2. Imigracioni sistem zasnovan na preferencijalima: primer SAD-a	50
4.1.2.1. Razvitak američkog imigracionog sistema	50
4.1.2.2. Imigracioni zakon iz 1990. godine kao osnova savremenog imigracionog sistema u SAD-u	54
4.1.3. Imigracioni sistem putem bodovanja: primer Kanade	56
4.1.3.1. Razvitak kanadskog imigracionog sistema	56
4.1.3.2. Razvitak jedinstvenog imigracionog bodovnog sistema i integracije imigranata u Kanadi	59

4.2. Mere za ublažavanje problema emigracije iz Srbije	63
4.2.1. Vrste migracionih mera iz perspektive zemalja porekla	63
4.2.2. Migracione mere i aktivnosti u Srbiji	67
4.2.2.1. Mere i aktivnosti tokom 1990-ih	68
4.2.2.2. Mere i aktivnosti prema dijaspori i povratnicima	69
4.2.2.3. Mere i aktivnosti u vezi sa problemom nedostatka podataka i efikasnijem upravljanju migracijama	70
5. Problemi i perspektive u daljem proučavanju međunarodnih migracija i unapredjenju mera migracione politike u Srbiji	74
5.1. Unapredjenje teorijskih razmatranja međunarodnih migracija	74
5.2. Nastavak aktivnosti i razvitak mera prema emigrantima i povratnicima u Srbiju	77
II GLAVA GRADJANI SRBIJE U INOSTRANSTVU – OSNOVNE KARAKTERISTIKE PREMA PODRUČJU POREKLA I DRŽAVI PRIJEMA. PODACI STATISTIKE SRBIJE I KANADE I SAD-a KAO ZEMALJA PRIJEMA	80
1. Statistika međunarodnih migracija	80
1. 1. Uvod	80
1. 2. Izvori podataka o građanima Srbije u inostranstvu i problem statističkog obuhvata	82
1. 3. Broj migranata u svetu u periodu 1990-2013.	85
1.4. Procene broja visokoobrazovanih migranata u svetu	90
2. Stanovništvo iz Srbije u Kanadi i SAD-u od 1992. do 2013. prema podacima imigracione i popisne statistike	98
2.1. Broj emigranata iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u Kanadi u periodu 1992-2013. prema podacima kanadske imigracione statistike	98
2.2. Stanovništvo poreklom iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u Kanadi u periodu 1992-2013. prema podacima popisne statistike	104
2.3. Broj emigranata iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u SAD-u u periodu 1992-2013. prema podacima američke imigracione statistike	108
2.4. Stanovništvo poreklom iz Srbije u SAD-u u periodu 1992-2013. prema podacima popisne statistike	115
3. Stanovništvo Srbije u inostranstvu – rezultati popisa stanovništva u periodu između 1971. i 2011. godine	118
3.1. Kretanje broja građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1971-2011.	118
3.1.1. Period 1971-1991.	118
3.1.2. Period 1991-2002.	119
3.1.3. Period 2002-2011.	119
3.2. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu– Popis stanovništva 2002. i 2011. godine	120

3.2.1. Kretanje broja lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu i razlike po područjima	120
3.2.2. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka	123
3.2.3. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema starosti i polu	125
3.3. Emigracija stanovništva Srbije: teritorijalni aspekt	129
3.3.1. Teritorijalne razlike po velikim područjima u Srbiji (Centralna Srbija i Vojvodina)	129
3.3.2. Teritorijalne razlike i prostorna distribucija lica na radu ili boravku u inostranstvu u Srbiji - nivo opštine	131
3.3.3. Tri zone izrazite emigracije	137
3.3.3.1. Prostorno odredjenje zona izrazite emigracije u periodu 1991-2011.	137
3.3.3.2. Kretanje broja lica na radu ili boravku u inostranstvu po zonama, 1991-2011.	139
3.3.3.3. Dužina boravka u inostranstvu u zonama emigracije	143
4. Lica na radu ili boravku u inostranstvu prema zemljama prijema	146
4.1. Broj i dužina boravka lica iz Srbije u inostranstvu prema zemljama prijema	146
4.2. Lica iz Srbije u inostranstvu prema starosti i polu i zemljama prijema	152
4.3. Etnička struktura lica iz Srbije u inostranstvu prema zemljama prijema	155
4.4. Lica iz Srbije u inostranstvu prema obrazovanju i zemljama prijema	158
4.5. Regionalna pripadnost lica iz Srbije u inostranstvu (nivo opštine) prema zemljama prijema	160
III GLAVA MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA IZ SRBIJE U KANADU I SAD - REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA	169
1. Uvod	169
2. Metodološka objašnjenja	172
3. Analiza rezultata anketnog istraživanja	175
3.1. Socio-demografske karakteristike ispitanika	175
3.1.1. Najvažnije demografske karakteristike	175
3.1.2. Obrazovne karakteristike	178
3.1.3. Osobine integrisanosti na tržištu rada zemalja prijema	181
3.2. Razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije i planovi u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu	183
3.2.1. Životni standard u Srbiji - pre emigracije	183
3.2.2. Razlozi odlaska	186
3.2.3. Razlozi izbora Kanade/SAD-a kao zemlje prijema	189
3.2.4. Namere o dužini boravka u inostranstvu u vreme emigracije	192

3.2.5. Razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije i planovi u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu – testiranje hipoteza	196
3.3. Život i rad u Kanadi i SAD-u i veze sa Srbijom	200
3.3.1. Privikavanje na život u novoj sredini	200
3.3.2. Stavovi o integrisanosti na tržištu rada	204
3.3.3. Veze sa zemljom porekla i mreže pomoći i podrške sa sunarodnicima u zemlji prijema	209
3.3.4. Život i rad u Kanadi i SAD-u i veze sa Srbijom – testiranje hipoteza	211
3.4. Između mogućnosti povratka i saradnje „na daljinu“ 223	
3.4.1. Stavovi o situaciji u Srbiji	223
3.4.2. Planovi za budućnost: (ne)izvesnost mogućeg povratka u Srbiju	224
3.4.3. Motivi i prepreke za mogući povratak 228	
3.4.4. Mogućnosti za uspostavljanje saradnje „na daljinu“	231
3.4.5. Između mogućnosti povratka i saradnje „na daljinu“ – testiranje hipoteza	233
ZAKLJUČAK	238
LITERATURA	250
PRILOG – UPITNIK	262
BIOGRAFIJA AUTORA	270
Izjava o autorstvu	
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada	
Izjava o korišćenju	

SPISAK TABELA, KARATA I GRAFIKONA – PO POGLAVLJIMA

TABELE:

II GLAVA GRADJANI SRBIJE U INOSTRANSTVU – OSNOVNE KARAKTERISTIKE PREMA PODRUČJU POREKLA I DRŽAVI PRIJEMA. PODACI STATISTIKE SRBIJE I KANADE I SAD-a KAO ZEMALJA PRIJEMA

Poglavlje 1. Statistika međunarodnih migracija

Tabela 1. Građani Srbije na radu/boravku u nekim evropskim zemljama prema rezultatima popisa stanovništva Srbije 2002. i 2011. i prema rezultatima nacionalnih statistika zemalja prijema za 1. januar, 2002. i u vreme popisa stanovništva 2011.

Tabela 2. Međunarodni imigranti sredinom godine – ukupan broj, prema regionu ili zemlji prijema, 1990-2013

Tabela 3. Godišnja stopa rasta ukupnog broja imigranata – po polu i regionu prijema, 1990-2013.

Tabela 4. Ukupan broj migranata starosti 25 ili više godina, 1990. i 2000. (u milionima)

Tabela 5. Emigracioni obrasci po grupama regiona i zemalja porekla, 1990. i 2000.

Poglavlje 2. Stanovništvo iz Srbije u Kanadi i SAD-u od 1992. do 2013. prema podacima imigracione i popisne statistike

Tabela 1. Ukupan broj lica sa odobrenim stalnim boravkom, prema regionu sveta, za Balkan i prema zemlji porekla, Kanada, 1996-2013.

Tabela 2. Imigranti sa odobrenim stalnim prebivalištem u Kanadi, prema klasi prijema i poslednjem stalnom prebivalištu u SR Jugoslaviji, 1992-1996.

Tabela 3. Stručnjaci prema odredjenim oblastima zanimanja kojim nameravaju da se bave i poslednjem stalnom prebivalištu u SR Jugoslaviji, 1992-1996.

Tabela 4. Imigranti prema zemlji rođenja i vremenu imigracije, 2006. Kanada

Tabela 5. Stanovništvo Kanade prema imigrantskom statusu, vremenu doseljenja i maternjem jeziku, 2011. Ukupno i zvanični jezici bivših balkanskih socijalističkih zemalja

Tabela 6. Stanovništvo Kanade sa najmanje višom ili visokom školskom spremom, rodjeno u Evropi i Srbiji, 2006. i 2011.

Tabela 7. Lica sa odobrenim stalnim radnim boravkom u SAD-u, prema regionima sveta i zemljama prethodnog stalnog boravka, 1980-2013.

Tabela 8. Lica sa odobrenim stalnim boravkom u SAD-u, prema klasi prijema i zemlji rođenja, 1996-2013.

Tabela 9. Studenti i posetioci na razmeni i radnici sa privremenom radnom vizom u SAD-u prema državljanstvu, 1996-2013. godina

Tabela 10. Stanovništvo SAD-a rodjeno u Srbiji ("Jugoslavija, uključujući Srbiju i Crnu Goru") prema nekim demografskim i socijalnim karakteristikama, 2000, 2007, 2013.

Poglavlje 3. Stanovništvo Srbije u inostranstvu – rezultati popisa stanovništva u periodu između 1971. i 2011. godine

Tabela 1. Stanovništvo staro 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi, Srbija, Centralna Srbija, Vojvodina i Grad Beograd, 2002. i 2011.

Tabela 2. Stanovništvo staro 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi i dužini boravka u inostranstvu (u godinama), Srbija i Grad Beograd, 2002. i 2011.

Tabela 3. Stanovništvo u inostranstvu staro 15 i više godina, prema najvišoj završenoj školi i starosti, Srbija, 2011.

Tabela 4. *Brain-drain* indeks po starosti i polu, Srbija, 2011.

Tabela 5. Stanovništvo Srbije (ukupno i na radu ili boravku u inostranstvu), 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Tabela 6. Stanovništvo u zemlji i inostranstvu u tri zone izrazite emigracije, 1991, 2002. i 2011.

Tabela 7. Stanovništvo u inostranstvu prema dužini boravka-rada u inostranstvu. Srbija i zone izrazite emigracije, Srbija – opštine, 2002. i 2011.

Poglavlje 4. Lica na radu ili boravku u inostranstvu prema zemljama prijema

Tabela 1. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu po zemljama prijema, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Tabela 2. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka u inostranstvu, po zemljama prijema, 2002.

Tabela 3. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka u inostranstvu, po zemljama prijema, 2011.

Tabela 4. Vrednosti koeficijenta maskuliniteta i prosečne starosti lica u inostranstvu po zemljama prijema, 2002. i 2011.

Tabela 5. Etnička struktura stanovništva u inostranstvu po zemljama prijema, 2002.

Tabela 6. Etnička struktura stanovništva u inostranstvu po zemljama prijema, 2011.

Tabela 7. Građani Srbije stari 15 ili više godina na radu ili boravku u inostranstvu, prema školskoj spremi i zemlji rada/boravka, 2002. i 2011.

III GLAVA MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA IZ SRBIJE U KANADU I SAD – REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA

Poglavlje 3. Analiza rezultata anketnog istraživanja

Hipoteza 1

Tabela 1. Stavovi ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o odlasku iz Srbije prema prema naučnim grupama završenih fakulteta (ukupan uzorak)

Tabela 2. Stavovi ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o odlasku iz Srbije prema načinu iseljenja iz Srbije - sam ili sa drugim članovima porodice (ukupan uzorak)

Hipoteza 2

Tabela 3. Namere ispitanika u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu prema stepenu zadovoljstva poslom koji su obavljali u Srbiji (Kanada)

Tabela 4. Namere ispitanika u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu prema stepenu zadovoljstva životnim standardom koji su imali u Srbiji (SAD)

Hipoteza 3

Tabela 5. Posedovanje državljanstva zemlje prijema prema bračnom stanju ispitanika (Kanada i SAD)

Hipoteza 4

Tabela 6. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema u odnosu na stavove o zadovoljstvu supružnika životom u zemlji prijema (Kanada)

Tabela 7. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema prema vrsti zaposlenja (SAD)

Tabela 8. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i zadovoljstvu mogućnostima za napredovanjem u firmi u kojoj rade (Kanada i SAD)

Tabela 9. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i stepenu zadovoljstva u visini plate (Kanada i SAD)

Tabela 10. Stavovi ispitanika o odnosu države prijema prema imigrantima i stepenu integrisanosti ispitanika u društvo zemlje prijema (Kanada i SAD)

Hipoteza 5

Tabela 11. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i dodatnom školovanju u zemlji prijema (SAD)

Tabela 12. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i stavovima o mogućnostima za iskorišćenje kreativnih sposobnosti u okviru firme u kojoj su zaposleni (SAD)

Tabela 13. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i stavovima o visini plate (Kanada)

Hipoteza 6

Tabela 14. Stavovi ispitanika o održavanju kontakata sa licima poreklom iz Srbije u zemlji prijema u odnosu na stavove o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta (Kanada i SAD)

Tabela 15. Stavovi ispitanika o održavanju kontakata sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiji u odnosu na stavove o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta (Kanada i SAD)

Tabela 16. Stavovi o stepenu informisanosti ispitanika o situaciji u Srbiji prema bračnom stanju (Kanada)

Tabela 17. Stavovi o stepenu informisanosti ispitanika o situaciji u Srbiji prema tome da li ispitanici imaju dete/decu (SAD)

Hipoteza 7

Tabela 18. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o političkoj i ekonomskoj situaciji u Srbiji (Kanada i SAD)

Tabela 19. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o stepenu integrisanosti u društvo zemlje prijema (Kanada i SAD)

Hipoteza 8

Tabela 20. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o očuvanju kulturnog i etničkog identiteta naroda iz kog potiču (Kanada i SAD)

GRAFIKONI:

II GLAVA GRADJANI SRBIJE U INOSTRANSTVU – OSNOVNE KARAKTERISTIKE PREMA PODRUČJU POREKLA I DRŽAVI PRIJEMA. PODACI STATISTIKE SRBIJE I KANADE I SAD-a KAO ZEMALJA PRIJEMA

Poglavlje 1. Statistika međunarodnih migracija

Grafikon 1. Broj međunarodnih migranata prema regionu porekla i prijema, 1990-2013 (u milionima)

Grafikon 2. Udeo međunarodnih migranata u ukupnom stanovništvu regiona ili zemalja prijema, 1990-2013 (u %)

Poglavlje 2. Stanovništvo iz Srbije u Kanadi i SAD-u od 1992. do 2013. prema podacima imigracione i popisne statistike

Grafikon 1. Broj lica sa odobrenim stalnim boravkom u Kanadi, prema zemlji porekla, 1996-2013.

Grafikon 2. Lica kojima su odobrene vize stalnog boravka kojima je prethodno mesto prebivališta bilo u SR Jugoslaviji, 1992-1996, po starosti i po polu.

Grafikon 3. Ukupno stanovništvo Kanade rodjeno u Srbiji, po starosti. 2011.

Poglavlje 3. Stanovništvo Srbije u inostranstvu – rezultati popisa stanovništva u periodu između 1971. i 2011. godine

Grafikon 1. Struktura stanovništva starosti 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi, Centralna Srbija, Vojvodina i Grad Beograd, 2002. i 2011. (%)

Grafikon 2. Brain-drain indeks po starosti i polu, Srbija, 2011.

III GLAVA MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA IZ SRBIJE U KANADU I SAD – REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA

Poglavlje 3. Analiza rezultata anketnog istraživanja

Grafikon 1. Učesnici u istraživanju prema načinu iseljenja iz Srbije - sam ili sa drugim članovima porodice. Kanada i SAD (%)

Grafikon 2. Ispitanici prema naučnim grupama fakulteta na kojima su diplomirali u Srbiji. Kanada i SAD (%)

Grafikon 3. Ispitanici koji obavljaju posao u struci, po polu. Kanada i SAD (%)

Grafikon 4. Ispitanici koji obavljaju posao za koji je potrebna fakultetska diploma, po polu. Kanada i SAD (%)

Grafikon 5. Stavovi učesnika u istraživanju u vezi namera o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije. Kanada (%)

Grafikon 6. Stavovi učesnika u istraživanju u vezi namera o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije. SAD (%)

Grafikon 7. Udeo učesnika u istraživanju prema planovima o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije, posmatrano po godini odlaska u inostranstvo (%)

Grafikon 8. Udeo ispitanika koji su se dodatno školovali u zemlji prijema, Kanada i SAD (%)

Grafikon 9. Stavovi o ukupnom životnom standardu pre emigracije iz Srbije i u vreme sprovođenja istraživanja, Kanada i SAD (%)

Grafikon 10. Ispitanici koji smatraju da su potpuno integrisani u društvo prijema prema stavovima o povratku u Srbiju. Kanada i SAD, (%)

Grafikon 11. Stavovi ispitanika o mogućem uspostavljanju saradnje sa institucijama u Srbiji. Kanada i SAD (% ispitanika)

KARTE:

II GLAVA GRADJANI SRBIJE U INOSTRANSTVU – OSNOVNE KARAKTERISTIKE PREMA PODRUČJU POREKLA I DRŽAVI PRIJEMA. PODACI STATISTIKE SRBIJE I KANADE I SAD-a KAO ZEMALJA PRIJEMA

Poglavlje 3. Stanovništvo Srbije u inostranstvu – rezultati popisa stanovništva u periodu između 1971. i 2011. godine

Karta 1. Koeficijent participacije građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

Karta 2. Brain-drain indeks građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

Poglavlje 4. Lica na radu ili boravku u inostranstvu po zemljama prijema

Karta 1. Opštine u kojima emigranti u Nemačkoj čine većinu lica u inostranstvu, 1981-2011.

Karta 2. Opštine u kojima emigranti u Austriji čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

Karta 3. Opštine u kojima emigranti u Švajcarskoj čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Karta 4. Opštine u kojima emigranti u Mađarskoj, Italiji, Rusiji i SAD-u čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011.

UVOD

Dinamična emigraciona kretanja stanovništva sa jugoslovenskih područja i celog Balkanskog poluostrva zabeležena su još sredinom prošlog veka i njihov intenzitet se stalno povećavao. Do početka 1960-ih godina ona uglavnom imaju karakter iseljavanja, kada politički i upravni organi SFRJ menjaju dotadašnji negativan stav o zapošljavanju svojih građana u inostranstvu. Zaključuju se bilateralni sporazumi o zapošljavanju sa zemljama imigracije, tako da migracije radne snage postaju sve intenzivnije. U prvoj polovini 1970-ih godina paralelno sa značajnim usporavanjem privrednog napretka u razvijenim zemljama zapadne Evrope smanjuje se i tražnja za radnom snagom niskog obrazovnog nivoa.

Sredinom 1980-ih dolazi do intenziviranja migracija talenata, visokoobrazovanih lica i stručnjaka, što predstavlja prirodnu pojavu, prisutnu oduvek i u svim zemljama. Medjutim motivi koji su podsticali nadarene i obrazovane pojedince, iako povezani sa ekonomskim, umnogome su se razlikovali od motiva masovnih seoba radne snage. Glavni razlog intenziviranja intelektualnih migracija je što u istom periodu razvijeni svet zalazi u novu fazu tehničkog i tehnološkog razvoja: uvodjenje automatizacije i robotizacije u proizvodnju, razvijanje efikasnog informacionog sistema, proizvodnja novih materijala na bazi štednje energije i sirovina, unapredjivanje genetskog inženjeringa i dr. Razvijene zemlje sveta prepuštaju radno intenzivnu proizvodnju zemljama sa jeftinom radnom snagom, dok se same opredeljuju za proizvodnju i usluge (naročito u izvozu) koje se zasnivaju na visokostručnom i visokokvalifikovanom radu, tako da mogućnosti ljudskog intelekta (inteligencija, znanje, stručnost) u sveukupnom razvoju i stvaranju profita dobijaju sve veću vrednost na svetskom tržištu radne snage. Te promene dovele su i do promena u emigracionim kretanjima iz naše zemlje i sve većeg učešća visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka. Takodje, taj proces je, paralelno sa izbijanjem rata na prostoru bivše SFR Jugoslavije, kao i intenzivnim političkim, ekonomskim i društvenim dešavanjima u Srbiji u toku 1990-ih godina, poprimio zabrinjavajuće razmere koje ostavljaju velike negativne

posledice na ukupan razvitak zemlje i postao dominirajući problem u okviru emigracionih tokova iz Srbije u poslednjoj deceniji XX veka.

Predmet istraživanja ove doktorske disertacije su migracije visokoobrazovanih lica koja su diplomirala na nekom od univerziteta u Srbiji, emigrirala su iz Srbije 1991. godine i kasnije, i sada žive u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, državama u koje su se visokoobrazovani kadrovi i stručnjaci iz naše zemlje u izabranom vremenskom periodu posmatranja u značajnoj meri iseljavali.

Glavni cilj predložene doktorske disertacije je da doprinese boljem razumevanju fenomena migracija visokoobrazovanih lica i stručnjaka, a naročito problema ubrzanog iseljavanja ovih struktura radne snage iz Srbije od 1991. godine. Namera je bila da se dodje do bližih saznanja o činiocima koji su uticali na donošenje odluke o emigriranju, a sa naglaskom na fakultetski obrazovanim kadrovima iz Srbije, naročito od 1991. godine, i to u prekomorske zemlje, kao što su Kanada i SAD. Pri tome se ne misli samo na širok spektar činilaca emigriranja čiji je osnovni cilj inspirisan željom za sticanjem novih znanja, razvojem i stručnom afirmacijom, već i na veoma značajne ekonomske motive, za koje se smatra da su postali dominirajući razlog emigriranja najobrazovanijih struktura stanovništva Srbije od 1991. godine. Takodje, cilj ove disertacije je i istraživanje stanja visokostručnog kadra iz Srbije koji boravi u Kanadi i Sjedinjenim Američkim Državama, i to naročito njihovog društvenog i ekonomskog statusa, kao i mogućnosti i vidova uspostavljanja dijaloga, saradnje ili vraćanja u domovinu.

Medjunarodni migracioni tokovi se uglavnom analiziraju iz perspektive zemalja destinacije. Istraživanja u čijem su fokusu zemlje porekla su značajno manje zastupljena, a naročito ona koja istovremeno obrađuju oba aspekta. S druge strane, očigledan je nedostatak pouzdanih i javnosti dostupnih informacija koje sadrže podatke o migracionim tokovima između zemalja porekla i zemalja prijema, o teritorijalnom poreklu i demografskoj strukturi migranata, što onemogućava detaljniju analizu. Ni Srbija, iako ima dugogodišnju emigracionu tradiciju, još uvek nema zadovoljavajuće statističke podatke o međunarodnim migracijama. Raspoloživi podaci u našoj zemlji su skromni i u najvećoj meri se zasnivaju na malom broju procena stručnjaka, anketa koje su za ciljnu grupu uglavnom imale istraživače zaposlene u naučnim ustanovama i istraživačko-razvojnim jedinicama u Srbiji, ili su se odnosile na istraživanje emigracionih namera. S obzirom da direktna evidencija emigranata, koju su u 1990-im godinama vršili organi SR Jugoslavije, nije bila obavezna, podaci o migracionim tokovima nisu pouzdani. Podaci popisa stanovništva koji se odnose na državljane

Srbije koji rade ili borave u inostranstvu, bez obzira na relativno veliki neobuhvat, predstavljaju glavni izvor statističkih informacija o karakteristikama srpske emigracije, i praktično jedini izvor informacija o njihovom teritorijalnom poreklu i socio-demografskim karakteristikama. Stoga, cilj ove doktorske disertacije da se ukaže na potrebu kompleksnijeg proučavanja migracija i to kako iz perspektive zemalja porekla, tako iz perspektive zemalja prijema. Na osnovu različitih izvora podataka, kao što su međunarodne organizacije (UN, OECD i dr.), procene stručnjaka, popisi stanovništva i imigracione statistike zemalja destinacije, kao i popisa stanovništva Srbije, cilj ove teze je i da se odredi što približniji broj visokoobrazovanih lica iz Srbije koja su emigrirala, prvenstveno u Kanadu i Sjedinjene Američke Države, naročito od 1991. godine, kao i definišu najvažnije karakteristika srpskog emigracionog kontingenta u posmatranom periodu.

Nauka i znanje danas u svetu predstavljaju jedan od najvažnijih faktora razvitka privrede i društva, tako da će talentovani pojedinci sve više biti u pokretu tražeći bolje šanse za život, rad i razvoj svojih sposobnosti. Smatra se čak da svet postaje jedinstveno tržište visokokvalifikovane radne snage i da se stručnjaci usmeravaju ka sredinama u kojima mogu da pruže maksimum u najpovoljnijim društvenim i ekonomskim uslovima, dok se njihovo znanje smatra „vlasništvom“ celog sveta.

Medjutim, u poslednjoj deceniji XX veka naša zemlja, kao i veliki broj država Centralne i Istočne Evrope, usled turbulentnih političkih i ekonomskih promena, ostale su bez značajnog dela najobrazovanijih struktura društva. Uslovi obrazovanja, rada i življenja većine ljudi, naročito intelektualnih delova društva, kretali su se ka naglom snižavanju životnog standarda i rastu nesigurnosti. Politička i društveno-ekonomska kriza pored negativnih posledica na psihološkom planu, doprinela je i rastu nezaposlenosti, podzaposlenosti, neadekvatne zaposlenosti visokoobrazovanih lica, što je prouzrokovalo dvostruki nacionalni gubitak – njihovim iseljavanjem u razvijene zemlje i deprofesionalizovanjem rada i nepostojanjem mogućnosti da se iskoriste radni potencijali koji su ostali u zemlji. Stoga, cilj ove doktorske disertacije je i da se razmotre različiti činioci koji utiču na međunarodne migracije - posmatrani iz teorijske perspektive, predstavi pravni okvir i najvažnije mere imigracionih politika u posmatranim zemljama imigracije, SAD-u i Kanadi, kao i mera Srbije, odnosno SR Jugoslavije, kao zemlje porekla, usmerenih na pronalaženje mogućnosti za ublažavanje posledica i smanjenje prekomernog iseljavanja, sa naglaskom na visokoobrazovanom stanovništvu. Takva analiza bi mogla da

doprinese boljem uvidu u dalje mogućnosti formiranja političkog odgovora u cilju stvaranja mogućnosti ne samo za uspostavljanje i proširivanje kontakata, veza i različitih mreža saradnje ili čak povratka već iseljenih visokoobrazovanih lica, nego i formulisanja mera koje bi obezbedjivale kvalitetnije i efektivnije uslove za rad i život, kako bi se ublažio odliv naših stručnjaka u razvijene sredine.

U skladu sa izloženim okvirom istraživanja, predstavljanje istraživačkih rezultata ove doktorske disertacije predstavljeno je u tri osnovne celine, odnosno glave. U prvoj glavi, razmatraju se teorijski pristupi međunarodnim migracijama, kao i uloga države u međunarodnim migracijama sa naglaskom na visokoobrazovane kadrove i stručnjake. U prvom poglavlju druge glave je razmatran specifičan odnos savremenih međunarodnih migracija i procesa globalizacije, kao i moguća uloga stručnjaka u inostranstvu kao elementa mogućeg ekonomskog razvitka zemalja porekla. Analiza determinanti međunarodnih migracija iz teorijske perspektive, sa naglaskom na visokoobrazovane kadrove, razmatrana je u drugom poglavlju prve glave. Obuhvatila je analizu tradicionalnih teorijskih pristupa, koji u središte izučavanja stavljaju pojedinca, koji procenjuje pozitivne, odnosno, negativne strane preseljavanja sa jedne lokacije na drugu. Analiza novijih pristupa odnosi se na razmatranje migracionih modela makro strukture koji istražuju socijalnu i ekonomsku strukturu u okviru i između država. Iako svaka od analiziranih teorija, koristi različite koncepte, pretpostavke kao i okvire izučavanja, većinom sve ukazuju da razlozi koji dovode do pokretanja migracija mogu biti značajno drugačiji od onih koji dovode do njihovog ustaljivanja u vremenu i prostoru. Stoga, u radu je istaknuto da se u analizi savremenih međunarodnih migracija nameće potreba za sistemskim pristupom - i to od prepoznavanja do detaljnog uvida u promenljive trendove i vidove savremenih migracionih kretanja u svetu. U trećem poglavlju je analiziran i razvitak migrantskih mreža, kao elementa koji nastaje u procesu donošenja odluke o migriranju ili tokom migracije, a koji u kasnijim fazama migracionog procesa počinje da deluje kao nezavisan činilac, u vidu stvaranja i razvijanja lančanih migracija, kao i transnacionalnih migrantskih mreža. Smatra se da migrantske mreže predstavljaju nezaobilaznu perspektivu u proučavanju savremenih međunarodnih migracija, a gledano iz perspektive zemalja porekla njihovo delovanje može da ima i pozitivne efekte u razvijanju mogućnosti za povratak ili uspostavljanje saradnje sa stanovništvom u inostranstvu.

Uloga države u međunarodnim migracijama sa naglaskom na visokoobrazovanim kadrovima i stručnjacima, bila je tema četvrtog poglavlja prve glave. Analiza je podeljena je na dva dela. U prvom je analizirana iz

perspektive zemalja prijema, u prvom redu Kanade i SAD-a, a u drugom iz ugla Srbije kao zemlje porekla. U prvom delu, posle razmatranja uloge države u imigracionoj politici, značaju pravnog okvira i kriterijuma za prijem kao preduslova za privlačenje tzv. najboljih i najsajnijih, razmatrana su dva primera (Kanade i SAD-a) različitih pravnih rešenja imigracionih politika, čije su osnove ugradile i druge imigracione zemlje (Australija, Velika Britanija i druge zemlje Evropske unije i dr.) u okvire imigracionih politika. Imigracija u SAD-u se bazira na sistemu preferencijala, i značajno se oslanjanja na odabir imigranata na osnovu potreba na tržištu radne snage. Sa druge strane, primer Kanade pokazuje kako se kroz efikasan razvitak u relativno kratkom vremenskom periodu usavršio imigracioni sistem putem bodovanja, odnosno ocenjivanja potencijala ljudskog kapitala kao osnovnog preduslova u selekciji potencijalnih imigranata. Ujedno, razvitkom politike multikulturalizma stvorene su i mogućnosti za uspešnu dugoročnu integraciju stalno nastanjenih imigranata. U drugom delu poglavlja o ulozi države, razmatrane su vrste migracionih mera iz perspektive zemalja porekla, kao i najvažnije mere i aktivnosti u Srbiji tokom posmatranog perioda, kako tokom 1990-ih, odnosno u vreme najveće emigracije iz Srbije, tako i kasnije, posle promene političkog režima 2000. godine i uspostavljanja novog ekonomskog kursa zemlje. Razmatrane mere i aktivnosti bile su uglavnom usmerene prema dijaspori i potencijalnim povratnicima, i pokušajima da se reši problem nedostatka podataka o migracijama, kao i efikasnijeg upravljanja migracijama. Sumiranje glavnih problema i razmatranje perspektiva u daljem proučavanju međunarodnih migracija i unapredjenju mera migracione politike u Srbiji, bilo je tema petog poglavlja prve glave.

Druga glava ove doktorske teze posvećena je razmatranju statističkih podataka o gradjanima Srbije u inostranstvu, njegovih osnovnih karakteristika prema području porekla i državi prijema. U uvodu poglavlja je dat osvrt na izvore podataka o gradjanima Srbije u inostranstvu i problemima obuhvata međunarodnih migranata. Zatim, sledi pregled migracionih kretanja u svetu izmedju 1990. i 2013. godine, sa posebnim osvrtom međunarodne migracije visokoobrazovanih. U drugom poglavlju se na osnovu raspoloživih podataka imigracione i popisne statistike SAD-a i Kanade, kao zemalja prijema, sagledava kretanje broja emigranata iz Srbije od 1991. do 2013. godine, i daju neke osnovne karakteristike tog emigracionog kontingenta. S obzirom da se najviše podataka o kretanju broja i karakteristikama emigranata iz Srbije može dobiti iz popisa stanovništva Srbije, kao zemlje porekla, težište analize u drugoj glavi je na sagledavanju rezultata četiri poslednja popisa stanovništva Srbije – 1981. 1991.

2002. i 2011. godine. U dosadašnjim programima obrade popisnih podataka bila su predviđena ukrštanja samo s nekim osnovnim obeležjima, za potrebe ovog rada u Republičkom zavodu za statistiku Srbije urađene su posebne dodatne obrade konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije iz 2002. i 2011. godine. Na osnovu tako dobijenih tabelarnih prikaza u radu se analizira kretanje broja emigranata iz Srbije u inostranstvu i određuju neke važnije strukturne karakteristike srpskog emigracionog kontingenta, sa naglaskom na obrazovanju. Primenom prostorne analize, daju se regionalne razlike u kretanju broja emigranata na opštinskom nivou. Analizirane su i razlike u relacijama koje postoje u odlasku iz zemlje lica sa višim i visokim obrazovanjem i lica sa srednjom školom ili manjim stepenom obrazovanja. Takođe, teritorijalno su locirane najveće zone emigracije u Srbiji, sagledano kretanje broja emigranata u njima, dužina boravka u inostranstvu, kao i razlike koje postoje među njima. Data je analiza kretanja broja lica u inostranstvu po zemljama prijema, kao i nekih najvažnijih karakteristika tog stanovništva (pol, starost, dužina boravka u inostranstvu, obrazovni nivo, nacionalnost, opština porekla).

Analiza rezultata anketnog istraživanja o migracijama visokoobrazovanih lica iz Srbije od 1991. godine u Kanadu i SAD predstavljena je u trećoj glavi ovog rada. Glavni aspekti proučavanja, na osnovu kojih je i koncipirana analiza rezultata, odnose se na bliže upoznavanje i dobijanje potpunijih znanja o:

- najvažnijim socio-demografskim karakteristikama visokoobrazovanih lica koja su emigrirala u proučavane prekomorske zemlje, Kanadu i SAD, 1991. godine ili kasnije;
- razlozima koji su u najvećoj meri uticali na donošenje odluke o iseljavanju iz Srbije, naročito u vreme sveobuhvatne i duboke društvene, političke i ekonomske krize u zemlji, i rata na prostoru bivše SFR Jugoslavije tokom 1990-ih, ali i kasnije, nakon promena političkog režima i u vreme ekonomske tranzicije u Srbiji;
- načinima privikavanja iseljenog visokoobrazovanog stanovništva iz Srbije na život u novoj sredini, i određivanje položaja, odnosno, doživljavanja uključenosti u društvo prijema, kao i na tržištu rada, iz perspektive učesnika u istraživanju;
- odnosu prema zemlji porekla, kontaktima, vezama i mrežama koje održavaju sa rođacima, prijateljima i kolegama u Srbiji, ali i sunarodnicima koji žive i rade u Kanadi odnosno SAD-u, kao i stavovima o potrebi održavanja kulturnog identiteta naroda iz kog potiču;

- planovima za budućnost, naročito u odnosu na mogući povratak u Srbiju, i/ili saradnju sa institucijama iz javnog ili privatnog sektora u Srbiji, kao i stavovima iseljenika u vezi sa merama koje bi dovele do usporavanja i dovodjenja daljeg iseljavanja visokoobrazovanih iz Srbije u prihvatljive granice.

Iz prethodno izloženog okvira, proizlaze sledeće polazne hipoteze istraživanja predložene doktorske disertacije:

- glavni razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije u razvijene zemlje, kao što su u ovom slučaju Kanada i Sjedinjene Američke Države, ekonomske su prirode, dok se širok spektar profesionalno-naučnih razloga, koji su uglavnom najvažniji u migracijama intelektualne elite, nalazi tek iza ekonomskih;
- većina visokoobrazovanih lica su se uglavnom odlučivala na emigraciju sa namerom da ostanu zauvek da žive u inostranstvu. Uglavnom nisu bili zadovoljni svojim životnim standardom i uslovima za rad u Srbiji pre odlaska u inostranstvo;
- država u kojoj žive (Kanada/SAD) uglavnom dovoljno čini da se imigranti osećaju kao integralni deo društva, većina iseljenih poseduje pasoš zemlje u kojoj živi;
- uslovi života u kojima žive u Kanadi/SAD-u za većinu ispitanika su zadovoljavajući;
- značajan broj ispitanika ne radi u struci, iako je za posao koji obavljaju u velikom broju slučajeva potrebna fakultetska diploma;
- ispitivana populacija uglavnom želi da sačuva svoj etnički i kulturni identitet, održava kontakte sa svojim sunarodnicima u Kanadi/SAD-u. Takođe, donekle su upoznati i sa događanjima u zemlji porekla, i održavaju kontakte i povremeno posećuju prijatelje i rodjake u Srbiji;
- ekonomski razvitak i politička stabilnost u Srbiji će značajno uticati na povećavanje mogućnosti saradnje, kao i vraćanje iseljenih da žive i rade u Srbiji;
- nadovezujući se na prethodnu hipotezu, ispitivana populacija svoju budućnost i dalje vidi u Kanadi/SAD-u ili nekoj drugoj ekonomski razvijenoj zemlji Evrope. Međutim, značajan broj lica je zainteresovan za saradnju sa institucijama u Srbiji, ili za pokretanje samostalnih poslovnih aktivnosti.

Raspoloživost visokoobrazovane i stručne radne snage, kao što je već istaknuto, postalo je ključno pitanje ekonomskog prosperiteta jedne države. Privlačenje visokostručnih kadrova, naročito stručnjaka iz oblasti informacionih tehnologija,

jedan je od najvažnijih ciljeva imigracionih politika industrijski razvijenih zemalja. Smatra se da će „borba za glave“ postajati sve oštrija među ekonomski razvijenim zemljama. Iz perspektive zemalja porekla, emigracija visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka za sada ostaje ozbiljan problem. Medjutim, zajedno sa smanjenjem tokova tehnologije i kapitala, koji su se ranije uglavnom kretali od „centra“ ka „periferiji“, a sada sve više formiraju gustu i kompleksnu mrežu tokova znanja na svetskom nivou, veština, kapitala i tehnologija između regionalnih privreda, dolazi i do smanjenja značenja fenomena „odliva mozova“. Do nedavno se pod ovim terminom uglavnom podrazumevalo nepovratno gubljenje potencijala koji dovodi do značajnog umanjivanja napretka zemalja porekla. Sada se sve više govori o migracijama kao prilici za ubravanje tempa ekonomskog razvitka zemalja porekla preko mogućnosti „razmene mozgova“ ili „cirkulacije mozgova“. Iako se i dalje najveća polemika vodi oko negativnih strana odliva mozgova iz uglavnom manje razvijenih zemalja, ističu se i pozitivni efekti. Oni se uglavnom odnose na mogućnosti koje pruža povezivanje i jačanje mreža saradnje sa kadrovima u inostranstvu, u prvom redu za nauku i tehnologiju, u vidu transfera znanja, jačanja mreža saradnje sa stranim istraživačkim centrima, mogućeg povratka u zemlju stručnjaka iz inostranstva, deviznih doznaka, zajedničkog ulaganja, transnacionalnog preduzetništva i uključivanja u globalne ekonomske mreže.

Posmatrajući iz perspektive naše zemlje, nezadovoljavajući ekonomski, tehničko-tehnološki i naučni razvoj, uslovljavaju značajan obim emigracije najstručnijih struktura stanovništva Srbije. Iako je u 1990-im godinama verovatno dostignut najviši nivo, proces emigracije visokoobrazovanih kadrova se nastavlja i na početku XXI veka. Kanada i Sjedinjene Američke Države nalaze se među zemljama u kojima je procentno učešće srpskih emigranata sa višom i visokom školom najveće u odnosu na ukupno stanovništvo iz Srbije u tim zemljama, i prema rezultatima popisa iz 2011. iznosi više od 50%. S obzirom da do sada kod nas nisu sprovedjena opsežna anketna istraživanja koja su za ciljnu grupu imala već iseljenu visokoobrazovanu populaciju iz Srbije koja se naselila u prekomorskim zemljama, jedan od glavnih doprinosa ove doktorske disertacije ogleda se i u povećavanju postojećih znanja iz oblasti migracija visokoobrazovanih kadrova iz Srbije, naročito od 1991. godine. Saznanja se u prvom redu odnose na detaljni uvid u specifičnosti emigracionih kretanja, bliže određivanje demografskih karakteristika, kao i na upotpunjavanje slike o determinističkoj osnovi iseljavanja visokoobrazovanih lica, a naročito onih čiji je cilj bilo trajno naseljavanje u zemlji destinacije (uglavnom u Kanadi i SAD-u).

Odredjivanje položaja iseljenih lica (naročito ekonomski, socijalni, kulturni i dr), njihovih stavova u vezi sa odnosom prema otadžbini (Srbiji), kao i upoznavanje sa planovima za budućnost, takodje su vidovi saznanja koja predstavljaju doprinos, kako u oblasti demografskih, tako i drugih naučnih grana.

Društveni značaj ovog istraživanja ogleda se u tome što saznanja do kojih se došlo mogu bitno da doprinesu ublažavanju negativnih posledica i smanjivanju nepovoljnih trendova daljeg iseljavanja najobrazovanijih struktura radne snage u Srbiji kroz zauzimanje strategije, kao i bolje i efikasnije formulisanje i sprovođenje politike, mera i aktivnosti državnih organa i Vlade Srbije, bilo da se govori o povratku iseljenih stručnjaka u zemlju, vraćanju poverenja u društveno i ekonomsko okruženje, podspešivanju otvorenijeg dijaloga sa emigracijom, njihovog mrežnog povezivanja i angažovanja „na daljinu”.

I GLAVA

TEORIJSKI PRISTUPI MEDJUNARODNIM MIGRACIJAMA I ULOGA DRŽAVE U MEDJUNARODNIM MIGRACIJAMA SA NAGLASKOM NA VISOKOOBRAZOVANE KADROVE I STRUČNJAKE

1. Uvod

1.1. Savremene medjunarodne migracije kao deo globalizacije

Savremene medjunarodne migracije predstavljaju važan deo globalizacijskih procesa, koji se ne odnose samo na polje ekonomije, u smislu tokova kapitala, roba i usluga, već i mnogo šire, u smislu tokova ideja, kulturnih dobara i ljudi. Globalizacija migracija predstavlja proces koji podrazumeva umnožavanje migracionih kretanja, kao i ubrzavanje migracionih obrazaca, rast broja migranata, feminizaciju migracija, diferencijaciju ekonomskog, socijalnog i kulturnog porekla migranata, deteritorijalizaciju kulturnih zajednica, kao i mnogostruke vidove pripadnosti dijaspori. Medjusoban odnos takvih procesa dovodi do daljeg širenja migracionih tokova, koje se ne mogu zaustaviti ni ekonomskim ni političkim merama (Papastergiadis, 2000). Povećavanje obima medjunarodnih migracija i mobilnosti radne snage u savremenim uslovima naše „globalne epohe” otvara nove mogućnosti za nove i efikasnije načine povezivanja dijaspore sa zemljama porekla. Činioci globalizacije koji preko različitih mehanizama značajno utiču na te procese i otvaraju nove puteve mogućeg povezivanja, ponovnog spajanja, opstanka ili progresa su: globalizovana svetska privreda, novi vidovi medjunarodnih migracija, razvitak kosmopolitskog senzibiliteta, kao i oživljavanje religije kao središta društvene povezanosti.

Globalizovana privreda daje prostora različitim načinima povezivanja, uvećavanja preduzetništva i razvitku novih kategorija stručnjaka, naročito iz oblasti informacionih tehnologija i menadžmenta, i na taj način menja, odnosno stvara nove mogućnosti za dijasporu. Mnogi ekonomski i društveni akteri, uključujući i države, medjunarodne organizacije i transnacionalne korporacije, daju veliki zamajac svetskoj privredi. Globalizovana privreda, takodje, uključuje i

proširuje funkcije stare trgovinske i preduzetničke dijaspor. Poslovne transakcije se razvijaju između rođaka u dijaspori i kod „kuće“, jer dijaspora omogućava da se razvitak malih i porodičnih poslova prilagodi širim privrednim sistemima i zadobije funkcionalniji, produktivniji i progresivniji karakter. Savremena preduzetnička i trgovinska dijaspora se stoga može posmatrati kao istrajan i verovatno u savremenim uslovima novoizgradjen model društvene organizacije koji višestruko može biti od koristi i samoj dijaspori, i njenoj matici i zemljama u kojima se dijaspora nalazi (Cohen, 2008).

Novi vidovi međunarodnih migracija, koji podstiču vremenski ograničena radna angažovanja i ugovore, porodične posete, česta povremena putovanja i boravke u inostranstvu, predstavljaju suprotnost ranije najzastupljenijim vidovima stalnog naseljavanja i dobijanja državljanstva u zemljama destinacije. Međunarodne migracije se veoma dobro prilagodjavaju uslovima globalizacije. Vremenom se obim migracija povećava, u njihove tokove se uključuju migranti iz sve većeg broja zemalja, a društvene i kulturne karakteristike migracija se umnožavaju. Na razmeđu dva veka dolazi do brisanja jasnih granica između „migracijskih prostora“ iz nerazvijenog Istoka ka razvijenom Zapadu, tako da se u isto vreme ranije jasno određene emigracione i imigracione zone sve više javljaju i kao prostor porekla i prostor prijema, tranzita i cirkulacije. Zemlje iz kojih se ranije uglavnom iseljavalo sada postaju i zemlje u koje se useljava.

Razvitak kosmopolitskog senzibiliteta u mnogim metropolama uglavnom ekonomski razvijenih zemalja javlja se kao rezultat intenziviranja i umnožavanja raznolikosti međusobnih kontakata i odnosa među ljudima iz različitih krajeva sveta. Globalna promena središta finansijskih centara, industrijskih postrojenja i drugih učesnika u svetskoj privredi nameće jasno strukturisanu prostornu mrežu globalne moći. Najvažnija čvorišta ovih prostornih mreža nazvana su „svetskim“ ili „globalnim gradovima“. Sedišta transnacionalnih korporacija nisu jedini faktor koji ih određuje, međutim, predstavljaju važne provodnike ovih procesa (Sassen, 1990).

Takodje, orijentacija i smer delovanja dijaspor neprekidno su izloženi uticaju dve neraskidive, ali međusobno suprotstavljene pojave prisutne na svim mestima gde se na istom prostoru prožima mnoštvo različitih kultura - globalizma i lokalizma. U savremenom svetu, kulturne i lingvističke različitosti su opšteprisutne, a mogućnosti komunikacije sa drugima i razumevanje njihovih kultura su, barem potencijalno, mnogostruke. Mobilnost i imigracija vode ka potrebi za uspostavljanjem bližih odnosa među ljudima različitog etničkog porekla u poslovnom i šire, životnom okruženju. Takav savremeni

kosmopolitizam se može smatrati novim oblikom ponašanja (Vertovec, Cohen, 2001). Sa druge strane, nacionalizam, etnički partikularizam, religiozni fundamentalizam, rasizam, kao i druge oblike društvene isključivosti, koje uprkos globalizaciji dobijaju na značaju, Robin Koen (2008) je uopšteno nazvao – lokalizam. Pod tim se podrazumeva neadekvatan odgovor na izazove stalnog širenja tržišta, kao i nove etičke i kulturološke potrebe proistekle iz globalizacije. U prvom redu se misli na nemogućnost da se u novoj sredini i u novim okolnostima stvori opipljiva i prihvatljiva slika etničkog i kulturnog identiteta koji je stvaran u drugim prostornim i vremenskim okvirima. Dijaspore - kao oblik društvene organizacije, kroz svoje aktivnosti ima široke mogućnosti da približi i usaglasi ove dve suprotstavljene strane istog procesa.

Oživljavanje religije kao središta društvene povezanosti. Potreba za pripadnošću određenoj zajednici svojstvena je svakom čoveku, a ispoljavanje identiteta je uglavnom povezano kroz održavanje prisnih porodičnih veza, bliskost koju daje zajednička religija, jezik ili način života. Ovo je naročito izraženo kod migrantskih zajednica koje su prostorno odvojene od zajednica iz kojih potiču. Stoga, veza između religije i dijaspore postojala još od njihovog samog nastanka, a jedan od ključnih faktora organizovanih religija koji su omogućili njihov opstanak je njihova mogućnost prilagođavanja etnicitetu, nacionalizmu, a sada i globalizaciji (Cohen, 2008). Kroz umnožavanje različitih vidova religijskog povezivanja, određene religije dobijaju karakter „svetskih” ili „globalnih” konfesija. Smatra se da se veri religiozne dijaspore kroz različite mogućnosti koje pruža „globalizacija” savremenog načina života otvaraju i šire mogućnosti i veća brzina povezivanja, tako da i u religijskom smislu slabo povezane zajednice mogu lako da održavaju kontakte sa svojim verskim centrima (Smart, 1987).

1.2. Visokoobrazovani stručnjaci na radu u inostranstvu kao element ekonomskog razvitka zemalja porekla

Raspoloživost visokoobrazovane i stručne radne snage postalo je ključno pitanje ekonomskog prosperiteta jedne države. Privlačenje visokostručnih kadrova, naročito stručnjaka iz oblasti informacionih tehnologija, jedan je od najvažnijih ciljeva imigracionih politika industrijski razvijenih zemalja. Prekomorske zemlje sa dugom tradicijom imigracije (SAD, Kanada, Australija) sve više poboljšavaju uslove za privlačenje visokoobrazovanih, evropske zemlje, poput Nemačke, Francuske i Velike Britanije u poslednjih desetak godina sprovode programe za privlačenje visokoobrazovanih kadrova kako iz razvijenih, tako i nerazvijenih

zemalja. Iako poznata kao zemlja sa veoma restriktivnim imigracionim zakonima, Japan je takodje omogućio značajno bolje uslove za privremeni radni boravak visokoobrazovanih migranata. Omogućavanje povoljnijih uslova za useljavanje i cirkulaciju najobrazovanijih struktura stranog stanovništva ubrzano postaje jedna od glavnih problematika imigracionih politika razvijenih zemalja. Smatra se da će „borba za glave“ postajati sve oštija među ekonomski razvijenim zemljama, naročito jer je široko prihvaćena teza da će potrebe za stranom radnom snagom nastaviti započete trendove polarizacije potreba na tržištima rada razvijenih zemalja, ka visokostručnim poslovima, sa jedne, i nekvalifikovanim poslovima i sektoru ličnih usluga (rad u okviru domaćinstva, čuvanje dece, nega starih i drugo) sa druge strane.

Iz perspektive zemalja porekla, emigracija visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka je veoma ozbiljan problem. Visokoobrazovani i stručni ljudski resursi predstavljaju jedan od ključnih načina za oporavak privrednog sektora. Bilo da se radi o naučnom, tehnološkom ili privrednom razvitku u opštem smislu, inovativne mogućnosti su postale jedan od najvažnijih preduslova prevazilaženja jaza između razvijenih i nerazvijenih privreda. Za najmanje razvijene zemlje i zemlje u razvoju pronalaženje optimalnog načina za integrisanje stručnih kategorija radne snage predstavlja polaznu tačku na dugom i teškom putu ka uključivanju u savremene svetske tokove. Reforme školstva, investiranje u nauku i tehnologiju, budžetska izdvajanja za istraživanje i razvoj, postali su osnovni indikatori u klasifikaciji zemalja u smislu njihove buduće društveno-ekonomske perspektive.

Kada je naša zemlja u pitanju, posledice na nacionalnom nivou prouzrokovane migracijom visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka tokom 1990-ih godina su višestruke i duboke. Pored rashoda izdvojenih za školovanje, Jugoslavija je imala i gubitke zbog propuštene, a očekivane dobiti, kao i zbog neadekvatne zamene emigriranih stručnjaka u inostranstvo. Treba naglasiti da je za formiranje jednog međunarodno priznatog stručnjaka, sposobnog za iniciranje i rukovodjenje projektima, potrebno da prodje najmanje 10 godina (Grečić, 1995). Dalje, uočava se i može se očekivati nastavak smanjenja učešća novih domaćih tehnologija za ubrzanje razvoja i izvlačenja iz relativnog zaostajanja (Macura, 1992), što dovodi do veće zavisnosti od uvoza i pojave poznate kao „obrnuti transfer tehnologije“, kada nerazvijene zemlje snabdevaju razvijene stručnjacima, koji su u dobrom broju slučajeva stvaraooci novih tehnologija, a koje opet razvijene zemlje izvoze u zemlje u razvoju (Hanić, 1994).

Iznoseći posledice usled iseljavanja visokostručnog kadra iz naše zemlje, Grečić (1996), između ostalog, smatra da u oblasti ekonomije, nauke i razvoja dolazi ili se može očekivati opadanje kvaliteta obrazovanja u visokoškolskim ustanovama, naročito u oblastima gde je u većoj meri emigrirao nastavni kadar, manjak istraživača u pojedinim oblastima istraživanja i razvoja, zatim, gubitak kontinuiteta, ili čak potpun zastoj, u istraživanjima u pojedinim naučno-istraživačkim disciplinama, gubljenje veza sa drugim institucijama i stručnjacima iz inostranstva, kočenje napretka u postizanju višeg kvaliteta robe, usluga i životne sredine prema međunarodnim standardima, kao i smanjeno poverenje stranih partnera za obnavljanje kontinuiteta našeg učešća u međunarodnim razvojnim projektima. Što se tiče uticaja brojnog iseljavanja visokoobrazovanih ljudi na stanje demografskih karakteristika našeg društva, Grečić navodi da dolazi do sužavanja najobrazovanijih i elitnih struktura društva, kao i smanjivanja intelektualnog podmlatka koji se kroz visoko obrazovanje može usmeravati ka stvaranju dobrobiti društva. Jedna od posledica je i izostajanje značajnog pedagoškog uticaja ličnog primera intelektualne elite na uže i šire okruženje.

Veoma obeshrabrujuća posledica iseljavanja mladih i naročito obrazovanih ljudi u inostranstvo je u tome što je „stvorena atmosfera koja pothranjuje dalja razmišljanja o odlasku ljudi u inostranstvo” (Bolčić, 1995) i „što se širi kolektivno osećanje nestabilnosti i smanjuje poverenje u uspešnost mera koje društvo preduzima u cilju saniranja socijalnih problema” (Grečić i saradnici, 1996).

Kada se analizira problem migracija, pored nacionalne perspektive o kojoj je bilo reči i čiji su gubici veliki i nenadoknadivi, u obzir se mora uzeti i globalni ugao posmatranja, kao i ne manje važna perspektiva pojedinca. Naučnici koji zastupaju globalno stanovište smatraju da je svet postao jedinstveno tržište visokokvalifikovane radne snage i da se stručnjaci usmeravaju ka sredinama u kojima mogu da pruže svoj maksimum u najpovoljnijim društvenim i ekonomskim uslovima, kao i da se njihovo znanje smatra „vlasništvom” celog sveta (Vizi, 1992). Oni takodje navode da u slučajevima kada u nekoj zemlji ima više kadrova nego što objektivno može da se zaposli, migracija stručnjaka je čak poželjna, jer se smanjuje nezaposlenost najobrazovanijih i socijalna napetost (Mundende, 1989).

Tako su naučne rasprave o „odlivu mozgova” se i iz perspektive zemalja prijema i porekla ubrzano počele da se transformišu u razmatranje mogućnosti za podsticanje tzv. „razmene mozgova” ili „cirkulacije mozgova”. Njihov glavni cilj bi bio da se na što efikasniji način doprinese smanjivanju negativnih posledica

emigracije najobrazovanijih, kroz isticanje potencijalne koristi od mobilnosti i razmene visokostručnih kadrova između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Na taj način bi se migranti uključili u različite vrste društvenih i naučno-tehnoloških globalnih i lokalnih mreža (Predojević-Despić, 2009), odnosno postali nosioci znanja i transfera tehnologija, i mogli da postanu jedan od glavnih činilaca razvitka zemlje porekla.

Stari obrazac jednosmernih tokova tehnologije i kapitala od centra ka periferiji postepeno se zamenjuje daleko kompleksnijim dvosmernim tokom znanja, veština, kapitala i tehnologija između različito specijalizovanih regionalnih privreda. Jedan od najboljih primera je Silikonska dolina u SAD-u, kao najveće i najkompleksnije tržište, a takodje i vodeći izvor novih tehnologija. To je centar koji se već duže vremena nalazi u centru značajnog rasta raznolikosti ekonomskih, društvenih, kao i migrantskih mreža. Međutim, novi procesi na svetskom tržištu kapitala se menjaju: odnosi između tehnoloških regiona širom sveta se razvijaju i usložnjavaju, a nova tržišta se otvaraju, prvenstveno u Kini i Indiji, što otvara mogućnosti za buduće transformacije u dinamici svetske privrede. Iako se ne očekuje da će se obim poslova u ovom tehnološkom centru SAD-a smanjiti, realno je očekivati da će se uskoro širom sveta razviti mnogi tehnološki centri u otvorenijoj globalnoj mreži različito specijalizovanih i komplementarnih regionalnih privreda (Saxenian, 2007).

Treba imati u vidu da nisu sve privrede zemalja u razvoju u poziciji da razvijaju mogućnosti cirkulacije „mozgova“ i afirmacije preduzetništva sa dijasporom širom sveta, kao jednog od najperspektivnijih vidova povezivanja, u početku najviše u ekonomskom smislu, a kasnije i društvenom, obrazovnom, kulturološkom. Korist od ovakve vrste transfera tehnologija mogu da imaju zemlje koje su značajno ulagale u visoko obrazovanje, prvenstveno tehničkih kadrova, a pri tom su politički i ekonomski dovoljno stabilne da bi imigranti uzeli u razmatranje opciju da saradjuju ili se vrate u zemlju iz koje potiču. Ovo se naročito odnosi na Rusiju, delove Istočne Evrope, uključujući i Srbiju, kao i neke zemlje Južne Amerike. Moguće je da određeni centri u ovim zemljama vremenom postanu atraktivniji za preduzetnike povratnike, ako se privreda u njima razvije i omogući bolje profesionalne mogućnosti za povratnike. Sa druge strane, većina afričkih i latinoameričkih zemalja nema jaku stručnu osnovu kao ni političku otvorenost kako bi postale privlačne sredine za tehnološko preduzetništvo za njihove emigrante u SAD-u i drugim industrijski razvijenim zemljama (Saxenian, 2007).

1.3. Migracije visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka – pojmovno odredjenje

Terimin *brain drain*¹ (odliv mozgova) koji je, takoreći, postao sinonim za egzodus visokoobrazovanih i visokostručnih lica, prvi put su upotrebili novinari Velike Britanije 1960-ih godina da bi opisali pojavu masovnog odlaska svojih stručnjaka u SAD (Mooney, Angell 1993). Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka, radjene su brojne studije vezane za sve veće učešće visokoobrazovanih kadrova u okviru opštih migracija stanovništva. Dok je *brain drain* tih godina upotrebljavan samo da bi definisao migraciju stručnjaka, sam termin „odliv mozgova” je dobio pravi smisao tek par decenija kasnije, i povezan je sa fenomenom nacionalnih ekonomija i nacionalne nauke, sa jedne, i stvaranja globalnog ekonomskog i naučnog razvoja sa druge strane (Golub, 1996). Medjutim, iako je pojmovno odredjenje *brain drain*-a od velike važnosti, jer od njega zavise i broj i struktura migranata ove vrste, statistike pojedinih imigracionih zemalja, kao i dokumentacione i statističke službe u našoj zemlji, koriste različite definicije, što dovodi do nepreciznosti u broju samih migranata, kao i neuporedivosti podataka. „Ovaj fenomen u našoj literaturi nazvan je egzodus mozgova kojim se označava u novije vreme, osobito od šezdesetih godina XX veka, migracija visokoobrazovane i stručne radne snage, pre svega, naučnika, inženjera i lekara, u razvijene zemlje, s namerom da se migranti trajno nastane u zemljama odredišta” (Grečić, 1992: 104).

Da bi se lakše shvatile tipične pojave, u izučavanju migracija visokoobrazovanih i stručnih kadrova koriste se sledeći termini:

brain waste — šteta koja nastaje kada se emigrani visokostručni kadrovi i naučnici ne zapošljavaju u delatnostima gde mogu da iskažu svoje potencijale, što dovodi do trostrukog gubitka: za zemlju iz koje dolazi, imigracionu zemlju, kao i sebe lično;

brain flight — masovan odlazak kadrova iz zemlje, termin koji se u savremenoj literaturi sve više upotrebljava, jer na bolji način ilustruje veličinu problema iseljavanja visokoobrazovanih kadrova iz zemalja u razvoju (Sigurdson, 1992).

brain gain — korist koju zemlja gde se kadrovi doseljavaju ostvaruje (bez troškova za školovanje i obuku dobija neophodne kadrove, najčešće u najboljem

¹ Na francuskom “l'exode des cerveaux”, španskom “exodo de cerebros”, uskom “utečka umov”.

životnom i radnom dobu); U okviru ovog pojma, kao moguća rešenja za pretvaranje „odliva pameti” u „priliv pameti” upotrebljavaju se i termini:

brain exchange — razmena znanja kroz udruživanje obrazovanih i stručnih kadrova kroz društvene i migrantske mreže mreže;

brain circulation — „cirkulacija pameti” kada pojedinci odlaze iz svoje zemlje u pravcu kretanja znanja i kapitala, zatim se često vraćaju ili odlaze u neku drugu zemlju;

brain chain — udruživanje i razmena znanja naučne dijaspore u cilju proširivanja mogućnosti razvitka zemalja porekla (Filipović, 2012).

2. Determinante međunarodnih migracija – teorijska perspektiva

2.1. Tradicionalni pristupi u proučavanju međunarodnih migracija

Razvoj teorija o međunarodnim migracijama započeo je mikroteorijskim modelima, odnosno, kroz konceptualizaciju teorija koje u središte izučavanja stavljaju pojedinca, koji procenjuje pozitivne, odnosno, negativne strane preseljavanja sa jedne lokacije na drugu. Prema klasičnim formulacijama potiskivanja, sa jedne strane, odnosno, privlačenja, sa druge strane (pull-push), potencijalni migrant meri negativne faktore koji ga potiskuju iz zemlje u kojoj živi (faktori kao što su male plate, nizak životni standard, loši uslovi za rad i drugo) u odnosu na pozitivne faktore, odnosno dobrobit koju bi mogao imati u zemlji destinacije (na primer visok životni standard, bolja mogućnost napredovanja u poslu, dobro plaćen posao i drugo) i odlučuje se da migrira ukoliko prevagnu faktori moguće dobiti u zemlji destinacije. Everet Li (Lee, 1966) je izdvojio četiri grupe faktora koji utiču na odluku o migriranju: faktori povezani sa područjem porekla; faktori povezani sa područjem destinacije; moguće prepreke u migraciji između područja porekla i destinacije, kao što su udaljenost, fizičke prepreke, imigracioni zakoni i drugo; lični faktori samih migranata koji modifikuju ostale faktore u smislu odluke o migraciji (Wertheimer-Baletić, 1999). Li je takodje smatrao da migracije imaju tendenciju odvijanja u obliku jasno definisanih struja, od specifičnih mesta porekla ka specifičnim mestima destinacije, i to ne samo zato što su mogućnosti za migracije obično visoko lokalizovane, već i što povratni tok informacija i znanja od mesta destinacije ka mestu porekla omogućava prolaz za kasnije migrante (Lee, 1966).

Enrike Otiza (Oteiza, 1968) se kritički odnosio prema klasičnim pristupima modela privlačenja i odbijanja, smatrajući da nisu u dovoljnoj meri razmatrana poredjenja područja slanja i prijema. Svoj diferencijalni pristup tumačenju međunarodne cirkulacije visokoobrazovanih migranata bazirao je na osnovu uporedne individualne analize oba područja u procesu donošenja odluke o emigraciji. Prema njegovom mišljenju, postoje četiri značajne razlike između područja iz koga se iseljava i područja krajnje destinacije: razlike u prihodima; razlike u radnim i profesionalnim uslovima vezane za obavljanje određenog zanimanja (institucionalna, kadrovska i materijalna opremljenost); razlike u

relativnom odnosu prosečnih primanja svih zaposlenih i prosečnih primanja stručnjaka, koje odražavaju odnos ponude i potražnje, ali predstavljaju merilo razlika u društvenom prestižu zanimanja; ostale razlike šireg društvenog konteksta, kao što je politička i institucionalna stabilnost. Navedene razlike između analizirana dva područja predstavljale su osnovnu determinantu migracija stručnjaka ili razliku u prednostima. Ukoliko je razlika bila pozitivna, stručnjaci su emigrirali, odnosno, ako je bila negativna, nije dolazilo do emigracije. Krićka primedba ovom modelu odnosi se na Oteizin princip racionalnosti koji je ugradio u proces odlučivanja o emigriranju, a koji je dodatno potkrepljivao visokom obrazovanošću i dobrom informisanošću te vrste migranata (Golub, 2004).

U istraživanjima koja su se bazirala na push-pull teorijskom okviru pretpostavljalo se da različiti demografski, ekonomski i ekološki faktori imaju ključan uticaj na donošenje odluke o migriranju. Izdvojene su dve glavne sile koje stvaraju faktore odbijanja i privlačenja: rast seoskog stanovništva, koje prema Maltusovom stanovištu stvara pritisak na prirodne i poljoprivredne resurse i na taj način "gura" stanovništvo iz marginalnih ruralnih regija; kao i ekonomski faktori koji privlače stanovništvo u gradove i industrijski razvijene zemlje (Skeldon, 1997). S obzirom da se na prvi pogled čini da modeli privlačenja i odbijanja uključuju sve faktore koji utiču na donošenje odluke o migriranju, kao i da mogu da integrišu i druga teorijska stanovišta, kao što je mikro analitički nivo neoklasične ekonomije migracija, ili teorija kumulativne kauzalnosti i teorija mreža, često se isticalo da se pomoću njega može postići najpotpuniji opšti uvid u međunarodne radne migracije (Bauer, Zimmermann, 1998). Takodje je ovaj model izučavan kao dominirajući migracioni model na većini univerziteta, i u svetu i kod nas.

Medjutim, mnogi kritičari ovog teorijskog stanovišta smatraju da se njegova analitička primenljivost dovodi u pitanje, kao i da li se uopšte može smatrati teorijom. Navodi se da je to više deskriptivan model u kome su proizvoljno nabrojani različiti faktori koji imaju određenu ulogu u procesu donošenja migracione odluke. Pull-push modeli uglavnom za svaki pojedinačni slučaj istraživanja obrazuju skup migracionih determinanti, koje većinom imaju dvoznačan karakter. Ozbiljnija zamerka se odnosi na tendenciju ovih modela da ne razlikuju različite nivoe analize – između pojedinačnog, odnosno, globalnog nivoa, dok ne omogućava ni određivanje relativne važnosti na skali značajnosti različitim faktorima koji utiču na odluku o migriranju. Slabost pull-push modela je i u tome što se odbijajući i privlaćeci faktori ogledaju jedni u drugima, odnosno

predstavljaju dve strane jedne medalje: samo zajedno omogućavaju razlikovanje između „ovde“ i „tamo“. Model odbijanja i privlačenja podrazumeva statičku perspektivu proučavanja, fokusira se na spoljne faktore kao glavne pokretače migracija i nije u mogućnosti da u analizi posmatra migracije kao deo šireg procesa transformacije, što umanjuje njegovu naučnu vrednost, odnosno, ne pomaže otkrivanju novih činjenica i boljem razumevanju ove pojave (de Haas, 2008).

Neoklasična ekonomska teorija migracija nastala je kao pokušaj definisanja radnih migracija u procesu industrijalizacije, i na makro i na mikro teorijskom nivou. Ona predstavlja jednu od najpoznatijih teorija međunarodnih migracija, i poslužila je kao osnova za formiranje političkog odgovora na polju imigracije u mnogim ekonomski razvijenim zemljama. Na makro teorijskom nivou, smatra se da su glavni pokretači migracija – i unutrašnjih i spoljnih, prostorne razlike između ponude i potražnje za radnom snagom, odnosno raspodele kapitala. Razlike u visini zarada navode radnike da se sele iz područja sa niskim zaradama i prekomernom ponudom radne snage, ka područjima u kojima su nadnice više i postoji potražnja za dodatnom radnom snagom. Sa druge strane, očekivano je seljenje kapitala u suprotnom smeru – od ekonomski bogatih ka siromašnim zemljama i regionima. U okviru ovog procesa, podrazumeva se i seljenje ljudskog kapitala, odnosno, visokoobrazovanih stručnjaka, koji migracijama iz ekonomski bogatih u siromašne zemlje žele da ostvare što veći prihod od znanja i umeća za kojima vlada potreba u kapitalom siromašnim područjima (Massey et al., 1993). Kretanje ljudi i kapitala u suprotnim pravcima bi prema stanovištima neoklasične teorije postepeno dovelo do rastuće konvergencije u primanjima na oba kraja migracionog procesa (Harris, Todaro, 1970; Todaro, Maruszko, 1987), dok bi dugoročno gledano, taj proces vodio uklanjanju izvornih uzročnika migracija (de Haas, 2008). Na mikro teorijskom nivou, neoklasična migraciona teorija posmatra migrante kao pojedince, racionalne učesnike koji donose odluku o migriranju na osnovu analize troškova i koristi. Pod pretpostavkom da odluku donose slobodno i imaju dovoljno potrebnih informacija, očekivano je da će migrirati ka područjima u kojima će moći da budu najproduktivniji, odnosno, gde će moći da ostvare najviše zarade u odnosu na svoja znanja i veštine.

Todarova formulacija modela migriranja (Harris, Todaro, 1970; Todaro, 1969), koja je prihvaćena kao osnova neoklasične migracione teorije, imala je za cilj da objasni prividno kontradiktoran fenomen u zemljama u razvoju, gde je i pored rastuće nezaposlenosti u gradovima, beležen nastavak migracija selo-grad. Nezadovoljstvo visinom zarade, sa jedne strane, i „amorfnja objašnjenja kao što su 'blještava svetla' gradova koja služe kao magnet za privlačenje seoskog

stanovništva u gradove“ (Harris, Todaro, 1970), sa druge strane, predstavljaju Heris-Todarov model. Ovi autori su smatrali da je za razumevanje analiziranog fenomena potrebno modifikovati i proširiti osnovni model razlika u nadnicama tako što će se, osim proste razlike u zaradi, u obzir uzimati i razlika u očekivanoj dobiti. Pojedinaac u toku razmatranja odluke o migriranju procenjuje potencijalni, odnosno, očekivani prihod u zemlji destinacije u odredjenom vremenskom periodu, odnosno mogućnost dobijanja posla i visinu zarade. On zatim upoređuje taj „očekivani“ prihod sa „očekivanim“ prihodom u zemlji u kojoj živi, uzimajući u obzir dobrobit od zaradjenog novca u sadašnjosti, kao i moguću buduću zaradu. Razlika između ove dve vrednosti predstavlja ukupnu dobit moguće migracije i verovatnoću da se pojedinac odluči da migrira.

Pomak u Todarovom neoklasičnom migracionom modelu predstavlja to što koncipira tržište rada u dualnom smislu, što će kasnije voditi ka koncipiranju segmentiranog (dualnog) tržišta rada u imigracionim zemljama. Takodje, izdiže se iznad jednostavne *cost-benefit* analize neposredne dobiti i gubitaka migriranja, ali i ostaje fokusirana na individualnoj osnovi odlučivanja i težište stavlja na ekonomske faktore, zanemarujući socijalni, kulturni, politički i institucionalni kontekst.

Heris-Todarov model je kasnije modifikovan (Bauer, Zimmermann, 1998), a izmene su uglavnom bile usmerene ka uključivanju i drugih faktora (osim nezaposlenosti) koji utiču na očekivani prihod u slučaju migracije. Potencijalna dobit u vidu viših zarada treba da bude uravnotežena sa faktorima kao što su propuštene mogućnosti dobitka zbog migracija, troškovi putovanja, (privremena) nezaposlenost u vreme menjanja mesta stanovanja i prilagodjavanja novoj sredini, kao i psihološka cena migracije. Smatra se da troškovi i rizici povezani sa migracijama, prvenstveno međunarodnim, daju objašnjenje zbog čega ne migriraju najsiromašniji i zašto su društvene mreže toliko značajne za snižavanje materijalnih i psiholoških prepreka vezanih za migriranje (de Haas, 2008).

Todarov pristup može da se primeni i u okviru teorije ljudskog kapitala. U ekonomskoj teoriji se smatra da ljudski kapital predstavlja ključni faktor ekonomskog razvitka u modernim društvima, dok je stanovište teorije ljudskog kapitala da individualni kvaliteti, kao što su obrazovanje, veštine, fizičke mogućnosti i drugo, predstavljaju osnovni „kapital“ koji povećava ekonomsku produktivnost. Takodje, teorija ljudskog kapitala daje teorijsko objašnjenje selektivnosti migracija, koje se ne bazira samo na troškovima i ceni migracija. Migranti se obično regrutuju iz struktura koje ne predstavljaju tipične

predstavnik zajednica iz kojih potiču. S obzirom da se pojedinci razlikuju prema individualnim sposobnostima, znanjima, veštinama, godinama, polu i drugim karakteristikama, postoje i razlike u očekivanjima pojedinaca od migriranja, odnosno migranti mogu biti zadovoljni različitim stepenom dobiti od investicije koja je podrazumevala migriranje. Razlikama u očekivanoj „dobiti od investicija“ delimično se mogu objasniti različite verovatnoće migriranja na individualnom nivou. U zavisnosti od specifičnog tipa potražnje za radnom snagom u zemljama (regionima) prijema, vršice se selekcija migranata prema traženom obrazovanju, znanjima i drugim osobinama. Time se omogućava i teorijsko objašnjenje zašto verovatnoća migriranja opada sa godinama starosti i zašto pojedinci sa visokim obrazovanjem često ispoljavaju veću sklonost migriranju (Bauer, Zimmermann, 1998).

„Nova ekonomija migracija“ (Lucas, Stark, 1985; Stark, 1991) dalje razvija klasične okvire pull-push teorija i to u smeru da uključuje interes porodice i domaćinstva u proces donošenja odluke o migriranju. Stavljajući naglasku na ulogu kolektiva kao što je porodica, predstavlja veliki napredak, odnosno najvažniju prekretnicu u analizi determinanti migracija (Massey et al., 1993). Nova ekonomija migracija posmatra migracije kao deo strategije porodice da što više uveća prihod. Porodice, odnosno domaćinstva, za razliku od pojedinaca, u okviru svojih strategija mogu kontrolisati rizike prihoda tako što neki članovi ostaju uključeni na lokalnom tržištu rada, dok drugi koriste priliku da zaraduju u inostranstvu. Na taj način veće nadnice u razvijenim zemljama preko međunarodnih migracija osiguravaju veoma privlačnu strategiju za minimiziranje rizika, odnosno devizne doznake iz inostranstva obezbeđuju redovan prihod domaćinstvima u zemlji porekla. Motiv deljenja rizika u okviru domaćinstva može da bude i objašnjenje za migracione tokove koji se događaju kad ne postoje (očekivane) razlike u zaradama između područja slanja i prijema (Lucas, Stark, 1985).

Starkov model se može dobro primeniti na uslove sa kojima se susreću mnogi niskokvalifikovani radnici u zemljama u razvoju. U 1990-im godinama Indija je postala jedna od vodećih zemalja „izvoznica“ radne snage u zemlje Bliskog Istoka. Ti radnici su kombinovali prihod iz inostranstva sa prihodom koji su ostali članovi porodice ostvarivali kod kuće i tako maksimizirali prihod. Sa druge strane, ovaj model ne pruža dovoljno uvida o strategijama odlučivanja među profesionalcima i visoko-obrazovanim delovima radne snage jer se odluka o migriranju donosi na osnovu složenijih mehanizama, u ovom slučaju obično se podrazumeva migriranje na veće distance, odnosno ka ekonomski razvijenim

zemljama, a psihološka, socijalna i materijalna cena odvajanja od nekih članova porodice obično nadvladava dobrobit seljenja cele porodice u inostranstvo (Bagchi, 2001b). Mesi i Parado (1994) su zaključili da će u okviru jedne zajednice odluku o migriranju lakše doneti porodice sa najnižim prihodima, nego one sa višim. Mogućnost veće zarade, bez obzira na njenu nisku vrednost, biće veći motiv za migriranje u siromašnim porodicama ili domaćinstvima sa iskrivljenom raspodelom prihoda, nego za siromašna domaćinstva u sredini sa ravnomernom raspodelom prihoda. Ovo je takodje u sukobu sa pretpostavkama neoklasične teorije, gde viši prihod ima uniformni učinak u promociji migracija medju svim društveno-ekonomskim slojevima stanovništva. Naime, zastupnici nove ekonomije migracija dokazuju da članovi domaćinstva ne migriraju samo zato da bi poboljšali apsolutni prihod, već i da povećaju svoj relativni prihod prema drugim članovima zajednice.

Model „nove ekonomije migracija“ daje značajan doprinos proučavanju determinanti medjunarodnih radnih migracija uključivanjem mezo analitičkog nivoa, odnosno porodice i domaćinstva u strategiju donošenja odluke o migriranju. Migracije odredjuje „zakonima tržišta“, kojima mehanizam medjunarodnih migracija u krajnjoj liniji služi za ponovno uspostavljanje narušene društvene ravnoteže. Iako migracije izvodi iz racionalnog odlučivanja na mikro-društvenom nivou, gledanjem na migracije kao „porodične strategije izdržavanja“ potvrđuje se da strukturne sile ostavljaju barem mali prostor za delovanje. Pristupi na mezo analitičkom nivou primenljivi su naročito u zemljama u razvoju, gde većina stanovništva nije u mogućnosti da osigura porodični prihod kroz tržišta privatnog osiguranja ili vladine programe i na taj način neformalni dogovori u okviru porodice dobijaju na značaju (Bauer, Zimmermann, 1998).

2.2. Noviji pristupi u proučavanju medjunarodnih migracija

2.2.1. Osnovne teorije makro-analitičkog nivoa u proučavanju medjunarodnih migracija

Ekonomski modeli na mikroteorijskom nivou počeli su da daju više prostora modelima makro strukture koji istražuju socijalnu i ekonomsku strukturu u okviru i izmedju država. Postoji veliki broj teorijskih modela koji nude moguće odgovore na pitanje koje su glavne determinante medjunarodnih migracija na makro analitičkom nivou. Iako svaka od njih pokušava da dâ odgovor na isto

pitanje, koriste različite koncepte, pretpostavke kao i okvire izučavanja (Massey et al., 1993).

Teorija dualnog ili segmentiranog tržišta rada (Piore, 1979) bazira se na stanovištu da uzroci međunarodnih migracija leže u stalnoj potrebi za radnom snagom iz inostranstva, što predstavlja sastavni deo ekonomske strukture u razvijenim zemljama. Prema modelu Majkla Pjorea, imigracija nije podstaknuta faktorima potiskivanja (*push* faktori) u zemljama porekla (niske zarade ili visoka nezaposlenost), već faktorima privlačenja (*pull* faktori) u zemljama destinacije (stalna i neizbežna potreba za stranim radnicima) (Massey et al., 1993). U ekonomski visoko razvijenim zemljama dolazi do tzv. udvajanja strukture na tržištu rada, i stvara se sa jedne strane sektor sa sigurnim i dobro plaćenim radnim mestima, kao i rukovodećim, odnosno u društvenom smislu visoko vrednovanim položajima, a sa druge strane sektor sa nesigurnim, loše plaćenim i nisko vrednovanim poslovima – u literaturi se ovi poslovi popularno nazivaju 3D – *dirty, dangerous and difficult* (prljavi, opasni i teški). Ovako koncipirana ekonomska struktura rezultira potrebom za novom radnom snagom, odnosno imigracijom, u slučaju kada domaća radna snaga ne želi da obavlja poslove sa niskom zaradom i niskim društvenim statusom, ili u okviru ponude radne snage nedostaju kadrovi sa potrebnim znanjima i veštinama da zadovolje potrebu za zanimanjima koja od zaposlenih zahtevaju visoko obrazovanje, stručnost, iskustvo ili posebne veštine. U oba slučaja, poslodavci više ne mogu da se oslanjaju na domaću ponudu radne snage već moraju da se okrenu ka novim izvorima radne snage, odnosno imigraciji. Treba istaći da bez obzira što je teoriji segmentiranog tržišta rada posvećeno dosta prostora u naučnoj literaturi i što ova teorija posebno analizira tematiku migracija visoko-obrazovanih struktura stanovništva, mali broj istraživanja je bio posvećen osvetljavanju samog problema imigracije, već se proučavanje imigracionih procesa uglavnom odnosilo na empirijsko dokazivanje primarnog i sekundarnog sektora delatnosti u okviru odredjenih nacionalnih privreda (Bagchi, 2001b).

Teorija svetskog sistema se bazira na istorijsko-strukturalističkom pristupu, koji pretpostavlja da je ekonomska i politička moć nejednako raspoređena izmedju razvijenih i nerazvijenih zemalja, da ljudi nemaju jednak pristup resursima, kao i da širenje kapitala dovodi do uvećavanja tih razlika. Umesto modernizacije i postepenog ekonomskog razvitka, nerazvijene zemlje bivaju uhvaćene u zamku svog nepovoljnog položaja u okviru globalne geopolitičke strukture (de Haas, 2008). Dominirajući kapitalistički način proizvodnje u ekonomski razvijenijim zemljama pođspešuje razvitak, ali i nejednakosti u uslovima trgovine izmedju

razvijenih i nerazvijenih područja, čime se kontroliše protok roba i usluga, kao i proizvodnja sirovina. Urušavanje tradicionalnih ekonomskih odnosa i širenje ekonomskih interakcija u perifernim područjima, u manje razvijenim zemljama postepeno uslovljava menjanje do tada preovladavajućeg statičnog privrednog modela.

Razvitak međunarodnih migracija povezuje se sa strukturama svetskog tržišta, a naglašava se da interakcija između društava predstavlja važnu determinantu društvenih promena u okviru samih društava. Kako se navodi, dolazi do disrupcije i dislokacije, odnosno, emigracije kao neminovne posledice u procesu kapitalističkog razvitka, bilo da je u pitanju interna emigracija – iz sela u gradove, kao potreba za pronalaženjem alternativnih načina zarade, ili međunarodna emigracija ka ekonomski razvijenijim područjima (Massey et al., 1998). Prema teorijama "zavisnosti", migracije ne predstavljaju samo štetnu pojavu za privrede nerazvijenih zemalja, već i jednu od determinanti nerazvijenosti – narušavaju stabilna društva ruralnog tipa, podrivaju njihovu ekonomiju i iskorenjuju njihovu populaciju (Frank, 1966).

Prema klasifikaciji teorije svetskih sistema Imanuela Valerstajna (Wallerstein, 1974), zemlje se razlikuju u stepenu zavisnosti, i dele se na kapitalističke države „centra“, kao i „polu-periferne“, „periferne“ i izolovane zemlje u „spoljašnjoj“ zoni, koje nisu (još uvek) uključene u kapitalistički sistem. U tom smislu, uključivanje „periferija“ u kapitalističku ekonomiju povezano je sa uspostavljanjem i širenjem (migracionih) tokova u njima, što je u suprotnosti sa stavovima neoklasične teorije. Umesto da se kreću u suprotnim smerovima u odnosu na kapital, kao što predviđa neoklasična teorija, radna snaga prati tokove kapitala (de Haas, 2008).

Perspektiva svetskog sistema najčešće se fokusira na modele dislokacija izazvanih među poljoprivrednim stanovništvom, međutim, izdanak ove teorije koji naglašava ulogu globalnih gradova (Sassen, 1991), kao pogona kontrole i usmeravanja glavnih tokova svetskih investicija i razvitka savremenih tehnologija, značajno doprinosi boljem shvatanju procesa koji mogu uticati na migracije viših društveno-ekonomskih kategorija stanovništva. Prema teoriji globalnih gradova Saskije Sassen, ulaskom razvijenih zemalja centra u postindustrijsku ekonomsku fazu, njihovi privredni sistemi su postajali sve više uslužno orijentisani. Nemogućnost da te razvijene zemlje osposobe dovoljan broj radnika za poslove u uslužnom sektoru, stvorilo je potražnju za „visokostručnim radom“ iz područja van društava „prvog svetskog reda“. Nejednak stepen razvitka između emigracionih i imigracionih područja, rastuća

internacionalizacija privreda svih ekonomski razvijenih zemalja, kao i velike promene u organizaciji njihovih privreda, predstavljaju glavne činioce kojima globalizacija svetske ekonomije doprinosi razvitku međunarodnih migracija kao globalnog procesa. Ekonomska globalizacija naročito zahteva značajnu razmenu visokoobrazovanih kadrova, a ekonomski razvitak globalnih gradova bio bi doveden u pitanje ukoliko bi se usporio ili prekinuo priliv nove obrazovane radne snage (Sassen, 1996). Ne postoji precizno i opšte prihvaćeno odredjenje globalnih gradova, međutim, u prvom redu se misli na velike svetske gradove kao što su Los Andjeles, Njujork, Tokio, London, Pariz i Sidnej. Glavni kriterijumi za njihovo odredjivanje, iako nedovoljno empirijski objašnjeni, su: veličina grada, postojanje glavnog finansijskog središta, prisustvo uprava transnacionalnih korporacija, odnosno, međunarodnih organizacija, brz rast poslovnih usluga, važnost grada kao proizvodnog ili tranzitnog centra (Friedmann, 1986).

Iako je teorija svetskog sistema dobila određenu empirijsku podršku, njene pretpostavke nisu dovoljno sistematski testirane i analizirane. Istorijski strukturalisti su u najvećoj meri kritikovani zbog rigidnog stava da se na pojedince gleda kao na žrtve ili puke učesnike koji se pasivno prilagođavaju „makro-silama“ i na taj način zanemaruju uticaj individualnog nivoa odlučivanja (de Haas, 2008). U poslednjih nekoliko decenija ovi stavovi su se pokazali kao neutemeljeni, s obzirom da je veliki broj država koje su ranije smatrane za nerazvijene, postigao nivo održivog razvoja uprkos (ili baš zahvaljujući) čvrstim vezama sa globalnim kapitalizmom (Sen, 1999).

Doprinos modela globalnih gradova je i u tome što daje bliži uvid u međunarodne migracije visokoobrazovanih struktura stanovništva, naročito kada se posmatra potražnja za lekarima-migrantima u SAD-u tokom 1960-ih i 1970-ih, kao i medicinskim osobljem u 1980-im i 1990-im. Takođe, može da pomogne boljem razumevanju velike potražnje za kompjuterskim inženjerima i stručnjacima koja je počela sredinom 1990-ih i dalje je u ekspanziji, kao i pravnih mera koje su donete da bi se takvi imigracioni procesi medju pripadnicima ovih visokostručnih zanimanja ubrzali (odnosno – u slučaju lekara, sveli na što manju meru) (Bagchi, 2001a).

2.2.2. Sistemski pristup proučavanju migracija

Razlozi koji dovode do pokretanja međunarodnih migracija mogu biti značajno drugačiji od onih koji dovode do njihovog ustaljivanja u vremenu i prostoru. Iako razlike u visini primanja, rizici, mogućnosti zapošljavanja, širenje tržišta mogu da utiču na nastavak prostornog kretanja stanovništva, novi uslovi koji nastaju

tokom migracija počinju da deluju kao nezavisni činioци: razvitak migrantskih mreža, institucionalna podrška razvitku transnacionalnih delatnosti, kao i menjanje društvenog konteksta rada u zemljama prijema. Navedene promene dovode do veće verovatnoće za nastavkom i proširivanjem migracionih kretanja, odnosno, procesa kumulativne kauzalnosti.

Mesijev model kumulativne kauzalnosti (Massey et al., 1993), preuzet od Ganara Mirdala (Myrdal, 1957), iako proistekao iz perspektive svetskog sistema, nudi objašnjenja na koji način proces potražnje za imigrantskim radom može da dovede do nastanka novog nezavisnog kruga migracionih kretanja. Kauzalnost je kumulativna jer svaki pojedinačni čin migracije dovodi do menjanja društvenog konteksta na osnovu kojeg se donose nove odluke o migriranju. Dislokacija izazvana širenjem kapitalističkog načina proizvodnje u poljoprivredi i menjanjem tradicionalnih oblika raspodele dohotka, gde su socijalne razlike u ruralnim sredinama bile relativno male, dovodi do odluke da se pojedini pripadnici odluče da migriraju u inostranstvo. Ti prvi migranti obezbeđuju informacije, kao i socijalnu i ekonomsku podršku porodici, prijateljima i drugim članovima svoje zajednice u zemlji porekla, što može da dovede do daljih migracionih tokova ka inostranstvu. Na taj način se migracioni krug ubrzava i može da dobije odlike nezavisnog delovanja u slučaju kada društvene mreže koje formiraju članovi određene zajednice prerastu u migrantske mreže, tako što obezbeđuju informacije i bolje mogućnosti potrebne za održavanje sistema kretanja između centralnih i perifernih područja, odnosno zemalja. Ovaj model tako nudi prvo detaljnije objašnjenje moguće uloge migrantskih društvenih mreža u imigracionom procesu. Smatra se da su u početku migracije te koje stvaraju mreže, a zatim mreže podstiču migracije koje su ih stvorile. Stoga, kakvi god bili socijalni, politički ili ekonomski faktori na makro nivou koji su inicijalno uslovlili migracije, kao i faktori odbijanja ili privlačenja koji se odnose na individualni nivo odlučivanja, migracioni proces tokom vremena se sve više udaljava, a na kraju može da postane i nezavisan od prvobitnih razloga koji su i doveli do njegovog stvaranja (Massey, Espana 1987; Massey, 1988).

Dinamička perspektiva proučavanja međunarodnih migracija naročito je bitna kod proučavanja migracija visokoobrazovanih struktura stanovništva i studenata. Kada se posmatraju migraciona kretanja u svetu prema nivou obrazovanja, uočava se da strukture sa višim profesionalnim kvalifikacijama teže sve većoj i češćoj prostornoj mobilnosti nego oni manje obrazovani (D'Costa, 2008). Obrazovane strukture stanovništva u uslovima sve izraženijih globalnih tendencija protoka kapitala, roba, usluga, ali i ideja, kulturnih dobara i ljudi,

predstavljaju glavne nosioce znanja i transfera tehnologija, tako da i njihovi motivi za mobilnošću i migriranjem, kao i putevi donošenja odluke o migraciji, mogu da budu bitno drugačiji u odnosu na ostale strukture stanovništva. Regionalna preraspodela ljudskog kapitala je takodje jedan od društveno-ekonomskih faktora na koji mogu značajno da deluju migracije u kumulativnom vidu. S obzirom da se migracijama, barem u njihovoj inicijalnoj fazi, obično pokreću obrazovane, stručne, produktivne i ambiciozne strukture stanovništva – studenti na osnovnim i posle-diplomskim studijama, postepeno dolazi do sve većeg trošenja i smanjivanja ljudskog kapitala u zemljama porekla, odnosno njihove akumulacije u zemljama destinacije. Na taj način dolazi do pada produktivnosti i konkurentnosti privreda u područjima slanja, odnosno rasta i ubrzavanja razvijenosti u područjima prijema (Greenwood, 1985; Greenwood et al., 1987), što dovodi do uvećavanja potrebe za daljim migracijama iz perifernih u centralna područja.

Stoga, veoma je važan zaključak Meri Kric (Mary Kritz) i Hane Zlotnik (Hania Zlotnik) da se u analizi savremenih međunarodnih migracija nameće potreba za sistemskim pristupom, odnosno dinamičkom perspektivom proučavanja – i to od prepoznavanja do detaljnog uvida u promenljive trendove i vidove savremenih migracionih kretanja u svetu. Razmatranje uzroka ili posledica međunarodnih migracija, bilo iz perspektive zemalja porekla ili prijema, često ne uspeva da objasni dinamiku povezanu sa razvitkom migracionih kretanja kao procesa. Migracije treba da se izučavaju od njenih začetaka, kroz promenu u strukturi i obimu tokom vremena, uzimajući u obzir povratne migracije i slanje deviznih doznaka u zemlju porekla, kao i opšte stanje društva u zemljama porekla i destinacije koje umnogome oblikuje migraciona kretanja (Kritz, Zlotnik, 1992). Osnivač teorije migracionih sistema, Akin Mabogunje (Mabogunje, 1970), koji je proučavao migracije selo-grad u Africi, definisao je migracioni sistem kao skup mesta povezanih tokovima ljudi, dobara, usluga i informacija, koji omogućava dalju razmenu, uključujući i migracije. Ovaj autor se fokusirao na ulogu tokova informacija i povratnih mehanizama u oblikovanju migracionih sistema. Pridavao je veliku važnost povratnim mehanizmima, preko kojih se informacije o ranijim migrantima prenose, tj. vraćaju ka mestu (zemlji) porekla. Povoljne informacije bi pospešivale dalje migracije i vodile ka skoro organizovanim migracionim tokovima iz odredjenih sela (zemalja porekla) u odredjene gradove (zemlje destinacije). Stanje sistema posmatrano u odredjenoj vremenskoj tački ne mora da bude značajno odredjeno početnim stanjem procesa, ili parametrima sistema, jer su otvoreni sistemi u osnovi nezavisni od inicijalnih uslova nastanka.

Model migracionih sistema Džejsma Foseta (Fawcett, 1989; Fawcett, Arnold, 1987) u izvesnoj meri razvija Mesijev model kumulativne kauzalnosti, tako što predviđa da migraciona kretanja postaju samoodrživa kada se razviju glavne komponente koje održavaju migracione struje između određenih područja slanja i primitka. Te struje razvijaju intenzivne migracione tokove u političkom smislu (na primer kroz bilateralne trgovinske ugovore), socijalnom (na primer kroz razvitak paralelnih obrazovnih institucija u centralnim i perifernim područjima, tj. državama), kao i ekonomskom smislu (na primer kroz razmenu određenih dobara i usluga). Proučavanje migracija u okviru migracionih sistema ima niz prednosti u odnosu na statičku perspektivu posmatranja (Fawcett, 1989): pažnja u istraživanju se usmerava na oba kraja migracionog toka, sa potrebom da se objasni stabilnost i mobilnost na obe lokacije; proučava se jedan tok u kontekstu drugih tokova, ili jedna destinacija u odnosu na alternativne destinacije; podvlače se različiti tipovi veza između mesta, uključujući i tok informacija, roba, usluga, ideja, kao i ljudi; predviđa se poredjenje mesta i lokacija, i na taj način se pažnja usmerava ka različitosti i neuravnoteženosti, koje predstavljaju osnovni izvor energije u sistemu; fokusira se na medjuzavisnost delova sistema, gde jedan deo reaguje na promene u ostalim; podstiče izučavanje migracija kao dinamičkog procesa, odnosno sleda događaja u određenom vremenskom periodu.

Medjunarodni migracioni sistem se sastoji od dve grupe zemalja: zemalja prijema, odnosno zemalja centra, koje su sa određenim brojem zemalja porekla, odnosno zemalja periferije, povezane kroz relativno obimne migracione tokove – jednosmerne ili dvosmerne (Fawcett, Arnold, 1987). Zemlje u migracionom sistemu nisu povezane samo preko migracionih tokova stanovništva, već i preko drugih tipova veza koje su Kric i Zlotnik definisale kao istorijske, kulturne, kolonijalne i tehnološke veze. S obzirom da se migracioni sistem nalazi u okviru određenog društvenog konteksta, ove autorke razlikuju socijalni, politički, demografski i ekonomski kontekst (Kritz, Zlotnik, 1992). Takodje, medjunarodni migracioni sistem ima prostornu i vremensku dimenziju. Odredjene zemlje u okviru jednog sistema obrazuju prostornu dimenziju. Medjutim, zemlje koje se nalaze u okviru istog sistema ne moraju i u geografskom smislu biti blizu jedna druge, jer istorijske i tehnološke veze igraju barem isto toliko važnu ulogu kao i geografska udaljenost. Takodje, zemlje mogu u isto vreme da budu uključene u više migracionih sistema (Massey et al., 1993). Promene u kontekstu migracionog sistema i menjanje veza između zemalja stvara vremensku dimenziju migracionog sistema. Smatra se da ona ima ključnu ulogu u dinamici

migracionih kretanja. Kada se posmatra uticaj spoljnih faktora, treba istaći da promene u kontekstu migracionog sistema i promene u vezama između zemalja mogu takodje da budu izazvane samim migracionim kretanjima. Veliki udeo migranata u okviru ukupne populacije jedne države može da dovede do naglašenog uticaja na socijalne, političke, demografske i ekonomske kontekste i veze između država. Pokušaj objašnjavanja toka međunarodnih migracija kroz vreme učinjen je kroz teoriju mreža i teoriju institucija. Prema pristupu svetskih sistema, ove dve teorije predstavljaju primer kako kontekst međunarodnog migracionog sistema ili veze u međunarodnom migracionom sistemu mogu da se menjaju usled samih promena međunarodnih migracionih tokova (Jennissen, 2007).

U skladu sa rastućim trendovima međunarodnih migracija i mobilnosti i značaju društvenog povezivanja u imigracionom procesu, sve značajniju ulogu dobijaju određene vrste privatnih institucija i humanitarnih organizacija koje su nastale kao odgovor na neravnotežu koja postoji između velikog broja ljudi koji traže useljeničku vizu ili privremenu dozvolu za rad i restriktivnih imigracionih zakona ekonomski razvijenih zemalja. Ovakva situacija ostavlja prostora različitim preduzetničkim i drugim profitnim privatnim organizacijama da pružaju usluge mogućim/budućim imigrantima, koje su često ilegalne, što dovodi do širenja crnog tržišta u oblasti migracija. Druga vrsta institucija su dobrovoljne humanitarne organizacije koje imigrantima pružaju privremeni smeštaj, pravne i druge savete, odnosno daju određeni osećaj sigurnosti u potpuno novoj sredini. Te institucije se zalažu za poboljšanje prava migranata, i legalnih i nedokumentovanih. Sve brži rast značajnosti uloge institucija u imigracionom procesu, bilo da se radi o organizacijama koje pružaju legalne ili ilegalne usluge i pomoć, vremenom formira još jedan oblik socijalnog kapitala (Mesić, 2002), odnosno društvene infrastrukture, na koju se migranti mogu osloniti, a koja samim svojim postojanjem podstiče dalje migracije. Smatra se da se na taj način međunarodni migracioni tokovi sve više institucionalizuju i postaju nezavisni od faktora koji su ih u početku pokrenuli. Takodje, vlade zemalja destinacije (ali i porekla) imaju sve više problema da kontrolišu na takav način institucionalizovane migracione tokove (Massey et al., 1993).

Slabost sistemskog pristupa u proučavanju međunarodnih migracija predstavlja to što u teorijskom smislu do sada nisu definisani jasni uzročno-posledični odnosi. Roel Jenisen je, na osnovu detaljnog uvida u savremene teorije migracija, izdvojio četiri grupe faktora u procesu međunarodnih migracija koji mogu da posluže kao okvir za dalje proučavanje kauzalnih odnosa u sistemskom pristupu:

ekonomski – količina ljudskog kapitala sa ekonomskog gledišta određuje poziciju svakog pojedinačnog radnika na tržištu rada, što zauzvrat određuje njihov radni status i nivo primanja; društveni – koji se sastoji od tri kategorije: kulture, koja podrazumeva uticaj na kulturu i stil života i u zemljama porekla i prijema, socialne komponente, koja se odnosi na nivo nejednakosti i povezanosti, demografske komponente koja obuhvata starosnu i polnu strukturu stanovništva u zemljama porekla i destinacije; politički – koji obuhvata opštu političku situaciju u zemlji i migracionu politiku; i povezujući – uzimajući u obzir veze između zemalja, razlika se može napraviti između kulturnih, kao što su ranije kolonijalne veze, zajednički jezik i slično, i materijalnih veza između država, kao što je geografska blizina, cena migracija, veze realizovane preko međunarodne telekomunikacije (Jennissen, 2007).

3. Uloga migrantskih mreža u procesu međunarodnih migracija

3.1. Migrantske mreže kao deo migracionog sistema

Pristup migracijama iz sistemske perspektive pruža nekoliko mogućnosti: oslobadja se statičke perspektive proučavanja migracija kao jednosmernog i konačnog procesa iz mesta A u mesto B, i naglašava medjuzavisnost i reciprocitet (Papademetriou, 1988). Strukturni pristupi migracijama naglašavaju veze koje postoje među društvima, kao osnove za razumevanje migracionih tokova, njihove veličine, smera i izgleda u budućnosti. U njihovom funkcionisanju mogu da postoje migracioni sistemi – u okviru kojih su mesta povezana kretanjem ljudi, i pritanjem i oticanjem, kao što je to slučaj kod ekonomskih i političkih odnosa između država i regija (Boyd, 1989). Na taj način se omogućava proučavanje i bolje razumevanje kompleksnog uzročno-posledičnog odnosa, ne samo brojnih elemenata migracionog procesa, već i potencijala koje migracije imaju za razvitak, bilo na individualnom ili opšte društvenom nivou.

Monika Bojd ukazuje na faktore koji govore u prilog postojanja migracionih sistema: naglasak na ekonomskoj medjuzavisnosti područja i naroda u literaturi o društveno-ekonomskom razvitku, naročito modeli svetskog sistema i teorije zavisnosti; empirijsko i teorijsko prepoznavanje raznih oblika migracionih kretanja stanovništva, uključujući i cirkularne i povratne migracije koje čine migracioni sistem, uticaj određenih savremenih pojava koje govore u prilog povezanosti među državama – značajan priliv deviznih doznaka u slabo

razvijene zemlje koje šalju radnici-imigranti iz razvijenih zemalja ili zemalja Bliskog Istoka; promene pravnog okvira koji se odnosi na međunarodne migracije prvenstveno ka SAD-u, ali i ostalim imigracionim zemljama, naročito kada se govori o mogućnostima ponovnog spajanja porodica, kao obliku koji podstiče lančane migracije (Boyd, 1989; Fawcett, 1989).

Ekonomске teorije koje su se bazirale na makro analitičkom nivou, iako su posmatrale migracije kao deo makro-ekonomskog fenomena, slično teorijama koje su se bazirale na mikro analitičkom nivou, stavljale su naglasak na individualni nivo odlučivanja kada se donosi odluka o migriranju. Razvitak strukturalnih pristupa, odnosno, teorije socijalnih mreža, doprineo je da istraživanje migracija usmeri ka mezo analitičkom nivou društvenih odnosa, gde se težište odlučivanja pomera kao porodici, odnosno domaćinstvu, kao glavnom niosocu odlučivanja.

U razmatranju porodica kao „osnovne migracione jedinice”, Monika Bojd navodi da one, kao činoci socijalizacije, predstavljaju i osnovu za stvaranje mreža zasnovanih na porodičnim odnosima. Porodice prenose kulturne vrednosti i norme koje utiču na to ko će migrirati i zašto. One takodje prenose i norme o tome šta je suština migracija i kako se održavaju odnosi, odnosno međusobne uloge dužnosti i obaveza, medju njenim članovima kroz vreme i prostor. Veoma važno je i to što porodice mogu predstavljati i geografski razdvojene grupe. One stvaraju rodjačke mreže koje se održavaju u prostoru i predstavljaju provodnike informacija i pomoći koje zauzvrat utiču na migracione odluke. „Domaćinstva iz senke” u zemlji imigracije sastavljena su od ljudi čije se obaveze i posvećenost odnose na domaćinstva u zemlji porekla. Takve sobe mogu biti naročito zainteresovane za pomoć u doseljavanju drugih porodica ili njenih članova, ili da šalju finansijska sredstva svojim članovima kod kuće (Boyd, 1989).

Mesi (Massey, 1988) imigracioni proces objašnjava kroz veze koje se razvijaju izmedju pojedinaca u sredinama porekla i prijema. Mreža veza (*network ties*) podstiče imigraciju kao sredstvo diversifikacije ekonomskih funkcija domaćinstva, a ne samo kao sredstvo pomoću koga se podiže životni standard pojedinaca koji se odlučuju da odu u inostranstvo (Taylor, (1987); Massey 1990). Veze sa ranijim migrantima obezbeđuju potencijalnim migrantima značajane resurse koje koriste kako bi smanjili rizike i troškove migracija: informacije o proceduri, kako tehničkoj tako i pravnoj, finansijska podrška, izgledi za pronalaženje posla, administrativna pomoć, fizička prisutnost i emocionalna solidarnost (Meyer, 2001). Garton, Hejtornvejt i Velmen su društvene veze definisali kao povezivanje dva ili više aktera preko odnosa koji se medju njima

razvijaju. Akteri mogu održavati vezu zasnovanu na samo jednom odnosu, npr. kao članovi iste organizacije, ili na različitim vrstama odnosa, kao što je razmena informacija, finansijska podrška, rodbinski odnosi i drugo. Na taj način, veze se razlikuju prema sadržini, smeru i snazi. Veze se često definišu kao slabe ili jake, iako se definicije šta se pod tim podrazumeva mogu veoma razlikovati medju sobom. Društvene veze koje se smatraju slabim, uopšteno gledajući, održavaju se neredovno i nemaju karakter prisnosti. Jake veze predstavljaju kombinaciju prisnosti, otvaranja, pružanja recipročnih usluga, čestih kontakata, što se najčešće susreće kod rodjaka i bliskih prijatelja. I slabe i jake veze imaju uloge razmene resursa u okviru mreže. Pojedinci koji održavaju jake veze češće dele resurse koje poseduju. Međutim, ono što mogu deliti može biti limitirano sredstvima kojima raspolaže mreža kojoj pripadaju. Sa druge strane, osobe povezane slabim vezama, iako najčešće medju sobom ne dele resurse, imaju pristup širem spektru resursa, jer svaka osoba funkcioniše u različitim društvenim mrežama (Garton, Haythornthwaite, Wellman, 1997).

Žan-Batist Mejer naglašava da je u migracionom procesu značaj povezanosti, odnosno ljudskog posredovanja, veoma veliki. Na taj način se na migracije manje gleda kao na proizvod odnosa izmedju ponude i potražnje na tržištu radne snage, a više kao na izraz globalne dinamike nastale ljudskom interakcijom. Informišući pojedince o ideji i mogućnostima za migriranje, mreže ih i „čine migrantima”. Stoga, mreže nisu samo instrument, već sastavni deo i determinanta migracionog procesa (Meyer, 2001).

Društvene mreže se formiraju na osnovu različitih oblika povezanosti, a izučavanjem obrazaca povezivanja, stiče se potpunija slika o određenoj društvenoj mreži. Mreže koje formiraju migranti bitno zavise od istorijskog odnosa prema migracijama, uslova u kojima se razvija i društvenih i kulturnih karakteristika određene populacije. Istraživanja sprovedena medju različitim populacijama širom sveta pokazala su da postoje kvalitativne razlike u tipovima društvenih veza koje se formiraju medju različitim društvenim i ekonomskim slojevima stanovništva. Medju visokoobrazovanim stanovništvom i stručnjacima obično se formiraju migrantske mreže koje su zasnovane na tzv. slabim vezama. Visokoobrazovani i stručnjaci imaju širok spektar različitih mreža koje su sačinjene od kolega, prijatelja i rodjaka koje u slučaju potrebe angažuju za pomoć pri pronalažanju posla i migriranju (Meyer, 2001). Takodje, slabe veze izmedju budućih migranata u zemljama porekla i njihovih sponzora u zemljama destinacije imaju veoma važnu ulogu u raznim etapama migracionog procesa. „Snaga slabih veza“ koja proističe iz medjusobnog presecanja i dodirivanja

različitih društvenih mreža, takodje integriše lokalne klastere u šire društvene sisteme (Granovetter, 1973). Sa druge strane, nekvalifikovana i nisko-kvalifikovana radna snaga se u procesu imigracije uglavnom oslanja na rodjačke, odnosno, jake veze. Mreže zasnovane na porodičnim vezama imaju glavnu ulogu i kada se posmatraju nelegalne migracije, u kojima većinom učestvuje stanovništvo iz najnižih društvenih i ekonomskih slojeva (Boyd, 1989).

Treba naglasiti da postoji diferenciranost prema polu u odnosu na vrste veza kojima pojedinci pribegavaju u procesu imigracije. Žene se mnogo češće nego muškarci u migracionom procesu oslanjaju na veze zasnovane na porodičnim i rodjačkim vezama, čak i u slučaju da pripadaju obrazovanim društvenim grupama. En Bagdži je u opsežnom istraživanju imigracione statistike SAD-a zaključila da se, bez obzira što postoji razlika kada se gledaju određene kategorije zanimanja ili regionalno poreklo migranata, muškarci u imigracionom procesu značajnije oslanjaju na mrežu slabih veza, tj. sponzorstvo budućih poslodavaca u zemlji destinacije, nego što je to slučaj sa ženama. Zaključuje se da to može imati značajne posledice za kasnije stadijume imigracionog procesa. Ukoliko se npr. visokoobrazovana žena oslanja na porodicu prilikom useljenja, njeni izgledi za pronalaženje zadovoljavajućeg zaposlenja su značajno manji nego izgledi muškarca koji je sa budućim poslodavcima uspostavio veze još pre definitivne odluke migriranju. Useljenje na osnovu vize dobijene preko zaposlenja osigurava da će imigrant dobiti barem šansu da realizuje znanja i veštine jer se useljava sa već dobijenim poslom (Bagchi, 2001a). Razlike u verovatnoći dobijanja useljeničke vize između muškaraca i žena mogu se donekle objasniti i preko još uvek široko prihvaćenog stava da su u imigracionoj proceduri muškarci nosioci migracionog procesa, a žene izdržavani članovi (Bagchi, 2001a; Morokvašić, 1984).

Jedan od prvih istraživača koji je perspektivu društvenih veza primenio na proučavanje migracionih kretanja bio je Klajd Mičel (Mitchell, 1969). Ovaj autor je proučavao društvene mreže kao deo migracionog procesa iz ruralnih u urbana područja u nekim afričkim zemljama. Njegov rad je uglavnom bio usmeren na strukturu mreža i njihovo funkcionisanje u okviru unutrašnjih migracija. Društvene mreže definisao je kao poseban skup veza koje spajaju određenu grupu ljudi, dok se osobine tih veza kao celine mogu upotrebiti za objašnjavanje društvenog ponašanja pojedinaca koji su uključeni u posmatranu grupu. Ova definicija stavlja akcenat na strukturu samih mreža, ali takodje i ističe koliko važnost te strukture imaju na individualno ponašanje. Mičel se u svom istraživanju usmerio ka sociometrijskoj perspektivi proučavanja mreža. Izdvojio

je dve osnovne karakteristike mreža – morfološke i interakcijske. Naglašava da osećanje „dužnosti” medju njenim članovima i sadržaj veza, kao i sama priroda, odnosno kvalitet veze, imaju značajno mesto u njihovom funkcionisanju. Mičel takodje ističe i važnost proučavanja trajnosti društvenih mreža, i navodi da prava i obaveze čine da potencijalne veze dugo traju, da se mogu stvoriti zarad ostvarenja određenog cilja, ali isto tako mogu i nestati kada se taj cilj ispuni ili na neki način budu osujećene (Mitchell, 1969: 26).

Značajan broj radova u poslednjih nekoliko decenija koristi perspektivu društvenih mreža u proučavanju savremenih međunarodnih migracija. Vertovec (2002) navodi da to ne predstavlja iznenađenje, jer dugoročno gledano, mreže obezbeđuju puteve, tj. kanale samih migracionih procesa. Findli i Garik (Findlay, Garrick, 1990, Findlay, 1990) su izučavajući migracije visokoobrazovanih, zastupali pristup prema kome određeni mehanizmi „kanališu” međunarodne migracije najobrazovanijih struktura stanovništva. Na osnovu njihovog okvira migracionih kanala, mreže funkcionišu preko posrednika koji prenose informacije o mogućnostima u inostranstvu. Ti kanali se mogu razvijati kroz niz ličnih veza – porodičnih, prijateljskih, kolegijalnih, ali i preko veza koje ne podrazumevaju lični kontakt, kao što su mediji, oglasi o zaposlenju i slično. Medjunarodno tržište rada multinacionalnih kompanija, kompanije sa medjunarodnim ugovorima i medjunarodne agencije za zapošljavanje, predstavljaju tri najznačajnija mehanizma za „regrutovanje” obrazovanih migranata u zemlji porekla. Perspektiva kanala predstavlja jedan od mogućih okvira za proučavanje migracionih mreža, međjutim jedan od njenih nedostataka je što eliminiše longitudinalne aspekte procesa. Kanali mogu postojati nezavisno od određenog pojedinca, i iako mogu doprineti u određenom stepenu u procesu imigracije, njihova uloga nakon samog procesa se gubi (Bagchi, 2001b).

Daglas Mesi (Douglas Massey) je autor koji je umnogome uticao da se u naučnim krugovima šire prihvati proučavanje migracionih kretanja kroz perspektivu društvenih mreža. Mesijev koncept posmatra imigraciju kroz sadejstvo makroekonomskih i strukturalnih teorija, kao i teorije ljudskog kapitala (*human capital*), sa naglaskom na zajedničkom dejstvu društveno-ekonomskog konteksta i u zemljama porekla i zemljama prijema. „Makroekonomske i strukturalne teorije objašnjavaju na koji način su društvene i ekonomske institucije postavljene i kako se menjaju u različitim geografskim regionima, kako bi odredile strukture lokalnih mogućnosti, dok teorija ljudskog kapitala pronalazi način za objašnjenje kako pojedinci donose odluke u okviru tih struktura” (Massey, 1990: 7). Prema njegovom modelu, društvene mreže posreduju kada se

određuje „cena“ migracije i nude strategiju za povećavanje prihoda porodice, odnosno, domaćinstva. Pojedinci stiče korist kroz veću izvesnost dobijanja dobro plaćenog posla, a članovi porodice očekuju da kroz slanje deviznih doznaka koje će njihovi članovi u inostranstvu slati kući. Drugim rečima, mreže koje pojedinci stvaraju između zemalja porekla i destinacije deluju u strukturisanim sredinama kako bi smanjile finansijsku i psihološku cenu migracija, i to tako što povećavaju nivo informisanosti i verovatnoću dobrobiti.

Mesi je same migrantske mreže definisao kao različite kombinacije specifičnih vidova povezanosti među migrantima, ranijim migrantima i nemigrantskim stanovništvom u područjima porekla i destinacije, preko odnosa srodstva, prijateljstva ili pripadnosti određenoj sredini (Massey et al., 1993). Takođe, migrantske mreže poseduju sve forme socijalnog kapitala (Massey, 2005):

- olakšavaju *kulturno prilagodjavanje*, jer podržavaju socijalizaciju u „kulturu migriranja“;
- funkcionišu kroz *recipročno razmenjivanje*, u korist prijatelja i rodjaka kao dela opšteg sistema razmene u kome migranti pomažu prijateljima i rođacima ne zato što očekuju neposrednu korist, već zato što bi u budućnosti ta pomoć bila potrebna njima ili nekom njihovom rođaku;
- obezbeđuju i proširuju *solidarnost kroz povezivanje*, tako što jačaju rodjačke, prijateljske i „zemljačke“ veze među migrantima;
- odlikuje ih lojalnost, jer migranti koji odbiju da pomognu prijateljima ili porodici mogu da budu izolovani ili kažnjeni od strane rodjaka ili prijatelja kod kuće ili inostranstvu.

U pokušaju da detaljnije odredi opštu postavku društvenih mreža, Majkl Darven (Darven, 1997) je primenio metaforu društvenih mreža na polju ekonomije. Definisaio je četiri osnovne komponente društvenih mreža (mreže funkcioništu preko svoje strukture, resursa koji su na raspolaganju pojedincima koji su uključeni u određenu mrežu, normi koje se razvijaju u okviru sistema i longitudinalne prirode društvenih odnosa u njoj) kroz koje je posmatrao postojeću literaturu iz oblasti ekonomske sociologije. Njegova postavka je primenjena i na izučavanje imigracionih procesa. En Bagdži (Bagchi, 2001b: 28-29) je na primeru imigracije u SAD, kao najveće imigracione zemlje, razvila Darvenov model i ukazala na kompleksnost izučavanja imigracionih procesa.

Struktura migrantskih mreža odnosi se na međusobni odnos, a naročito jačinu veza koje se stvaraju među migrantima i pojedincima ili institucijama u zemlji

destinacije, jer od toga u najvećoj meri zavisi dobijanje useljeničke vize. Imigracioni zakon SAD-a favorizuje dva osnovna vida ulaska: na osnovu sponzorstva od strane određenog poslodavca ili nekog rodjaka koji već živi u SAD-u. Ova dva tipa sponzorstva se u većini slučajeva odnose na postojanje slabih veza u slučajevima gde je sponzor poslodavac, odnosno jakih veza gde je sponzor porodica. Perspektiva imigracione politike zemlje destinacije predstavlja nezaobilaznu temu u razmatranju migrantskih mreža. Većina zemalja definisala je kriterijume, odnosno, imigracione regulative, pravila i procedure koje regulišu ulazak u zemlju osoba koje su rođene u drugoj zemlji i/ili ne poseduju njihovo državljanstvo, koje traže zaposlenje i/ili boravak u toj zemlji. Ti kriterijumi se takodje mogu posmatrati iz makro i mikro perspektive. Na makro nivou, kriterijume za prijem čine veličina i karakteristike legalnih migracionih tokova. Na mikro nivou, propisani uslovi prijema predstavljaju osnovu za proces na osnovu koga će pojedinac ili grupa ljudi postati stanovnici određene zemlje. I kriterijumi za prijem mogu postati deo strategije kojima pribegavaju potencijalni migranti, koja može voditi ka odluci da se ne migrira, ka imigraciji ili ilegalnom prelasku granice. Te strategije su povezane sa širim društvenim kontekstom, odnosno stanjem u socijalnom, ekonomskom i političkom smislu i u zemljama porekla i destinacije, i podrazumevaju učešće u odlučivanju i pojedinaca i porodice, odnosno domaćinstva (Boyd, 1989).

Resursna komponenta u najvećoj meri određuje način ulaska u zemlju. Nivo individualnih resursa medju članovima određene mreže određuje ne samo ko će na uspešan način da uspostavi kontakt sa poželjnim sponzorima u zemlji destinacije, već i ko će da se kvalifikuje da pruži buduće sponzorstvo potencijalnim imigrantima. Različiti oblici individualnih resursa (obrazovanje, iskustvo, visina prihoda itd.) određuju kome će se odobriti ulazak kroz neki legalni kanal. Profesionalci i visokoobrazovani češće poseduju finansijske i informacione resurse koji im omogućavaju dobijanje sponzorstva bilo preko slabih ili jakih veza. Nisko kvalifikovani radnici se obično ne mogu kvalifikovati za dobijanje viza dobijenih na osnovu zaposlenja, već se uglavnom oslanjaju na porodično sponzorstvo.

Određene forme *normativne komponente* postoje u svakoj mreži bez obzira na individualne karakteristike članova sistema. Medjutim, jačina i karakteristike normi mogu se dosta razlikovati u odnosu na tip uspostavljenih veza. Ukoliko su u okviru mreže uspostavljene slabe veze izmedju migranata i potencijalnih poslodavaca, norme prvenstveno diktiraju odnos pružanja sponzorstva u zamenu za uslugu koju potencijalni imigrant može da pruži. Iako je poslodavac

veoma zainteresovan za dobrobit svojih zaposlenih, on nema normativnog pritiska da se brine za svakodnevne potrebe prilagodjavanja svojih zaposlenih. Sa druge strane, normativna očekivanja između imigranta i njegove porodice podrazumeva uključivanje u svim aspektima života imigranta (socijalni, ekonomski, psihološki itd.). Normativna komponenta ima možda najveći značaj za nelegalne migrante, jer oni, kao i njihovi pomagači, rizikuju da budu strogo kažnjeni usled kršenja zakona.

Dinamička komponenta se odnosi na razvoj mreža. Tokom vremena novi pojedinci moraju da se uključuju u migracioni tok, jer bi u protivnom mreža nestala. Takođe, i druge karakteristike mreža imaju uticaja na to da li će se one širiti ili skupljati. Ukoliko normativna komponenta podstiče novopridošle imigrante da regulišu svoj status i dobiju državljanstvo, i kroz dalje sponzorstvo privlače druge članove porodice i prijatelje, mreža će se širiti. Ukoliko migrant često putuje između zemlje porekla i destinacije i ne dobije trajnu radnu dozvolu, mreža može da stagnira. Takođe, ukoliko se veze koje uspostavljaju migranti ne šire dalje od njegove porodice ili domaćinstva, struktura mreže više ne podržava kontinuitet sponzorstva, tako da se kao posledica javlja nestanak mreže ili one mogu da dobiju drugačiji oblik koji se više ne može svrstati u grupu imigracionih mreža.

3.2. Uloga migrantskih mreža u jačanju lančanih migracija

Društvene mreže koje se stvaraju među migrantima imaju značajnu ulogu ne samo u toku samog imigracionog procesa, već se njihova aktivnost nastavlja i kasnije, utičući na uvećavanje i neprekidno trajanje radnih migracija, i u razvijenim i zemljama u razvoju. Ekonomski faktori su uglavnom odgovorni za iniciranje procesa, ali socijalni faktori, kao što su mreže koje spajaju ponudu radne snage sa potražnjom za njihovim radom oblikuju i obezbeđuju trajnost migracionih procesa. Migracione mreže ne smanjuju samo ukupne troškove samog imigracionog procesa, one obezbeđuju i povezivanje geografski udaljenih područja. Takođe, usmeravanje pažnje ka migracijama kao društvenom procesu, otkriva ulogu formalnih i neformalnih institucija, kao što su društvene mreže, u okviru perpetuacije migracija (Gaur, Saxena, 2005).

Brigit Waldorf (Waldorf, 1996) smatra da mreže koje se stvaraju među migrantima predstavljaju naročite slučajeve društvenih veza koje imaju tri osnovne funkcije. Pored toga što prenose informaciju o potencijalnoj zemlji

destinacije, migrantske mreže formiraju osnovu društvenih obaveza i stvaraju osnovu za buduću imigraciju koja se ostvaruje preko porodičnog prisajedinjenja. Najveći doprinos ove autorke je što je u istraživanju naglasak stavljala na ulogu mreža u povratnim migracijama. Ona navodi da svako kretanje između područja porekla i destinacije menja veličinu i sastav imigrantske grupacije, i na taj način se menja i snaga koja utiče na migraciona kretanja. Waldorfova stavlja naglasak na dinamički karakter migracionih sistema i navodi da se struktura mreža proširuje između zemalja porekla i destinacije tako što se promene u strukturi događaju na oba kraja procesa, a ne samo linearno – od izvora prema zemlji destinacije.

Foset i Arnold (Fawcett, Arnold, 1987; Fawcett, 1989) gledaju na društvene mreže kao na osnovnu vezu na mikro nivou u okviru „paradigme migracionih sistema”, odnosno njihovom pokušaju da daju sveobuhvatniju sliku migracionog procesa. Oni smatraju da postoji veliki broj raznovrsnih veza koje utiču na proces odlučivanja na individualnom nivou. Veze u migracionom sistemu su podelili na tipove i kategorije, koje su međusobom povezane. Kategorija međudržavnih odnosa, kao što su međusobni ekonomski odnosi, zakoni, vojna pomoć i drugo, oblikuje makro dimenziju imigracije. Masovna kultura, takodje spada u društvene norme, i može imati veoma velikog uticaja na podsticanje, odnosno, ograničavanje migracionih tokova. Porodica i društvene veze među pojedincima, uključujući članove porodice ili „zemljake” u zemlji destinacije, kroz razmenu informacija i uspostavljanje radnih niša deluju na mikro nivou kroz podsticanje ili ometanje individualnih migracija. Ovi autori među faktorima koji utiču na migracione mreže navode da paralelno proučavanje prostorne i vremenske dimenzije detaljnije objašnjava strukturu mreža. Naglasak na komunikaciji, deviznim doznakama i društveno-ekonomskom statusu ranijih migranata omogućava detaljniji uvid u resurse i način funkcionisanja mreža. Oni su naročitu pažnju posvetili normativnim aspektima odnosa dužnosti i obaveze u porodici i dinamičkoj prirodi migracionih procesa.

Monika Bojd navodi da „mreže spajaju migrante kroz vreme i prostor. Kada jednom započnu, migraciona kretanja često postaju nezavisna, odražavajući utemeljenje mreže informacija, pomoći i dužnosti koji se razvija među migrantima u imigracionom društvu i prijateljima i rođacima u sredini iz koje su potekli. Takve mreže spajaju populacije u zemljama porekla i destinacije i osiguravaju da kretanja ne moraju da budu vremenski ograničena, usmerena samo u jednom pravcu ili permanentna” (Boyd, 1989: 641). U istorijskom pregledu imigracije u SAD, Čarls Tili naglašava da „mreže migriraju”. Ovaj autor

navodi da „stvarnu migracionu jedinicu” ne čine ni pojedinac, ni domaćinstvo, već skup ljudi koji su povezani kroz poznanstvo, srodstvo ili radno iskustvo (Tilly, 1990).

Koncept kumulativne kauzalnosti migracija, o kojoj je već bilo reči, govori u prilog teze da mreže promovišu nezavisnost migracionih kretanja. U razmatranjima „kumulativne kauzalnosti” migracija, Mesi ističe veliku važnost normativne komponente mreža, jer ne-migrantsko stanovništvo, odnosno budući migranti računaju na odnos uzajamne obaveze sa članovima u inostranstvu, kako bi se lakše snašli u novoj sredini. U samom konceptu kumulativne kauzalnosti je sadržana dinamičnost mreža, jer nove veze koje se stvaraju upotpunjavaju ili zamenjuju već postojeće. Takođe, snaga kumulativne kauzalnosti migracija je i u tome što težnja ka migracijama može da promeni strukturu određene zajednice u smislu da promoviše dalje migracije (Fussel, Massey, 2004).

Ivan Lajt i saradnici (Light, et al., 1993) navode da mreže omogućavaju nezavisnost migracionih tokova iz dva razloga. Prvi, kada se mreža razvije do određenog nivoa, dostiže nivo nezavisne društvene strukture koja podržava imigraciju. Ta podrška proističe iz smanjenih socijalnih, ekonomskih ili emocionalnih troškova imigracije koje mreže nude. Tako, migranti podržani mrežom dobijaju pomoć u organizaciji prevoza, pronalaženju smeštaja, posla u zemlji destinacije, ali i zadovoljavajuće lično i emocionalno prilagodjavanje na često prisutnu situaciju kulturne i društvene marginalizacije i materijalne oskudice. Olakšice koje mreže omogućavaju čine migracije jednostavnijim, i na taj način podstiču na migraciju i one koji bi se u drugačijim uslovima odlučili da ostanu kod kuće. Ukoliko migranti nisu izbeglice, koji nemaju veliku mogućnost izbora, tako da imigracija za njih predstavlja strategiju preživljavanja (Pedreza-Bailey, 1985), potencijalni migranti uvek imaju mogućnost da ostanu kod kuće. Uz tu mogućnost izbora i smanjenu „cenu koštanja” migracija, Lajt i saradnici smatraju da se povećava obim migracija iz zemalja izvoznica radne snage.

Drugi razlog ovi autori pronalaze u Mesijevoj postavci mreža prema pretpostavkama modela diversifikacije rizika. Prema tom modelu, kao što je već napomenuto, porodice su te koje odlučuju koji će njeni članovi biti upućeni na rad u inostranstvo u cilju svojih potreba i aspiracija na način koji će cenu i rizik svesti na minimum. Mnoge porodice u zemljama trećeg sveta nemaju stalan i pouzdan izvor prihoda, i ukoliko se ne odluče na migracije mogu da dovedu u pitanje dobrobit ili čak opstanak same porodice. Pored toga, modernizacija i razvoj stvaraju socijalne i društvene promene koje pogoršavaju već postojeću nezavidnu i neizvesnu situaciju, i u ruralnim i u urbanim sredinama. U

nedostatku drugih strategija obezbeđivanja porodice od rizika, „diversifikacija lokacije” nekih njenih članova na najbolji način minimizira rizik ukupnog porodičnog prihoda (Massey, 1988). Sa druge strane, treba istaći da mnoge studije pokazuju da nisu samo najsiromašnije porodice te koje usled nedostatka drugih opcija, pribegavaju migracijama. Monika Bojd (Boyd, 1989) navodi da migracije ne predstavljaju nepromišljenu opciju kojoj pribegava siromašno stanovništvo, već su to isplanirana kretanja, osmišljena da olakšaju ekonomski pritiskak u različitim fazama životnog ciklusa porodice i njenih članova. Pored toga, vrsta migracija na koje će se pojedinci odlučiti – stalne, privremene, povratne itd. takodje zavisi i od faze životnog ciklusa (Massey, Espana, 1987). Motivacija i spremnost na migriranje, kao i tipologija migracija, pored visine prihoda domaćinstva uslovljeni su i polnom i starosnom strukturom članova porodice, odnosno domaćinstva, i stadijumima porodičnog životnog ciklusa (Harbison, 1981; Schmink, 1984). Domaćinstva sa prosečnim primanjima bi verovatnije finansirala odlazak u inostranstvo jednog ili više svojih članova nego porodice sa nižim prihodima (Dinerman, 1978; Pessar, 1982). Domaćinstva sa malim brojem odraslih, odnosno, velikim brojem izdržavanih članova, lakše će se odlučiti na migraciju svih, a ne samo nekih njenih članova, usled nemogućnosti organizovanja života kod kuće i pribavljanja dovoljnog prihoda za život njenih članova kod kuće (Harbison, 1981; Escobar, et al., 1987).

3.3. Transnacionalne društvene mreže

Proučavanje procesa koji su odgovorni za iniciranje i podržavanje međunarodnih migracija do skoro je predstavljalo glavnu problematiku naučnih istraživanja. Medjutim, vremenom se došlo do zaključka da se mora steći bolji uvid i u brojne društvene procese koji se razvijaju nakon dolaska u zemlju destinacije, kao što je prilagodjavanje novoj sredini, integracija, asimilacija, strategije povezivanja sa zemljama porekla i drugo. To je važno ne samo da bi imigracione zemlje bolje razumele funkcionisanje svog privrednog sistema i konstituisale odgovarajuće imigracione politike, već da bi se i iz perspektive zemalja prijema i porekla bolje objasnili sami migracioni procesi i identifikovali njegovi različiti oblici, koji se u prostoru i vremenu neprestano menjaju, a naročito analizirali njihovi uticaji u ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj i političkoj sferi.

Poslednju deceniju XX veka obeležilo je značajno razvijanje naučnog pristupa migracijama koje naglašavaju odnose koje migranti održavaju sa svojim

porodicama, zajednicama, tradicijama koje se nalaze izvan granica nacionalne države u koju su se odselili. Novi pristup naglašava brojne načine kako i zašto su današnje veze različite ili intenzivnije nego što su bile njihove ranije forme, koje su postojale još u vreme intenzivnog naseljavanja Novog sveta (Vertovec, 2002). Rodžer Rus je promenu u perspektivi proučavanja migracija, opisao na sledeći način: „...dok su se ranije neslaganja oko okvira proučavanja (i)migrantskog iskustva uglavnom kretala u okviru dominantnih bipolarnih modela prostora i lokalizovanih identiteta, danas se šire fokusiraju na odnosu između tih modela i alternativnih slika transnacionalnog društvenog prostora i multilokalnih veza“ (Rouse, 1995: 355).

Proučavanjem transnacionalnog delovanja među imigrantima preduzetnicima, socijalni antropolozi Nina Glik-Šiler, Kristina Blank-Santon i Linda Baš početkom 1990-ih pokrenule su niz naučnih istraživanja koja su i iz različitih naučnih uglova težila da dokumentuju širok spektar transnacionalnih aktivnosti. Ove autorke su transnacionalizam definisale kao proces kojim transmigranti kroz svoje dnevne aktivnosti oformljuju, oblikuju i održavaju raznolike socijalne, ekonomske i političke odnose koji spajaju društva iz kojih su potekli i ona u kojima su nastanjeni, i kroz koja stvaraju transnacionalno društveno polje koje prelazi nacionalne granice (Basch, et al., 1994: 6). Stoga se smatra da u okviru migracione teorije moraju da se unesu i određene izmene u proučavanje do skoro jasno definisanih dihotomnih podela na društva „porekla“ i društva „destinacije“, odnosno, kategorija „stalnih“, „privremenih“ i „povratnih“ migracija (de Haas, 2005).

Transnacionalizam ne predstavlja novi teorijski pristup, već treba da bude nastavak i pokušaj spajanja i nadogradnje dosadašnjih pristupa, uključujući i čikašku sociološku školu i mančestersku antropološku školu (Vertovec, 2001). Smatra se da je to novi analitički optički instrument koji omogućava uvid u rastući intenzitet i obim cirkularnih kretanja ljudi, roba, informacija i simbola iniciranih međunarodnim radnim migracijama (Çaglar, 2001). Transnacionalni društveni prostor se definiše kao „pluri-lokalni“ referentni okvir koji određuje svakodnevne aktivnosti, društvenu poketljivost i identitet koji istovremeno egzistira i iznad i izvan društvenog konteksta nacionalnih društava (Pries, 2001). Tomas Feist razlikuje transnacionalni ili trans-državni društveni prostor kao kombinaciju veza, pozicija u mrežama i organizacijama, i mreža i organizacija koje se prostiru preko granica pojedinačnih država. Ti prostori označavaju dinamične društvene procese, a ne statične predstave veza i pozicija. On definiše

transnacionalne zajednice kao jednu vrstu transnacionalnog društvenog prostora (Faist, 2000).

Portes smatra da je zasnivanje transnacionalnih zajednica povezano sa logikom samog kapitalizma. One su nastale kao odgovor na interese i potrebe investitora i poslodavaca u privredno razvijenim zemljama. Te zajednice predstavljaju novu pojavu, i u suprotnosti su sa dotadašnjim obrascima prilagodjavanja imigranata novoj sredini. Glavni razlozi njihovog rasta su ti što ih dodatno pokreće dinamika globalizacije, mogućnosti za širenje su velike i daju prostor širokom spektru inicijativa koje mogu da se nose sa pustošenjem koje lutajući svetski kapital za sobom ostavlja (Portes, 1996).

Novi pristup migracionoj teoriji opisuje načine na osnovu kojih savremeni migranti žive u transnacionalnim zajednicama, a te zajednice su sačinjene od gustih mreža koje se prostiru iznad političkih granica. Njih su oformili imigranti u svom pohodu ka ekonomskom napretku i socijalnim potvrđivanjem. Preko društvenih mreža, sve veći broj ljudi može da vodi dvostuko utemeljene živote. Većina govori dva jezika, lako se snalazi u različitim kulturama, često živi i u državi porekla i prijema, i vodi se ekonomskim, političkim i kulturnim interesima koji zahtevaju prisustvo u obe sredine (Portes, 1997:812). Na taj način društvene mreže često prerastaju u transnacionalne društvene prostore ili javnu sferu razapetu između zemalja porekla i prijema. Proširuju se izvan lanaca društvenih i rodjačkih odnosa koji su karakteristični za sve transnacionalne migrante (Glick-Schiller, 2000). Individualni akteri se ne mogu posmatrati odvojeno od transnacionalnog društvenog prostora u koji su uključeni. Ekonomske delatnosti, političke aktivnosti, društvene i kulturne inicijative u kojima učestvuju su značajno oblikovane društvenim prostorom u kome se sprovode. Oni koji žive u okviru transnacionalnih društvenih prostora izloženi su nizu društvenih očekivanja, kulturnih vrednosti i obrascima međjuljudskih odnosa koje oblikuju najmanje dva više društvena, ekonomska i politička sistema (Levitt, 2001). Takođe, pod pojmom „transnacionalna zajednica” ne podrazumeva se da svi pojedinci koji u njoj učestvuju imaju među sobom odnos naklonosti i solidarnosti. Raslojenost i hijerarhijska priroda svih socijalnih grupa takođe odlikuje i transnacionalne zajednice – stare hijerarhije moći se mogu lako premestiti u novi kontekst. Dugovečni obrasci privilegija i protekcije ne nestaju automatski jer se uspostavljaju u novom kontekstu van dotadašnjih granica (Levitt, 2001).

Proučavanje transnacionalnih društvenih mreža, kao i aktera koji su u njih uključeni pomaže da se stekne jasnija slika o strukturi samih zajednica i njenih

delatnosti, načinu i nivoima njihovog funkcionisanja. Mogući način na koji pojedinci raspoređuju svoje resurse i lojalnost između zemalja prijema i porekla delimično je određen mogućnostima institucionalnog organizovanja koji su im na raspolaganju. Ukoliko je određen transnacionalni društveni prostor institucionalno upotpunjen, ukoliko stvara ili funkcionira kroz različite političke, religijske ili socijalne institucije koje omogućavaju migrantima različite mogućnosti za aktivno delovanje, veći broj transnacionalnih aktivnosti će se preko njega obavljati. Takođe, fokusiranje na društveni prostor upućuje i na odnos sa ne-migrantima, odnosno akterima koji se nalaze u zemlji porekla, kao i one koji periodično migriraju, ali u određenim aspektima učestvuju u transnacionalnoj „areni”. To govori i da prostorno kretanje ne mora biti preduslov za uključivanje u transnacionalnu društvenu mrežu i njene aktivnosti (Levitt, 2001).

Transnacionalne delatnosti prema opsegu i intenzitetu se mogu veoma razlikovati. Guarnizo razlikuje bazični transnacionalizam, koji podrazumeva aktivnosti koje: a) čine integralni deo svakodnevnog života pojedinca, b) redovno se obavljaju, c) sprovode se prema određenom obrascu, tako da su na neki način predvidljive. Naspram bazičnog, postoji prošireni transnacionalizam, koji uključuje migrante koji se povremeno uključuju u njegove aktivnosti, kao što su na primer odgovori na političke krize ili prirodne katastrofe (Guarnizo, 2000). Ickson (Itzigsohn et al., 1999) transnacionalne delatnosti određuje kao široke i uske. Široke nisu čvrsto institucionalno organizovane, podrazumevaju povremeno uključivanje članova u njihove aktivnosti i ne zahtevaju stalna kretanja između sredina porekla i prijema. Uske transnacionalne delatnosti, nasuprot njima, visoko su institucionalizovane, konstantne i zahtevaju stalna putovanja.

Utemeljenost (*embeddedness*) je jedan od osnovnih koncepata ekonomske sociologije. Takođe, to je ujedno i neizostavna karakteristika svih učesnika u transnacionalnim aktivnostima u širem smislu. Načini utemeljenja podrazumevaju proces prilagodjavanja i snalaženja migranata u različitim društvenim kontekstima, budući da ljudski i socijalni kapital koje migranti donose iz inostranstva međusobno reaguju na razne društvene kontekste (Portes, 1995: 23). Načini utemeljenja uključuju: 1) politiku vlade prema različitim migrantskim grupama; 2) nivo recepcije civilnog društva i javnog mnjenja; 3) nivo recepcije etničke zajednice. Ograničenja i mogućnosti koje nude politika i društvo u najširem smislu mogu se definisati kao strukturna utemeljenost procesa snalaženja migranta u novoj sredini, dok se odnosna

utemeljenost ogleđa u pomoći i preprekama koje daje etnička zajednica kroz društvene mreže.

Portes navodi zbog čega u budućnosti fenomen transnacionalizma i njegovih delatnosti treba da zaokuplja širu pažnju istraživača: 1) Iako su istraživanja pokazala da je početkom XIX u transnacionalnim aktivnostima učestvovalo manje od petine imigrantskog stanovništva (Portes, 2001), u budućnosti se očekuje proširivanje transnacionalnih aktivnosti i sve veći broj migranata koji će biti uključen u njihovu mrežu. Glavni razlog je što se imigracioni transnacionalizam ne vodi ideološkim razlozima, već logikom globalnog kapitalizma, koja stvara kontinuiranu potrebu za imigrantskom radnom snagom u privredno razvijenim zemljama. Takodje, teški uslovi života kao proizvod slabo plaćenih poslova i diskriminacije predstavljaju podstrek za novopridošle, naročito za obrazovan i stručan kadar, kao i dobro povezane kategorije, da mobilišu transnacionalne mreže u potrazi za novim alternativnim rešenjima. 2) Transnacionalizam na različite načine može da utiče na menjanje procesa integracije imigranata u novo društvo. Transnacionalne veze utiču na migrante tako što se kroz njihove aktivnosti formira, razvija i prenosi kolektivni identitet, što može da ima velikog značaja i na formiranje kulturnog identiteta druge generacije migranata (Vertovec, 2001). Takodje, transnacionalizam može da dovede do novih vidova povratnih i cirkulatornih migracija. Pogrešno je smatrati da ukoliko migrant održava bliske odnose sa svojom zemljom porekla to znači da nije spreman da se u potpunosti integriše u društvo zemlje u koju je migrirao, i obrnuto, da utemeljenost u društvu zemlje prijema podrazumeva izostanak privrženosti zemlji iz koje je migrant potekao. Često su baš uspešni i dobro „integrisani“ migranti ti koji teže ulaganju znanja i kapitala u svoje zemlje porekla (de Haas, 2005). S obzirom da migranti često održavaju raznolike dugoročne veze sa zemljama iz kojih potiču, kao i da integracija u novu sredinu ne samo da ne isključuje već može da podstiče transnacionalne aktivnosti, transnacionalizam dovodi u sumnju pretpostavku strukturalističke migracione teorije da iseljavanje migranata iz zemlje porekla automatski predstavlja i njen gubitak, bilo da se radi o odlivu mozgova ili radne snage uopšte (de Haas, 2008).

4. Uloga države u međunarodnim migracijama sa naglaskom na visokoobrazovane kadrove i stručnjake

4.1. Uloga države u međunarodnim migracijama iz perspektive zemalja prijema

4.1.1. Uloga države u imigracionoj politici

Prostorna pokretljivost stanovništva predstavlja pojavu koja je oduvek postojala u skoro svim društvenim kontekstima širom sveta. Sa druge strane, razlozi koji su doveli do migracija oduvek su bili raznoliki. Bilo da migriraju da bi izbegli nasilje i progon, bilo da se radi o želji da se promeni sredina, poboljšaju socijalni i ekonomski uslovi života ili šanse za gradjenje karijere, razlozi migracija u najširem smislu mogu biti posmatrani kao indikatori uslova u kojima određeno društvo funkcioniše (Brochmann, 1999): nivo dostignute ekonomske razvijenosti, demokratičnosti, politike prema manjinama, poverenja i očekivanja u odnosu na organe vlasti i drugo.

Većina država definisala je kriterijume, odnosno imigracione regulative, pravila i procedure koje regulišu ulazak u zemlju osoba koje su rođene u drugoj zemlji i/ili ne poseduju njihovo državljanstvo, koje traže zaposlenje i/ili boravak u toj zemlji. Kada donosi odluku o migriranju, pojedinac retko kada uzima u obzir zakonske propise kao glavne faktore koji utiču na tu odluku. Međutim, zakon značajno utiče na migraciona kretanja. U osnovi, zakonom se određuju prava pojedinaca na svojinu i ekonomsku aktivnost, učešće u političkom životu, fizičku sigurnost, religijski i kulturni identitet, kao i porodične odnose. Sadržina i način na koji su ova prava uobličena pomažu da se strukturise određeni dijapazon mogućnosti na koje stanovništvo može da računa u zemlji porekla. Što je širi dijapazon tih mogućnosti, manja je šansa da će se pojedinci odlučiti da migriraju i obrnuto (Schuck, 2008). S obzirom da emocionalne veze predstavljaju snažan činioc vezanosti pojedinca za zajednicu u kojoj je odrastao, smatra se da samo veći društveni potresi mogu da ih uzdrmaju. Čak i kada se dogode takvi potresi, privrženost već ustaljenim odnosima i načinu života, kao i strah od nepoznatog, predstavljaju značajne razloge da pojedinac ostane u zemlji porekla. Ta inercija

može biti prevaziđena ukoliko postoji garancija da će u zemlji destinacije moći da sebi priušte povoljnije uslove za život, odnosno, mogućnosti koje im zakon omogućava da postignu. Potencijalni migratni koji se nalaze u procesu donošenja odluke o migriranju i mere potencijalni dobitak od migriranja, upoređuju ovaj dijapazon mogućnosti pre nego što odluče da li će, kada, gde, kako i sa kim migrirati (Schuck, 2008).

Kada se govori o tome na koji način zakoni mogu da utiču na donošenje odluke o migriranju i migraciona kretanja, treba istaći značaj takozvanog „zakona u glavama migranata“ (*law in the mind*), koga je u pravnu terminologiju uveo Piter Šak (1994). Ovaj autor je osnovnoj podeli zakona Roska Paunda na teorijsko pravo i primenu zakona u praksi (*law in the books* i *law in action*), dodao novu kategoriju. On smatra da su razlike između formalno donetih zakona i zakona koji se primenjuju, bez obzira što postoje u svim pravnim i društvenim sistemima, najveće kada se govori o imigracionoj politici. Stoga zaključuje da različite grupe aktera u imigracionom sistemu uzimaju u obzir različite aspekte tog sistema ili iste aspekte imigracionog sistema posmatraju na različite načine (Schuck, 1994). Razlike u perspektivi percepcije imigracionog sistema mogu se dobro videti kada se uporedi migrantsko i nemigrantsko stanovništvo iste zajednice, jer ove dve grupe na različite načine gledaju na imigracione zakone i migraciona iskustva, bez obzira na njihove čvrste veze i bliske međusobne odnose (Levitt, 1997).

Zakonom se ne oblikuju samo namere i odluke o potencijalnom migriranju, njim se one takodje i ograničavaju. Postoje različiti motivi za uspostavljanje i donošenje zakonskih propisa pomoću kojih neka država kontroliše priliv imigranata. U modernim demokratskim državama postoji uzajamno delovanje očuvanja suvereniteta kroz kontrolu teritorije sa jedne strane preko spoljnih granica, a sa druge strane interno – kroz kontinuirane napore na očuvanju društvene i kulturne osobenosti zajednice određene nacionalne države. Imigraciona politika, kao konkretan izraz ovog međuodnosa takodje je izložena uticaju različitih faktora (Brochmann, 1999): a) *nacionalna bezbednost* – očuvanje mira i stabilnosti; b) *nacionalna ekonomija* – razmatranje potreba tržišta rada, opterećenosti javnog budžeta izdvajanjima za socijalna davanja i dr; c) *demografija* – razmatranje demografskih struktura stanovništva, procesa starenja, nivoa radjanja, gustine naseljenosti i drugo; d) *socijalna i kulturna kohezija* – očuvanje nacionalnog identiteta, religijske tradicije, društvene integracije i drugo.

Kombinovanjem navedenih faktora stvara se osnova za punopravno formiranje nacionalne politike prema imigrantima. Skoro sve imigracione zemlje teže da ograniče useljeničke procese. Kako bi se zaštitili od prekomernih i nelegalnih migracija, zakonom, koji definiše kategorije legalnih migranata, kao i procesima primenjivanja zakonskih odredbi, određuje se ko će u najvećoj meri činiti buduće strukture stanovništva određene države (Schuck, 1998). Iako pravni analitičari naglašavaju važnost restriktivnih imigracionih zakona, takodje se u mnogim zemljama zakon koristi za pridobijanje određenih migranata – naročito za one koji poseduju visoko obrazovanje, potrebna znanja i veštine, investicione resurse ili atraktivne političke atribute (Morokvašić, 2003).

Treba istaći da i kriterijumi za prijem mogu postati deo strategije kojima pribegavaju potencijalni migranti, koja može voditi ka odluci da se ne migrira, ka imigraciji ili ilegalnom prelasku granice. Te strategije su povezane sa širim društvenim kontekstom, odnosno stanjem u socijalnom, ekonomskom, pravnom i političkom smislu i u zemljama porekla i destinacije (Boyd, 1989). Jedna od strategija kojima migranti često pribegavaju u imigracionom procesu u poslednjih nekoliko decenija je i stvaranje migrantskih mreža kroz jačanje različitih oblika povezanosti ne samo medju migrantima, već i nemigrantskim stanovništvom i u zemlji porekla i destinacije. Istraživanja sprovedena medju različitim populacijama širom sveta pokazala su da postoje kvalitativne razlike u tipovima društvenih veza koje se formiraju medju različitim društvenim i ekonomskim slojevima stanovništva. Medju visokoobrazovanim stanovništvom i stručnjacima obično se formiraju migrantske mreže koje su zasnovane na tzv. „slabim“ vezama. Visokoobrazovani i stručnjaci imaju širok spektar različitih društvenih mreža koje su sačinjene od kolega, prijatelja i rodjaka koje u slučaju potrebe angažuju za pomoć pri imigracionom procesu i pronalaženju posla u novoj sredini (Meyer, 2001). Takodje, tzv. slabe veze izmedju budućih migranata u zemljama porekla i njihovih sponzora u zemljama destinacije imaju veoma važnu ulogu u raznim etapama imigracionog procesa, jer unapred dobijeni posao je u mnogim razvijenim državama preduslov za dobijanje useljeničke vize. Sa druge strane, nekvalifikovana i niskokvalifikovana radna snaga se u imigracionom procesu uglavnom oslanja na tzv. jake ili rodjačke veze, jer ove grupe potencijalnih migranata useljeničku vizu mogu da dobiju jedino ukoliko za njih garantuje neki član porodice u zemlji imigracije. Mreže zasnovane na porodičnim vezama imaju glavnu ulogu i kada se posmatraju nelegalne migracije, u kojima većinom učestvuje stanovništvo iz najnižih društvenih i ekonomskih slojeva (Boyd, 1989).

Zakonske regulative pomažu da se izgradi i jasno strukturise kompleksan niz faktora koje pojedinci ili društvene grupe mogu da uzmu u obzir u procesu donošenja odluke o migriranju. Zakonom se određuje formalni status koji migrant može da stekne, ali on takodje doprinosi boljem razumevanju normativnih i kulturoloških okolnosti u okviru kojih migrant može da traži svoj put ka uspehu u zemlji imigracije. Zakon stvara političke institucije i daje im legitimitet, kao i uredjuje i reguliše zakonske procedure na osnovu kojih se sprovode imigracioni procesi i dodeljuju formalni statusi kroz koje migranti u tom procesu prolaze. Zakon, odnosno, imigraciona politika, kao skup medjunarodnih, nacionalnih i lokalnih pravila i programa (Martin, et al. 2009) takodje mora da deluje u saglasnosti sa drugim društvenim mehanizmima kako bi se izgradili što bolji uslovi, kako za prijem, tako i zadržavanje imigranata, odnosno njihovu integraciju u novu sredinu i društvo (Schuck, 2000). Zakon, stoga, ne predstavlja primarnu silu u kreiranju migracionih tokova. Ekonomski, socijalni, politički i porodični faktori su ti koji imaju najveći uticaj na migracije, dok zakonski okvir reguliše većinu društvenih uslova koji utiču na donošenje odluke o migriranju i na mikro i na makro nivou (Schuck, 2008). Medjunarodne migracije se često upoređuju sa vozom koji stalno povećava brzinu, kao pogonsko gorivo služe mu ekonomski i socijalni faktori, dok država treba da predstavlja prekidač kojim se u skladu sa potrebama može ili promeniti putanja kretanja voza ili kojim se čak cela kompozicija može izbaciti iz šina (Hollifield, 2008).

Zakonski propisi i mere imigracionih politika zemalja prijema karakteriše velika dinamika, i na njih utiče veliki broj faktora. Ekonomske specifičnosti, demografski problemi, manjak raspoložive radne snage, ali i geografski, lingvistički, kulturološki i drugi faktori značajno utiču na oblikovanje pravno-političkog odgovora države na pitanja imigracije i emigracije (Predojević-Despić, 2010c). Zbog toga se mora imati u vidu da ni zemlje prijema, ali ni zemlje porekla nisu, i ne treba da budu statične po pitanju rešavanja migracionih pitanja, a naročito onih koji se odnose na visokoobrazovane kadrove i stručnjake. Smatra se da će samo zemlje koje imaju brze i efikasne politike upravljanja migracijama biti uspešne u trci za obrazovanom radnom snagom (Lavenex, 2006) čija je raspoloživost osnovni preduslov za ekonomski napredak. Stoga su u nastavku analizirana dva primera različitih pravnih rešenja imigracionih politika: u SAD-u, koje se bazira na sistemu preferencijala, i u Kanadi, koje je kroz efikasan razvitak usavršilo imigracioni sistem putem bodovanja, a čije su osnove ugradile i druge

imigracione zemlje (Australija, Velika Britanija i druge zemlje Evropske unije i dr.) u okviru imigracionih politika.

4.1.2. Imigracioni sistem zasnovan na preferencijalima: Primer SAD-a

4.1.2.1. Razvitak američkog imigracionog sistema

Sjedinjene Američke Države, kao najveća imigraciona zemlja, tokom druge polovine XX veka donela je nekoliko imigracionih zakona, čiji je glavni cilj, kako se navodi, da se doprinese što efikasnijem ekonomskom, društvenom i političkom napretku države, kao i da se zaštite američki građani od potencijalnih negativnih društvenih, političkih i ekonomskih posledica prekomerne imigracije (U.S. Commission on Immigration Reform, 1997). Doneti zakoni su od dotadašnje politike „otvorenih vrata“ doveli do politike restrikcija prema potencijalnim imigrantima kroz stvaranje sistema preferencijala, odnosno, davanja prednosti pojedinim grupama imigranata, koje je država odredila kao prioritete. To su sa jedne strane bili uglavnom visokoobrazovani i stručni imigranti za čijim znanjima i veštinama je vladala potreba u datom periodu, ili članovi porodica državljana SAD-a. Tako koncipirani zakoni doprineli su da se tokom vremena stvore uslovi za razvitak različitih strategija povezivanja državljana SAD-a, stanovništva koje je u međuvremenu dobilo radni boravak i budućih imigranata, koji na osnovu rodjačkih (jakih veza) ili profesionalnih (slabih) veza, u skladu sa važećim pravnim propisima mogu da dobiju useljeničku vizu. Na taj način su tokom vremena pravne odluke u viznom sistemu sve bitnije uticale na raspoloživost željenih kategorija potencijalnih imigranata, koji, zauzvrat, mogu da utiču na dalju primenu istih propisa (Lobo, Salvo, 1998). Stručnjaci čak smatraju da se i celokupna američka imigraciona politika razvijala u skladu sa ovom dihotomnom podelom društvenih veza (Bagchi, 2001b).

Od 1920-ih godina doneta su tri velika, kao i nekoliko manjih pravnih akata koji su uticali na značajno povećavanje broja dodeljenih viza stručnjacima i visokoobrazovanom stanovništvu na osnovu dva osnovna tipa veza – rodjačkim i profesionalnim. 1952. godine donet je Nacionalni imigracioni zakon (poznat kao *McCarran-Walter Act*), koji je doneo nekoliko važnih promena u imigracionoj regulativi koja se sprovodila još od 1920-ih godina, kada je uveden sistem kvota (*Quota Law*). Iako je zakon iz 1952. zadržao sistem državnih kvota, po prvi put je uveden sistem viznih preferencijala. Novim zakonom se favorizovalo pridruživanje porodica državljana SAD-a, tako što je za bračne partnere i njihovu

maloletnu decu ovim zakonom predviđen neograničen broj ulaznih viza. Od svih brojčano ograničenih viza, zakonom je određeno da pedeset posto državne kvote bude dodeljeno visokoobrazovanim i stručnim radnicima za čijim kvalifikacijama postoji potreba, a domicilno stanovništvo ne može da je podmiri. Dodatnih dvadeset posto viza iz ove kategorije je predviđeno za supružnike i nevenčanu odraslu decu stranaca sa ranije dobijenom useljeničkom vizom (Daniels, 1993). Ovim zakonom su takodje uvedene nove kategorije viza za rođjake državljana SAD-a, kao što su roditelji i nevenčana odrasla deca. Međutim, na njihovo dodeljivanje moglo se računati jedino u slučaju da godišnji broj dodeljenih viza bude manji od planirane godišnje kvote.

U godinama koje su sledile donošenju ovog zakona, uprkos manjim fluktuacijama,¹ primećen je određeni porast broja useljenih visokoobrazovanih i stručnih lica. Između 1953. i 1964. godine, koja je prethodila donošenju novog imigracionog zakona, učešće kategorije „profesionalni, tehnički i slični radnici“ u odnosu na ukupan broj useljenih lica povećao se sa 7,5% na skoro 10% (US Department of Justice, 1953-1977). Međutim, smatra se da bi ovaj porast bio značajno veći, da to nije sprečeno upravo odredbama državnih kvota ovog zakona (Keely, 1971). Značajno je da su ovim zakonom, iako simbolično, ipak odškrinuta vrata imigraciji iz azijskih zemalja (Lobo, Salvo, 1998). Takodje, *McCarran-Walter Act* je uvodjenjem navedenih kategorija sistema viznih preferencijala inicirao i jasno definisao na osnovu kojeg se tipa veza između potencijalnih imigranata i osoba (jemaca) koje garantuju za njih može dobiti useljenička radna viza. Kao što je već rečeno, to su ili porodični odnosi ili pronalaženje poslodavca koji će biti spreman da pred zakonom bude garant za dobijanje radne vize, tako da su se i kasnije strategije povezivanja migranata razvijale u tom pravcu.

Imigracioni zakon doživeo je značajne izmene uvodjenjem novih amandmana 1965. godine (*Hart-Celler Act*). Sistem državnih kvota zamenjen je određivanjem gornje granice planiranog broja viza posebno za istočnu (Evropa), odnosno, zapadnu zemljinu hemisferu (Azija). Ovim izmenama SAD su napravile značajan korak ka prevazilaženju do tada dominantnog sistema odabira imigranata na osnovu njihovog rasnog i etničkog porekla (Triadafilopoulos, Smith, 2013), što je značajno odredilo i američke imigracione trendove u poslednjih pola veka.

¹ U imigracionoj statistici SAD-a događa se da broj useljenih lica koji nisu prijavili zanimanje bude znatan. Lica koja se useljavaju kao primarni nosioci vize na osnovu radnih preferencijala češće prijavljuju zanimanje nego članovi njihovih porodica ili oni koji se useljavaju na osnovu porodičnih preferencijala.

Zakonom je predviđeno da se godišnje dodeli 170 hiljada viza licima iz zemalja sa istočne hemisfere (sa limitom od 20 hiljada za svaku državu) na osnovu revidiranog sistema preferencijala, kao i 120 hiljada viza za lica iz zemalja sa zapadne hemisfere, po principu ko se prvi prijavi. Zakonskim izmenama iz 1976. godine, zemlje zapadne hemisfere su stavljene pod isti sistem preferencijala kao i istočne. 1978. godine napravljen je limit za sve zemlje zajedno, i iznosio je 290 hiljada, odnosno, 1980. godine umanjen je na 270 hiljada viza godišnje.

Hart-Celler Act-om je takodje uveden i sedmostepeni sistem preferencijala kojim je dat veliki značaj što je donekle uticalo na početak podsticanja imigracije stručne radne snage. Medjutim, promene iz 1965. u odnosu na verziju Zakona iz 1952, dovele su i do otežavanja ukupne imigracije na osnovu zaposlenja. Novi sistem je radne, odnosno, profesionalne odrednice razdvojio na dve kategorije, ostavljajući samo 20% (34 hiljade) svih brojčano limitiranih viza za visokoobrazovani i stručni kadar. Pored toga, njihov prioritet je spušten sa prvog na treće odnosno šesto mesto u okviru sistema preferencijala. Dodatnu prepreku za ovu vrstu imigracije stvorila je i zakonska odredba kojom se Ministarstvo za rad obavezuje da imigracionim vlastima izda uverenje da nijedan radnik-imigrant neće zauzeti radno mesto nekom američkom radniku, niti će negativno uticati na zarade ili uslove rada već zaposlenih radnika iz SAD-a na istim radnim mestima. Kasnijim izmenama iz 1976. godine (*Eilberg Act*) uvedeno je pravilo da podnosioci zahteva za useljeničku vizu na osnovu trećeg preferencijala („stručnjaci/naučnici/umetnici izuzetnih znanja i veština“) moraju da imaju ponudu za zaposlenje pre nego što se usele u zemlju. Na taj način, teret obezbeđivanja dokaza da na tržištu radne snage nema kadrova koji bi mogli da obavljaju tražene poslove pao je na potencijalne poslodavace, što je dodatno otežalo mogućnost dobijanja stalnog radnog boravka na osnovu zaposlenja (Yochum, Agarwal, 1988). Medjutim, i pored ovih ograničenja, dalje useljavanje stručnjaka je nastavljeno u sve većem obimu. Izmedju 1965. i 1970. godine broj visokoobrazovanih imigranata i stručnjaka je povećan sa 28,8 hiljada na 46,1 hiljadu lica (US Department of Justice, 1953-1977). Iako to nije bio željeni efekat (Reimers, 1983), zakonske izmene iz 1965. dovele su do porasta u broju imigranata iz azijskih država koje su ranije ili bile isključene ili je imigracija njihovih državljana bila strogo kontrolisana. Ukidanjem kvota baziranih na etničkom poreklu, kao i podsticanjem ponovnog spajanja porodica, imigracioni tokovi iz Azije su se kontinuirano uvećavali (Friedman, 1973), dok je visokoobrazovani i stručni kadar u okviru njih zauzimao značajno mesto (Keely, 1975).

Amandmani izglasani 1965. godine doveli su do daljeg favorizovanja imigracije i trajnog useljavanja direktnih rodjaka državljana SAD-a. Međutim, ove promene su doprinele da dodje do vidnog povećanja ovog trenda. Zakonom iz 1952. godine je određeno da vize za roditelje i nevenčanu decu američkih državljana ne mogu da predju 30% predviđene kvote za svaku zemlju, dok je amandmanima iz 1965. ovo preinačeno, čime je omogućeno dobijanje neograničenog broja viza za ove grupe useljenika. Takodje, izmene su se odnosile i na uvodjenje nekoliko novih kategorija srodstva u vizni preferencijalni sistem, kao što su braća i sestre, i venčana deca državljana SAD-a.

Hart-Celler aktom uvedene su odrednice kojim je prvi put data mogućnost za useljavanje izbeglica i nekih posebnih grupa imigranata, kao što su sveštenici. Međutim, predviđen broj ulazaka za ove kategorije bio je veoma mali (za izbeglice 6% od ukupnog broja limitiranih viza). Iako su u to vreme porodične i profesionalne migrantske mreže predstavljale najvažnije strategije za sticanje useljeničkih viza, ove promene su dovele do začetaka nove vrste migrantskih mreža, koje će vremenom dobijati sve više na značaju (Predojević-Despić, 2008), jer će izbeglice održavati i jačati veze, kako izmedju sebe, tako i sa rođacima i prijateljima u zemljama iz kojih potiču.

Kao odgovor na značajan porast imigracije stanovništva iz zemalja tzv. „trećeg sveta“, doneseno je nekoliko zakona kojima bi se ti imigracioni trendovi smanjili. S obzirom da je konkurencija na tržištu rada izmedju imigrantskog i domicilnog stanovništva, naročito kada su u pitanju poslovi koji traže stručna znanja i veštine, postajala sve oštrija, Kongres je izglasao nekoliko pravnih akata čiji je cilj bio da se zaštite određena zanimanja. Zakon iz 1976. godine je trebalo da zaštiti američke medicinske radnike od rastuće konkurencije tako što je ograničeno useljavanje imigranata koji su stekli medicinske diplome u drugim zemljama (*Health Professions Educational Assistance Act*). Zakonom su sve zdravstvene delatnosti (osim dijetetičara) skinute sa liste prioritetnih zanimanja, koje je propisivalo Ministarstvo rada. Takodje, pored pooštrene procedure za nostrifikaciju medicinske diplome, strani lekari su morali da pruže dokaze o jezičkoj kompetentnosti, što je značajno otežalo useljavanje lekara i drugih medicinskih radnika sa ne-engleskog govornog područja i iz nerazvijenih zemalja (Yochum, Agarwal, 1988).

1986. godine izglasani su amandmani čiji je cilj bio da se spreči sklapanje fiktivnih imigrantskih brakova u cilju dobijanja useljeničkih viza (*Immigration Marriage Fraud Amendments*). Amandmanima je predviđeno da se tek posle dve godine braka može podneti zahtev za useljeničku vizu. Tokom tog perioda

potencijalni imigrant dobija status potencijalnog useljenika, a po isteku dve godine, ukoliko, kako se navodi – pruži valjane dokaze o postojanju bračne zajednice ili iskrenim naporima da se ona sačuva, imao je pravo da podnese molbu za promenu statusa. U kasnijem periodu se pokazalo da su ove mere dovele do smanjivanja korišćenja braka kao strategije za rešavanje imigrantskog statusa u SAD-u. Značajno je smanjeno oslanjanje useljenika na ovu značajnu formu rodjačkih veza kao mogućnosti za imigraciju, što je uticalo na povećanje useljavanja na osnovu zaposlenja (US Department of Justice, 1972-1992).

4.1.2.2. *Imigracioni zakon iz 1990. godine kao osnova savremenog imigracionog sistema u SAD-u*

1990. godine donet je zakon (*1990 Immigration Act*) koji je u najvećoj meri uticao na favorizovanje migracija na osnovu zaposlenja (Papademetriou, 1993), što se uglavnom odnosilo na visokoobrazovane i stručne kadrove. Pored predviđenih 65 hiljada viza za useljenike iz programa raznolikosti (*diversity program*) i azilante, zakonom su i formalno razdvojene useljeničke kategorije – na osnovu porodičnog jemstva, odnosno, zaposlenja. Broj predviđenih useljeničkih viza je povećan na 700 hiljada godišnje, dok je u kasnijem periodu smanjen na 675 hiljada. Najveću izmenu predstavlja uvođenje tri nove stručne kategorije u okviru sistema preferencijala: osobe sa izuzetnim sposobnostima, pojedinci koji žele da investiraju u biznis u cilju obezbeđivanja novih radnih mesta (tzv. preduzetnici), kao i drugi „naročiti“ imigranti. Ukupan broj predviđenih viza na godišnjem nivou za useljenike čije su kvalifikacije važne za privredu SAD-a porasle su sa 34 hiljade na 146 hiljada, s tim što su u taj broj uključeni bračni partneri i deca nosilaca useljeničke vize (Bagchi, 2001a). Takođe, 2005. Kongres je doneo zakon kojim se za 2005. i 2006. godinu povećava gornji limit od 140 hiljada useljeničkih viza na osnovu zaposlenja za još 50 hiljada viza, odnosno da se na raspolaganje stave vize iz iste kategorije koje nisu iskorišćene u prethodnim godinama (Lowell, 2013).

Statistički podaci potvrđuju da su promene iz *1990 Immigration Act* imale ključnu ulogu za značajan porast broja imigranata u SAD-u na osnovu zaposlenja: 1991. godine 59,5 hiljada, 1996. 117,5 hiljada, 2001. 178,8 hiljada, 2006. 159,1, 2013. 161,1 hiljadu lica (US Department of Homeland Security, 2007; 2013). Takođe, treba naglasiti da su većinu tog broja činili visokoobrazovani useljenici i članovi njihovih porodica – deca i supružnici. Bračni partneri, odnosno partnerke (jer su nosioci lista uglavnom muškarci), u momentu useljenja takođe su

posedovali fakultetsku diplomu, što je dodatno uticalo na obrazovnu strukturu te kategorije useljenika. Imigranti iz ove kategorije imaju više obrazovanje u odnosu na ostale imigrantske grupe. 2006. među radno aktivnima koji su naveli zanimanje, više od 85% imigranata na osnovu zaposlenja obavlja tzv. *white collar* zanimanja, dok je udeo ove grupe zanimanja kod porodičnih imigranata 45% (Lowell, 2013).

Kada se posmatraju podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva koje nije rodjeno u SAD-u, vidi se da se tokom poslednjih nekoliko decenija broj lica sa završenim fakultetom ili višim stepenom obrazovanja konstantno uvećavao (U.S. Census Bureau, 2005),² kao i njihov udeo u okviru ukupne populacije rođene van SAD-a. Dok je do 1970. godine njihov broj iznosio 1,0 milion (23,3%), tokom 1980-ih se uvećao na 1,7 (23,8%), 1990-ih na 2,3 miliona (27,6%), 2000-ih 2,7 miliona (29,3%), a procenjeno je da je u periodu između 2010. do 2013. godine on iznosio 1,1 milion, što je čak 45,0% ukupne populacije starije od 25 i više godina koja se u tom periodu uselila u SAD. Podaci o ukupnom broju stanovništva SAD-a rođenih van njenih granica prema regionalnom poreklu pokazuju da je odnos visokoobrazovanih u odnosu na ukupan broj još značajniji. 2010. (U.S. Census Bureau, 2012) godine ukupan broj rođenih van SAD-a starije od 25 i više godina iznosio je 31,8 miliona, od čega je sa fakultetom ili višim stepenom obrazovanja bilo 9,2 miliona ili 28,9%, odnosno čak 7,1 milion ili 47,6% (ako se ne računa imigrantski kontingent iz Latinske Amerike, koga uglavnom čini nekvalifikovana radna snaga). Najveći broj najobrazovanijih grupa stanovništva potiče iz Evrope - ukupno 4,0 milion, odnosno 1,6 milion (38,8%) sa najvišim stepenom obrazovanja, i Azije 8,7 miliona, tj. 4,6 miliona, što čini više od polovine (52,3%) svih useljenika sa tog kontinenta.

Jedan od najvažnijih postignuća imigracione politike Sjedinjenih Američkih Država je da se vremenom, kroz niz zakonskih izmena i dopuna, usavršava optimalni pravni okvir, koji omogućava useljavanje ili privremeni boravak za rad i školovanje onim strukturama stanovništva za koje se smatra da će na najbolji način doprinosti društvenom, ekonomskom i kulturnom napretku zemlje (Lowell, 2013). Međutim, među donosiocima odluka u SAD-u je sredinom 2000-ih pokrenuta inicijativa da se još jednom revidira imigraciona politika prema visokoobrazovanim i predložen je sistem bodovanja sličan kanadskom imigracionom modelu, čiji bi glavni cilj bilo značajno uvećavanje imigracije

² Podaci u tekstu odnose se na stanovništvo staro 25 i više godina. Iako podaci ne pokazuju da li je obrazovanje stečeno u SAD-u ili drugim zemljama, smatra se da je većina fakultetski obrazovanih lica stekla svoje zvanje u inostranstvu.

najobrazovanijih kategorija stanovništva, naročito u oblasti nauke i inženjerstva (Martin, et al., 2009). Jedan od razloga za ovu zakonsku izmenu je i procena stručnjaka da će tržištu rada u budućnosti biti potreban sve veći broj najobrazovanijih, jer nije moguće dati procene o budućoj raspoloživosti radne snage u SAD-u u uslovima rastuće globalizacije, razvitka regionalnih ekonomija, naročito u Aziji, kao i sve veće mobilnosti visokoobrazovanih i stručne radne snage. Medjutim, oponenti uvođenja bodovnog sistema su smatrali da su poslodavci u SAD-u, tj. glavni jemci imigracije na osnovu zaposlenja, najmerodavniji u proceni potreba na tržištu rada i verovatnoće uspeha svakog imigranta (Freeman et al., 2013). Uprkos burnoj raspravi, 2007 Senat nije izglasao uvođenje bodovnog sistema kao integralnog dela imigracione politike zemlje. Medjutim, najvažniji razlozi odbijanja nisu bili vezani za imigraciju najobrazovanijih, već za konflikt oko mera koje su se odnosile na ilegalnu imigraciju. I dok se istraživači slažu da će revidiranje imigracione politike prema stručnoj i obrazovanoj radnoj snazi biti na dnevnom redu u dogledno vreme (Martin i saradnici, 2009; Lowell, 2013; Freeman et al., 2013), dok je neizvesno da li će i kada biti rešen jedan od najvećih problema američke imigracione politike. Rešavanje paradoksa između restriktivnih imigracionih mera i strukturalne potrebe za poslovima specifičnih struka, a naročito niskokvalifikovanih, odnosno stvaranje pravnog okvira koji će „potrebne, ali nedobrodošle migrante“ preobraziti u dobrodošle, i na taj način njihov status usaglasiti sa potrebama za radnom snagom, predstavlja veliki izazov za političke i pravne stručnjake ne samo u SAD-u već i većini drugih imigracionih zemalja.

4.1.3. Imigracioni sistem putem bodovanja – primer Kanade

4.1.3.1. Razvitak kanadskog imigracionog sistema

Početak formiranja imigracione politike Kanade seže još u 19. vek, kada su doneti prvi zakoni i pravila za prijem imigranata. Zakonski okvir je tokom vremena doživeo obimne izmene, koje su značajno bile određene i društvenim i ekonomskim prilikama u kanadskom društvu, kao i menjanju političke klime tokom vremena. To se naročito odnosi na stavove o rasnim predrasudama, kriterijume vezane za odabir „poželjnih“ kategorija imigranata, a naročito mere integracije imigrantske populacije u kanadsko društvo i tržište rada.

Politika otvorenih vrata prema migrantima, koja je vladala tokom 19. veka, početkom dvadesetog veka ustupila je mesto sve restriktivnijim merama koje su

favorizovale diskriminaciju na osnovu rase, etničke i nacionalne pripadnosti. Restriktivne imigracione mere bile su naročito primenjivane prema imigrantima iz Azije. Kanada je važila za jedno od najmanje poželjnih imigracionih odredišta, a o tome svedoče i statistički podaci da je u prve tri decenije XX veka od 4,6 miliona imigranata Kanadu u istom periodu je napustilo 3,6 miliona, odnosno skoro tri četvrtine useljenih (Heršak i Čičak-Chand, 1991; Mesić, 2002).

Politika otvorene diskriminacije predstavljala je integralni deo kanadskog zakonskog okvira i imigracione politike sve do 1960-ih, kada dolazi do značajne promene. Obrazovanje i posedovanje veština i drugih specifičnih znanja postaju glavni kriterijumi za dobijanje kanadske imigracione vize. S obzirom da je Kanada početkom 1970-ih usvojila multikulturalizam kao osnovu državne politike, sledile su dopune imigracionog pravnog okvira i mera koje se odnose na promovisanje i razvitak kulturne raznolikosti kanadskih imigranata.

Sa završetkom II svetskog rata, Kanada se u političkom smislu opredelila za liberalno-demokratski put, čiji su osnovni principi poštovanje zakona i ljudskih prava. Međutim, njena dotadašnja imigraciona politika, zasnovana na diskriminaciji, nije se više uklapala u preovladavajući normativni kontekst (Triadafilopoulos, 2013). To je značajno uticalo i na relativno brzo menjanje politike u domenu odnosa prema migrantima, kako u domenu kriterijuma za dobijanje useljeničkih viza, tako i u odnosu na njihovu integraciju u novu sredinu i društveni kontekst.

1947. premijer Mekenzi King (*Mackenzie King*) je održao govor u parlamentu, i izneo stavove vlade o imigracionoj politici kao važnom aspektu jačanja nacionalne države Kanade. Međutim, za to je bilo potrebno praviti razliku između „željenih“, „neželjenih“ i „isključenih“ kategorija imigranata. Najpoželjniji migranti su bili iz Velike Britanije i severne Evrope, za razliku od neželjenih migranata iz južne i istočne Evrope, kojima je odobravano useljenje u Kanadu samo tokom perioda ekonomskog razvitka između 1925. i 1930, dok su u potpunosti bili isključeni pripadnici svih drugih nacionalnosti van Evrope (Kelley, Trebilcock, 2000). Iste godine donet je i Zakon o državljanstvu (*Canadian Citizenship Act*) kojim se odobrava dobijanje državljanstva svim stanovnicima Kanade bez obzira na zemlju rođenja.

Prvi imigracioni zakonski okvir posle II svetskog rata (*Immigration Act*) donet je 1952. godine. Njime se upravljanje imigracijom podiglo na federalni nivo, a njegovo donošenje je predstavljalo osnovu za kasnije dopune i regulative koje su značajno izmenile imigracionu politiku. Međutim, diskriminacija migranata

prema etničkoj pripadnosti je i dalje ostala kao jedno od načela za prijem. Guvernerima je dato pravo da prema sopstvenoj proceni zabranjuju ili ograničavaju imigraciju. Stručnjaci smatraju da je namera države bila da se i dalje suštinski održava „belo-evropski nacionalni karakter“ Kanade (Hawkins, 1988; Triadafilopoulos, 2013).

Značajniji pokušaji da se krene ka politici univerzalnog prijema imigranata dogodili su se u dopunama imigracionog zakona iz 1962. godine. Stručnost imigratana kao kriterijum za dobijanje imigracione vize dobija primat nad rasnom ili nacionalnom pripadnošću kandidata. Smatra se da je prelazak na sistem prijema baziranog na stručnosti delom predstavljao politički odgovor na ekonomske potrebe i razvitak privrede Kanade, a delom da bi se utišale domaće i međunarodne kritike o rasnoj diskriminaciji u Kanadi (Triadafilopoulos, 2013). Novim pravnim regulativama proširene su kategorije sponzorisanih imigranata, tako da su svi državljani Kanade i stalno nastanjeni imigranti mogli da budu jemci svojim rođacima imigrantima. Međutim, zadržan je određen stepen diskriminacije, jer su samo kanadski imigranti pripadnici „željenih“ nacionalnosti iz Evrope, Amerike i određenih zemalja Bliskog istoka imali dozvolu da sponzorišu punoletnu decu starosti 21 i više godina, odraslu decu koja su sklopila brak, kao i druge članove proširene porodice (Kelley, Trebilcock, 2000).

Za vreme mandata vlade predvođene premijerom Lesterom Pirsonom (*Lester Pearson*) između 1963. i 1968. godine Kanada je napravila veliki preokret u domenu imigracione politike usvajanjem bodovnog sistema kao glavne osnove za odobravanje useljenja i nastanjenja na svojoj teritoriji. 1966. vlada podnosi tzv. beli izveštaj o imigraciji (*White paper on Immigration*), čiji je glavni cilj bio iniciranje dijaloga između zainteresovanim stranama i donošenje novih pravnih i političkih mera u domenu imigracije. U izveštaju se izričito navodi da se prekida sa dotadašnjom politikom diskriminacije po rasnoj, nacionalnoj ili verskoj osnovi. Takođe, predloženo je da treba da se uvede politika jedinstvenog sistema prijema. U izveštaju se navodi da pod kontrolu treba da se stavi sponzorisana imigracija, koja je za nekoliko godina dovela do nekontrolisanog useljenja nekvalifikovane radne snage. Upozoreno je da bi takvi trendovi mogli da ugroze ekonomski razvitak i opterete socijalni sistem zemlje, jer niskokvalifikovana radna snaga neće biti u mogućnosti da nadje zaposlenje i odgovori na rastuće tehničke i tehnološke zahteve privrede. Umesto sponzorisane imigracije, Kanada treba da se dugoročno usredsredi na odobravanje useljenja stručnoj i visokoobrazovanoj radnoj snazi koja može brzo da se integriše u društvo i doprinese ekonomskom razvitku zemlje (Canada, 1966; Triadafilopoulos, 2013).

Iako je *White paper on Immigration* izazvao velike polemike, najviše oko ograničavanja sponzorisanе imigracije, izveštaj je predstavljao odskočnu dasku za usvajanje potpuno drugačije imigracione regulative usvojene 1967. godine. Njena osnova je uvođenje jedinstvenog bodovnog sistema kao merila za dobijanje imigracione vize. Za svakog kandidata je radjena procena a) *njegovih mogućnosti da se uspešno ostvari u Kanadi*. Procena u ovoj kategoriji se vrši na osnovu sledećih kategorija: starost, obrazovanje, kvalifikacije, da li kandidat poseduje zanimanje potrebno za kanadske uslove, kao i osobine ličnosti; b) *brzine i načina privikavanja na nove uslove života*. Procena u ovoj kategoriji se vrši na osnovu procene znanja jezika, prisustvo rodjaka u Kanadi, mogućnosti zapošljavanja ili već dobijenog posla u Kanadi (Triadafilopoulos, 2013). Svaki kandidat je mogao maksimalno da dobije 100 poena, a u slučaju da dobije 50 ili više poena, kandidatu je garantovano dobijanje vize, bez obzira na rasnu ili etničku pripadnost. U kasnijim periodima, donji limit za dobijanje statusa tzv. nezavisnog useljenika je dostizao i 70 bodova krajem 1980-ih i početkom 1990-ih (Green & Green, 1999). U slučaju imenovanih članova porodice takodje se vršila procena na osnovu bodovnog sistema, ali na osnovu manje zahtevnih kriterijuma. U slučaju da kandidata za dobijanje useljeničke vize sponzorise rođak već naseljen u Kanadi, automatski bi dobio prednost nad drugim kandidatima. Sponzorisani članovi porodice (supružnik i maloletna deca) nisu prolazili kroz sistem bodovanja.

4.1.3.2. Razvitak jedinstvenog imigracionog bodovnog sistema i integracije imigranata u Kanadi

Iako je bodovni sistem značajno bio određen ekonomskim potrebama rastućeg kanadskog ekonomskog sistema, stručnjaci smatraju da je veliki zaokret u imigracionoj politici omogućio političarima da i domaćoj publici i međunarodnoj javnosti pokažu da Kanada istinski želi da prevaziđe do tada vodjenu rasističku politiku, i zauzme kurs poštovanja ljudskih prava i liberalno-demokratskih principa (Triadafilopoulos, 2013).

Nakon dobrog prijema i pozitivnih rezultata u prijemu imigranata, 1976. godine usvojen je novi zakonski okvir, koji predstavlja prvi imigracioni zakon u kome se jasno ističu ciljevi kanadske imigracione politike. Ovaj zakon se, uz izvesne dopune, i danas primenjuje. U njemu su uspostavljene četiri kategorije imigranata: porodični migranti, nezavisni imigranti koji su izrazili spremnost da se usele u Kanadu, sponzorisani rođjaci, a definisana je i četvrta, nova kategorija

migranata – izbeglice, prognanici i raseljeni (Bloemraad, 2006). Takodje, ovim zakonom je definisano da federalne upravne vlasti treba da saradjuju sa nižim regionalnim nivoima vlasti u cilju boljeg planiranja potreba za imigrantima, kako na nacionalnom tako i lokalnom nivou upravljanja. To se naročito videlo u dopunama imigracionog zakona iz 2002 (*Immigration and Refugee Protection Act Bill C-11*), kada je na insistiranje vlasti kanadskih provincija i teritorija da se dodatno podstakne imigracija visokoobraovane radne snage podignuta donja granica prolaznosti kandidata na 75 poena.

Praksa dodeljivanja kanadskih imigracionih viza visoko obrazovanim i kvalifikovanim licima iz manje razvijenih zemalja izazvala je i odredjene polemike u javnosti. Odgovor kanadskih zvaničnika je bio da Kanada ni na koji način ne želi da podstiče iseljavanje visoko stručnih lica iz siromašnih delova sveta. Medjutim, stav zvaničnika je i da Kanada, kao i druga liberalna demokratska društva, odlučno brani koncept slobode kretanja za sve ljude podjednako (Dirks, 2006).

Pored zaokreta u imigracionoj politici, Kanada je napravila značajne promene i u drugim sferama nacionalnog zakonodavstva. 1971. godine dolazi do začetaka institucionalizacije multikulturalizma kao zvanične politike vlade Kanade. Premijer Pjer Trudi (*Pierre Trudeau*) je objavio da se vlada Kanade obavezuje da će podržavati raznolikost kulturnih zajednica u Kanadi, podsticati njihov razvitak, pomagati pojedincima u savladavanju diskriminišućih prepreka, i graditi medjukulturni dijalog i razmenu.

Razlozi za prestrajavanje kanadske politike ka gradjenju multikulturalizma su široko razmatrani. Jedno od prihvaćenih stanovišta je da takav zaokret predstavlja politički odgovor Kanade na nastajanje novih migrantskih etničkih zajednica koje se zbog velikih kulturnih razlika ne mogu u kratkom vremenskom periodu asimilovati. Medjutim, pre nego što se njegov kontekst proširio i na imigrantske grupe, multikulturalizam je predstavljao rešenje, odnosno „izlaz u nuždi“ za sukob rasplamsan tokom 1960-ih izmedju dve najveće zajednice u Kanadi: anglokanadske i franko-kanadske (Mesić, 2002). Frankofonske elite u Kvebeku tražile su smanjivanje dominantne ekonomske, političke i kulturne dominacije anglokanadske zajednice. Premijer Pjer Trudi je 1969. godine, usvajanjem zakona o uvođenju francuskog kao drugog službenog jezika na teritoriji cele Kanade, našao rešenje za opstanak jedinstvene anglofrankofonske države po principu „multikulturalizma u dvojezičnom okviru“ (Mesić, 2002).

Zakon o multikulturalizmu, međutim, donet je tek dve decenije kasnije, 1988. godine. Njime je definisan pravni okvir za već postojeću politiku multikulturalizma, a Kanada je prva zemlja koja je usvojila politiku multikulturalizma na nacionalnom nivou. Zakon počiva na dva osnovna principa: a) da su svi građani jednaki i da imaju pravo i slobodu da čuvaju, unapređuju, šire svoje kulturno nasleđe, i b) da multikulturalizam obavezuje i unapređuje potpunu i jednaku uključenost pojedinaca i zajednica u sve aspekte kanadskog društva, bez obzira na njihovo poreklo (Koopmans, 2010, 2013).

Razvitak kanadske imigracione politike kretao se u tri osnovna pravca. Pored rešenosti vlasti Kanade da istraje u razvitku imigracione politike čiji je glavni cilj gradjenje nacionalne države – njenog pravnog i političkog sistema na temelju demokratskih principa, i kontinuiranog razvitka nacionalne ekonomije i stanovništva, kao i pronalaženja održivih mera za dugoročnu integraciju stalno nastanjenih imigranata, cilj imigracione politike Kanade je i zadovoljavanje potreba na tržištu rada u širem smislu, a definisanih u odnosu na trenutni stepen ekonomskog razvitka zemlje (Reitz, 2013).

Sredinom 1960-ih se smatralo da kanadski obrazovni sistem nije bio u stanju da zadovolji potrebe tržišta rada za stručnom radnom snagom, što je uglavnom nadoknađivano imigracijom specijalizovane i visokoobrazovane radne snage iz Velike Britanije i SAD-a (Porter, 1965). Uvodjenje bodovnog sistema i stavljanja kvalifikacija i obrazovnog nivoa kandidata za dobijanje useljeničkih viza značajno je uticalo na poboljšanje obrazovne strukture celokupnog stanovništva. Uporedo su sprovedjene i mere za unapređenje kanadskog obrazovnog sistema, naročito u domenu tzv. tercijalnog obrazovanja. U oba slučaja cilj političkih mera je bio da prati promenu ekonomskog razvitka zemlje – od poljoprivrednog ka industrijskom i post-industrijskom (Reitz, 2013).

Efekti u poboljšanju obrazovne strukture su se jasno videli već krajem 1980-ih, a naročito početkom 1990-ih. U posmatranom periodu značajno je poboljšana obrazovna struktura stanovništva Kanade. Na to je uticalo i povećanje broja stalnih imigranata, koji se u poslednjih 25 godina kretao između 200 i 250 hiljada na godišnjem nivou. Među njima je naročito uvećavana i kategorija stručnih i obrazovanih ekonomskih migranata, koja je sa manje od 50% krajem 1980-ih, dostigla čak tri četvrtine (66%) ukupne imigracije 2010. godine (CIC, 2010). Međutim, uprkos višim obrazovnim nivoima imigranata, nivo njihove zaposlenosti u stručnim zanimanjima opada tokom vremena, kao i nivo zarade u poredjenju sa domicilnim stanovništvom (Reitz, 2007). To ukazuje da imigracija obrazovane radne snage ne zadovoljava potrebe kanadskog tržišta rada za

stručnim radnicima (Reitz, 2013). Analize bazirane na podacima popisa iz 2001. godine pokazuju da među visokoobrazovanim stanovnicima Kanade, imigranti imaju značajno veće šanse da obavljaju određena zanimanja za koja je dovoljna srednja stručna sprema. Među njima je i profesija „vozači taksija i limuzina“, u kojoj je ta verovatnoća čak deset puta veća nego za domicilno stanovništvo (Galarneau, Morissette, 2004). Navode se različiti razlozi koji su uticali na razvitak tih nepovoljnih trendova, među kojima se ističe nepriznavanje diploma i kvalifikacija imigranata od strane poslodavaca, specifičnosti određenih vremenskih perioda kao što su poslovni ciklusi, ali i značajne promene u poreklu imigranata, odnosno, sve manji udeo imigranata iz Evrope, i veliki porast broja imigranata iz Azije, čije kvalifikacije i znanja ne odgovaraju zahtevima za najbolje plaćene visoko-kvalifikovane poslove (Reitz, 2007). Međutim, kao ključni razlog navode se velike promene na kanadskom tržištu rada, što upućuje na zaključak da se na institucionalnom nivou vrši opstrukcija integracije radne snage koja je stekla kvalifikacije u inostranstvu u tržište rada Kanade. To podrazumeva da dalje oslanjanje Kanade na mogućnosti imigracije da obezbedjuje stručnu radnu snagu u budućnosti zahteva dodatno planiranje (Reitz, 2013).

U tom smislu, glavni cilj u daljem razvitku kanadskog imigracionog sistema je da podržava mlade i visokostručne kadrove koji dobro govore zvanične jezike u Kanadi, ali u isto vreme u porodici koriste maternji jezik. Takodje, i dalje će se podsticati imigracija visoko kvalifikovanih kadrova, u cilju izgradnje ljudskog kapitala u okviru kanadske starije radne snage. Da bi privukla potrebne kategorije migranata, kanadske imigracione vlasti su usvojile odredbe o obrazovanju i stručnosti, kako bi se dala prednost potencijalnim migrantima koji imaju radno iskustvo, visoko obrazovanje i znanje engleskog ili francuskog jezika. Međutim, u tom procesu je potrebno rešiti određene probleme sa kojima se suočavaju mladi stručnjaci koji dolaze iz raznih krajeva sveta. To su i prepreke koje se odnose na mogućnosti uključenja na tržište rada, kao što su priznavanje diploma i velika potražnja za sofisticiranim jezičkim kompetencijama, koje onemogućavaju pristup stručnom zapošljavanju i društvenoj pokretljivosti među novim imigrantima. Postoje i sistemske barijere koje onemogućavaju visoko kvalifikovani kadar sa malim „imigrantskim stažom“ da nađe posao koji je u skladu sa njihovim obrazovanjem i iskustvom, što je rezultiralo značajnim neiskorišćenjem njihovih kapaciteta (*brain waste*). Smatra se da neslaganje između sposobnosti i nivoa obrazovanja imigranata i karakteristika tržišta rada u Kanadi izaziva pozornost države, koja nastoji da odgovori izazovima integracije u

post-industrijskoj ekonomiji i pomiri oštru podelu između namere i ishoda imigracione politike (CIC, 2010).

4.2. Mere za ublažavanje problema emigracije iz Srbije

4.2.1. Vrste migracionih mera iz perspektive zemalja porekla

Pod uticajem globalizacije u svetu, tradicionalna razlika između unutrašnje i spoljne politike u današnje vreme nije više jasno razgraničena. Nacionalne države više ne funkcionišu potpuno samostalno u domenu spoljne politike ili međunarodnih odnosa, već su sve više uključene u složene sisteme sa više nivoa u kojima se resursi i odgovornosti dele sa akterima na međunarodnom (nacionalnim) i regionalnom (podnacionalnom) nivou (Lavenex, 2006). Kako bi mogle da se izbore sa takvim izazovima globalizacije, i budu konkurentne na tzv. globalnom tržištu, države moraju da razvijaju tzv. privredu zasnovanu na znanju, u kojoj „ljudski kapital“ predstavlja glavni resurs. Kada se ovome doda činjenica da visoko kvalifikovani radnici proizvedu značajnu ekonomsku vrednost i bogatstvo ne iznenađujuće što dolazi do sve veće konkurencije među ekonomski razvijenim zemljama u privlačenju visoko kvalifikovanih migranta (Shachar, 2007).

Tokom poslednjih nekoliko decenija, SAD, ali i druge tradicionalne imigracione zemlje, kao što su Kanada i Australija, stvorile su selektivne imigracione programe osmišljene da privuku „najbolje i najpametnije“ širom sveta, na osnovu sposobnosti imigranta da doprinese ekonomiji zasnovanoj na znanju zemlje u koju su došli. U skorije vreme, Francuska, Nemačka, Irska, Švedska, Velika Britanija, i druge zemlje Evropske unije uvele su ubrzani proces prijema visoko obučanih profesionalaca, posebno onih koji rade u oblasti informacionih tehnologija. Ti programi su osmišljeni da omoguće onima koji poseduju specijalizovani ljudski kapital da se brzo ekonomski integrišu i odgovore zahtevima tržišta rada u zemlji prijema (Shachar, 2007).

Za zemlje porekla, ekonomski dobici od emigracije obučanih radnika su manje očigledni. Sa jedne strane, u literaturi se razmatra emigracija visokoobrazovanih kao nepovratan gubitak za zemlje porekla, a sa druge, kao mogućnost i podsticaj ekonomskom razvitku (Bhagwati, 2009). Globalna trka za talentima je dodatno intenzivirana kada su države sa brzorastućim ekonomijama počele da uvode podsticaje za „repatrijaciju“ za emigrante profesionalce u inostranstvu, da se vrate ili ekonomski investiraju u njihove zemlje porekla.

Migracije visokoobrazovanih lica uslovljavaju brojne negativne posledice po zemlje porekla migranata, te one pokušavaju da ih ublaže i utiču na smanjenje njihovog obima. U cilju umanjivanja migracija visokoobrazovanog kadra iz zemalja u razvoju moguće je preduzeti četiri grupe mera, koje međusobno ne moraju da se isključuju (Mundende, 1989). *Preventivne mere* — pomoću kojih zemlje u razvoju putem stvaranja povoljnih uslova za rad i podsticanja profesionalnog rada ublažavaju iseljavanje stručnjaka u razvijene zemlje. Ovim merama se takodje mogu stvarati uslovi za održavanje veza sa stručnjacima koji su emigrirali i njihov povratak u zemlju. Ove mere se pokazuju kao najprihvatljivije, jer se manifestuju kroz poboljšavanje ekonomskog i političkog razvoja. Za uspešno sprovođenje takvih mera preduslov je da država obezbedi dugoročno stabilno javno finansiranje, unapredjenje investicione klime i razvitak naučnog sektora, kao i uskladjivanje obrazovnog sistema, naročito tercijarnog, sa potrebama na tržištu rada. *Restriktivne mere* — kojima se predvidja donošenje propisa o ograničavanju iseljenja stručnjaka. Medjutim, ovakve mere se nisu pokazale kao uspešne u rešavanju problema, jer se ljudi putem zabrana teško mogu odvratiti od namere da se isele. *Restaurativne mere* — kada ekonomski razvijene zemlje pomažu zemlje u razvoju, i kroz bilateralne sporazume podstiču radne migracije privremenog tipa, a ne konstantno doseljavanje kadrova i prisajedinjenje njihovih porodica. Kroz znanje stečeno u zemlji destinacije, i njegovu primenu u zemlji porekla nakon povratka posredno bi bili nadoknadjeni troškovi uloženi u obrazovanje. *Kompenzacione mere* — podrazumevaju da zemlje destinacije zemljama porekla nadoknade uložena sredstva u obrazovanje i obučavanje useljenih kadrova. To bi se vršilo oporezivanjem i ulaganjem sredstava u razvojne projekte, dok bi se, alternativno, i od visokoobrazovanih imigranata zahtevalo da vrate određena sredstva uložena u njihovo stručno osposobljavanje. Iako se u literaturi mogu naći brojni pokušaji za njihovo uspostavljanje (Wilson, 1982; Bhagwati, 1979) nedostaci ovih mera ogledaju se ne samo u određivanju visine nadoknada i same primene, već i u pretpostavci da sva lica emigriraju iz ekonomskih razloga, što bi automatski izazvalo rast migracija iz političkih i ličnih razloga (Mundende, 1989).

Louvel i Findli sumiraju uticaj emigracije visokoobrazovanih u zemljama u razvoju i daju smernice za mere migracione politike koje bi imale pozitivan efekat na ekonomije emigracionih zemalja (Lowell, Findlay, 2001).

Kao i većina društvenih procesa, uticaj stručne emigracije iz zemalja u razvoju je kombinacija direktnih i indirektnih efekata. Najdirektniji efekat stručne emigracije je smanjenje broja obrazovanih radnika koji su od ključnog značaja za

produktivnost i privredni rast jedne zemlje u razvoju, ali to takođe ostavlja u igri veliki broj onih snaga koje mogu povećati ekonomski rast. Postoje i tri najvažnija povratna efekta stručne emigracije. Migranti povratnici, naročito, vraćaju svoje veštine i radno iskustvo iz inostranstva i na taj način povećavaju produktivnost. Oni koji su ostali u inostranstvu doprinose novcem putem doznaka; analize potvrđuju da njihov transfer znanja ili tehnologije u zemlje u razvoju može da poveća produktivnost i ekonomski razvoj. Takođe, tzv. razmena pameti između zemalja se događa u svim zemljama sa naprednim ekonomijama, što predstavlja i sastavni deo protoka robe i informacija u procesu globalizacije ekonomije. Centralni izazov za zemlje u razvoju može da bude na koji način se angažovati u razmeni znanja i veština koja se odvija na globalnom tržištu rada. Postoje primeri u zemljama u razvoju koje se bave i imaju koristi od međunarodne migracije za trgovinu uslugama.

U sumarnom delu izveštaja (Lowell, Findlay, 2001) date su i smernice za mere migracione politike usmerene ka ekonomski razvijenim imigracionim zemljama, koje bi i pored podsticanja migracionih tokova i prostorne mobilnosti radne snage, trebalo da podstiču i ekonomski razvitak u zemljama u razvoju. Razvijene zemlje mogu da: podstiču privremene i povratne migracije; kontrolišu zapošljavanje iz zemalja u riziku od preobimne emigracije; identifikuju i sprovode najbolje primere iz prakse; regulišu rad agencija za zapošljavanje; uspostave bilateralne sporazume; i standardizuju obaveze Opšteg sporazuma o trgovini uslugama (GATS). Anganžmanom dijaspore dobija se veliki broj strategija koje su prvenstveno pod okriljem zemalja porekla migrantata, ali i zemlje koje ih primaju mogu da doprinesu njihovom unapređenju. Takođe, organizovanje dijaspore i razvoj mehanizmama transfera tehnologije predstavljaju važne elemente migracionih politika, jer predstavljaju načine za olakšavanje priliva doznaka ili investicija u zemlju porekla.

Veliki broj migracionih mera, koje imigracione zemlje, ali i neke manje razvijene zemlje koje podstiču razvitak regionalnih privrednih centara, donose na pragu XXI veka, ima za cilj da se kroz povoljniji naučno-tehnološki kontekst privuku i zadrže naučni talenti. Među njima su najzastupljenije (OECD, 2008):

- Razvijanje infrastrukture za inovacije i visokotehnološko (high-tech) preduzetništvo. Nemačka je u okviru biotehnološke industrije, kroz delimično finansiranje inicijative za jačanje javnih istraživačkih fondova kroz privatnu inicijativu, uspela da privuče i vrati u Nemačku određeni broj svojih stručnjaka iz SAD-a. Irska je pre početka svetske ekonomske krize preko ovih mera uspevala da kroz inicijative pojedinačnih kompanija privuče značajan

broj stranih stručnjaka. Među zemljama u razvoju, Indija podržava tzv. poslovno-tehnološke inkubatore, kako bi podsticala i inovacije i njihovu primenu kroz poslovno preduzetništvo.

- Jačanje kapaciteta javnog istraživačkog sektora u cilju poboljšanja konkurentnosti. Veća finansijska sredstva za fondove namenjene za naučni kadar – značajno veće finansiranje naučnih projekata od strane Evropske komisije počevši od Šestog istraživačkog projektnog okvira; dodatno angažovanje univerzitetskih profesora, rasta zarada naučnom kadru, odnosno kadrovima koji žele da svoju delatnost premeste iz industrijskog u naučni sektor (Velika Britanija); jačanje kapaciteta univerziteta (Kina) koji bi se pored nastavne delatnosti bavili i istraživanjima u kojima bi se pored domaćeg istraživačkog kadra angažovali i njihovi sunarodnici iz inostranstva.
- Poreske olakšice u cilju angažovanja stručnog kadra iz inostranstva. Švedska je 2001, a potom Danska, Holandija i Belgija, donela zakon kojima se odobravaju poreske olakšice za doseljene visokoobrazovane kadrove i eksperte koji žive u tim zemljama kraće od 5 godina. Kanadska provincija Kvebek nudi petogodišnje poresko oslobođenje doseljenim stručnjacima iz IT sektora, inženjerstva, medicine i finansija, ukoliko prihvate zaposlenje na nekom od univerziteta u ovoj provinciji.
- Repatrijacija za post-doktorske studente i naučnike. U protekloj deceniji mnoge razvijene zemlje (npr. Finska, Austrija, Nemačka, Kanada), ali i zemlje u ekonomskom usponu (Indija i Kina), donele su zakonske mere ili usvojile programe kojima bi se preko stipendija za post-doktorske studije finansirali njihovi državljani koji su u inostranstvu stekli doktorsko zvanje, kao i obezbeđivala sredstva za integraciju u naučne institucije naučnika koji su duže vremena živeli u inostranstvu.
- Jačanje imigrantskih mreža i mreža dijaspore. U poslednjih nekoliko godina sve više se priča o potrebi jačanja kapaciteta mreža koje bi povezivale naučni i stručni kadar određenih zemalja i na taj način stvarala klima za angažovanje stručne dijaspore „na daljinu”. Istraživanja u ekonomski razvijenim zemljama, ali i zemljama u razvoju - Južna Afrika, Čile, Kina, Meksiko i dr. (Kuznetsov, 2006) pokazala su da kontinuiran razvitak ovakvog – transnacionalnog načina organizovanja i angažovanja stručnih struktura dijaspore, može da ima značajno mesto u prevazilaženju negativnih posledica *brain drain-a*.

4.2.2. Migracione mere i aktivnosti u Srbiji

Odnos države Srbije prema migracijama i migrantima se menjao kroz istoriju, a posledično su se menjale i migracione politike. Sredinom 19. veka Srbija je imala strategiju stvaranja obrazovne elite slanjem mladih ljudi na obrazovanje u inostranstvo prema potrebama državnih službi. Oni su za vreme boravka u inostranstvu imali zadatak da izveštavaju o svojim postignućima, a po povratku da primene naučeno kroz rad u državnoj službi i razvijanje pojedinih fakulteta (Trgovčević, 2003). Posle Drugog svetskog rata može se razlikovati nekoliko faza jugoslovenske migracione politike: 1) represivna faza od sredine 50-tih do 1962; 2) regulisanje odlaska na rad u inostranstvu od 1962. do 1965. godine, 3) faza maksimalizacije u periodu 1965-1972.; i 4) poslednja faza počinje 1972. godine kada se teži uspostavljanju kontrole nad migracionim tokovima prema potrebama jugoslovenske države (Ivanović, 2012). U toj četvrtoj fazi je postalo vidljivo kroz popis stanovništva 1971. godine da se broj građana u inostranstvu značajno povećao, da su građani odlazili mimo službi za zapošljavanje (samo 44% je otišlo u inostranstvo putem posredovanja države), više od 50% radnika je odlazilo iz razvijenih područja, veći broj radnika je bio visokokvalifikovan i već zaposlen i njihov odlazak nije bio baš „privremen“ kako se očekivalo. Ovakvo stanje stvari vodilo je ka ekonomskim, demografskim, socijalnim i sigurnosnim problemima (Pavlov i saradnici, 2013). Zato je država nastojala da pomoću migracionih politika spreči masovnu emigraciju radnika, naročito odlazak stručnih i kvalifikovanih radnika, i stimuliše njihov povratak i to uvođenjem carinskih i poreskih olakšica. Naftna kriza u oktobru 1973. godine je dovela do toga i da zemlje Zapadne Evrope prestanu sa programima regrutacije radnika iz inostranstva i uvedu restriktivne migracione politike. U tom periodu ove zemlje prihvatale su sve veći broj supružnika, dece i drugih članova porodice radnika na privremenom radu koji su odlučili da trajno ostanu u inostranstvu. Organizovano zapošljavanje naših radnika u ovim zemljama ponovo opada 1992. godine zbog sankcija koje je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija nametnuo Srbiji, i prekidom ili privremenim obustavljanjem bilateralnih sporazuma o zapošljavanju sa glavnim zemljama destinacije (Kupiszewski i saradnici, 2012). Tada se povećavaju prekomorski migracioni tokovi iz Srbije, pod uticajem migracionih politika zemalja destinacije i van kontrole srpske vlade.

4.2.2.1. Mere i aktivnosti tokom 1990-ih

Početak 1990-ih godina, na saveznom i republičkom nivou donet je niz mera i aktivnosti usmerenih na usporavanje iseljavanja visokoobrazovanih kadrova, ublažavanje nastalih negativnih posledica, kao i uspostavljanje kontakta sa stručnim kadrom koji je već emigrirao.

Savezna vlada je 1993. godine usvojila *Rezoluciju o politici naučno-tehnološkog razvoja SR Jugoslavije*, koja predstavlja prvi dokument kojim su definisani ciljevi u oblasti istraživanja i razvoja SR Jugoslavije. U okviru ove rezolucije definisan je *Program pripreme i usavršavanja istraživača*, kojim je planirano da se svake godine finansira 100 mladih izrazito talentovanih istraživača, usavršavanje naučnoistraživačkih radnika, aktuelnih i potencijalnih rukovodilaca većih projekata, instituta i slično. Takođe, definisan je i *Program međunarodne naučno-tehničke saradnje*, kojim je predviđeno da se kontinuirano stvaraju povoljniji uslovi za međunarodnu saradnju i realizaciju projekata od vitalnog značaja, ponovno i novo učlanjivanje u međunarodne naučne asocijacije, i uključivanje jugoslovenskih naučno-istraživačkih kapaciteta u međunarodnu mrežu istraživačke infrastrukture i povezivanje domaćih istraživačkih potencijala sa stranim istraživačkim potencijalima. Rezolucijom je bio obuhvaćen i *Program povratka i korišćenja emigracije iz odliva mozgova*, kojim se predviđalo da Savezna vlada vodi aktivnu politiku podsticanja povratka istraživača koji su emigrirali iz Jugoslavije i posebnu aktivnu politiku za smanjenje emigriranja. U okviru ovog programa finansirao se projekat *Naši naučnici i stručnjaci u inostranstvu*, koji je tadašnje Savezno ministarstvo za razvoj nauku i životnu sredinu, u saradnji sa republičkim ministarstvima za nauku i tehnologiju, pokrenulo početkom 1992. godine. Tim projektom je bilo predviđeno da se novelira baza podataka o našem visokostručnom i naučnom kadru u inostranstvu, razvija sistem njihovog informisanja i uspostavlja komunikacija putem savremenih sredstava informisanja, odnosno uključivanja u komunikacione mreže. Međutim, sprovođenje Projekta nije bilo zadovoljavajuće zbog nepostojanja uredne statistike praćenja migracija (Predojević, 1999). Do danas je od strane državnih institucija bilo nekoliko sličnih pokušaja, međutim, nijedan nije dao konkretne rezultate. Takođe je finansiran i projekat *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, realizovan 1996. u saradnji sa Institutom Mihailo Pupin i Institutom za međunarodnu politiku i privredu, na osnovu čijih rezultata je vlada SRJ donela predlog daljih mera i aktivnosti za ublažavanje odliva mozgova. U okviru mera je između ostalog bilo predviđeno

da se obezbedi periodično statističko praćenje, prikupljanje i obrada podataka o spoljnim migracijama, dalje unapređuju veze sa našim naučnim kadrom u inostranstvu, omogući fleksibilniji odnos prema angažovanju stručnog kadra i naučnika koji se vraćaju iz inostranstva.

Vlada Republike Srbije je početkom 1994. godine usvojila dokument pod nazivom *Politika naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije*, kojim su definisani ciljevi, pravci, prioriteti i programi koji treba da doprinesu ubrzanom razvoju nauke, tehnologije i obrazovanja, očuvanju postojećih naučnih potencijala u Republici (infrastrukture i kadra) i podsticanju uključivanja mladih u sve oblike stvaralaštva, podsticanju i prihvatanju naučnoistraživačkih rezultata. Takođe, da doprinesu izgradnji naučno-tehnološke infrastrukture, podizanju međunarodne saradnje na viši nivo, usavršavanju istraživačkog kadra, izdavanju i obezbeđivanju naučne literature iz inostranstva, organizovanju naučnih skupova i dr. Isto tako, predviđeno je da se uspostavi čvršći kontakt i angažovanje iseljenih visokostručnih kadrova i naučnika i njihovo uključivanje u istraživačke programe u naučnim i drugim organizacijama. *Program podsticanja i usavršavanja naučnog podmlatka Republike Srbije* donet je sredinom 1993. godine, sa ciljem da se sačuva naučni kadar u zemlji, svake godine stipendira i uključuje u naučni rad najmanje 250 studenata koji su pokazali natprosečne rezultate na redovnim studijama. Ocena je da je ovaj program Ministarstva za nauku i tehnologiju bio veoma uspešan u sprovođenju (Petrović, 1998).

4.2.2.2. *Mere i aktivnosti prema dijaspori i povratnicima*

U aktuelno vreme, migracije, dijaspora i povratnici prepoznati su kao razvojni resurs u brojnim strategijama. 2009. godine donet je *Zakon o dijaspori i Srbima u regionu* (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/09). Ovim zakonom definisani su pojmovi dijaspore i Srba u regionu. *Dijasporu čine* državljani Republike Srbije koji žive u inostranstvu, pripadnici srpskog naroda iseljenici sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihovi potomci. Pod *Srbima u regionu* podrazumevaju se pripadnici srpskog naroda koji žive u Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Republici Makedoniji, Rumuniji, Republici Albaniji i Republici Mađarskoj. Ciljevi politike Srbije prema dijaspori i Srbima u regionu su razvijanje partnerstva između dijaspore i Srba u regionu i matične države te stvaranje uslova za cirkulaciju visokoobrazovanih radnika. 2011. godine definisana je i usvojena *Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu* (Službeni

glasnik Republike Srbije, br. 4/11 i 14/11). Među ciljevima politike prema dijaspori Strategija ističe bolju iskorišćenost kapaciteta dijaspore i Srba u regionu u podsticanju ekonomskog i privrednog razvoja Republike Srbije i podršku dijaspore i Srba u integrativnim procesima Srbije i afirmisanju politike regionalne saradnje. U tu svrhu planirano je da se uradi geografsko, strukturalno i organizaciono mapiranje dijaspore (Pavlov i saradnici, 2013).

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2010-2015 (Službeni glasnik RS, broj 13/10) planira da „bolje iskoristi“ naučnu dijasporu – prvo kroz identifikaciju njenih članova i njihovih potencijala (kreiranje baze), a zatim kroz razvijanje različitih vidova saradnje kao što je njihovo uključivanje u proces recenzije projekata, u nacionalne projekte i zapošljavanje na institutima i fakultetima. Namera je da se razviju i programi povratka – kraći i duži studijski boravci i obezbede neophodna sredstva za okupljanje istraživačkih timova i nabavku neophodne opreme za istraživanja. Značajno je da su i strategije za razvoj privrede uključile mere za podsticanje mobilnosti, saradnju sa dijasporom i njihov povratak. *Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012. godine* i *Akcioni plan* naglasili su značaj mobilnosti, pridruživanja jedinstvenom evropskom obrazovnom prostoru i ulaganja u efikasnu naučno-istraživačku strukturu. *Nacionalna strategija održivog razvoja 2007-2017.* (Službeni glasnik RS broj 57/08) i *Akcioni plan* ukazali su na potrebu da se razviju programi za najtalentovanije mlade naučnike u zemlji, da se podstiče kretanje naših istraživača u zemlji i inostranstvu, da se uspostave veze sa akademskom dijasporom, kao i „razvoj adekvatne politike povratka i zapošljavanja“. U Strategiji regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine i Akcionom planu navode se mere usmerene na uključivanje stručnih i finansijskih resursa dijaspore u privredni razvoj zemlje, ali i za stvaranje uslova za radno angažovanje povratnika.

4.2.2.3. Mere i aktivnosti u vezi sa problemom nedostatka podataka i efikasnijem upravljanju migracijama

Problem u vezi sa nedostatkom podataka, koji predstavlja jednu od teškoća prilikom definisanja i razvijanja adekvatnih mera i politika, trebalo bi da bude značajno ublažen planom definisanim u *Strategiji razvoja zvanične statistike u Republici Srbiji u periodu od 2009. do 2012. godine*. Planirano je redovno godišnje istraživanje unutrašnjih i spoljnih migracija. Istraživanje spoljnih migracija će se

zasnivati na rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine i na bazama podataka dobijenih od Ministarstva unutrašnjih poslova. U *Predlogu Programa zvanične statistike u periodu od 2016. do 2020. godine* (2015) među prioritarnim razvojnim aktivnostima u oblasti društvene statistike nalazi se statistika spoljnih migracija.

Migraciona politika Republike Srbije sprovodi se uz poštovanje sklopljenih međunarodnih ugovora i međunarodnog prava u oblasti migracija i zaštite ljudskih prava. Republika Srbija je članica Konvencije o zaštiti izbeglica iz 1951, i Protokola o statusu izbeglica iz 1967, a ratifikovala je 33 konvencije Saveta Evrope i 69 Konvencija MOR-a, među kojima su konvencije br. 48, 97, 111 i 143 koje regulišu pitanja migracije u ciju zapošljavanja, očuvanja prava i nediskriminacije radnika migranata.

Osnovu nacionalnog zakonskog okvira u oblasti migracija u Srbiji čini *Ustav Republike Srbije* (2006), kao najviši pravni akt, i brojni zakoni. Među njima su Zakon o upravljanju migracijama, Zakon o strancima, Zakon o azilu, Zakon o dijaspori i Srbima u regionu, Zakon o potvrđivanju sporazuma između Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave i Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izbeglicama. Vlada Republike Srbije usvojila je i nekoliko strategija relevantnih za oblast migracija. U ovim dokumentima su sadržani glavni ciljevi koje Vlada želi da postigne u oblasti migracija, kao i specifični ciljevi u vezi sa određenim kategorijama migranata (ISS, 2013).

Strategija za upravljanje migracijama doneta je 2009. godine (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 59/09). U ovoj strategiji i *Akcionom planu* integrisane su mere iz drugih strategija, budući da je ovo krovna strategija za upravljanje migracijama. Opšti cilj ove strategije je upravljanje migracijama na način koji će olakšati ostvarivanje sektorskih ciljeva i prioriteta države u oblasti migracija i obezbediti:

- upravljanje migracijama u skladu sa održivom populacionom politikom i dugoročnim potrebama razvoja privrede i kretanjem na tržištu rada Republike Srbije;
- sprovođenje koncepta integrisanog upravljanja granicom;
- unapređenje saradnje sa dijasporom i promocija povratka u maticu;
- stvaranje uslova da se mladi stručni i talentovani ljudi profesionalno ostvare u sopstvenoj zemlji i uslova za cirkulisanje znanja ljudi koji su u dijaspori;

- stvaranje uslova za integraciju stranaca i efikasnu zaštitu prava i interesa građana Republike Srbije na radu i boravku u inostranstvu;
- primenu jasnih i efektivnih procedura za prevenciju i suzbijanje neregularnih migracija:
- rešavanje problema izbeglica i interno raseljenih lica;
- efikasni i efektivni prihvati i održivu socio-ekonomska reintegraciju povratnika – građana Republike Srbije po osnovu sporazuma o readmisiji.

Kao posebni ciljevi Strategije navedeni su: uspostavljanje i primena mehanizama za sveobuhvatno i konzistentno praćenje migracionih tokova u Republici Srbiji, upotpunjavanje strateškog, pravnog i institucionalnog okvira za jedinstveno upravljanje migracijama, zaštita prava migranata, stvaranje uslova za integraciju i socijalnu inkluziju uz podizanje svesti o značaju migracija.

Glavna načela politike Srbije u oblasti migracija u aktuelno vreme definisana su *Zakonom o upravljanju migracijama*, koji je donet 2012. godine (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 107/2012). Odredbama ovog zakona se utvrdila nova proširena nadležnost Komesarijata za izbeglice u oblasti upravljanja migracijama. Komesarijat za izbeglice ustanovljen odredbama *Zakona o izbeglicama* (Službeni list SR, br. 42/2002, br. 45/2002 i br. 18/92) nastavio je svoj rad pod nazivom Komesarijat za izbeglice i migracije. Načela definisana *Zakonom o upravljanju migracijama* su: poštovanje jedinstva porodice, zabrana veštačkog menjanja nacionalnog sastava stanovništva, ravnomerni i planski ekonomski razvoj upravljanjem migracijama, jačanje veza sa dijasporom i Srbima u regionu, zaštita prava i poštovanje potvrđenih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava u oblasti migracija. Ovim zakonom po prvi put je u zakonskim propisima Srbije definisan pojam imigracije, koji je pri formulisanju usklađen sa Uredbom EU 862/20073. Navodi se potreba za izradom programa i projekata u saradnji sa međunarodnim organizacijama za „privremeni povratak visoko-obrazovne radne snage koja je otišla iz Republike Srbije“, „korišćenje njihovog znanja i veština na daljinu“, ali i za njihov povratak i aktivno uključivanje na tržište rada (ISS, 2013).

Za ublažavanje problema visoke emigracije mladog stanovništva i podsticanje mobilnosti i međunarodne saradnje mladih 2008. godine definisana je i usvojena i *Nacionalna strategija za mlade* i *Akcionni plan za mlade*, a zatim u februaru 2015.

godine *Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine*. Ova strategija predviđa niz mera sa ciljem podsticanja svih oblika zapošljavanja mladih. To je posebno značajno kada se ima u vidu da veliki broj zemalja EU kao ciljnu grupu imigracije ima visokoobrazovano stanovništvo. Tako, na primer, Nemačka, Austrija i Švajcarska, kako bi privukle stručnjake, sprovode direktivu EU 2009/50 o visokobrazovanim radnicima (plava karta), kojom se olakšava boravak i zapošljavanje visokobrazovanim radnicima izvan zemalja članica EU. Primena pomenute direktive najverovatnije će još više povećati emigraciju ove kategorije stanovništva iz Srbije, budući da je reč o glavnim migracionim zemljama partnerima Srbije.

5. Problemi i perspektive u daljem proučavanju medjunarodnih migracija i unapredjenju mera migracione politike u Srbiji

5.1. Unapredjenje teorijskih razmatranja medjunarodnih migracija

Važnost razvitka teorijskih pristupa treba da pomogne boljem razumevanju kompleksnih procesa medjunarodnih migracija u smislu definisanja mehanizama koji funkcionišu na različitim nivoima analize. Prikazani pregled najvažnijih teorija medjunarodnih migracija pokazuje da nijedno teorijsko stanovište ne može da da potpun odgovor na uzročno-posledične odnose ukupnih medjunarodnih migracionih kretanja, već se fokusiraju na objašnjenje pojedinih migracionih tokova. Ponekad, iako retko, može se dogoditi da se određeni teorijski pristupi međusobno isključuju (Massey i saradnici, 1993), međutim, u većini slučajeva oni se dopunjavaju, jer se bave različitim aspektima i pojedinim fazama složenog i dinamičnog procesa (Mesić, 2002). Papademetriu i Martin (1991) navode primer da pojedinac u početnim fazama donošenja odluke o migriranju može da se oslanja na opcije moguće koristi i troškova od potencijalne migracije, domaćinstva mogu razmatrati mogućnosti uvećavanja prihoda kroz emigraciju nekih članova domaćinstva, dok je društveno-ekonomski kontekst u okviru ovih odluka uslovljen strukturalnim silama koje funkcionišu i na nacionalnom i internacionalnom nivou. Stoga, Mesi (1993) zaključuje da pri teorijskom razmatranju migracija treba da se podje od pozicije koja bi omogućila funkcionisanje kauzalnih odnosa relevantnih za migraciona kretanja istovremeno na nekoliko nivoa. Ovaj autor ne smatra prihvatljivim određena stanovišta atomističkih teorija koje prenebregavaju važnost strukturalnih ograničenja na individualne migracione odluke, kao i strukturalističkih pristupa koji zapostavljaju ulogu pojedinaca i porodica u migracionom procesu.

Krajem XX veka je istaknuto (Massey et al., 1998: 3) da se klasični pristup proučavanju migracija nalazi u krizi, suočen sa izazovima novih ideja, koncepata i hipoteza, a da se teorijski koncepti koji služe kao okvir za analizu i objašnjenje medjunarodnih migracija prvenstveno odnose na period industrijalizacije i odražavaju tadašnje ekonomske odnose, društvene institucije, tehnologiju, demografsku i političku situaciju, kao i da je došlo vreme da se preispitaju

dosadašnje teorije međunarodnih migracija i usaglase se sa novim društvenim prilikama, postindustrijskim svetom i globalnim procesima transformacije u kojima migracije imaju važnu ulogu.

Značajne prepreke za dalji teorijski napredak u oblasti migracija predstavlja i to što se u proučavanju ove veoma multidisciplinarne oblasti i u teorijskom i u metodološkom smislu ne pridaje dovoljan značaj „dijalogu” između različitih naučnih oblasti proučavanja, odnosno postoji nedovoljna usaglašenost i izolovanost u proučavanju migracija u okviru određenih naučnih disciplina, kao i slaba povezanost pojedinačnih aspekata proučavanja migracija (Brettell, Hollifield, 2008; Massey i saradnici, 1998; Castles and Miller, 1993). Takav način istraživanja ne samo da ne doprinosi gradjenju zajedničkih koncepata i pitanja, već u celini gledano ne doprinosi ni akumulaciji znanja o ovom društvenom fenomenu. Pored toga, veoma negativno se odražava u pokušajima premošćavanja jaza između eksperata i struktura koje „donose odluke”, jer „čak i kada se oko nečeg važnog slože, eksperti ne uspevaju na valjan način to da prenesu onima koji to nisu” (Castles, 2008).

Veliki nedostatak dosadašnjih proučavanja migracionih kretanja predstavlja i praksa da se uzroci migracionih kretanja i njihov uticaj na širi društveni kontekst uglavnom odvojeno pručavaju. U naučnim debatama se čak težilo da se odvoje uzroci (determinante) i posledice (implikacije) migracija od opšteg procesa društvenog razvitka (de Haas, 2008). To predstavlja jedan od ključnih problema, jer se na migracije ne sme gledati kao na pojavu koja je različita i odvojena od širih društvenih veza i procesa. Razvitak i migracije se smatraju za dva dela istog procesa, nalaze se u stalnoj interakciji, te se na takav način moraju i posmatrati (de Haas, 2014; Castles, 2008). Takodje, među najvažnijim razlozima izostanka napretka u znanjima o migracijama u najširem smislu, de Haas (2014) izdvaja i ograničenja koja proizilaze iz izolovanosti istraživanja prema društvima porekla ili prijema, koja onemogućavaju kompleksno izučavanje uzroka i posledica migracija. Zatim, preneglašavanje uloge države i političke perspektive u istraživanju i nekritičkom stavu prema pravnom okviru i merama državne migracione politike u oblasti migracija. Nije bilo napretka ni u otklanjanju metodoloških ograničenja, kao i gradjenju mogućnosti za spajanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih postupaka. Takodje, povezivanje međunarodnih i unutrašnjih migracija skoro da nije ni bilo, ali su zato postojale stroge granice između teorijskog i empirijskog istraživanja u oblasti migracija (de Haas, 2014).

Gotovo da je postignut konsenzus u naučnim krugovima da je produblјivanje i bolje teorijsko razumevanje migracija kao sastavnog dela šireg društvenog

procesa razvitka moguće jedino ukoliko se uzroci i posledice migracija pokušaju sagledati kroz jedinstvenu i sveobuhvatnu teorijsku perspektivu. Medjutim, teorijski okvir koji bi generalno bio prihvaćen još uvek se čini kao nedostižan, uprkos značajnom razvitku naučnih istraživanja iz različitih društvenih oblasti o međunarodnoj mobilnosti i radnim migracijama stanovništva (Castles, 2008). Takodje, sve glasniji su i stavovi koji zagovaraju potrebu za menjanjem osnovog poimanja (konceptualizacije) migracija kao neizostavnog dela sveobuhvatnih društvenih promena, u socijalnom ekonomskom i kulturološkom smislu, koje su utkane u koncepte socijalne transformacije, „razvitka” i globalizacije (de Haas, 2014).

S obzirom da se međunarodne radne migracije veoma dobro prilagođavaju procesu globalizacije i tehničko-tehnološkog napretka, dalji razvitak ovih procesa stvara imperativ za istraživače iz širokog naučnog spektra da, kako Portes navodi – globalizaciju posmatraju i odozdo, odnosno izučavaju raznolike oblike povezivanja i strategije pomoću kojih se muškarci i žene širom sveta bore sa izazovima globalizovane ekonomije, premošćavaju prepreke sa kojima se susreću i u zemljama iz kojih potiču, u kojima stalno ili trenutno žive, i stvaraju prostore izvan geografskih granica.

Identifikacija i detaljniji uvid u različite uloge koje društvene mreže imaju u okviru međunarodnih migracija, od imigracionog procesa, perpetuacije migracija i lančanih migracija, stvaranja migracionih sistema, do različitih oblika transnacionalnih delatnosti, predstavlja ključ ne samo za proširivanje znanja o međunarodnim migracijama i upotpunjavanje teorijskog okvira proučavanja, nego i za bolje razumevanje društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog značaja, koje strategije povezivanja migranata i delatnost njihovih mreža imaju, kako na same migrante, njihove porodice i lokalne zajednice, tako i zemlje porekla i prijema.

U daljim istraživanjima, naročitu pažnju treba usmeriti ka longitudinalnom pristupu proučavanja, rodnom aspektu, koji je do skoro bio neopravdano zapostavljen, kao i različitim oblicima, mogućnostima unapredjenja i korišćenja potencijala mrežnih oblika povezivanja medju pripadnicima odredjenih profesija, naročito medju visokoobrazovanim i stručnim pripadnicima emigracione populacije.

Za našu zemlju bi od velikog značaja bilo istraživanje mogućih vidova širenja saradnje sa pripadnicima dijaspore širom sveta. Na taj način bi iz pozicije velike izvoznice radne snage, naročito visokoobrazovane i stručne, kroz povezivanje

postepeno vraćalo poverenje kod naše dijaspore u stabilnost ekonomskih i političkih institucija u zemlji, obnavljale profesionalne veze sa maticom, i Srbija brzo mogla da dodje u poziciju da negativnu stranu iseljavanja pretvori u dobrobit i svojih građana u zemlji i u inostranstvu. Takođe, razvitak zemalja porekla kroz transnacionalne aktivnosti se značajno može poboljšati. Veliki broj zemalja izvoznica radne snage, kao što su Indija, Kina, Meksiko i brojne druge zemlje Latinske Amerike i Srednje Azije (Vertovec, 2002, Meyer, 2007), prepoznale su značaj moguće uloge povezivanja sa pripadnicima svojih emigrantskih zajednica u cilju razvoja zemlje. Neke od mera su i rešavanje pitanja dvojnog državljanstva, davanje prava glasanja na izborima u zemlji porekla, garantovanje prava emigrantskim zajednicama u nacionalnom pravnom sistemu, osnivanje agencija i programa koja na različite načine mogu da pomognu njihovim građanima u inostranstvu i drugo (Portes, 2001). Takođe, definisale su strategije i pokrenule širok spektar programa povezivanja sa svojim građanima u inostranstvu, i naročito visokoobrazovanim, odnosno intelektualnom dijasporom, čiji pripadnici u velikoj meri žele da saradjuju sa svojom otadžbinom, da se u zajedničkim projektima angažuju „na daljinu”, ali uglavnom ne razmišljaju o privremenom ili definitivnom povratku u zemlju porekla (Meyer, 2001).

5.2. Nastavak aktivnosti i razvitak mera prema emigrantima i povratnicima u Srbiju

Srbija u svim važnim segmentima usklađuje migracionu politiku sa zemljama Evropske unije. Može se zaključiti da implementacija i koordinacija mera obuhvaćenih raznim strategijama ostaju kao glavni izazov (Pavlov i saradnici, 2013) i kada je reč o merama za zaustavljanje odliva visokoobrazovanih lica iz Srbije. Koordinaciono telo za praćenje i upravljanje migracijama moglo bi da pomogne u prevazilaženju ovih izazova. Koordinaciono telo je osnovano 2009. godine i čine ga gotovo svi ministri čija su ministarstva nadležna za određeni deo migracionih tokova. U radu Koordinacionog tela učestvuje i komesar Komesarijata za izbeglice i migracije RS. Komesarijat je određen da pruži administrativnu, operativnu i tehničku podršku ovom telu, pa je stoga osnovao radnu grupu koju čine menadžeri na srednjem nivou svih relevantnih ministarstava uz predstavnika Republičkog zavoda za statistiku. Izrada Migracionog profila Republike Srbije se objavljuje na godišnjem nivou od 2010. godine. Takođe, oslanjajući se na odredbe Zakona o upravljanju migracijama,

Komesarijat planira da razvije jedinstven sistem prikupljanja, organizovanja i razmene podataka, kao i da proširi nadležnost i ojača kapacitete lokalnih saveta za migracije koji bi trebalo da pomognu boljem praćenju migracija na lokalnom nivou i koordiniranju aktivnosti sa aktivnostima na nacionalnom nivou.

Projekat SEEMIG (Upravljanje migracijama i posledice migracija u Jugoistočnoj Evropi), sproveden je u okviru programa Evropske unije za Jugoistočnu Evropu, u osam zemalja, uključujući i Srbiju, sa osnovnim ciljem da se bolje razumeju dugoročni procesi vezani za migracije, ljudski kapital i stanovništvo na području Jugoistočne Evrope, kao i njihov uticaj na tržišta rada i nacionalne i regionalne ekonomije. U okviru projekta donete su i preporuke za politiku unapređenja podataka o migracijama u Srbiji, kao i obezbeđivanje instrumenata koje nacionalna, regionalna i lokalna administracija mogu da upotrebe u planiranju i jačanju kapaciteta za bolje prikupljanje i korišćenje podataka. Utvrđene su glavne oblasti politike vezane za prikupljanje podataka o migracijama na nacionalnom nivou i njihovo bolje korišćenje, kao i ključne akcije i uloge različitih aktera u tom procesu. Razmatrana je opravdanost svake akcije i pojašnjeni njeni kratkoročni i dugoročni rezultati, odnosno uticaji. U fokusu preporuka su mere za dalje usvajanje, unapređenje i efikasniju primenu zakona u oblasti upravljanja migracijama, uz obezbeđivanje čvršće međuinstitucionalne integracije donošenjem podzakonskih akata, i unapređenje administrativnih evidencija i razvitak operativne mreže i platforme za razmenu podataka između državnih institucija, kao i uspostavljanje registra stanovništva. Takođe, podvučen je značaj unapređenja međunarodne saradnje i razmene podataka, kao i unapređenje administrativnih kapaciteta državnih institucija u Srbiji (ISS, SORS, 2013).

Istraživanja o ulozi države u ekonomskoj reintegraciji visokokvalifikovanih povratnika i stručnjaka povratnika u Srbiji su malobrojna. U jednom od njih, koje je sprovedeno medju transnacionalnim preduzetnicima, sumirana su iskustva i preporuke ispitanika za unapređenje mera migracione politike (Pavlov i saradnici, 2014). Ističe se potreba za razvijanjem stabilnog društvenog okruženja i jačanjem institucija, unapređenjem poslovne klime i kulture preduzetništva, kao podsticajnog okruženja za razvoj preduzetništva. 1) Prepreke za preduzetništvo koje su preduzetnici povratnici najčešće navodili jesu: nepredvidljivost poslovanja i često neplansko menjanje propisa, preterana administracija, veliki porezi, nedostatak pristupačnih kredita i finansijske podrške za uvođenje standarda kvaliteta, nelojalna konkurencija onih koji rade „na crno“, nedovoljna informisanost pogotovo o pravno-ekonomskim pitanjima,

nemogućnost naplaćivanja usluga i nepostojanje odgovornosti dužnika, partijske veze i korupcija, skupe i/ili komplikovane procedure dobijanja građevinske dozvole i carinske procedure i dr. 2) Iako postoje razvojne strategije koje sadrže mere za podsticanje saradnje sa dijasporom, kao i dobro osmišljen koordinacioni mehanizam za upravljanje migracijama, postoji problem u operacionalizaciji i realizaciji mera. Zato je predlog preduzetnika povratnika da se mere bolje operacionalizuju u saradnji svih ključnih aktera u oblasti migracija i razvoja, tj. da se u koordinacioni mehanizam i njegovo planiranje uključe i sami migranti, predstavnici civilnog društva i akademske zajednice. Migranti – stručnjaci u pojedinim oblastima mogu značajno da doprinesu i procesu izrade razvojnih strategija, odnosno mera koje su u njihovoj oblasti ekspertize, pomažući razumevanje globalnih trendova.

Opređenje države i društva za naučni, tehnički i tehnološki razvoj kroz obezbeđivanje kvalitetnih i trajnih uslova za rad i život, predstavlja neophodan uslov za ublažavanje odliva naših stručnjaka u razvijene sredine i stvaranje pretpostavki za vraćanje već iseljenih. Ovo je značajno naročito stoga što u aktuelno vreme nauka i znanje predstavljaju jedan od najvažnijih faktora razvitka, a talentovani pojedinci su neprekidno u pokretu tražeći bolje šanse za život, rad i razvoj. Sa druge strane, razvijene zemlje, a naročito zemlje članice Evropske unije, mogu svojom politikom i programima razvoja turizma, privrede, komunikacija i drugo, da pomognu razvoj i transformaciju zemalja Istočne i Južne Evrope, čime ne bi samo smanjile pritisak stranih državljana na useljenje, nego bi i proširile tržište za svoje proizvode i usluge, i time doprinele kako prosperitetu i bezbednosti u regionu tako i afirmaciji visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka u zemljama iz kojih potiču.

II GLAVA

GRADJANI SRBIJE U INOSTRANSTVU – OSNOVNE KARAKTERISTIKE PREMA PODRUČJU POREKLA I DRŽAVI PRIJEMA. PODACI STATISTIKE SRBIJE I KANADE I SAD-a KAO ZEMALJA PRIJEMA

1. Statistika međunarodnih migracija

1. 1. Uvod

Snažan talas tehničko-tehnološkog razvitka sredinom 1980-ih, a naročito u poslednjoj deceniji XX veka, zahvatio je razvijene zemlje sveta, tzv. Sever. Usled toga je došlo i do velikih promena na njihovim tržištima rada, koje su se prvenstveno odnosile na sve veću pokretljivost radne snage, snažan rast potreba za stručnim i obrazovanim radnicima, kao mogućnost prilagodjavanja promenama koje diktira privredni razvoj razvijenih zemalja (Predojević, 1999). Ove promene dovele su i do menjanja dotadašnjih emigracionih obrazaca i iz zemalja Jugoistočne Evrope,¹ Balkana i Srbije.

Pored velikih strukturnih promena u razvijenom delu sveta u ekonomskom smislu, na prostoru Jugoistočne Evrope, a naročito na prostoru bivše SFRJ, tokom 1990-ih godina dogodile su se krupne promene u političkom, ekonomskom i društvenom smislu koje su ostavile nesagledive i dalekosežne negativne posledice na ukupan razvitak Srbije i regiona Zapadnog Balkana i dovele do velikih migracionih kretanja i u okviru regiona i emigracionih tokova ka razvijenim zemljama sveta. Navedeni faktori umnogome su uticali ne samo na značajno povećanje obima migracija, nego i usložnjavanje razloga koji su bili odlučujući za migraciju, naročito kada se govori o emigracionim kretanjima ka razvijenim prekomorskim zemljama.

¹ Termin Jugoistočna Evropa označava geopolitički deo Evrope koji zahvata istočne delove Balkanskog poluostrva i obalu Crnog Mora. Najčešće se u ovu grupu ubrajaju sledeće države: Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Srbija, Rumunija, Bugarska, a redje Grčka, Kipar, Moldavija, Slovenija i Hrvatska. Zapadni Balkan je izraz koji uglavnom koristi Evropska unija, i označava teritorije balkanskih država (Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Albanija) koje nisu članice Evropske unije.

Uvidom u statistiku o migracijama stanovništva, kako u zemljama prijema tako i u zemljama porekla, tokom poslednje dve decenije pored promena u broju i socio-demografskim strukturama migrantskog stanovništva, uočava se i značajan porast broja lica koja traže azil i izbeglica kojima je odobren stalni boravak. To doprinosi tvrdnji da tzv. motivaciona slika u međunarodnim migracijama stanovništva postaje mnogo kompleksnija u odnosu na period 1980-ih i ranije, i da iza političkih razloga koji se navode kao glavni, umnogome stoje i ekonomski ili socijalni. Podela migracija na dobrovoljne i nedobrovoljne sve češće ne može se jasno razgraničiti. Tako, veza između tokova ekonomskih migracija, uključujući i regularna i sve dominantnija neregularna kretanja, i prisilne migracije (izbeglice, uključujući i lica koja traže azil) postaje manje vidljiva, odnosno, toliko tesna da se ne može ignorisati (Grečić, 1998).

U skladu sa predmetom proučavanja ovog rada, čiji je cilj analiza migracija stručnih i obrazovanih struktura stanovnika Srbije, školovanih u matičnoj zemlji, koji su se odlučili na emigraciju 1991. godine ili kasnije, i sada rade ili borave u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) ili Kanadi, u okviru ovog poglavlja se na osnovu raspoloživih podataka o migracijama stanovništva, sagledava kretanje broja međunarodnih migranata, kao i analiziraju njihove važnije strukturne karakteristike. Na početku poglavlja se daje osvrt na izvore podataka o građanima Srbije u inostranstvu i problemima obuhvata međunarodnih migranata. Zatim, sledi pregled migracionih kretanja u svetu, sa posebnim osvrtom na međunarodne migracije visokoobrazovanih. U nastavku se na osnovu imigracione i popisne statistike SAD-a i Kanade, kao zemalja prijema, a u skladu sa raspoloživim podacima, sagledava kretanje broja emigranata iz Srbije od 1991. do 2013. godine, i daju neke osnovne karakteristike tog emigracionog kontingenta.

Najviše podataka o kretanju broja i karakteristikama emigranata iz Srbije, može se dobiti iz popisa stanovništva Srbije, kao zemlje porekla. Stoga, težište analize u ovom poglavlju je na sagledavanju rezultata četiri poslednja popisa stanovništva Srbije – 1981. 1991. 2002. i 2011. godine. S obzirom da u dosadašnjim programima obrade popisnih podataka nisu bile predviđene tabele koje se odnose na srpsko (jugoslovensko) stanovništvo u inostranstvu, ili su to bila ukrštanja samo s nekim osnovnim obeležjima (pol, nacionalna pripadnost), za potrebe ovog rada su u Republičkom zavodu za statistiku Srbije urađene posebne dodatne obrade konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije iz 2002. i 2011. godine. Na osnovu tako dobijenih tabelarnih prikaza u radu se analizira kretanje broja emigranata iz Srbije u inostranstvu i određuju neke važnije strukturne

karakteristike srpskog emigracionog kontingenta, sa naglaskom na obrazovanju. Primenom prostorne analize, daju se regionalne razlike u kretanju broja emigranata na opštinskom nivou. Takodje, i analizirane razlike u relacijama koje postoje u odlasku iz zemlje lica sa višim i visokim obrazovanjem i lica sa srednjom školom ili manjim stepenom obrazovanja. Takodje, teritorijalno su locirane najveće zone emigracije u Srbiji, sagledano kretanje broja emigranata u njima i dužina boravka u inostranstvu. Zatim, sledi analiza kretanja broja lica u inostranstvu po zemljama prijema, kao i nekih najvažnijih karakteristika tog stanovništva (pol, starost, dužina boravka u inostranstvu, obrazovni nivo, nacionalnost, opština porekla).

Prikazana analiza kombinuje perspektive s oba kraja migracionog procesa, a dobijeni rezultati potvrđuju potrebu kompleksnog pristupa analizi spoljnih migracija i kombinovanja podataka iz statističkih izvora zemlje porekla i zemalja prijema.

1. 2. Izvori podataka o građanima Srbije u inostranstvu i problem statističkog obuhvata

Statistički podaci o migracijama stanovništvu su, i pored sve većeg značaja te komponente populacione dinamike, uglavnom manje sadržajni, sa znatno manjim obuhvatom, manje pouzdani i manje dostupni korisnicima, nego što je to slučaj sa podacima koji se odnose na prirodno kretanje stanovništva. Ta konstatacija se posebno odnosi na podatke koji se tiču spoljnih migracija.

Osnovni statistički podaci o spoljnim migracijama, u konkretnom slučaju o spoljnim migracijama stanovništva Srbije, mogu se dobiti iz domaćih i stranih izvora. Domaći statistički izvori su popisi stanovništva (Republički zavod za statistiku – RZS), evidencija promene prebivališta tj. prijava-odjava prebivališta (Ministarstvo unutrašnjih poslova – MUP), kao i registracija prisilnih migranata tj. izbeglica i tražilaca azila (Komesarijat za izbeglice). Od stranih statističkih izvora o spoljnim migracijama najviše se koriste podaci koje prikupljaju zemlje prijema (popisi i registri stanovništva, podaci imigracionih službi, organi zaduženi za prihvatanje izbeglica itd.), ali su od značaja, posebno u vanrednim okolnostima, i podaci međunarodnih organizacija, kao što su UN *Data Base*, Eurostat, OECD, IOM i dr. Ti podaci su teže dostupni, po sadržaju manje obuhvatni i pre svega prilagođeni potrebama stranih korisnika. Ujedno, podaci o migrantima dobijeni iz domaćih i stranih izvora uglavnom nisu u potpunosti

uporedivi zbog metodoloških razloga, pre svega usled razlika u definicijama „stranaca“ koje se koriste u pojedinim zemljama. Poslednjih decenija dodatni problem predstavljaju česte promene naziva države i njene teritorije, pre svega zbog toga što su podaci iz stranih izvora prikazani agregatno, a ne i po „entitetima“.

Što se tiče ovog rada, on se odnosi na lica na radu ili boravku u inostranstvu kod stranog poslodavca, državljane Srbije koji imaju registrovano svoje preduzeće ili radnju u inostranstvu, lica na samostalnom radu u inostranstvu, lica koja rade kao članovi posada stranih brodova i aviona, kao i lica koja borave u inostranstvu u svojstvu članova porodice lica na radu ili boravku u inostranstvu (Stanković, 2014). Nacionalna popisna statistika svakako predstavlja najvažniji izvor statističkih podataka o tom populacionom kontingentu. Ta lica su kao poseban skup prvi put obuhvaćena u popisu iz 1971, a zatim i u svim narednim popisima stanovništva (1981, 1991, 2002. i 2011). Što se tiče tekuće evidencije MUP-a o promeni prebivališta, podaci za spoljne migracije su nedostupni za neautorizovane korisnike, ali se oni, zbog činjenice da se odnose na lica koja su odjavila mesto prebivališta u Srbiji irelevantni za potrebe istraživanja o tzv. licima na radu ili boravku u inostranstvu.

Podaci o posmatranom kontingentu građana Srbije u inostranstvu su raspoloživi i iz stranih izvora. Međutim, zbog različitih definicija posmatranog skupa (imigranti, stranci, tražioci azila), neujednačenih vremenskih preseka, problema vezanih za naziv i teritoriju na koje se odnose podaci o migrantima iz Srbije (SFRJ, SRJ, SCG, Srbija, Srbija bez Kosova), a posebno zbog vrlo suženog broja obeležja, ali i relativno teške dostupnosti, ti podaci uglavnom mogu da posluže kao dopunski i to pre svega u pogledu brojnosti građana Srbije u inostranstvu.

Podaci o licima na radu ili boravku u inostranstvu mogu se dobiti i na osnovu rezultata pojedinih naučnih istraživanja. Ona imaju znatno manju obuhvatnost (odnose se samo na jednu ili više podgrupa ili na manji broj zemalja), sporadična su, a rezultati i baze podataka su teže dostupni javnosti (Grečić, 2010; Predojević-Despić, 2010a).

Popisivanje lica na radu ili boravku u inostranstvu je u popisima koji su sprovedeni između 1971. i 2002. godine obavljano preko domaćinstava u zemlji, dok je dodatno popisivanje vršeno preko naših diplomatskih predstavništava (popisnice su bile dostavljane i iseljeničkim udruženjima i crkvama). Iako su kontrole obuhvata popisa, koje su se odnosile i na skup lica u inostranstvu,

ukazivale na relativno malu neto grešku neobuhvata,² opšta je ocena da je glavni problem prilikom popisivanja tih lica njihov nepotpuni obuhvat (Kovačević, 1995), posebno u slučajevima kada su svi članovi domaćinstva van zemlje ili kada se radi o licima koja dugo borave u inostranstvu. Ipak, i pored problema vezanih za obuhvat lica na radu ili boravku u inostranstvu, u RZS-u je doneta odluka da se prilikom sprovođenja Popisa 2011. informacije o tim licima prikupljaju samo preko izjava članova domaćinstva, rodjaka ili komšija u Srbiji (nije bilo pomoćnih popisnica).

Kao ilustracija mogućih razmera neobuhvata popisom stanovništva u inostranstvu može da posluži poređenje popisnih podataka Republike Srbije (1. april 2002. i 30. septembar 2011) o broju lica na radu ili boravku u nekoliko evropskih zemalja prijema (Italija, Mađarska, Nemačka, Holandija, Švajcarska, Švedska)³ i podataka stranih nacionalnih statističkih službi (1. januar 2002, i u vreme popisa 2011) o broju državljana Srbije u istim zemljama. Razlike su velike (tabela 1) u oba popisa, a drastične 2002. godine, naročito za Nemačku (102,8 hiljada prema 591,4 hiljade) i Švajcarsku (65,7 hiljada prema 212,5 hiljada).

Tabela 1. Građani Srbije na radu/boravku u nekim evropskim zemljama prema rezultatima popisa stanovništva Srbije 2002. i 2011. i prema rezultatima nacionalnih statistika zemalja prijema za 1. januar, 2002. i u vreme popisa stanovništva 2011.

Izvor podataka	Zemlja prijema					
	2002					
	Italija	Mađarska	Nemačka	Holandija	Švajcarska	Švedska
Srpski popis	20428	5343	102799	6280	65751	14049
Statistika zemlje prijema	61146	8389	591492	6645	212505	20741
2011						
Izvor podataka	Italija	Mađarska	Nemačka	Holandija	Švajcarska	Švedska
Srpski popis	23340	5375	55999	4189	41008	10925
Statistika zemlje prijema	43608	7752	83070	-	85601	6136

Izvor: 2002. posebna obrada rezultata popisa stanovništva Srbije iz 2002. godine, a za strane izvore Council of Europe (2006); 2011 - posebna obrada rezultata popisa stanovništva Srbije iz 2011. godine, a za strane izvore Eurostat. <https://ec.europa.eu/CensusHub2/intermediate.do?&method=forwardResult>

Napomena : Za Švajcarsku su za 2011 dati samo podaci za stanovništvo staro 15 ili više godina

Treba istaći da se te razlike ne mogu se objasniti nepodudaranjem teritorija (podaci za 2002. odnose se na Srbiju bez Kosova, dok se podaci iz stranih izvora

² Prema rezultatima kontrole obuhvata Popisa 2002. godine broj neto nepopisanih lica u Srbiji je iznosio 1,6% ili oko 122 hiljade lica (Miloski-Trpinac, 2002)

³ Za Holandiju čak nisu dostupni podaci za popis iz 2011. dok je za Švajcarsku dostupan broj samo za lica starosti 15 ili više godina.

odnose na lica u inostranstvu sa cele teritorije Srbije i iz Crne Gore), ili pak razlikama u definisanju posmatranog populacionog kontingenta (srpski izvori ne isključuju lica sa dvojnim državljanstvom, dok se takva lica u zemljama prijema ne tretiraju kao stranci).

Lica na radu ili boravku u inostranstvu su u popisima iz 1971, 1981. i 1991. godine uključena u ukupno (stalno) stanovništvo Srbije. U popisu iz 2002. godine taj skup je podeljen na dva podskupa: lica koja u inostranstvu borave kraće od godinu dana i lica koja su van zemlje godinu ili više dana (Stanković, 2006). U skladu s tadašnjim međunarodnim preporukama, taj drugi podskup isključen je iz kontingenta stalnog stanovništva Srbije. Sličan pristup je primenjen i u metodološkim rešenjima Popisa 2011. prilikom određivanja tzv. uobičajeno prisutnog stanovništva (RZS, 2011).

1. 3. Broj migranata u svetu u periodu 1990-2013.

Poslednjih nekoliko decenija došlo je do promena u prirodi međunarodnih migracionih kretanja i prostorne mobilnosti stanovništva na svetskom nivou. Na to su uticale značajne promene na političkoj karti Evrope i sveta, neraskidiv odnos procesa globalizacije, tokova kapitala, tehnološkog napretka, unapređenje saobraćajne infrastrukture, razvoja telekomunikacija i transportnih sredstava, informatičke revolucije itd. (Castles, Miller, 2008; Penninx et al., 2006; King, 2002; Sassen, 1996; Skeldon, 1997).

U poslednjih 20-ak godina došlo je do značajnog porasta broja migranata. Medjutim, udeo migrantskog u ukupnom stanovništvu sveta ima samo mali udeo, i istom periodu samo je neznatno uvećan. 2013. je činio 3,2%, 2010. 3,1%, 1990. 2,9%, a sredinom 1950-ih 2,3%. Smatra se da se taj udeo nije mnogo menjao u poslednjih sto godina (Pison, 2010). Sa druge strane, došlo je do bitnih promena i u tokovima migracionih kretanja, ali i u migracionim obrascima. Iako se glavni regionalni migracioni tokovi mogu načelno podeliti na tri podjednako važna pravca (Sever-Sever, Jug-Sever, i Jug-Jug), ono što je karakteristično za gotovo sva migraciona kretanja u poslednjih nekoliko decenija je da se odvijaju u smeru koji vodi od siromašnijih ka bogatijim društvima odnosno iz ekonomski manje razvijenih ka više razvijenim zemljama (Pison, 2010; Lowell, 2007; Salt, 2005; Papastergiadis, 2000).

Prema proceni Organizacije Ujedinjenih nacija, koja ima najdetaljniju bazu podataka o migracionim tokovima i stokovima, u svetu je 2013. godine

evidentirano više od 230 miliona medjunarodnih migranata (tabela 2). U razvijenim državama sveta, tzv. Severu, radilo je ili boravilo skoro 136 miliona migranata ili oko 60%, a u nerazvijenim državama sveta, tj. Jugu, 96 miliona, odnosno, 40%. Posmatrano po polu, u ukupnom broju migranata u svetu, muškarci su činili većinu (120 miliona ili 52%, a žene 111 miliona, ili 48%). Medjutim, posmatrano po regionima destinacije, prisutne su značajne razlike. Žene čine većinu migranata u razvijenom delu sveta (70 miliona žena u odnosu na 65,6 miliona muškaraca), dok u manje razvijenim regionima muškarci migriraju znatno više. Oni su 2013. godine, sa skoro 55 miliona, činili većinu (57%) ukupno evidentiranih migranata na Jugu.

Tabela 2. Medjunarodni imigranti sredinom godine – ukupan broj, prema regionu ili zemlji prijema, 1990-2013

Region prijema	Medjunarodni imigranti sredinom godine – ukupan broj			
	1990	2000	2010	2013
SVET	154161984	174515733	220729300	231522215
RAZVIJENI REGIONI	82306645	103388 690	129737280	135583436
MANJE RAZVIJENI REGIONI	71855339	71127043	90992020	95938779
Najmanje razvijene zemlje	10922472	10240044	10181518	10958217
Kanada	4497521	5555019	6995894	7284069
SAD	23251026	34814053	44183643	45785090

Izvor: United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013

Između 1990. do 2013. dogodile su se značajne promene u broju i pravcima migracionih kretanja u svetu. U posmatranom periodu evidentiran je značajan porast broja migranata u svetu, za čak 77 miliona, ili za više od 50%. Povećanje

Tabela 3. Godišnja stopa rasta ukupnog broja imigranata – po polu i regionu prijema, 1990-2013.

Region prijema	Godišnja stopa rasta broja imigranata (svega)			Godišnja stopa rasta broja imigranata (muškarci)			Godišnja stopa rasta broja imigranata (žene)		
	1990-2000	2000-2010	2010-2013	1990-2000	2000-2010	2010-2013	1990-2000	2000-2010	2010-2013
SVET	1,24	2,35	1,59	1,19	2,55	1,63	1,30	2,14	1,55
RAZVIJENI REGIONI	2,28	2,27	1,47	2,27	2,22	1,38	2,29	2,32	1,56
MANJE RAZVIJENI	-0,10	2,46	1,76	-0,08	2,97	1,94	-0,12	1,83	1,54
Najmanje razvijene	-0,65	-0,06	2,45	-0,70	0,29	2,64	-0,58	-0,46	2,22
Kanada	2,11	2,31	1,35	1,95	2,22	1,30	2,27	2,39	1,39
SAD	4,04	2,38	1,19	4,20	2,22	1,19	3,88	2,54	1,19

Izvor: United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013

broja migranata bilo je veće u ekonomski razvijenim, nego u nerazvijenim državama sveta (53 miliona, u odnosu na 24 miliona). Najintenzivnije migracije

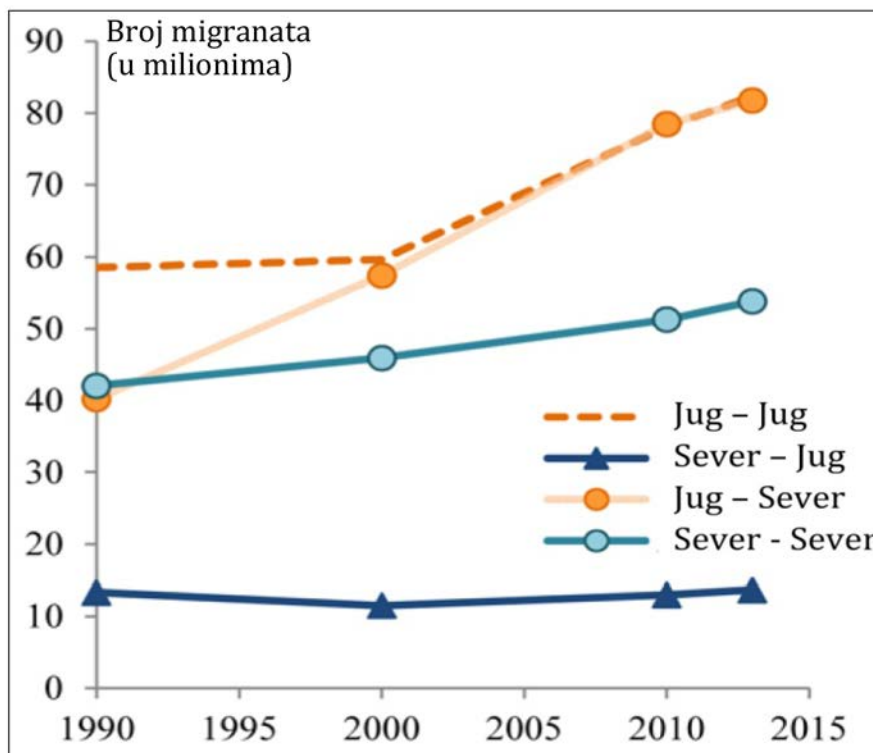
su se dogodile u prvoj deceniji 21. veka, kada je godišnja stopa rasta broja migranata iznosila 2,3%, odnosno, za čak 4,6 miliona lica godišnje. Između 2000. i 2011. broj migranata na Severu povećan je za 26 miliona, a na Jugu za čak 20 miliona, a i godišnja stopa rasta broja međunarodnih migranata na Jugu bila je viša nego na Severu (2,5% u odnosu na 2,3%).

Posmatrano po polu, između 1990-2013. broj migranata muškog pola povećan je za 41,5 milion, a kod ženskog za skoro 36 miliona. U odnosu na nivo regionalne razvijenosti, porast broja žena u zemljama Severa je bio veći nego kod migranata muškog pola (skoro 28 miliona, u odnosu na 25,5 miliona muškaraca), dok je na nerazvijenom Jugu porast broja muškaraca bio dvostruko veći u odnosu na žene migrante (16 miliona u odnosu na 8 miliona). To je uticalo i na promenu procentnog učešća stanovništva posmatranog po polu u ukupnom broju migranata. Tako je u razvijenim zemljama udeo migrantata ženskog pola nešto povećan sa (sa 51,2% na 51,6%), dok je na Jugu smanjen za više od tri procentna poena (sa 46,2% na 43,0%) u odnosu na muško stanovništvo u posmatranom periodu. Smanjenje udela migrantkinja u ukupom broju migranata u manje razvijenim regionima sveta uglavnom se duguje značnom povećanju intenziteta migracija stanovništva u Aziji između 2000. i 2010. godine, kada je godišnja stopa rasta broja muškog stanovništva dostigla čak 3,6%, uprkos relativno visokoj godišnjoj stopi rasta broja migrantkinja od 2,2% (tabela 3).

Kada se posmatra poreklo migranata, vidi se da većina migranata čije je boravište 2013. godine bilo u nekoj od ekonomski razvijenih zemalja sveta (82 miliona, tj. 60%) potiče iz ekonomski manje razvijenih ili nerazvijenih delova sveta, a 54 miliona, tj. 40% iz ekonomski razvijenih regiona (grafikon 1). Sa druge strane, migranti koji borave u manje razvijenim državama, uglavnom su doseljeni iz zemalja sličnog stepena ekonomskog razvoja (čak 82 miliona), dok sa Severa potiče svega 14 miliona međunarodnih migranata (United Nations, 2013). Od ukupno 53 miliona migranata evidentiranih u razvijenim zemljama u celom posmatranom periodu 1990-2013, 42 miliona, ili skoro 80% rodjeno je ili potiče iz neke od manje razvijenih država. Sa druge strane, ekonomski manje razvijene države uglavnom su privukle migrante sa Juga. Između 1990. i 2013. broj migranata, čija je i zemlja destinacije bila na ekonomski nerazvijenom Jugu, je uvećan za čak 24 miliona (sa 59 na više od 82 miliona), a skoro svi migranti (čak 99%) su rođeni ili su državljani neke zemlje nerazvijenog Juga (United Nations, 2013; United Nations, 2009).

Veliki jaz u stepenu ekonomskog razvitka, ali i sve naglašenije razlike u trendovima prirodnog kretanja stanovništva (fertiliteta i mortaliteta), kao i

starenju stanovništva između Severa i Juga uslovile su i značajne medjuregionalne razlike u udelu migranata u ukupnom stanovništvu. Nizak nivo fertiliteta, povećanje očekivanog trajanja života, odnosno, izraženo starenje

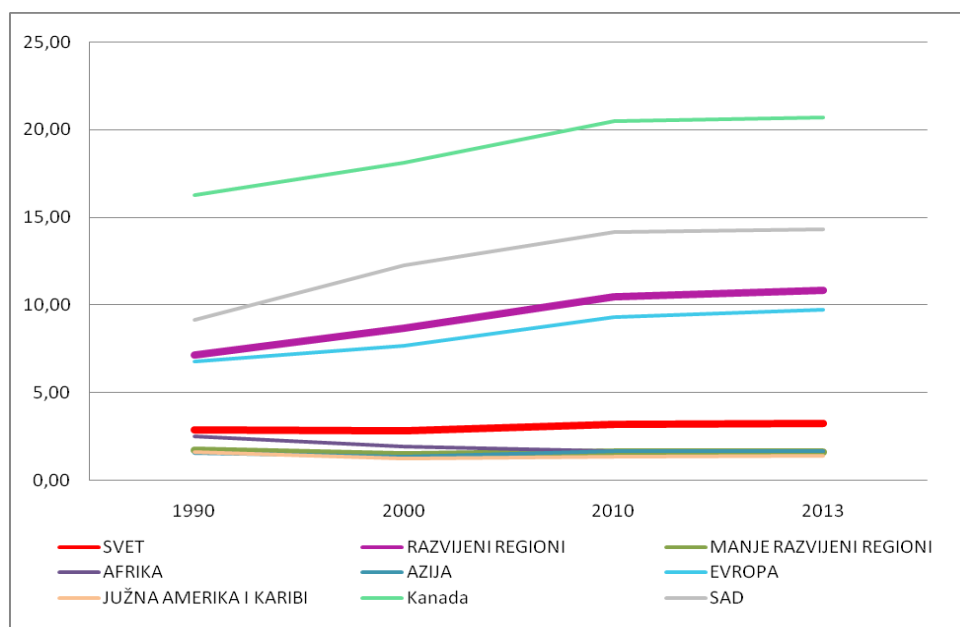

Izvor: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013) International migration report.

Grafikon 1. Broj međunarodnih migranata prema regionu porekla i prijema, 1990-2013 (u milionima)

stanovništva, uz kompleksna nastojanja da se održi privredni rast i ekonomsko preimućstvo, u razvijenim zemljama dovodi i do menjanja strukture potreba za radnom snagom. S obzirom da kadrovi određenih kvalifikacija nisu u dovoljnoj meri raspoloživi među domaćim radnicima ili oni ne žele da obavljaju određena zanimanja (teška, opasna i slabo plaćena), dolazi do naglašenijeg „uvoza” radne snage, koja se uglavnom regrutuje iz ekonomski manje razvijenih zemalja. Udeo imigranata u ukupnom stanovništvu sveta 2013. godine iznosio je 3,2%, i u odnosu na 1990. godinu povećan je za skoro 10%. Očekivano, Sever je u posmatranom periodu zabeležio relativno visok porast od skoro 50%, i to sa 7,2% na 10,5% imigranata u ukupnom stanovništvu, dok je na Jugu zabeleženo smanjenje sa 1,7% na 1,6%.

Države sa dugom imigracionom tradicijom, a koje su i između 1990. i 2013. godine predstavljale destinacije za najveći broj migranata spadale su i među države sa najvišim udelom međunarodnih migranata u ukupnom stanovništvu. To su Australija sa 28%, Novi Zeland sa 25%, Kanada sa 21%. SAD, koja je za skoro 25 godina imala porast od skoro 23 miliona migranata, i predstavljala destinaciju za skoro svakog trećeg migranta u svetu u posmatranom periodu, imala je porast udela migrantskog stanovništva sa 9,1% 1991. na 14,3% ukupne populacije te zemlje 2013. godine.

Izvor: United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013

Grafikon 2. Udeo međunarodnih migranata u ukupnom stanovništvu regiona ili zemalja prijema, 1990-2013 (u %)

Od evropskih tradicionalnih imigracionih država, Švajcarska je 2013. imala najviši udeo migrantskog u ukupnom stanovništvu, čak 29%, a Švedska i Austrija skoro 16% ukupne populacije. Najveći porast udela migranata zabeležile su Španija (sa 2,1% na 13,8%), Norveška (sa 4,6% na 13,8%) i Velika Britanija (sa 6,4% na 12,4%). Nemačka, kao zemlja sa najvećim brojem migranata u Evropi 2013. godine (9,8 miliona), zabeležila je porast migranata u ukupnom stanovništvu sa 7,4% na 11,9%. Od zemalja Juga, Zapadna Azija, koja je je privukla ubedljivo najveći broj migranata između 1990. i 2013. godine (17

miliona), imala je i najveći udeo migranata u ukupnom stanovništvu⁴ (10,7%, odnosno, 13,5%).

Prednjače države Persijskog zaliva bogate naftom (Ujedinjeni Arapski Emirati, Saudijska Arabija, Kuvajt, Katar i Bahrein), koje su tokom posmatranog perioda privukle više od polovine (12,8 miliona) svih migranata na Jugu. U njima je migrantsko stanovništvo činilo i većinu stanovništva. Na primer, državljanstvo Katara imao je tek svaki četvrti stanovnik (73,8% su strani državljani), i tek svaki šesti stanovnik Ujedinjenih Arapskih Emirata (83,7% su strani državljani).

1.4. Procene broja visokoobrazovanih migranata u svetu

Uprkos opsežnoj teorijskoj i empirijskoj literaturi o migracijama i dalje je nemoguće dobiti sistematsku globalnu kvantitativnu sliku o migracijama visoko kvalifikovanih kadrova. Jedan od najvažnijih razloga je i što su gotovo sva dosadašnja statistička i naučna istraživanja razmatrala migraciona kretanja samo u okviru država članica Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).

Izostanak pouzdanih i sveobuhvatnih podataka i redovnog praćenja migracija u svetu, a naročito migracija najobrazovanijih kategorija stanovništva, ne samo da sprečava razvitak znanja i proširivanje mogućnosti za dalje pravce istraživanja, kao što su odrednice različitih dimenzija obrazaca migracija (pol, uzrast i veštine), razlozi nastanka i nestanka važnih migracionih koridora, kao i analiza veza između obrazaca migracija i društvenog i ekonomskog razvoja, nego i sprečava zemlje da procene njihovu ukupnu situaciju u vezi sa ljudskim kapitalom i samim tim i efektivnost njihove imigracije, obrazovanja i politike tržišta rada (Artuç et al., 2013).

Podaci o migracijama ka zemljama OECD-a pokazuju da je 1990. godine nešto više od 40 miliona migranata živelo u okviru regiona OECD, od čega su trećinu (12 miliona) činili visokoobrazovani. Od tada migracije visoko kvalifikovanih migranata (HSM) su porasle za više od 5 % na godišnjem nivou. Imajući u vidu ovaj rast i druge indikatore, Dunejvjak zaključuje da je u 2007. godini od ukupno

⁴ U zemljama Zapadne Azije, u 10 od 18 država, broj migranata je računat na osnovu podataka o broju stanovnika sa stranim državljanstvom, dok je u 12 država ovog regiona u procenu broja migranata uračunat i broj izbeglica u tim zemljama (UN Database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013). S obzirom na restriktivnu imigracionu politiku većine zemalja ovog regiona, koja podrazumeva i veoma stroge kriterijume za dobijanje državljanstva, broj registrovanih migranata, kao i udeo migrantskog u ukupnom stanovništvu bi bio niži ukoliko bi se podaci odnosili na stanovništvo rodjeno u stranoj zemlji, kao što je to slučaj kod većine zemalja sveta.

73 miliona migranata u zemljama OECD-a, skoro 40% (29 miliona) visoko kvalifikovano, dok oni koji nisu poreklom sa prostora koji obuhvata zemlje članice OECD-a pokazuju bržu stopu rasta od onih koji su OECD porekla (Dunnewijk, 2008).

Među tim visoko kvalifikovanim migrantima najviše ih je iz oblasti informacionih i komunikacionih tehnologija, zdravstva, raznolikih kadrovskih transfera u okviru međunarodnih kompanija, visoko specijalizovanih stručnjaka i serviseri koji rade po ugovoru, kao i nezavisnih stručnjaka. Njihova migraciona kretanja najčešće idu u pravcu Sever-Sever, Sever-Jug, ali sve više i u pravcu Jug-Sever. Međutim, podaci o tim Sever-Jug i Jug-Jug migrantskim tokovima nisu dostupni (Dunnewijk, 2008).

Postoji nekoliko izvora podataka koji pokušavaju da prate migracione tokove i tzv. stokove u širim okvirima. Najčešće korišćena u analizama je baza podataka Ujedinjenih nacija o međunarodnim migracionim stokovima, koja pruža podatke o ukupnom broju imigranata po zemljama, ali nema bilateralnu dimenziju. Baza podataka Eurostata pruža nepotpune podatke o veličini migracionih tokova, po starosti, polu i zemlji državljanstva, ali samo za migrante u zemljama članicama Evropske unije. Özden i saradnici (2011) su na osnovu bilateralnih statističkih podataka formirali pet matrica za 226 država porekla i destinacije, koji odgovaraju stanju u poslednjih pet popisa stanovništva. Međutim, s obzirom da njihova baza podataka proširuje vremensku, polnu i geografsku pokrivenost raspoloživih podataka, ne razlikuju se različiti nivoi stručnosti ili obrazovanja.

Prvi pokušaj da se da bliži uvid u migracije kvalifikovane radne snage i proceni odliv mozgova je bio od strane Međunarodnog monetarnog fonda. Ova baza podataka je opisana u Karington i Detragiaš (1998). Drugu procenu je nešto kasnije sproveo tim Svetske banke (Docquier, Marfouk, 2004).

Baza podataka koju su formirali Karington i Detragiaš (1998), sadrži podatke za 61 zemlju u razvoju, i to samo za 1990. godinu. Međutim, u analizu nisu uključene države iz Istočne Evrope, kao ni tadašnji Sovjetski Savez. Formiranje baze podataka je urađeno u dva koraka. Prvo je na osnovu popisnih podataka SAD-a procenjen broj migranata u SAD-u prema nivou obrazovanja. Nivo obrazovanja je podrazumevao trostepeni model: nizak (0-8 godina školovanja), srednji (9-12 godina školovanja) i visoki nivo obrazovanja (13 i više godina školovanja). Kako bi se dobio broj o stvarnom broju migranata sa fakultetskom diplomom, a na osnovu podataka Instituta za međunarodno obrazovanje, od broja visokoobrazovanih migranata izuzet je broj onih koji su završili studije u

SAD-u. U drugom koraku je na osnovu baze podataka OECD-a procenjen broj migranata ka zemljama članicama ove organizacije. Nedostatak istraživanja je u tome što su se njegovi autori suočili sa brojnim problemima, vezanim kako za neusaglašene definicije (npr. migranta ili nivoa obrazovanja) ili nedostatak podataka (podaci OECD-a nisu sadržavali podatke o starosti i nivou obrazovanja migranata).

Glavni zaključci istraživanja Karingtona i Detragiaša (1998) su: (1) visoko kvalifikovani stručnjaci su mobilniji od nisko kvalifikovanih, sa izuzecima Centralne Amerike i Meksika, (2) broj visoko kvalifikovanih migranata u nekoliko manjih zemalja u razvoju jeste problem koji donosioci politika ne mogu da ignorišu (3) migranti su bolje obrazovani od proseka stanovništva u zemlji porekla (4) podaci su manje pouzdani za zemlje porekla sa niskim nivoom imigracije u SAD i uključuju ljude koji su ušli u SAD u ranom životnom dobu i stekli obrazovanje u SAD (Dunnewijk, 2008).

Međutim, i pored brojnih metodoloških manjkavosti, zaključci ovog istraživanja predstavljaju prvi značajniji pokušaj utvrđivanja razmera migracija visokoobrazovanog stanovništva i van okvira ekonomski razvijenih zemalja sveta. Takodje, poslužilo je i kao osnova za druga istraživanja koja su imala za cilj da unaprede znanja o determinantama i mehanizama koji utiču na neraskidivi odnos između migracija i tržišta radne snage u vremenu rastuće globalizacije u svetu, ali i za usavršavanje pravnog i političkog okvira imigracionih politika zemalja OECD-a.

Dokije i Marfuk su otišli korak dalje. Oni su prikupili detaljne podatke iz popisa stanovništva i matičnih knjiga o imigraciji iz OECD zemalja domaćina, a u analizu su uvrstili veći broj zemalja nego Karington i Detragiaš (1998). Njihova baza podataka sadrži podatke za oko 190 zemalja porekla u 2000. godini i 170 zemalja porekla u 1990. godini, kao i stope emigracije za stručnu i obrazovanu radnu snagu. Oni definišu migrante kao radno sposobne pojedince (starosti 25 godina ili stariji), koji su rođeni u datoj zemlji, ali žive u drugoj zemlji. Podaci obuhvataju i podatke o imigraciji iz zemalja porekla u zemlje OECD-a koje sadrže podatke o školskoj spremi imigranata: nisko kvalifikovani, srednje kvalifikovani i visoko kvalifikovani. Kada nije bilo dostupnih podataka o školskoj spremi iz zemlje porekla, prihvaćena raspodela za imigranata iste nacionalnosti prema nekoj drugoj zemlji za koju je takav podatak poznat (Docquier, Marfouk, 2004; Docquier et al., 2007a; Dunnewijk, 2008).

U poređenju sa podacima iz baze Karingtona i Detragiaša (1998), metod koju su koristili Dokije i Marfuk (2004) je napredniji, jer je korišćeno više podataka iz statističkih izvora u proizvodnji podataka. Posebno korišćenje popisnih podataka za većinu zemalja OECD-a podrazumeva preciznije statističke podatke u poređenju sa Karingtonom i Detragiašom (1998). Na osnovu te statistike Dokije i Marfuk (2004) tvrde da su Karington i Detragiaš (1998) potcenili broj visoko kvalifikovanih migranata za oko 4%. Procene Dokije i Marfuk (2004) su procenili

Tabela 4. Ukupan broj migranata starosti 25 ili više godina, 1990. i 2000. (u milionima)

	Ukupno (u milionima)	Ka OECD ¹ regionu (u milionima)	Ka regionu van OECD-a	
			(u milionima)	(%) ²
2000				
Ukupno	111,9	59,3	52,6	47,0
Više i visoko obrazovanje	28,8	20,9	7,9	27,4
Niže od višeg i visokog obrazovanja	83,1	38,3	44,7	53,9
Muškarci	57,4	29,0	28,4	49,4
Više i visoko obrazovanje	15,1	10,6	4,5	30,0
Niže od višeg i visokog obrazovanja	42,3	18,4	23,8	56,4
Žene	54,5	30,2	24,3	44,5
Više i visoko obrazovanje	13,7	10,3	3,3	24,4
Niže od višeg i visokog obrazovanja	40,8	19,9	20,9	51,3
1990				
Ukupno	85,3	42,5	42,7	50,1
Više i visoko obrazovanje	16,3	12,6	3,7	22,8
Niže od višeg i visokog obrazovanja	69,0	30,0	39,0	56,6
Muškarci	44,4	21,0	23,4	52,7
Više i visoko obrazovanje	9,0	6,7	2,3	25,2
Niže od višeg i visokog obrazovanja	35,4	14,3	21,2	59,7
Žene	40,9	21,6	19,3	47,3
Više i visoko obrazovanje	7,3	5,9	1,4	19,8
Niže od višeg i visokog obrazovanja	33,6	15,7	17,9	53,3

Izvor: Artuç et al., 2013.

Napomena ¹ 34 zemlje destinacije članica OECD-a;

Napomena² Udeo migranata ka regionu van OECD-a u ukupnim migracijama

da su u SAD-u udeli visokoobrazovanih imigranata u ukupnom broju migranata viši nego što su procenili Karington i Detragiaš (1998). Stoga, verovatno da je i broj imigranata sa srednjim nivoom obrazovanja ka SAD-u precenjen od strane

Karington i Detragiaš (1998), što dovodi do potcenjivanja broja nisko i visoko kvalifikovanih migranata. Jedan od zaključaka Dokijea i Marfuka (2004) je da se čini da postoji smanjenje jačine odnosa između stope emigracije i broja stanovnika zemlje dok su dispariteti izuzetno stabilni između 1990. i 2000. godine. Drugi je, iako samo nagovešten (a ne formalno testiran), da veličina zemlje, bruto društveni proizvod po glavi stanovnika, stope nejednakosti i siromaštva predstavljaju bitne odrednice emigracije. Odliv mozgova je najveći u afričkim i evropskim zemljama, Okeanija i Azija se nalaze na sredini liste, dok je američki odliv mozgova mali (Dunnewijk, 2008).

Međutim, nedostatak navedenih istraživanja je što oni samo obuhvataju veličinu i strukturu migracija u veliki podskup OECD destinacija. Ovo je važno ograničenje, jer su migracije u ne-OECD zemlje značajne (Artuç et al., 2013). Istraživanje koje su sproveli Artuč i saradnici (2013) predstavljaju do sada najopsežniji pokušaj ka prevazilaženju tog ograničenja i potvrđuju da su na prelazu dva veka migracije ka destinacijama van tzv. regiona OECD zemalja predstavljale skoro polovinu ukupnih migracija u svetu (49% u 2000. godini). Autori su po prvi put sproveli globalnu analizu bilateralnih obrazaca migracija prema polu i za dva nivoa obrazovanja. U poređenju sa prethodnim analizama, oni su dali podatke za migracije u sve ne-OECD zemlje uvođenjem novih podataka i korišćenjem odgovarajućih metoda procene kada stvarni bilateralni podaci nisu postojali (Artuç et al., 2013). Upravo njihovo istraživanje je pokazalo koliko je važno imati metodološki usaglašenu, pouzdanu i detaljnu statistiku migracija za sve regione sveta, naročito prema obrazovnim karakteristikama, jer se kroz praćenje migracionih kretanja i njihovo poređenje mogu donositi pouzdani istraživački rezultati i planirati efikasne ekonomske i socijalne politike, i ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Artuč i saradnici (2013) se u analizi oslanjaju se na bazu podataka Dokijea, Louvela i Marfuka (2007b), koju čine podaci popisa stanovništva ili podaci iz registara o zemlji rođenja, obrazovnom nivou i polu, za zemlje članice OECD-a u 1990. i 2000. godini. U analizu su uvršćeni podaci ili procene za 190 zemalja porekla i 1990. i 2000. godine. Migranti su određivani na osnovu zemlje rođenja, i u analizu su korišćeni podaci samo za migrante starosti 25 ili više godina. Takodje, analizirana su dva nivoa obrazovanja – visokoobrazovani, u koje su svrstani migranti sa najmanje jednom završenom godinom fakulteta ili više škole (koledža), i niskoobrazovani, koje spadaju svi sa nižim nivoom obrazovanja, uključujući i sve nivoe srednješkolskog obrazovanja. Baza podataka je pored podataka za 34 države članice OECD-a, uključila i druge države koje nisu članice

te organizacije, i to 66 zemalja u 2000. i 27 zemalja u 1990. godini. Treba naglasiti da je, za razliku od ranijih istraživanja, u ovom istraživanju po prvi put uključena i Srbija, odnosno Srbija i Crna Gora, kao i ostale zemlje bivše SFRJ.

Tabela 5. Emigracioni obrasci po grupama regiona i zemalja porekla, 1990. i 2000.

	Ukupna emigracija			Emigracija ka OECD regionu			Emigracija ka regionu van OECD-a		
	Ukupno	Tercijarno obrazovanje	Žene	Ukupno	Tercijarno obrazovanje	Žene	Ukupno	Tercijarno obrazovanje	Žene
	(u milionima)	(%)	(%)	(u milionima)	(%)	(%)	(u milionima)	(%)	(%)
1990									
Svet	85,3	19,1	47,9	42,5	29,5	50,7	42,7	8,7	45,2
OECD	25,7	26,2	51,1	23,3	26,9	51,6	2,4	19,4	46,3
Razvijeni	23,4	29,1	52,0	20,5	30,5	52,8	2,9	18,9	46,4
U razvoju	61,9	15,3	46,4	22,1	28,6	48,7	39,8	7,9	45,1
LOW	13,1	7,2	42,9	1,4	33,7	45,6	11,7	4,0	42,6
LDC	13,0	6,5	41,4	1,4	30,2	45,1	11,6	3,7	40,9
SIDS	3,0	31,0	52,6	2,6	34,6	53,6	0,4	7,8	46,5
SAD	0,8	51,4	50,4	0,6	53,8	53,0	0,2	43,3	41,3
CANZ	1,3	46,0	56,1	1,2	46,4	56,3	0,1	38,2	52,6
EU-27	18,8	25,3	51,9	16,9	26,0	52,2	1,9	19,4	49,2
GCC	0,4	17,7	34,2	0,0	64,8	35,6	0,4	14,3	34,1
LAC	8,2	24,7	50,4	7,0	27,4	50,7	1,2	9,3	48,2
SSA	8,5	7,5	44,1	1,2	39,6	44,3	7,3	2,1	44,1
ZND	14,1	12,7	57,4	1,8	20,8	56,3	12,2	11,5	57,6
Indija	5,5	12,4	35,1	1,0	45,5	47,0	4,5	5,2	32,5
Kina	3,3	16,5	50,7	0,9	40,0	50,2	2,4	7,8	50,9
MENA	6,8	17,3	36,1	3,2	23,8	41,5	3,6	11,6	31,3
2000									
Svet	111,9	25,7	48,7	59,3	35,3	51,0	52,6	15,0	46,1
OECD	32,2	30,4	50,4	29,1	31,0	50,8	3,1	24,4	46,6
Razvijeni	26,3	36,0	52,0	22,3	38,4	53,0	4,0	22,6	46,6
U razvoju	85,6	22,6	47,7	37,0	33,4	49,8	48,6	14,3	46,1
LOW	15,5	9,6	45,0	2,5	38,0	48,5	13,0	4,1	44,3
LDC	15,1	8,5	43,6	2,4	34,6	47,7	12,7	3,5	42,8
SIDS	4,3	35,6	54,6	4,0	37,0	54,9	0,3	17,7	51,7
SAD	0,9	58,7	50,0	0,7	62,9	52,6	0,2	45,0	41,4
CANZ	1,5	57,1	54,0	1,4	57,6	54,3	0,1	46,9	47,9
EU-27	20,0	32,3	52,0	17,7	33,1	52,4	2,3	25,6	48,8
GCC	0,6	20,3	37,3	0,0	65,2	39,7	0,6	16,5	37,0
LAC	15,6	25,1	50,2	14,0	26,4	50,1	1,6	13,9	51,6
SSA	10,5	11,5	45,2	2,2	43,1	47,5	8,3	3,1	44,6
ZND	19,2	26,3	54,6	2,4	42,1	58,2	16,8	24,0	54,1
Indija	6,1	23,7	36,9	1,7	60,5	47,2	4,4	9,4	32,9
Kina	3,9	27,9	51,8	1,7	46,7	53,0	2,3	14,0	51,0
MENA	9,1	21,8	37,9	4,2	29,9	43,0	4,9	14,7	33,5

Izvor: Artuç et al., 2013.

Napomena: Zemlje sa malim prihodom (LOW), najmanje razvijene male (LDC), ostrvske zemlje u razvoju (SIDS). Regioni: (1) SAD (2) Kanada, Australija i Novi Zeland kao jedna celina - CANZ, (3) dvadeset sedam država Evropske unije (EU27), (4) zemlje iz Persijskog zaliva bogate naftom, tj. članice Zalivskog saveta za saradnju (GCC), (5) Latinska Amerika i Karibi (LAC), (6) Podсахarska Afrika (SSA), (7) zemlje Zajednice nezavisnih država (ZND), (8) Indija (9) Kina, i (10) zemlje na Bliskom istoku i u Severnoj Africi bez GCC (MENA).

Međutim, rezultati analize su razvrstavani prema grupama zemalja u odnosu na parametre ekonomske razvijenosti ili geografsku pripadnost, dok su rezultati

prikazani samo za zemlje kod kojih je evidentirana najveća ili najmanja emigracija visokoobrazovanih. Artuč i saradnici (2013) razmatraju i karakteristike konkretnih zemalja prijema i identifikuju glavne zemlje porekla, sa fokusom na fakultetski obrazovane migrante i žene migrante. Proširuju analizu i dele svet na zemlje sa visokim prihodom i zemlje u razvoju. Podela je izvršena na zemlje sa malim prihodom, najmanje razvijene i male ostrvske zemlje u razvoju (SIDS) koje imaju jedinstvene obrasce migracija.

Rezultati istraživanja Artuča i saradnika (2013) pokazuju da je 2000. godine u svetu bilo 111,9 miliona migranata starosti 25 ili više godina. To čini oko dve trećine (63%) od ukupno 177,4 miliona migranata (starosti 0+) koji su registrovani u bazi podataka Ujedinjenih nacija. 29 miliona ovog migracionog stoka ima fakultetsko obrazovanje, a ukupno ima 54,5 miliona žena (Artuç et al., 2013). 1990. registrovano je 85 miliona migranata starosti 25 ili više godina, od čega je bilo 16,3 miliona visokoobrazovanih, kao i 41 milion žena. Ukupan broj migranata je povećan za skoro trećinu u analiziranom desetogodišnjem periodu 1990-2000, dok je stok visoko kvalifikovanih migranata porastao za čak 75%. Kao rezultat toga, udeo visoko kvalifikovanih u ukupnom migracionom stoku je porastao sa 19% na 26%. Učešće žena se neznatno povećalo sa 48% na 49%, što je uglavnom rezultat povećane feminizacije migracija iz zemalja koje nisu OECD ka OECD regionu. Od ukupno 60 miliona migranata ka zemljama članicama OECD-a 2000, 21 milion čine visokoobrazovani. Od tog broja, 17 miliona je skoncentrisano samo u 5 zemalja sa dugom imigracionom tradicijom: SAD-u 10,3 miliona, Kanadi 2,7 miliona, Australiji 1,6 milion, u Velikoj Britaniji 1,2 miliona i Nemačkoj 1,2 miliona. Migracije u zemlje koje nisu članice OECD-a su se povećavale sporijim tempom (23%) nego migracije u OECD zemlje (39%) između 1990. i 2000. godine. Zemlje izvan OECD-a čine oko 47% stoka svetskih migracija odraslih, a odlikuju ga niže stope ženske populacije, kao i fakultetski obrazovanih (približno polovina nivoa migracija u zemlje OECD) (Artuç et al., 2013).

Autori analiziraju i ukupne migracije deleći svet na deset geografskih regiona. Poređenje emigracije iz posmatranih regionalnih grupacija u OECD i ne-OECD destinacije dalje otkriva velike razlike svojstvene svetskim migracionim obrascima. U svim regionalnim grupama, daleko veći procenat fakultetski obrazovanih i žena emigrira u OECD destinacije. Selektivnost migracija prema stručnosti je najizraženija u slučajevima zemalja sa malim prihodom i najmanje razvijenim zemljama od kojih samo 4,1% i 3,5% emigranata ka zemljama ne-

OECD regiona imaju fakultetsko obrazovanje, za razliku od 38,0% i 34,6% ka zemljama OECD-a.

Zaključuje se da su udeli i visoko kvalifikovanih i žena emigranata daleko veći u OECD destinacijama u poređenju sa skoro svim ne-OECD destinacijama u 2000. Broj visoko kvalifikovanih emigranata iz svih regiona u zemlje OECD-a, porastao je u periodu od 1990. i 2000, sa izuzetkom zemalja Persijskog zaliva i Zajednice nezavisnih država, koji su tokom vremena poslali više visoko kvalifikovanih migranata u druge destinacije van OECD-a. Takođe, za žene iz svih regiona, osim ta dva regiona, zemlje OECD-a sve više predstavljaju imigracionu destinaciju.

U analizi pojedinačnih zemalja, dato je 25 zemalja sa najvišom i najnižom neto stopom emigracije diplomaca, osim malih država sa manje od milion radnika. Osam podsaharskih afričkih zemalja spadaju u grupu od 25 zemalja sa najvišim stopama emigracije. Ostali izuzetni slučajevi su Jamajka (84,6 odsto) i Haiti (80,9 odsto), Avganistan (44,2 odsto) i sedam drugih zemalja koje izgube više od 30 odsto svoje fakultetski obrazovane radne snage, među koje su svrstane i Bosna i Hercegovina i Makedonija. Među zemljama koje u najvećoj meri predstavljaju destinaciju za visokoobrazovane je, očekivano, OECD region sa visokim prihodom i zemlje koje proizvode naftu, ali i zemlje kao što su Kazahstan, Paragvaj i Obala Slonovače, gde relativno mali broj domaćeg stanovništva ima fakultetsko obrazovanje.

2. Stanovništvo iz Srbije u Kanadi i SAD-u od 1992. do 2013. prema podacima imigracione i popisne statistike

2.1. Broj emigranata iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u Kanadi od 1992. do 2013. prema podacima kanadske imigracione statistike

Kanada, kao država sa petinom stanovništva rođenog u inostranstvu, koja podstiče etničku raznolikost i razvija multikulturalnost kroz imigracionu politiku, ima dobro organizovanu statistiku praćenja migracionih događaja u dugom vremenskom periodu. Međutim, i pored velikog broja obradjenih i publikovanih migracionih pokazatelja, prikazanih po raznim demografskim i socio-ekonomskim karakteristikama migrantskog i domicilnog stanovništva, detaljne prostorne analize po oblastima i provincijama, kao i praćenja indikatora integrisanosti u kanadsko društvo, podaci o imigrantskoj populaciji izraženi po zemljama porekla javno su dostupni samo za najveće zemlje porekla. U slučaju naše zemlje, kontinuirano praćenje obima migracionih tokova i karakteristika srpskih emigranata u Kanadi, moguće je samo za podatak o broju imigranata, odnosno stalnih migranata. Broj privremenih migranata, studenata i slično, kao i strukture svih migrantskih kategorija, uglavnom je moguće dobiti samo za one godine u kojima je Srbija, odnosno SR Jugoslavija, u prvih deset, ili nekad prvih 50 zemalja porekla, analiziranog pokazatelja u godišnjoj migracionoj statistici. Jedini izuzetak je period do 1996. godine, za koji su publikovani podaci o imigrantima prema svim zemljama rođenja ili prethodnog stalnog prebivališta i klasi prijema, ili određenim karakteristikama imigranata, kao na primer pol, stručnosti, odnosno, očekivanom zanimanju, ili oblast u Kanadi u koju su se nakon imigracije nastanili.

U protekle dve decenije kanadske vlasti su odobrile više od 4 miliona dozvola stalnog boravka inostranom stanovništvu, i to oko 200 hiljada godišnje. Udeo po regionima sveta je takodje konstantan. Najviše imigranata je iz Azije (bez Bliskog istoka) i zemalja pacifičke regije, koji zajedno čine polovinu svih imigranata, tokom celog posmatranog perioda (tabela 1). Godišnji broj migranata iz Afrike i

Bliskog istoka je skoro dvostruko povećan u posmatranom periodu (sa oko 30 na 60 hiljada), tako da je 1990-ih svaki šesti, a početkom 2010-ih skoro svaki četvrti imigrant poticao iz tog regiona, a Afrika sa Bliskim istokom postala drugi po redu region porekla. Evropa je do početka 2010-ih bila drugi po veličini region porekla. Njihov broj je sa oko 40 hiljada godišnje tokom 1990-ih smanjen na oko 25 hiljada početkom 2010-ih, a udeo u ukupnom broju imigranata dvostruko smanjen, sa 20% na 10%.

Tabela 1. Ukupan broj lica sa odobrenim stalnim boravkom, prema regionu sveta, za Balkan i prema zemlji porekla, Kanada, 1996-2013.

Region porekla	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011	2012	2013
Ukupno	1019146	1033742	1058307	248749	257895	258953
Afrika i Bliski istok	173367	181343	193081	57937	56443	62202
Azija i Pacifik	535595	543438	551567	125120	133851	132120
Južna i Central. Amerika	86090	82631	83962	29588	32034	30708
SAD	26383	27015	27076	7675	7891	8495
Evropa	197574	199185	202447	27856	27170	24935
Nepoznato	137	130	174	573	506	493
Albanija	3932	6090	3395	539	620	603
BiH	13786	2001	932	140	121	119
Bugarska	4105	7846	4925	365	451	512
Hrvatska	5521	1316	518	135	112	125
Makedonija		728	1044	130	126	112
Rumunija	18736	27546	15137	1776	1588	1512
Srbija	14115	6897	3973	570	591	509
Slovenija	...	40	97	13	36	20
Region porekla	%					
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Afrika i Bliski istok	17,0	17,5	18,2	23,3	21,9	24,0
Azija i Pacifik	52,6	52,6	52,1	50,3	51,9	51,0
Južna i Central. Amerika	8,4	8,0	7,9	11,9	12,4	11,9
SAD	2,6	2,6	2,6	3,1	3,1	3,3
Evropa	19,4	19,3	19,1	11,2	10,5	9,6
Nepoznato	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2
	Udeo imigranata iz balkanskih zemalja u ukupnom broju imigranata iz Evrope (%)					
<i>Albanija</i>	2,0	3,1	1,7	2,0	2,3	2,4
<i>BiH</i>	7,0	1,0	0,5	0,5	0,4	0,5
<i>Bugarska</i>	2,1	3,9	2,4	1,3	1,7	2,1
<i>Hrvatska</i>	2,8	0,7	0,3	0,5	0,4	0,5
<i>Makedonija</i>	...	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4
<i>Rumunija</i>	9,5	13,8	7,5	6,5	5,8	6,1
<i>Srbija</i>	7,1	3,5	2,0	2,1	2,2	2,0
<i>Slovenija</i>	...	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1

Izvor: Citizenship and Immigration Canada (CIC), Facts and Figures

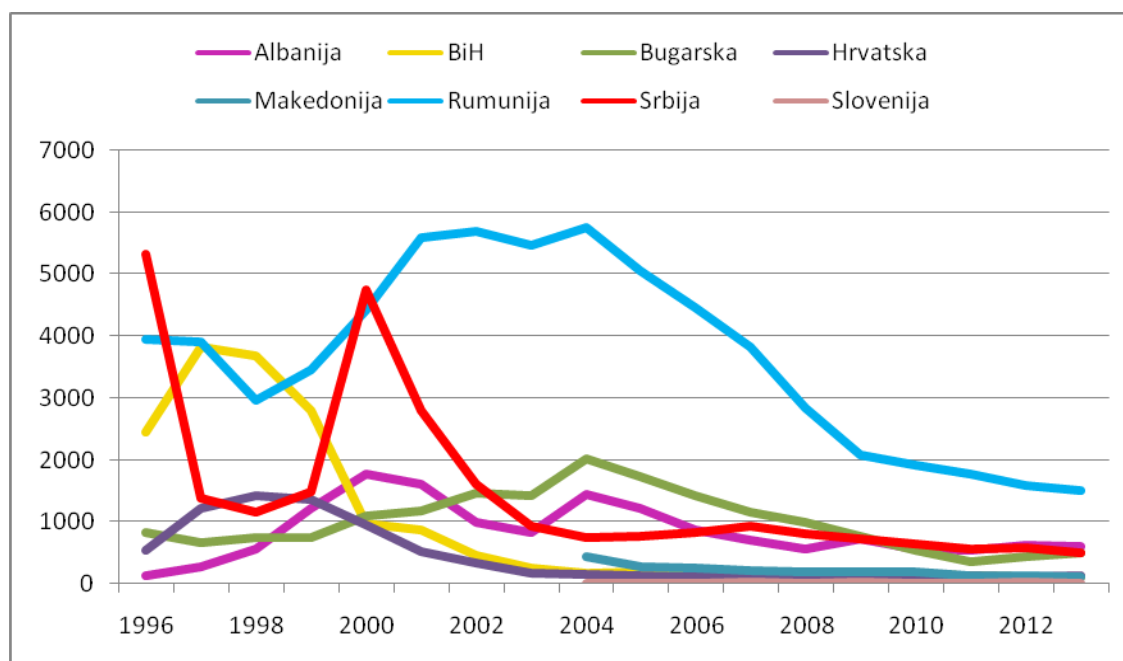
Napomena 1: Podaci za Srbiju koji se odnose na 1996-2000. i 2001-2005. uključuju i podatke za Crnu Goru.

Napomena 2: Za Makedoniju i Sloveniju podaci su dostupni za period 2004-2013.

Od zemalja Jugoistočne Evrope, Rumunija je tokom celog posmatranog perioda imala najveći broj useljenika u Kanadu. Njihov broj se do sredine 2000-ih kretao između četiri i pet hiljada, nakon čega je sledilo znatno smanjenje. BiH je imala

značajan porast broja u drugoj polovini 1990-ih, odnosno nakon završetka ratnih sukoba na tim prostorima, i regulisanja statusa izbeglica koji su dobili pri ulasku u Kanadu. Od 1997. godine, kada je registrovan rekordan godišnji priliv od skoro 4 hiljade lica, sledi nagli pad početkom 2000-ih, nakon čega je u Kanadu iz BiH imigriralo svega oko 100 lica godišnje.

Iz Srbije¹ je između 1992. i 2013. godine useljeničku vizu dobilo skoro 43 hiljade lica. Tokom 1990-ih je bila najintenzivnija i evidentirana su dva značajnija skoka, i to u vreme najveće krize u toj zemlji. Samo za četiri godine, između 1992. i 1995. u Kanadu se doselilo više od 16 hiljada lica iz Srbije. Krajem XX veka dogodio se dugi veliki iseljenički talas: između 1999. i 2001. godine se uselilo više od 9 hiljada lica iz Srbije. Tako je između 1992. i 2002. godine više od 30 hiljada srpskih emigranata steklo dozvolu stalnog radnog boravka, a u kasnijem periodu velika većina i državljanstvo Kanade. Nakon tog perioda, broj useljenika se konstantno smanjivao i do kraja posmatranog perioda, slično ostalim zemljama sa područja bivše Jugoslavije, zadržao na relativno niskom nivou (grafikon 1).

Izvor: Citizenship and Immigration Canada (CIC), *Facts and Figures*.

Grafikon 1. Broj lica sa odobrenim stalnim boravkom u Kanadi, prema zemlji porekla, 1996-2013.

¹ Između 1992. i 2006. podaci su bili raspoloživi za SR Jugoslaviju, odnosno, Srbiju i Crnu Goru zajedno.

Imigranti u Kanadi dobijaju useljeničku vizu na osnovu nekoliko klasa prijema. Najbrojnija je klasa ekonomskih useljenika. Njihov broj je u celom posmatranom periodu bio visok i činio oko polovine svih imigranata. Grupa porodičnih imigranta je druga po brojnosti, i čini je trećina ukupnog broja useljenika. Sledi grupa izbeglica, preko koje se godišnje u Kanadu useli između 25 i 30 hiljada lica. Postoji i nemala grupa tzv. drugih imigranata, u kojoj godišnji broj odobrenih useljeničkih viza značajno varira. U pojedinim godinama (1995, 2000. i 2001) na osnovu ove klase primljeno je manje od hiljadu imigranata godišnje, dok je u određenim godinama, a naročito 2003. i kasnije, njihov broj bio značajan, čak i veći i od 10 hiljada lica.

O karakteristikama imigranata koji su se u Kanadu doselili iz Srbije malo se zna. Stoga, analiza se bazira na raspoloživim podacima za period od 1992. do 1996. godine, odnosno za migracioni kontingent koji čini više od dve petine ukupnog broja imigranata sa stalnom radnom dozvolom između 1992. i 2013. godine.

Od ukupnog broja lica (18 hiljada) iz Srbije koja su stekla status kanadskog useljenika između 1992. i 1996. godine, polovina (9 hiljada) pripada upravo klasi „drugih imigranata”, u ranijoj statističkoj nomenklaturi nazivanoj i „nezavisni imigranti” (tabela 2). Svaki peti (3,7 hiljada) je sponzorisan od strane nekog člana porodice ili rodjaka, 2,7 hiljada je porodičnih migranata, dok je svaki osmi imigrant iz Srbije (2,1 hiljade) primljen na osnovu izbegličkog statusa.

Velika većina naših iseljenika se nastanila u provinciji Ontario, odnosno u Torontu i okolini, čak tri od četiri emigranta iz Srbije, dok je svaki osmi u Britanskoj Kolumbiji, tj. Vankuveru i okolini. Iako su to najveći kanadski gradovi, može se reći da naši iseljenici uglavnom naseljavaju u istim naseljima kao i njihovi prethodnici, koji su u značajnoj meri bili izvor informacija o mogućnostima useljenja u Kanadu, ali i velika pomoć u snalaženju u prvim mesecima po useljenju (Predojević-Despić, 2011).

Između 1992. i 1996. godine, u vreme procedure dobijanja useljeničke vize, svaki četvrti imigrant je smatran stručnjakom (5 hiljada). U odnosu na zanimanje kojim su nameravali da se bave po useljenju u Kanadu, najveći broj je bio iz oblasti prirodnih nauka, inženjerstva i matematike, čak 16% svih imigranata, odnosno više od polovine (58%) grupe profesionalaca iz Srbije (tabela 3). Ostale grupe zanimanja su značajno manje zastupljene: medicina i zdravstvo sa 380 lica, umetnost sa 349 lica oblast socijalnih usluga i srodnih zanimanja 299, 268 menadžera itd. Broj stručnjaka iz Srbije nije mali. Oni čine više nego četvrtinu (28%) ukupne imigrantske populacije iz Srbije u vreme

najvećeg emigracionog talasa između 1992. i 1996. godine. Međutim, treba naglasiti da se uglavnom radi o afirmisanim stručnjacima, sa radnim iskustvom i pre useljenja u Kanadu, a većina je i fakultetski obrazovana. Takođe, treba imati u vidu i da su zanimanje kojim nameravaju da se bave popunjavali uglavnom samo nosioci useljeničkih lista. S obzirom da su se u Kanadu obično iseljavale cele porodice, kao i da su supružnici nosilaca lista takođe sličnih obrazovnih kvalifikacija (Predojević-Despić, 2011), sa velikom sigurnošću se može reći da je broj srpskih stručnjaka useljenih u Kanadu tokom 1990-ih bio značajno veći.

Tabela 2. Imigranti sa odobrenim stalnim prebivalištem u Kanadi, prema klasi prijema i poslednjem stalnom prebivalištu u SR Jugoslaviji, 1992-1996.

Godina	Ukupno	Porodični	Izbeglice	Sponsorstvo rodjaka	Preduzetnici	Samo-zaposleni	Investitori	Humanitarni radnici	Drugo - nezavisni
1992	3178	679	226	769	5	24	-	-	1475
1993	5969	813	307	1627	17	43	-	13	3149
1994	3922	465	470	688	17	8	-	4	2270
1995	2976	402	579	429	16	10	-	2	1538
1996	1831	384	573	215	4	4	-	2	649
1992-1996 Broj lica	17876	2743	2155	3728	59	89	-	21	9081
1992-1996 (%)	100,0	15,3	12,1	20,9	0,3	0,5	0,0	0,1	50,8

Izvor: Citizenship and Immigration Canada (CIC), *Facts and Figures*.

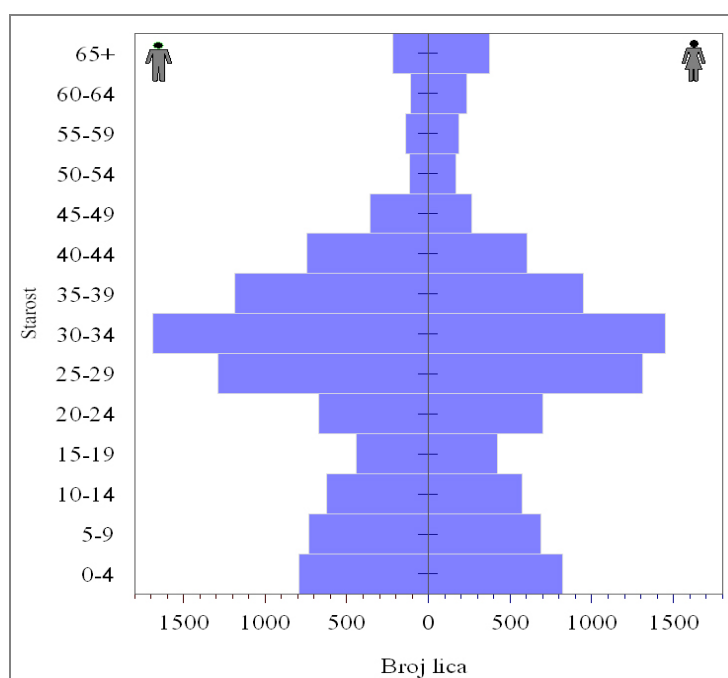
Struktura imigranata po starosti pokazuje da su imigracione vize u najvećoj meri odobravane licima između 30 i 34 godina starosti. Očekivano, visoki udeli su i u starosti između 25 i 29, kao i 35 i 39 godina. S obzirom da su se u Kanadu obično

Tabela 3. Stručnjaci prema odredjenim oblastima zanimanja kojim nameravaju da se bave i poslednjem stalnom prebivalištu u SR Jugoslaviji, 1992-1996.

Godina	Ukupno	Menadžment, administrativni stručnjaci	Prirodne nauke, inženjersvo, matematika	Socijalne usluge i srodna zanimanja	Verski službenici	Nastava	Medicina i zdravstvo	Umetnici	Sportisti i sportski radnici	Zastupnici, prodaja	Usluge
1992	797	41	432	53	8	38	85	37	2	25	76
1993	1591	80	919	91	3	77	126	112	4	63	116
1994	1239	77	729	69	5	63	68	107	4	53	64
1995	869	45	545	58	4	33	63	58	4	50	9
1996	471	25	251	28	2	26	38	35	2	25	39
1992-1996 Broj lica	4967	268	2876	299	22	237	380	349	16	216	304
1992-1996 (%)	100,0	5,4	57,9	6,0	0,4	4,8	7,7	7,0	0,3	4,3	6,1

Izvor: Citizenship and Immigration Canada (CIC), *Facts and Figures*.

useljavale cele porodice, i broj dece je relativno visok. Mladi do 15 godina starosti čine skoro četvrtinu (23%) ukupnog imigracionog kontingenta. Najviše je dece do pet godina starosti, odnosno, predškolskog uzrasta, dok broj mladih između 15 i 19 godina čini manje od 4% ukupnog kontingenta. To takođe potvrđuje određenu pravilnost da se porodice sa decom školskog, a naročito srednješkolskog uzrasta, redje odlučuju na emigraciju, usled već oformljenih socijalnih kontakata i razvijenog socijalnog utemeljenja u mestima stanovanja (Kley, Mulder, 2010). Lica starosti iznad 45, a naročito stari 50 ili više godina u značajno manjoj meri su podnosila zahtev, odnosno dobijala dozvolu stalnog boravka u Kanadi tokom perioda 1992-1996.

Izvor: Citizenship and Immigration Canada (CIC), Facts and Figures.

Grafikon 2. Lica kojima su odobrene vize stalnog boravka kojima je prethodno mesto prebivališta bilo u SR Jugoslaviji, 1992-1996, po starosti i po polu.

Po polu, od ukupnog broja useljenih čija je prethodna stalna adresa bila u Srbiji, muškarci su činili nešto više od polovine (51%) kontingenta. Podaci pokazuju da je koeficijent maskuliniteta za ceo analizirani period bio 104,1, dok je najviše vrednosti imao na početku, 1992. godine (117,5). S obzirom da je to vreme kada su ratni sukobi na prostoru bivše Jugoslavije bili uveliko rasplamsani, jedan od razloga emigracije većeg broja muške populacije se odnosi na želju da se izbegne mobilizacija i eventualni odlazak na ratište. Takođe, to je i period naglog jačanja opšte krize u Srbiji, 1992. godine, kada su ekonomski razlozi imali veoma veliki uticaj na odluku o emigriranju (Predojević-Despić, 2010b). U većini starosnih grupa, viza je dodeljivana približno jednakom broju i muškaraca i žena. Nešto je

veće učešće imigranata muškog pola u starosti između 35 i 49 godina, a žene iz starijih grupa preko 50 godina su se u većoj meri useljavale u Kanadu. To su uglavnom majke imigranata koje nakon odlaska u penziju pridružuju svojoj deci i budu im velika pomoć i podrška u organizovanju svakodnevnog života, a naročito čuvanju dece. Ta vrsta imigracije, u kojoj imigranti budu garant za dobijanje imigracione vize za roditelje, babe i dede ili druge bliske članove porodice, podsticana je i od strane kanadskih imigracionih vlasti.

2.2. Stanovništvo poreklom iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u Kanadi u periodu 1992-2013. prema podacima popisne statistike

Kanada je zemlja sa dugom imigracionom tradicijom. U njenom sastavu, prema podacima popisa iz 2006 bilo je 6,2 miliona, a 2011. 6,8 miliona lica rođenih u inostranstvu. U odnosu na 1990. ukupan broj imigranata je značajno uvećan. Prema rezultatima popisa iz 2006. oko u Kanadi je bilo oko 1,7 miliona imigranata doseljenih između 1991. i 2000, dok je 2011. registrovano čak 2,2 miliona imigranata doseljenih između 2001. i 2011. Tako je i udeo imigranata u ukupnom stanovništvu značajno uvećan. I dok je 1990. godine svaki šesti stanovnik Kanade bio imigrant (16,3%), 2006. njihov udeo je povećan na 19,8%, da bi 2011. godine premašio petinu ukupnog stanovništva (20,6%). Imigranti potiču iz skoro svih zemalja sveta, dok je najveći broj, naročito novijih migranata poreklom iz Azije. I dok su doseljeni sa tih prostora pre 1980, a naročito pre 1971, imali niske udele u ukupnom stanovništvu, među više od 2,1 milion novijih migranata doseljenih između 2000. i 2011, skoro 60% je rođeno u Aziji. Razlozi tako velikih promena u regiona porekla imigranata u Kanadi od 1970-ih su brojni. Predstavljaju rezultat sprovođenja mera imigracione politike, odnosno programa za podsticanje socijalnog i ekonomskog razvitka. Takođe, smatra se da je to delom posledica svetskih migracionih trendova, odnosno priliva značajnog broja migranata iz humanitarnih razloga (Minister of Industry, 2013).

Broj imigranata iz Evrope, iako je tokom vremena smanjivan, čini drugu po veličini grupu novih imigranata. Među migrantima doseljenim u 1990-im 2011. godine petina je bila iz Evrope (19%), dok je među migrantima doseljenim nakon 2000. taj udeo pao na manje od 15%. Tokom 1990-ih došlo je i do značajnog porasta broja imigranata iz Istočne Evrope. Priliv migranata je bio naročito veliki iz Rumunije i Ruske Federacije, a nastavio se i tokom 2000-ih (2006 činili su 2,5%, odnosno 1,9% svih migranata doseljenih između 2001. i

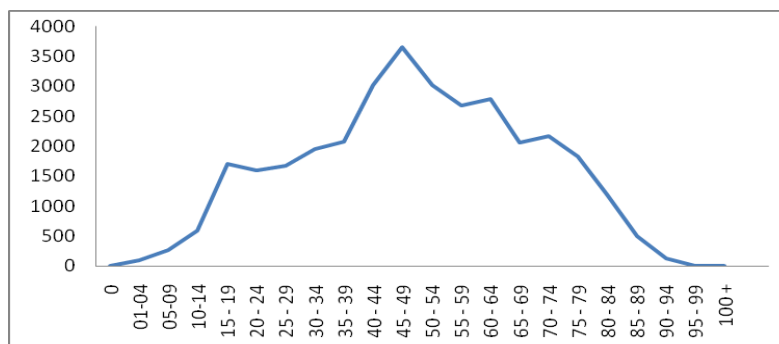
2006). To je uticalo i na ukupnan broj stanovnika Kanade rođenih u inostranstvu. 2011. godine više od 3 miliona lica, ili 45%, je bilo iz Azije, a 2 miliona (30%) iz Evrope. Iz Rumunije je poticalo 84 hiljade, Ruske Federacije 73 hiljade, Hrvatske 39 hiljada, BiH 29 hiljada.

Tabela 4. Imigranti prema zemlji rođenja i vremenu imigracije, 2006. Kanada

Zemlja rođenja	Imigranti sa stalnim boravkom	Pre 1991	1991 -1995	1996 -2000	2001 -2006	Pre 1991	1991 -1995	1996 -2000	2001 -2006
Ukupno	6186950	3408415	823925	844625	1109980	55,1	13,3	13,7	17,9
Srbija i C.Gora	25465	7215	6415	7185	4650	28,3	25,2	28,2	18,3
Jugoslavija	37205	20800	7895	6640	1875	55,9	21,2	17,8	5,0
BiH	28730	3335	10615	12175	2610	11,6	36,9	42,4	9,1
Hrvatska	39250	28275	4145	5170	1660	72,0	10,6	13,2	4,2
Makedonija	8505	4790	1110	805	1800	56,3	13,1	9,5	21,2

Izvor: Statistics Canada – 2011, *National Household Survey*.

Popisom stanovništva u Kanadi je registrovan je daleko veći broj lica iz Srbije² nego što je to bio slučaj u popisnoj statistici stanovništva u Srbiji. Srpski popisni izvori su 2002. godine u Kanadi registrovali 11 hiljada, a 2011. samo 6 hiljada lica. Prema kanadskim popisnim izvorima, imigranata rođenih u Srbiji je 2006. ukupno bilo 25 hiljada, a 2011. godine 33 hiljade. Najveći broj se u Kanadu doselio posle 1991. U 2006. godini, za koju postoje podaci po zemljama rođenja, više od polovine ukupnog broja imigranata iz Srbije (54%) se doselilo izmedju 1991. i 2000, a 18% izmedju 2001. i 2006. U odnosu na druge države koje su sačinjavale bivšu SFRJ, Srbija je, posle BiH, imala najniže udele lica doseljenih pre 1991, dok je izmedju 2001. i 2006. samo Makedonija imala više udele (tabela 4).

Izvor: UN Statistics.

Grafikon 3. Stanovništvo Kanade rođeno u Srbiji, po starosti. 2011. (broj)

² Popisni podaci su bili raspoloživi za Srbiju i Crnu Goru.

Takodje, doseljeni iz Srbije pre su verovatno u značajnom broju navodili Jugoslaviju kao zemlju rođenja, iz koje je, prema podacima iz 2006, doseljeno 37 hiljada lica, od čega 56% pre 1991. godine, odnosno pre raspada bivše SFRJ.

Tabela 5. Stanovništvo Kanade prema imigrantskom statusu, vremenu doseljenja i maternjem jeziku, 2011. Ukupno i zvanični jezici bivših balkanskih socijalističkih zemalja

Maternji jezik	Ukupno	Rodjeni u Kanadi	Imigranti sa stalnim boravkom (ukupno)	Vreme doseljenja		
				pre 1991	1991-2000	2001-2011
Ukupno	32852325	25720170	6775765	3081730	1539055	2154985
Neslužbeni jezik	6551515	1531545	4777330	1902410	1209810	1665105
Albanski	23475	2520	20150	795	8290	11065
Bosanski	11380	1225	10070	780	7785	1505
Bugarski	18125	1590	16360	1145	5290	9925
Hrvatski	47700	12750	34450	24970	7850	1635
Makedonski	16205	4390	11715	7895	1470	2355
Rumunski	84100	8580	74375	11520	24625	38230
Srpski	53620	9755	43355	11430	25175	6750
Slovenački	10590	2980	7495	7170	250	80

Izvor: Statistics Canada – 2011, *National Household Survey*.

U ukupnom stanovništvu Kanade, popisom iz 2001. godine, registrovano je nešto više od 55 hiljada lica srpske nacionalnosti, od čega je 16 hiljada ili 30% je izjavilo da ima mešovito etničko poreklo. Od 65 hiljada Jugoslovena, čak 39 hiljada ili 60% ima mešovito etničko poreklo. U popisu iz 2006, u ukupnom stanovništvu Kanade je bilo 52 hiljade lica čiji je maternji jezik srpski, dok je 35 hiljada stanovnika Kanade kod kuće u komunikaciji uglavnom govorila srpskim jezikom. 2011. godine registrovano je skoro 54 hiljade lica čiji je maternji jezik srpski. 43 hiljade su imigranti, a od tog broja tri četvrtine (74%) doseljeni su između 1991. i 2011. godine.

Period imigracije u Kanadu je značajno uticao i na strukturu rođenih u Srbiji po starosti. Podaci o starosnoj strukturi prema zemlji rođenja su dostupni za 2011. godinu.³ Od ukupno 33 hiljade, svega hiljadu lica (3%) pripada grupi najmladjih

³ Popisni podaci prema zemlji rođenja nisu dostupni u svim popisima, već samo za najveće zemlje porekla imigranata. Stoga, u radu su analizirani podaci popisa stanovništva (2001. i 2006) ili Nacionalne ankete o domaćinstvima u Kanadi (2011) u zavisnosti od njihove raspoloživosti. Takodje, određeni podaci su dobijeni sa web sajta kanadske popisne statistike, dok su podaci o starosnoj i obrazovnoj strukturi stanovništva rođenog u Srbiji dobijeni iz baze podataka o stanovništvu rođenom u inostranstvu, statistike Ujedinjenih nacija.

Tabela 6. Stanovništvo Kanade sa najmanje višom ili visokom školskom spremom, rođeno u Evropi i Srbiji, 2006. i 2011.

Evropa	2006			2011		
	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko
Broj lica						
Viša i visoka škola (5. nivo, ISCED 1997)	956935	464575	492360	856510	420365	434755
Doktor nauka (6. nivo, ISCED 1997)	37835	24955	12880	30010	21170	8850
Ukupno 15 ili više godina	2159550	1052215	1107335	2179045	1055780	1119175
Srbija						
Viša i visoka škola (5. nivo, ISCED 1997)	16280	7885	8395	10830	5410	5415
Doktor nauka (6. nivo, ISCED 1997)	400	220	180	280	165	115
Ukupno 15 ili više godina	32075	15490	16585	22735	11190	11545
Udeo u %	2006			2011		
Udeo u ukupnom starom 15 ili više godina						
Evropa						
Viša i visoka škola (5. nivo, ISCED 1997)	44,31	44,15	44,46	39,31	39,82	38,85
Doktor nauka (6. nivo, ISCED 1997)	1,75	2,37	1,16	1,38	2,01	0,79
Srbija						
Viša i visoka škola (5. nivo, ISCED 1997)	50,76	50,90	50,62	47,64	48,35	46,90
Doktor nauka (6. nivo, ISCED 1997)	1,25	1,42	1,09	1,23	1,47	1,00

Izvor: UN Statistics, Baza podataka o stanovništvu rođenom u inostranstvu.

generacija – do 15 godina starosti, 8 hiljada skoro četvrtina je stara 65 ili više godina, dok je 24 hiljade, ili tri četvrtine ukupnog broja starosti između 15 i 64 godine. Od tog broja, 10 hiljada, ili čak 40%, je starosti između 40 i 55 godina, što je u velikoj meri rezultat iseljavanja iz Srbije tokom najveće krize u zemlji tokom 1990-ih godina. Treba istaći da bi starosna struktura stanovništva poreklom iz Srbije bila drugačija, odnosno povoljnija, da su publikovani popisni podaci o broju i starosti dece naših građana koja su rođena u Kanadi. To se može posredno zaključiti na osnovu podataka o maternjem jeziku. Naime, prema Nacionaloj anketi o domaćinstvima Kanade iz 2011. godine, 9,7 hiljada lica kojima je srpski maternji jezik, rođeno je u Kanadi (tabela 5).

Obrazovna struktura stanovništva rođenog u Srbiji je dostupna za ukupno stanovništvo po polu 2006. i 2011. godine. Iako nisu u potpunosti uporedive, mogu da upotpune sliku stanja imigrantske populacije rođene u Srbiji. Od ukupno 32 hiljade lica starosti 15 ili više godina, više od polovine je imalo više i visoko obrazovanje (tabela 6). Takođe, registrovano je i 400 lica sa tzv. drugim stepenom tercijarnog obrazovanja, odnosno kvalifikacijama koje odgovaraju stepenu doktora nauka. 2011. broj visokoobrazovanih je bio manji za više od 5

hiljada, dok je i udeo smanjen na 48%. Posmatrano po polu, razlike su minimalne. Nešto su uočljivije u popisu iz 2011, kada je muško stanovništvo imalo minimalno veće učešće visokoobrazovanih u ukupnom stanovništvu iz Srbije.

Lica rođena u Srbiji su u vreme oba popisa stanovništva, 2006. i 2011. imala nešto više udele u ukupnom stanovništvu nego što je to bio slučaj sa ukupnim brojem lica koja su rođena u Evropi. Razlika je bila naglašenija 2011. Udeo visokoobrazovanih iz Srbije je bio viši za skoro petinu, a procentni udeo visokoobrazovanih iz Evrope je pao na nivo ispod 40% ukupnog broja lica rođenih na Starom kontinentu. To je delom posledica i većeg udela migranata iz Evrope doseljenih pre 1991, odnosno starijih i sa nižim kvalifikacijama. Prema podacima koji se odnose na 2006. udeo imigranata iz Srbije sa višom ili visokom školom je bio neznatno veći od proseka svih imigranata (52% naprema 51%). U 2011. udeo visokoobrazovanih imigranata rođenih u Srbiji je opao na 49%, dok je kod ukupnog broja imigranata on porastao na više od 55%.

2.3. Broj emigranata iz Srbije i nekih zemalja Jugoistočne Evrope u SAD-u u periodu 1992-2013. prema podacima američke imigracione statistike

Sjedinjenje Američke Države (SAD), čiji glavni stubovi razvitka počivaju na konstantnoj imigraciji i tzv. uvozu najboljih i najstručnijih, vode detaljnu statistiku o godišnjem prilivu migranata. Međutim, slično kanadskoj statistici, podatke prema zemlji porekla imigranata ne publikuju za sve migracione grupe.

Postoje dve osnovne grupe migranata. U imigrante, odnosno grupu lica sa odobrenim stalnim boravkom, svrstavaju se lica koja su pravno rešila raniji status privremenog migranta, kao i manja grupa lica koja je pre ulaska u SAD dobila tzv. zeleni karton. U široku kategoriju lica sa "nonimmigrant" statusom spadaju svi drugi pojedinci koji ne poseduju državljanstvo SAD-a, a ulaze na teritoriju ove zemlje, uključujući i turistička, kraća poslovna putovanja i drugo. U ovu grupu se ubrajaju i lica sa statusom izbeglice i azilanta, kao i lica sa odobrenim privremenim radnim statusom, u koju spadaju i studenti, privremeno zaposleni radnici kod američkog poslodavca i drugi. Na godišnjem nivou se publikuju i podaci o broju lica upisanih u knjigu državljana SAD-a.

SAD je zemlja u koju se doseljava najveći broj migranata u svetu, odnosno, stanovništva rođenog u inostranstvu. Od ukupnog broja imigranata u svetu

doseljenih između 1990. i 2013. godine, koji je iznosio 77 miliona, skoro trećina je migrirala ka SAD-u (23 miliona, odnosno, 30%). U istom periodu, broj imigranata koji je dobio dozvolu stalnog boravka u SAD-u je bio nešto veći (24,2 miliona) (tabela 7). Najviše ih je došlo iz drugih delova američkog kontinenta (11 miliona), od čega samo iz Meksika 5 miliona, ili svaki peti imigrant u posmatranom periodu. Sledi Azija iz koje se uselio svaki treći imigrant (8 miliona), dok je iz Evrope to bio svaki osmi imigrant u SAD-u (3 miliona) u periodu 1990-2013. Od evropskih zemalja, najveći broj je emigrirao iz Rusije, čak 640 hiljada lica. Iz Velike Britanije 400 hiljada lica je dobilo stalni boravak u SAD-u, iz država koje su činile SFR Jugoslaviju ukupno je bilo 207 hiljada, iz Rumunije 115 hiljada, a iz Bugarske 67 hiljada imigranata u SAD-u u posmatranom periodu.

Tabela 7. Lica sa odobrenim stalnim radnim boravkom u SAD-u, prema regionima sveta i zemljama prethodnog stalnog boravka, 1980-2013.

Region ili država prethodnog stalnog boravka	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2013	1990-2013
Ukupno	6244379	9775398	10299430	4126849	24201677
Evropa	669694	1349219	1349609	364192	3063020
Bugarska	1124	16948	40003	10056	67007
Rumunija	24753	48136	52154	14366	114656
Rusija	33311	433427	167152	36318	636897
Srbija (SRJ)	-	25897	48643	9528	84068
<i>SFR Jugoslavija</i>	16267	57039	131831	18316	207186
Velika Britanija	153644	156182	171979	57483	385644
Azija	2391356	2859899	3470835	1654578	7985312
Amerika	2694504	5137142	4441529	1659302	11237973
Kanada	156313	194788	236349	79624	510761
Meksiko	1009586	2757418	1704166	561064	5022648
Južna Amerika	399803	570596	856508	327505	1754609
Afrika	141987	346410	759734	393949	1500093
Okeanija	41432	56800	65793	23405	145998

Izvor: U.S. Department of Homeland Security.

Napomena: Podaci za Srbiju i Crnu Goru od 1992. godine.

U balkanskim zemljama, najveći porast emigranata uopšte, uključujući i SAD, bio je upravo u razdoblju 1990-2013. Tako se u odnosu na broj emigranata između 1980. i 1989, u Rumuniji udvostručio broj emigranata tokom 1990-ih, iz bivše SFRJ se utrostručio, a u periodu 2000-2009. je bio i osam puta veći. Bugarska je imala najveći porast, tokom 1990-ih je iseljavanje ka SAD-u iz ove zemlje bilo čak 18 puta veće nego 10 godina ranije, a u periodu 2000-2009. čak 30 puta veća u odnosu na 1980-te. Treba istaći da veliki porast broja lica sa odobrenim stalnim radnim statusom između 2000. i 2002. godine iz država koje su činile bivšu SFRJ, nije posledica značajnih imigracionih talasa u tom periodu, već odobrenih

zahteva iz ranijih perioda, tj. emigracionih talasa iz 1990-ih, naročito iz Bosne i Hercegovine sredinom 1990-ih, i iz Srbije, u prvom redu sa prostora Kosova i Metohije, iz 1999. godine.

Ukupan broj dozvola stalnog boravka u SAD-u na godišnjem nivou, kao i broj radnih viza po kategorijama prijema, određuje se na osnovu kvota čija se visina propisana zakonskim odredbama na federalnom nivou. Imigracioni propisi SAD-a nalažu da se prednost kod dodeljivanja imigracionog statusa daje prvenstveno licima koja imaju direktne rođjake državljanke SAD-a, dok u ostale kategorije prijema spadaju i imigranti sa bliskim porodičnim vezama sa američkim državljanima kao sponzorima njihovog ulaska, ekonomska kategorija migranata, tj. lica koja poseduju kvalifikacije i bave se zanimanjima potrebnim u SAD-u, kao i pojedinci koji potiču iz zemalja sa relativno niskim nivoom imigracije u SAD (tzv. *diversity* program) ili osobe koje imaju status izbeglica ili azilanata (Batalova, Lowell, 2007).

U periodu 1996-2013, za koji postoje publikovani podaci prema kategorijama prijema, SAD su godišnje odobrile oko milion dozvola stalnog boravka. Od tog broja, rođenih u Evropi je bilo oko 120 hiljada, što čini oko 13% ukupnog broja lica sa odobrenom tzv. zelenom kartom u SAD-u (tabela 8). Broj lica koja su rođena u zemljama Jugoistočne Evrope (zemlje bivše SFRJ, Rumunija, Bugarska i Albanija), a odobren im je stalni radni boravak u SAD-u između 1996. i 2013. godine, iznosio je 460 hiljada, što je nešto više od petine (21%) svih lica iz Evrope.

Od ukupnog broja lica sa odobrenim stalnim boravkom u SAD u posmatranom periodu, dve trećine čine lica koja su direktni rođjaci građana SAD-a ili imaju preference „porodično-sponzorisanih“ imigranata.⁴ Imigranti iz kategorija „*diversity* program“,⁵ kao i „izbeglice i azilanti“ čine 17% ukupnih odobrenih „zelenih“ kartona u SAD-u. Najveći porast u udelu ukupnih legalnih

⁴ U kategoriju imigracije sa „*family-sponsored*“ preferencama spadaju sledeće kategorije: nevenčani sinovi i kćeri građana SAD-a i njihova deca; bračni partneri, deca i nevenčani sinovi i kćeri lica sa odobrenim stalnim radnim boravkom; venčani sinovi i kćeri građana SAD-a i njihovi bračni partneri i deca; braća i sestre, uključujući i bračne partnere i decu, građana SAD-a koji imaju ili su stariji od 21 godine.

⁵ Imigranti iz „*diversity*“ programa, ili programa etničke raznolikosti, pripadaju licima iz zemalja sa niskim nivoima legalne imigracije u SAD. Godišnji limit je oko 50 hiljada. Limiti se određuju prema godišnjem prijemu u prethodnih pet godina i ukupnog broja stanovnika tog regiona, i ne može preći 3850 lica godišnje po određenoj državi (Rytina, 2005).

Tabela 8. Lica sa odobrenim stalnim boravkom u SAD-u, prema klasi prijema i zemlji rođenja, 1996-2013.

	Ukupno	Porodično sponzorisane	Ekonomske	Direktni rođjaci građana SAD	Izbeglice i azilanti	"Diversity" program	Ukupno	Porodično sponzorisane	Ekonomske	Direktni rođjaci građana SAD	Izbeglice i azilanti	"Diversity" program
	1996-1999						2008-2011					
Ukupno	3021323	915868	342440	1163390	338220	201234	4342609	889140	598227	1953609	189506	648511
Evropa	450917	35804	60237	126901	132621	87697	397129	20312	88773	201565	40734	38784
Albanija	16302	2254	103	1211	330	12395	19214	913	349	7901	6536	3475
Bosna i Hercegovina	22545	70	103	339	21809	218	4816	81	257	2449	170	1846
Bugarska	12747	131	1153	2039	222	9143	11324	392	1601	5686	2975	603
Hrvatska*	1133	46	140	308	465	169	2289	199	305	1304	266	200
Makedonija*	1356	281	61	559	40	393	3644	540	270	1989	574	242
Rumunija	22144	1299	1874	7740	948	10186	17725	1135	3574	10589	1967	406
Srbija i C.Gora ¹	4305	442	345	1148	1618	647	11304	492	1076	6084	1043	2515
Slovenija*	115	8	21	37	33	15	330	3	66	226	14	11
	2000-2003						2012					
Ukupno	3683684	813386	543324	1609522	345458	182136	1031631	202019	143998	478780	150614	40320
Evropa	582829	29235	82978	202552	169132	78566	81671	4156	18065	46925	7469	4096
Albanija	16250	764	250	2829	700	11685	3364	231	75	2217	542	291
Bosna i Hercegovina	67009	80	185	799	65810	125	815	22	58	536	32	167
Bugarska	16782	218	1647	3947	211	10566	2440	80	322	1520	447	63
Hrvatska*	8907	94	415	1028	7155	183	336	D	63	219	25	22
Makedonija*	3201	488	250	1444	396	525	906	151	50	613	70	19
Rumunija	22094	1184	2833	10338	366	7005	3748	222	603	2306	521	79
Srbija i C.Gora ¹	22423	703	1086	3647	15415	1083	2287	121	186	1433	207	326
Slovenija*	423	6	57	171	163	18	86	D	21	59	D	-
	2004-2007						2013					
Ukupno	4387194	844454	723464	1917708	566771	182916	990553	210303	161110	439460	119630	45618
Evropa	589344	25159	106551	250642	127025	65770	86556	5145	21806	44319	4338	10143
Albanija	23432	586	541	7887	7215	7187	3186	359	92	1565	227	938
Bosna i Hercegovina	29984	64	234	2705	26809	157	697	37	61	449	111	39
Bugarska	18638	368	2291	6850	825	8195	2844	122	404	1454	58	798
Hrvatska*	4718	62	454	1239	2835	112	353	16	78	219	23	16
Makedonija*	4388	633	322	2338	437	604	895	113	57	560	32	128
Rumunija	24599	1214	4684	12903	779	4899	3773	292	891	2112	55	401
Srbija i C.Gora ¹	18009	558	1037	6268	9081	911	2358	199	208	1323	336	274
Slovenija*	404	7	61	270	52	-	62	-	10	46	D	D

Izvor: U.S. Department of Homeland Security.

Napomena 1: Uključene su samo izabrane kategorije viza;

Napomena 2: Za 2012. i 2013. Srbija bez Crne Gore;

Napomena 3: "D" podrazumeva pojavu do dva slučaja i nije publikovana u izvorima podataka;

Napomena 4: * Podaci se odnose na 1998. i 1999. godinu

stalnih boravaka imaju imigranti sa ekonomskim preferencama, čiji je broj od 340 hiljada u periodu 1996-1999, udvostručen na oko 600 između 2010. i 2013, dok je udeo u ukupnom broju imao izvesni rast, sa 11% na 15% svih odobrenih stalnih radnih boravaka.

Analizirajući imigracije lica koja su dobila status imigranata iz zemalja Jugoistočne Evrope, uočava se drugačija struktura po kategorijama od proseka za SAD. Do sredine 2000-ih većinu čine imigranti koji su pre dobijanja stalne radne dozvole imali status izbeglica ili azilanata ili su primljena preko „*diversity*“ programa. U drugoj polovini 1990-ih te dve grupe su činile oko 70%, a između 2000. i 2003. godine 80% ukupnog broja lica sa dobijenom stalnom radnom vizom.

Skoro svaki drugi imigrant u SAD-u između 1998. i 2013.⁶ koji je rođen u Srbiji⁷ dobio je stalnu radnu dozvolu na osnovu prethodno odobrenog statusa izbeglice ili azilanta ili je spadao u grupu „*diversity*“ programa (28 hiljada, ili 46% od ukupno 61 hiljade odobrenih radnih dozvola). Kao što je već istaknuto, to je rezultat značajnog priliva migranata krajem 1990-ih. 20 hiljada viza, odnosno svaki treći imigrant rođen u Srbiji stalno se nastanio u SAD-u na osnovu direktnih porodičnih veza sa državljanima SAD-a, dok je na osnovu ekonomskih preferencijala u posmatranom periodu primljen tek svaki 14. (4 hiljade ili 7%) imigranata rođen u Srbiji. Za period 2003-2012. dostupni su podaci o odredjenim strukturama imigranata prema državi rođenja. Iako nije prikazana obrazovna struktura imigranata, postoje podaci po polu o zanimanju koje nameravaju da obavljaju. Od oko 35 hiljada dozvola stalnog boravka za lica iz Srbije između 2003. i 2012. muškarci čine nešto manje od polovine (49,4%), dok su u grupi koju čine stručni radnici i upravljački kadar oni većina, i od ukupno 3302 lica, 60% su muškarci (1972 lica). To čini oko 12 posto ukupnog broja muškaraca, odnosno 8% ukupnog broja žena rođenih u Srbiji, a između 2003. i 2011. stalno nastanjenih u SAD-u.

U analizi migracionih kretanja u SAD-u treba spomenuti i tzv. privremene migracije, koje od sredine 1980-ih godina u SAD-u beleže veliki rast. Ukupan broj izdatih privremenih viza, a koje spadaju u grupu obuhvaćenu tzv. I-94 obrascem, sa 30 miliona godišnje krajem 1990-ih na čak 60 miliona koliko je odobreno 2013. godine. Privremene migracije podrazumevju široku lepezu migracionih kategorija, od turističkih putovanja do ambasadorskih funkcija. Medjutim, za pregled radnih migracija najindikativnije su dve kategorije migranata za koje postoje podaci prema državi rođenja: studenti i posetioци na razmeni, kao i radnici sa privremenom radnom vizom.

⁶ Podaci o broju odobrenih stalnih boravišnih viza u SAD-u prema klasama prijema za Srbiju i Crnu Goru i Hrvatsku su dostupni tek od 1998. godine. Stoga je stvarni broj imigranata sa odobrenim legalnim statusom, a naročito u kategoriji izbeglica i „*diversity*“ programa u ove dve zemlje, veći od prikazanog.

⁷ Između 1992. i 2010. podaci su bili raspoloživi za SR Jugoslaviju, odnosno SR Jugoslaviju, odnosno Srbiju i Crnu Goru zajedno.

Do sredine 2000-ih u SAD-u se svake godine odobravalo oko 650 hiljada viza stranim studentima, uglavnom svi na akademskim studijima ili posle diplomskih kursevima. Validnost vize je uskladjena sa dužinom studiranja, i obično ne može da se produžava. U istom periodu u SAD-u je godišnje izdavano i 350 hiljada viza za posetioce na razmeni, koji su uglavnom svi visokoobrazovana lica i stručnjaci iz različitih oblasti. Te dve kategorije su prikazane zajedno prema poreklu, odnosno državljanstvu studenata i stručnih posetilaca na razmeni. U poslednjih nekoliko godina u SAD-u je njihov ukupan broj značajno povećan, a naročito 2013. godine (2,2 miliona u obe grupe). Polovina studenata ima državljanstvo neke od azijskih zemalja, od kojih Kina, Indija, Južna Koreja i Saudijska Arabija čine čak tri četvrtine (74,6%) kontingenta. Svaki četvrti student u SAD-u 2013. dolazi iz drugih zemalja Severne Amerike, Kanade i Meksika (po 250 hiljada), dok

Tabela 9. Studenti i posetioци na razmeni i radnici sa privremenom radnom vizom u SAD-u prema državljanstvu, 1996-2013. godina

	Studenti i posetioци na razmeni							
	1996 i 1998*	1999-2000	2001-2002	2003-2004	2005-2006	2007-2008	2009-2010	2011-2013
Ukupno	991586	1226227	1344611	1245127	2214441	2754470	3549785	6606863
Evropa	216282	259386	254582	223998	665969	760371	699387	1041682
Albanija	361	1136	1249	1074	1575	1819	1961	2673
BiH	318	828	872	700	1315	1515	1207	2037
Bugarska	2094	5561	7167	7437	25739	24261	15096	27057
Hrvatska	1771	2108	2174	2071	3431	3442	3598	5405
Makedonija	293	651	695	633	1838	3629	3865	7714
Rumunija	2512	4299	5693	5757	20105	17368	11184	18728
Srbija i C.Gora	2401	2079	3779	2368	1254	477	160	663
Slovenija	326	669	615	649	1180	1272	1233	2109
	Radnici sa privremenom radnom vizom							
	1996 i 1998*	1999-2000	2001-2002	2003-2004	2005-2006	2007-2008	2009-2010	2011-2013
Ukupno	599093	1001296	1175244	1208842	3283584	3881770	4520222	9431937
Evropa	191359	282664	314083	318034	968044	1009164	891477	1483737
Albanija	50	161	224	261	533	605	606	716
BiH	56	253	305	307	604	579	381	668
Bugarska	530	2241	3375	4902	7672	7196	4956	6998
Hrvatska	711	1062	1254	1237	2164	2215	1835	3332
Makedonija	42	167	305	336	230	631	544	885
Rumunija	1093	2295	3504	4585	11599	12487	7435	10747
Srbija i C.Gora	795	1071	1565	1103	690	399	149	209
Slovenija	95	258	242	350	822	978	966	1793

Izvor: U.S. Department of Homeland Security.

Napomena 1: * Za Albaniju, Bugarsku, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Sloveniju podaci postoje samo za 1998. godinu.

Napomena 2: Od 2005. podaci su se odnosili na studente posetioce na razmeni i članove njihovih porodica, kao i na lica sa privremenom radnom vizom i članove njihovih porodica

je iz Evrope tek svaki šesti student i stručnjak na razmeni (360 hiljada). Udeo studenata iz Azije u ukupnom broju stranih studenata je rastao tokom posmatranog perioda, a evropskih, uprkos značajnom rastu broja, smanjivao sa četvrtine na šestinu (tabela 9). Iz zemalja Jugoistočne Evrope, broj studenata se uglavnom konstantno povećavao. Tako je u periodu 2011-2013. primljeno oko dve hiljade studenata iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, i Albanije, više od 5 hiljada iz Hrvatske, skoro 8 hiljada iz Makedonije, i čak 18 hiljada iz Rumunije i 27 hiljada iz Bugarske. Sa druge strane, studenti sa srpskim pasošem su jedini zabeležili smanjenje broja. Krajem 1990-ih i u prvoj deceniji XXI veka, godišnje ih je bilo preko 1000 godišnje, a u trogodišnjem periodu između 2011. i 2013. ukupno je izdato 663 vize studentima iz Srbije. Ovi trendovi smanjenja broja studenata u SAD-u posredno pokazuju da je došlo do bitne izmene pravaca u izboru destinacije za studiranje za naše studente, i sve većem okretanju ka drugim univerzitetima u drugim zemljama i regionima sveta.

Posmatrajući kategoriju radnika sa privremenom radnom vizom, koja se obično izdaje se na 12 meseci, sa mogućnošću naknadnih produžetka od 6 meseci, treba istaći da SAD u poslednjih 15-ak godina veoma podstiču ovakav vid imigracije. U ovoj grupi privremenih migracija porast je bio značajan – sa oko 280 hiljada u 1996. godini na 1,7 miliona u 2006. godini, i čak 3 miliona u 2013. godini. Privremeni radnici iz Evrope činili su približno trećinu tih imigranata tokom 1990-ih, četvrtinu sredinom 2000-ih, i šestinu između 2011. i 2013. (tabela 9). Od posmatranih zemalja, izdvajaju se Rumunija i Bugarska kao zemlje sa najvećim porastom broja privremenih radnika. Njihov porast je bio naročito veliki u periodu 2005-2008, nakon čega je zabeležen manji pad broja. Sa druge strane, ostale posmatrane države imaju relativno mali broj radnika sa privremenom radnom vizom u SAD-u. Državljanima Srbije takodje nisu zastupljeni među onima koji apliciraju za dobijanje privremene radne dozvole, tako da ih je u poslednjih desetak godina bilo tek nešto više od sto godišnje.

Podaci o broju lica koja su stekla državljanstvo SAD-a takodje upotpunjuju sliku o broju emigranata. U periodu između 1991. i 2013. godine oko 65 hiljada lica rođenih u Srbiji upisano je u knjigu državljana SAD-a. Najviše ih je bilo tokom 2000-ih (37 hiljada), i to četvrtina u prvoj, a trećina ukupnog broja u drugoj polovini te decenije. Tako visok broj je posledica rešavanja pravnog statusa boravka u SAD-u emigranata koji su u SAD migrirali tokom 1990-ih, odnosno u vreme rata, sankcija i duboke ekonomske i političke krize u Srbiji, ali i na prostorima bivše SFRJ.

2.4. Stanovništvo poreklom iz Srbije u SAD-u u periodu 1992-2013. prema podacima popisne statistike

Na osnovu podataka popisnih anketa SAD-a, mogu se dobiti podaci o nekim najvažnijim socio-demografskim strukturama prema zemlji rođenja. Međutim, ne raspolaže se odvojenim podacima za Srbiju. U popisnoj anketi iz 2000. godine postoje podaci za bivše jugoslovenske republike, kao i za Jugoslaviju, ali ne i za Srbiju, odnosno, Srbiju i Crnu Goru. Prema rezultatima anketa o američkoj zajednici iz 2007. i 2013. o stanovništvu rođenom u inostranstvu, postoji posebna grupa „Jugoslavija, uključujući Srbiju i Crnu Goru”. Iako podaci za analizirane godine nisu potpuno uporedivi,⁸ mogu da upotpune sliku o zajednici stanovništva u SAD-u rođenog u Srbiji.

Prema popisnoj anketi iz 2000. godine bilo je ukupno 114 hiljada stanovnika SAD-a rođenih u Jugoslaviji. Pretpostavlja se da se najveći deo odnosi na rođene u tadašnjoj SR Jugoslaviji. Prema rezultatima Ankete o američkoj zajednici iz 2013. godine, broj rođenih u Jugoslaviji (uz preciziranje „uključujući Srbiju i Crnu Goru”) iznosio je 91 hiljadu. Treba naglasiti da se ne može utvrditi da li je to smanjenje od 23 hiljade lica rezultat razloga metodološke prirode, ili je u pitanju stvarno smanjenje broja američkih građana rođenih u Srbiji (i Crnoj Gori). Ta populacija, koja bi uslovno mogla da se nazove srpska, je činila manje od 3 promila ukupnog broja stanovnika SAD-a rođenih u inostranstvu (2013. bilo ih je oko 35 miliona). Većina su državljani SAD-a: 2000. godine ih je bilo 60 hiljada (53%), a 2013. 66 hiljada (71%). Prema popisnoj anketi iz 2000, ogromna većina se u SAD doselila pre 1990. godine (96%). Prema anketi iz 2011. godine, pre 1990. se doselilo 53%, između 1990. i 2000. doselilo se 28%, dok se nakon toga doselilo svega 17%.

U „srpskoj” populaciji gotovo je podjednak broj muškaraca i žena i 2000. i 2013, s nešto većim udelom muškaraca (oko 51%). Njihova starosna struktura, direktno određena periodom imigracije, značajno je nepovoljnija u odnosu na ukupno stanovništvo SAD-a (tabela 10). U 2000. godini oko 9%, a u 2013. godini, svega 3% je bilo mlađe od 18 godina, dok je 30% starosti 65 ili više godina. Oko dve trećine ukupnog broja je u braku (67% 2000. i 62% 2013. godine), 18% odnosno 16% nije nikad bilo u braku, dok je 10% odnosno 11% udovaca, a najmanji je

⁸ Podaci o emigranata prema zemlji rođenja predstavljaju procene broja stanovnika SAD rođenih u inostranstvu, urađjenih na osnovu anketnog uzorka. Takodje, podaci potiču i iz različitih izvora: popisna anketa za 2000. godinu, koju je sproveo američki Biro za popis, a za kasniji period etnička struktura je obradivana u Anketi o američkoj zajednici.

broj razvedenih (oko 7% odnosno 8%). Broj domaćinstava je u posmatranom periodu vidno smanjen sa 54 na 43 hiljade, kao i broja porodica, sa 40 na 28 hiljada. Prosečne godišnje zarade su u posmatranom periodu porasle, a vidlive razlike između primanja muškaraca i žena su ostale na sličnom nivou: 2000. muškarci su u proseku zaradjivali oko 40 hiljada dolara godišnje, a žene 28 hiljada dolara godišnje, a 2013. godine su povećane na 50,5 hiljada za muškarce i 39 hiljada za žene.

Tabela 10. Stanovništvo SAD-a rođeno u Srbiji ("Jugoslavija, uključujući Srbiju i Crnu Goru") prema nekim demografskim i socijalnim karakteristikama, 2000, 2007, 2013.

	2000	2007	2013
UKUPNO (broj lica)	113985	114816	91487
<i>Struktura u %</i>			
Muškarci (%)	50,5	51,2	48,5
Žene (%)	49,3	48,8	51,5
18 ili više godina starosti (%)	90,9	94,1	96,8
65+ godina starosti (%)	23,1	25,0	29,9
Broj lica sa državljanstvom SAD-a	60340	70414	65822
Imigrirali između 1990. i 1999. (%)	96,0	33,70	33,70
Imigrirali 2000 ili kasnije (%)	4,0	14,10	21,30
Stanovništvo 15 ili više (broj lica)	106195	110613	89957
Udate / oženjeni (bez razdvojenih) (%)	66,9	63,1	62,1
Udovice / udovci (%)	9,6	10,1	11,1
Razvedene / razvedeni (%)	7,1	7,1	8,4
Razdvojene / razdvojeni (%)	1,2	1,6	2,1
Neudate / neoženjeni (%)	15,2	18,1	16,3
Broj domaćinstava (broj)	54285	53364	43112
Broj porodica	40925	35929	28032
Stanovništvo 25 ili više (broj lica)	96210	98939	83889
Više i visoko obrazovanje (%)	18,9	20,8	20,6
Visoka stručna sprema i više obrazovanje (%)	19,7	23,2	29,3
<i>Grupe zanimanja</i>			
Zaposleni starosti 16+ (broj lica)	53405	57535	45575
Upravljanje, biznis, nauka i umetnost (%)	27,9	30,7	35,9
Usluge (%)	22,8	23,2	21,8
Trgovina i službenici (%)	17,9	18,6	19,1
Gradjevina i održavanje (%)	10,1	11,2	7,7
Proizvodnja i transport (%)	21,2	16,3	15,5

Izvor: U.S. Census Bureau, Census 2000 Special Tabulations; U.S. Census Bureau, American Community Survey: 2007, 2013.

Obrazovna struktura tog stanovništva (starog 25 ili više godina) slična je proseku za ukupno stanovništvo SAD-a rodjeno u inostranstvu. U 2000. godini 39% je imalo više od srednje škole, a 20% je imalo fakultetsko ili više obrazovanje. U 2013. godini obrazovna struktura je znatno poboljšana. Tačno 50% je imalo više od srednje škole, dok je udeo sa fakultetom diplomom ili višim akademskim stepenom 29%. Podaci za ukupno strano stanovništvo u SAD-u 2013. su nešto povoljniji u grupi fakultetski obrazovanih (31%), a nešto niži kod kategorija sa nepotpunim visokim obrazovanjem (17%), što je nešto manje od polovine ukupnog broja.

Relativno povoljna obrazovna struktura odražava se i na vrstu zanimanja koja obavljaju srpski emigranti. Od ukupnog broja zaposlenih starosti 16 ili više godina (53 hiljade 2000. godine i 46 hiljada 2013.), 28% u 2000. i 36% u 2013. je obavljalo poslove u okviru upravljačkih, naučnih i umetničkih zanimanja, a oko 22% u obe vremenske tačke obavljalo je uslužne poslove. Slede radnici u proizvodnji i transportu, sa 21% tj. 16%, službenici i trgovci sa 18% tj. 19%, dok se građevinskim poslovima bavilo 10% odnosno 8% od ukupnog broja zaposlenih iz Srbije. Ukupno stanovništvo SAD-a imalo je nešto više udele u grupi upravljačkih, naučnih i srodnih zanimanja (41% u 2013), koja zahtevaju i najviše stručne kvalifikacije. Naime, dve trećine (67%) svih lica koja obavljaju ovu vrstu zanimanja ima najmanje fakultetsko obrazovanje.

3. Stanovništvo Srbije u inostranstvu – rezultati popisa stanovništva u periodu između 1971. i 2011. godine

3.1. Kretanje broja građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1971-2011.

3.1.1. *Period 1971-1991.*

Političke i privredne reforme u socijalističkoj Jugoslaviji sprovedene sredinom 1960-ih, koje su bile praćene liberalizacijom izdavanja putnih isprava za putovanje stanovništva u inostranstvo, ali i ekonomske prilike u razvijenim evropskim zemljama, odrazile su se na naglo ubrzanje emigracionih tokova iz Srbije, ali i iz svih ostalih bivših jugoslovenskih republika. Prvi detaljniji posleratni podaci o jugoslovenskim građanima na, kako se tada zvalo, „privremnom radu ili boravku u inostranstvu“, dobijeni su popisom stanovništva iz 1971. godine. Tada ih je iz Srbije (Centralne Srbije i Vojvodine) popisano ukupno 204 hiljade (tabela 5). Kasnije, tokom druge polovine 1970-ih godina, povratak iz inostranstva bio je intenzivniji nego odlazak iz zemlje. Ipak, prema podacima narednog popisa iz 1981. broj građana Srbije u inostranstvu bio je za 65 hiljada ili gotovo za trećinu veći nego deset godina ranije.¹

Usporavanje ekonomskog rasta, strukturni poremećaji, veliki pritisak na zapošljavanje kako domaće tako i emigrantske radne snage su u najznačajnijim evropskim imigracionim zemljama rezultirali velikim povećanjem nezaposlenosti. Politike zapošljavanja stranih radnika postale su mnogo restriktivnije, a istovremeno su pokrenuti programi finansijskog stimulisanja povratka stranih radnika u zemlje porekla. Takvi trendovi na tržištima radne snage u glavnim zapadnoevropskim zemljama prijema uticali su i na kretanje broja stranih radnika poreklom iz Srbije, i to kako kroz usporeniji odlazak na rad u inostranstvo, tako i kroz ubrzaniji povratak u zemlju. To je uslovalo stagnaciju broja građana Srbije u inostranstvu, kojih je u vreme popisa iz 1991. godine bilo

¹ Problem značajne podregistracije broja lica na radu u inostranstvu bio je prisutan i u vreme popisa iz 1981. godine. Prema nekim tadašnjim procenama tim popisom nije obuhvaćeno oko 30% lica koja su 1971. popisana kao lica na radu u inostranstvu (Penev, 1984).

274 hiljade, što je u odnosu na 1981. godinu predstavljalo povećanje od svega 4800 lica (1,8%) (Penev, Predojević-Despić, 2012).

3.1.2. Period 1991-2002.

Duboka politička kriza (raspad zemlje, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, pogoršani međuetnički odnosi, nestabilne opšte političke prilike u zemlji, strana vojna intervencija...), vrlo nepovoljna ekonomska situacija (pad proizvodnje, ogromna nezaposlenost, hiperinflacija...) i osećaj gubitka perspektive za ogroman deo stanovništva, a posebno za mlade generacije, bili su glavni podsticajni faktori intenziviranja emigracije iz Srbije. U periodu između dva popisa (1991-2002), broj lica u inostranstvu povećan je za preko 140 hiljada lica. Tako je popisom iz 2002. godine na radu ili boravku u inostranstvu registrovano 415 hiljada građana Srbije, što je u odnosu na stanje iz 1991. godine bilo povećanje za preko 50%. Međutim, stvarni broj emigrantskog stanovništva bio je znatno veći, i to ne samo zbog uobičajnih razloga (neobuhvat lica koja su dugi niz godina odsutna iz zemlje), već i zbog razloga povezanih s novom političkom situacijom (znatno povećan broj lica koja su imala status izbeglica ili tražilaca azila u drugim zemljama).²

I pored spomenutih ograda, može se zaključiti da međupopisni period 1991-2002, posle druge polovine 1960-ih, predstavlja razdoblje sa najintenzivnijim emigriranjem stanovništva iz Srbije. Emigracija tokom 1990-ih godina bila je najvećim delom ekonomski motivisana, ali je njena uslovljenost drugim, neekonomskim faktorima, i to pre svega političke prirode, bila znatno izraženija nego što je to bio slučaj u prethodnim decenijama (Bolčić, 2002).

3.1.3. Period 2002-2011.

Prema rezultatima popisa iz 2011. godine na radu ili boravku u inostranstvu nalazilo se nešto više od 313 hiljada građana Srbije. To znači da je to prvi popis stanovništva kojim je registrovan manji broj lica u inostranstvu nego u vreme sprovođenja prethodnog popisa. Popisom iz 2011. registrovano je čak 100 hiljada lica manje, što je za gotovo četvrtinu manje u odnosu na prethodni popis. Uzroci tako velikog smanjenja su brojni, a među najvažnije mogu se ubrojati: povećan neobuhvat zbog popisivanja samo preko domaćinstava u zemlji,

² Prema nekim procenama, popisom stanovništva iz 2002. godine, obuhvaćeno je oko 43% građana Srbije koji su napustili zemlju između 1991. i 2002. godine (Milosavljević, Penev, 2008).

odnosno, stavljanja akcenta na popisivanje uobičajeno prisutnog stanovništva, a ne i članova domaćinstva koji borave u inostranstvu, bojkot stanovništva albanske nacionalne pripadnosti, pojava novih udaljenih destinacija, značajan broj podnosilaca zahteva za dobijanje azila, tzv. lažnih azilanata, intenzivniji odlazak visokoobrazovanih lica čiji je obuhvat po pravilu manji. Međutim, bez obzira na nedovoljan obuhvat i smanjenje brojnosti emigrantskog kontingenta, izvesno je da su u poslednjem medjupopisnom periodu 2002-2011. spoljne migracije stanovništva Srbije bile manje intenzivne nego tokom poslednje decenije 20. veka. Takodje, promenjen je i njihov karakter. Prisilne migracije, kao i one u čijoj osnovi su pretežno politički razlozi, zamenjuju tzv. mirnodopske migracije, uglavnom motivisane ekonomskim razlozima. Uska uzročno-posledična veza sa migracijama iz 1990-ih se nastavlja, posebno kada se posmatraju povratnički tokovi, odnosno repatrijacija izbeglica u Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku. Crna Gora je 2006. postala nezavisna država, tako da su migracije između dve republike, koje su ranije registrovane kao unutrašnje, sada postale međunarodne. Prema rezultatima popisa iz 2011. Crna Gora se nalazi među *top-15* zemalja destinacije za građane Srbije. Takodje, napredak u procesu pridruživanja i pristupanja Srbije Evropskoj uniji predstavlja jedan od važnih okidača za emigraciju, što je u poslednjem medjupopisnom periodu uticalo na izbor zemalja destinacije i dužinu boravka u inostranstvu, kao i povećanje učešća mladog, talentovanog i školovanog stanovništva u emigracionom kontingentu Srbije (Predojević-Despić, Penev, 2014).

3.2. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu– Popis stanovništva 2002. i 2011. godine

3.2.1. *Kretanje broja lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu i razlike po područjima*

Popisni rezultati koji se odnose na nivo obrazovanja građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu ukazuju na značajne razlike koje postoje prema starosti, polu, ali i prema dužini boravka u inostranstvu. Postoje razlike i u nivou obrazovanja srpskih emigranata po zemljama prijema. Međutim, treba imati u vidu da ne postoje pouzdane procene koje se odnose na stepen podregistracije po nivou obrazovanja, i da je obuhvat lica u inostranstvu verovatno najmanji kod visokoobrazovanih emigranata.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, obrazovna struktura emigranata se nije bitnije razlikovala od obrazovne strukture stanovništva u zemlji. Najveće razlike su se odnosile na procentni udeo najmanje obrazovanih. Lica bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom su znatno manje zastupljena u inostranstvu nego kod uobičajeno prisutnog stanovništva u zemlji (6% prema 14%), dok je udeo grupe sa osnovnim obrazovanjem viši u inostranstvu (27,5% prema 21%). Iako u pogledu procentnog udela grupe lica sa višom ili visokom školskom spremom nema većih razlika između emigrantskog i stanovništva u zemlji, to ne može da se kaže i za grupu najobrazovanijih, odnosno magistre i doktore nauka kao dela grupe visokoobrazovanih. Najviše stručne kvalifikacije u okviru ukupnog broja visoko obrazovanih imalo je tek nešto manje

Tabela 1. Stanovništvo staro 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi, Srbija, Centralna Srbija, Vojvodina i Grad Beograd, 2002. i 2011.

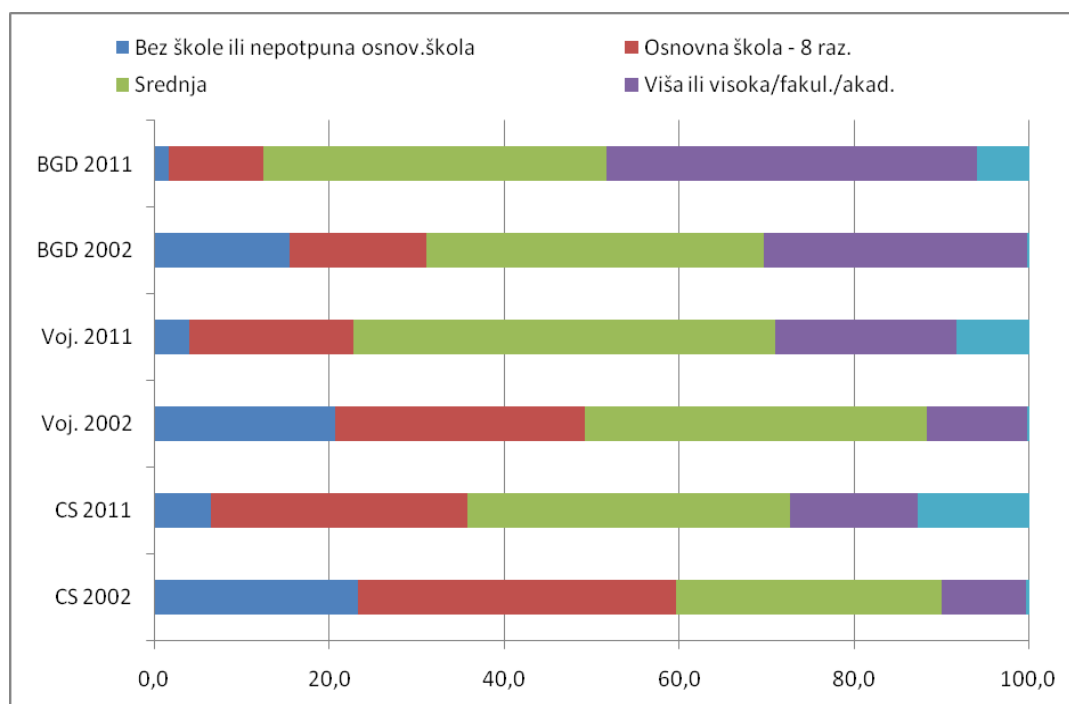
	Ukupno	Bez škole ili nepotpuna osnov.škola	Osnovna škola - 8 raz.	Srednja	Viša ili visoka/fakul./akad.	Nepoznato
	Broj stanovnika					
	2002					
Srbija	345749	78949	120966	110209	34380	1245
Centralna Srbija	284252	66206	103406	86218	27336	1086
Grad Beograd	57994	8996	9072	22367	17406	153
Vojvodina	61497	12743	17560	23991	7044	159
	2011					
Srbija	262490	15805	72250	101843	41185	31407
Centralna Srbija	217981	14029	63916	80375	31932	27729
Grad Beograd	41061	677	4430	16112	17420	2422
Vojvodina	44509	1776	8334	21468	9253	3678
	Struktura u procentima					
	2002					
Srbija	100,0	22,8	35,0	31,9	9,9	0,4
Centralna Srbija	100,0	23,3	36,4	30,3	9,6	0,4
Grad Beograd	100,0	15,5	15,6	38,6	30,0	0,3
Vojvodina	100,0	20,7	28,6	39,0	11,5	0,3
	2011					
Srbija	100,0	6,0	27,5	38,8	15,7	12,0
Centralna Srbija	100,0	6,4	29,3	36,9	14,6	12,7
Grad Beograd	100,0	1,6	10,8	39,2	42,4	5,9
Vojvodina	100,0	4,0	18,7	48,2	20,8	8,3

Izvor: Popis stanovništva Srbije 2002. i 2011.

od petine lica u inostranstvu (18%), što je dva i po puta više nego što je popisom registrovano u zemlji (7%). O značaju i potencijalu koje emigrantsko stanovništvo Srbije može da ima na razvitak zemlje govori i podatak da su 2011.

magistri i doktori nauka u emigraciji činili čak 11% te dve kategorije zajedno, u ukupnom stanovništvu u zemlji i inostranstvu. Njihov udeo je sigurno i veći, s obzirom na veću popisnu podregistraciju visokoobrazovanih u odnosu na niže obrazovne kategorije emigrantskog stanovništva.

I u popisu iz 2002. godine postojala je slična razlika prema obrazovanju emigranata i stanovništva u zemlji (Penev, 2008; Milosavljević, Penev, 2008), s tim što je procentni udeo lica sa osnovnom školom bio manji u ukupnom stanovništvu Srbije u zemlji kod emigrantskog stanovništva (24% prema 35%). U poređenju sa 1981. godinom, u poslednja dva popisa, naročito iz 2011. godine znatno je poboljšana obrazovna struktura stanovništva Srbije, kako kod lica u inostranstvu, tako i kod stanovništva u zemlji, i to приметnije (Predojević-Despić, Penev, 2012).

Izvor: Popis stanovništva Srbije 2002. i 2011.

Grafikon 1. Struktura stanovništva starosti 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi, Centralna Srbija, Vojvodina i Grad Beograd, 2002. i 2011. (%)

Među građanima Srbije na radu ili boravku u inostranstvu najbrojnija su lica sa završenom srednjom (39%) ili osnovnom školom (27,5%). Tek svaki šesnaesti emigrant je bio bez škole ili sa nepotpunom osnovnom školom (6%), dok je svaki šesti imao višu ili visoku stručnu spremu. Od ukupnog broja emigranata sa fakultetskim obrazovanjem (31580), skoro svaki peti je završio poslediplomske

studije. Od ukupnog broja, svaki deveti (11%) je magistar, a svaki četrnaesti (7%) spada u najelitniju obrazovnu grupu, doktora nauka (Stanković, 2014). Takođe, treba imati u vidu da je u popisu iz 2011. registrovan visok udeo kategorije stanovništva nepoznatog nivoa obrazovanja, koji je u ranijim popisima bio daleko manji. Za svako osmo lice u inostranstvu stručna sprema je bila nepoznata (12%). Čak 80% te grupe je registrovano na području Centralne Srbije van teritorije Grada Beograda. Visok udeo nepoznatog obrazovanja je donekle posledica dugog emigrantskog staža, i značajnog udela druge generacije migranata, za koje neretko članovi domaćinstva u zemlji, koji su bili jedini izvor informacija za emigrantsku populaciju, nisu znali koje su im obrazovne kvalifikacije.

Posmatrajući po velikim područjima zemlje, 2011. godine iz Centralne Srbije je poticalo 284 hiljade lica, odnosno pet od šest emigranata iz Srbije. Takođe, osam od devet srpskih emigranata sa najnižim obrazovnim kvalifikacijama je emigriralo iz Centralne Srbije (tabela 1). Vojvodina ima nešto povoljniju obrazovnu strukturu emigrantske populacije nego Centralna Srbija. Na oba područja udeo lica bez završene osnovne škole je relativno mali (4% u Vojvodini i 6% u Centralnoj Srbiji), a u odnosu na 2002. godinu i četverostruko, odnosno, petostruko manji. Vojvodina ima i nešto veće procentno učešće lica sa srednjom (48% naprema 37%), višom i visokom školom (21% naprema 16%). Grad Beograd, analizirajući kao posebnu celinu, očekivano ima daleko najpovoljniju obrazovnu strukturu. Sa njegove teritorije potiče manje od 16% ukupne emigrantske, ali i manje od 6% lica sa osnovnim i nižim obrazovanjem, i čak više od 42% ukupne populacije Srbije u inostranstvu sa višom i visokom školom registrovane popisom iz 2011. godine (grafikon 1).

3.2.2. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka

Na obrazovnu strukturu emigranata iz Srbije prema dužini boravka, prema podacima popisa iz 2011, uticala je i struktura ukupne populacije prema dužini boravka, odnosno, promene koje su se dogodile u poslednjem međupopisnom periodu 2002-2011.

Iako se struktura emigrantske populacije, i prema obrazovanju, ali i prema drugim karakteristikama (pol, starost, nacionalni sastav, zemlje destinacije i dr.) nije bitnije menjala, i u oba popisa obrazovna struktura emigranata bila

povoljnija kod lica koja su u inostranstvu kraće od 10 godina, prisutne su jasne naznake da je došlo do pojave novih vidova spoljnih migracija. Na to upućuje i veliki broj registrovanih lica koja u inostranstvu borave kraće od godinu dana, čak svaki četvrti emigrant registrovan popisom iz 2011. U odnosu na nepunu

Tabela 2. Stanovništvo staro 15 i više godina u inostranstvu, prema najvišoj završenoj školi i dužini boravka u unostranstvu (u godinama), Srbija i Grad Beograd, 2002. i 2011.

	Godine rada/boravka u inostranstvu					Godine rada/boravka u inostranstvu				
	Ukupno	Do 1 god.	1-4	5-9	10+ i nepoz.	Ukupno	Do 1 god.	1-4	5-9	10+ i nepoz.
	Broj stanovnika					Struktura u procentima				
2002										
Srbija	341669	15133	52273	59606	214657	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez škole ili nepotp. osnov.škola	74869	1515	6724	7195	59435	21,9	10,0	12,9	12,1	27,7
Osnov. škola - 8 raz.	120966	3970	15492	19491	82013	35,4	26,2	29,6	32,7	38,2
Srednja	110209	7281	21700	23454	57774	32,3	48,1	41,5	39,3	26,9
Viša ili visoka/fakul./akad.	34380	2333	8079	9241	14727	10,1	15,4	15,5	15,5	6,9
Nepoznato	1245	34	278	225	708	0,4	0,2	0,5	0,4	0,3
Grad Beograd	57574	3819	11643	11753	30359	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez škole ili nepotp. osnov.škola	8576	270	1004	918	6384	14,9	7,1	8,6	7,8	21,0
Osnov. škola - 8 raz.	9072	454	1464	1399	5755	15,8	11,9	12,6	11,9	19,0
Srednja	22367	1811	4873	4621	11062	38,8	47,4	41,9	39,3	36,4
Viša ili visoka/fakul./akad.	17406	1272	4273	4788	7073	30,2	33,3	36,7	40,7	23,3
Nepoznato	153	12	29	27	85	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3
2011										
Srbija	262490	65168	39527	29517	128278	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez škole ili nepotp. osnov.škola	15805	3284	1437	827	10257	6,0	5,0	3,6	2,8	8,0
Osnov. škola - 8 raz.	72250	15898	7395	6780	42177	27,5	24,4	18,7	23,0	32,9
Srednja	101843	26616	18206	13293	43728	38,8	40,8	46,1	45,0	34,1
Viša ili visoka/fakul./akad.	41185	8528	9120	6618	16919	15,7	13,1	23,1	22,4	13,2
Nepoznato	31407	10842	3369	1999	15197	12,0	16,6	8,5	6,8	11,8
Grad Beograd	41061	8831	8440	5546	18244	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez škole ili nepotp. osnov.škola	677	170	104	47	356	1,6	1,9	1,2	0,8	2,0
Osnov. škola - 8 raz.	4430	943	612	441	2434	10,8	10,7	7,3	8,0	13,3
Srednja	16112	3894	3354	2182	6682	39,2	44,1	39,7	39,3	36,6
Viša ili visoka/fakul./akad.	17420	3203	4102	2721	7394	42,4	36,3	48,6	49,1	40,5
Nepoznato	2422	621	268	155	1378	5,9	7,0	3,2	2,8	7,6

Izvor: Popis stanovništva Srbije 2002. i 2011.

Napomena: U podacima za 2002. nisu uključena lica stara 15 ili više godina koja pohađaju osnovnu školu (ukupno ih je bilo 4080).

deceniju ranije, 2002, to je skoro šestostruko veće. Slične razlike su prisutne kod svih obrazovnih grupa. Najbrojnija kategorija migranata, sa srednjom školom,

2002. je činila 32%, ukupne emigrantske populacije iz Srbije, uz umeren porast na 39% u 2011. godini. Međutim, od ukupnog broja migranata sa srednjom školom, u 2002. manje od 7%, a u 2011. više od četvrtine (26%), bilo je sa emigrantskim stažom do godinu dana. Sedmostruko povećanje je prisutno i kod emigranata sa osnovnom školom (3% naprema 22%), drugom po brojnosti u ukupnom broju migranata, dok je kod najobrazovanijih povećanje bilo takođe uvećano, ali vidno manje nego kod prethodne dve obrazovne grupe (7% naprema 21%).

Upoređujući strukturu pojedinačnih obrazovnih grupa ukupne emigrantske populacije sa istim grupama prema dužini boravka, vidi se da su u Srbiji natprosečni udeli najbrojnije, srednješkolske grupe registrovani kod svih emigranata koji su u inostranstvu kraće od godinu, kao i onih do 10 godina u inostranstvu. Udeli grupe sa osnovnom školom su ispodprosečni kod svih emigrantskih grupa sa manje od 10 godina u inostranstvu, dok su udeli emigranata sa višom školom i fakultetom nešto niži od proseka ukupne populacije za emigrante do godinu, a vidno iznad proseka za one koji su u inostranstvu od jedne do 10 godina (tabela 2). Ulazak Srbije na tzv. belu šengensku listu, ali i menjanje strukture potreba na tržištima rada u zemljama van Evropske unije, kao na primer Rusiji, UAE i drugim, omogućio je lakši odlazak na rad ili boravak u inostranstvu i onim obrazovnim grupama koje pre desetak ili više godina nisu mogle lako da dobiju vizu ili zaposlenje.

3.2.3. Obrazovna struktura lica iz Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema starosti i polu

Podaci poslednja dva popisa stanovništva, 2002. i 2011, potvrđuju da je obrazovna struktura emigranata, posmatrana po starosti, povoljnija kod mlađeg emigrantskog stanovništva. I pored činjenice da u Srbiji mlađe generacije imaju nešto povoljniju obrazovnu strukturu od starijih, očigledno je i da su zemlje prijema više stimulisale dolazak obrazovanijeg emigrantskog stanovništva.

Najviši obrazovni nivo poseduju mlađi emigranti, naročito u tridesetim godinama života. Kod petogodišnjih starosnih grupa 30-34 i 35-39 je najmanji udeo lica bez škole i nepotpunim osnovnim obrazovanjem, (po 2%), najveći udeo sa višom ili visokom školom (25% i 24%), dok je broj lica sa srednjom školom za više od 40% veći od broja lica sa osnovnom (tabela 3). Kada se posmatraju najbrojnije starosne grupe emigranata, odnosno, starosti između 25 i 44 godine, koje

zajedno čine oko 50% ukupnog broja, vidi se da u njegov sastav ulazi manje nego svaki peti (18%) emigrant iz Srbije sa nižim obrazovanjem od osnovnog, više nego svaki drugi (55%) sa srednjom školom, i čak dva od tri emigranta (66%) iz Srbije najvišeg nivoa obrazovanja. Takođe, treba spomenuti da je od, iako nevelike, grupe emigranata bez obrazovnih kvalifikacija, skoro polovina (44%) je starosti između 15 i 19 godina.

Tabela 3. Stanovništvo u inostranstvu staro 15 i više godina, prema najvišoj završenoj školi i starosti, Srbija, 2011.

Starost	Svega				
	Ukupno	Bez škole ili nepotp. osnov. škola	Osnovna škola - 8 raz	Srednja	VVS
	U inostranstvu (uključujući i lica u inostranstvu koja su ušla u kontingent uobičajnog stanovništva - 29475 lica)				
Ukupno	262490	15805	72250	101843	41185
15-19	19917	1242	13058	3783	39
20-24	24492	519	4218	14032	2463
25-29	28982	582	4747	13099	7263
30-34	32191	707	6173	13805	7844
35-39	34428	840	7779	15285	6609
40-44	30773	753	7692	13594	5291
45-49	24155	948	6144	10079	4272
50-54	20644	1691	6174	7093	3107
55-59	20899	2874	7822	5254	2038
60-64	15696	2512	5885	3747	1293
65+	10313	3137	2558	2072	966

Izvor: Popis stanovništva Srbije, 2011.

Posmatrano po polu, za razliku od popisa 2002, kada je među emigrantima postojala jasna razlika po polu, tj. povoljnija obrazovna struktura muškaraca nego žena, u poslednjem međupopisnom periodu je došlo do izvesnog menjanja obrazovne slike. Udeo lica sa višom ili visokom školskom spremom je 2011. godine po prvi put bio veći kod žena nego muškaraca (17% naprema 14%), ali je bio i vidno manji kod lica sa srednjoškolskim obrazovanjem (34% naprema 43%). Takođe, kod emigrantkinja je registrovan i nešto veći udeo sa osnovnim (28% i 27%) i nižim obrazovnim kvalifikacijama (7% naprema 5%).

Razlike u tzv. preferenciji emigriranja prema obrazovnim karakteristikama, i u ukupnom stanovništvu, i posmatrano po polu, mogu se najbolje uočiti preko *brain-drain* indeksa (BDI). Taj pokazatelj predstavlja odnos udela lica u inostranstvu sa višom ili visokom stručnom spremom (VVS_{i+}) u ukupnom broju lica sa višom ili visokom stručnom spremom, u zemlji i inostranstvu, (VVS_{zi+}), u odnosu na udeo lica u inostranstvu sa završenom srednjom školom ili nižim nivoima obrazovanja (SSS_{i-})

u ukupnom broju lica sa srednjom školom ili nižim nivoima obrazovanja, u zemlji i inostranstvu (SSS_{zi}). Izražava se na 100.³

$$BDI = \frac{\frac{VVS_i + VVS_{zi}}{SSS_i - SSS_{zi}}}{SSS_{zi} - SSS_i} \cdot 100$$

Podaci popisa iz 2011. godine pokazuju da ukupni srpski emigracioni kontingent sa završenom višom školom i fakultetom, na osnovu *brain-drain* indeksa, ima za skoro 11% veći udeo emigranata nego ostali sa manjim obrazovnim kvalifikacijama (tabela 4). Posmatrano za ukupnu populaciju po polu, vidi se da je udeo muškaraca sa višom i visokom školom u inostranstvu samo za manje od 1% niži nego što je to slučaj kod ukupnog stanovništva. Stoga se može reći da će, pod pretpostavkom da se zadrže slični i objektivni i subjektivni faktori emigracije, jedino najobrazovnije strukture ženskog stanovništva u većoj meri odlaziti iz zemlje nego što bi to činile manje obrazovane.

Tabela 4. *Brain-drain* indeks po starosti i polu, Srbija, 2011.

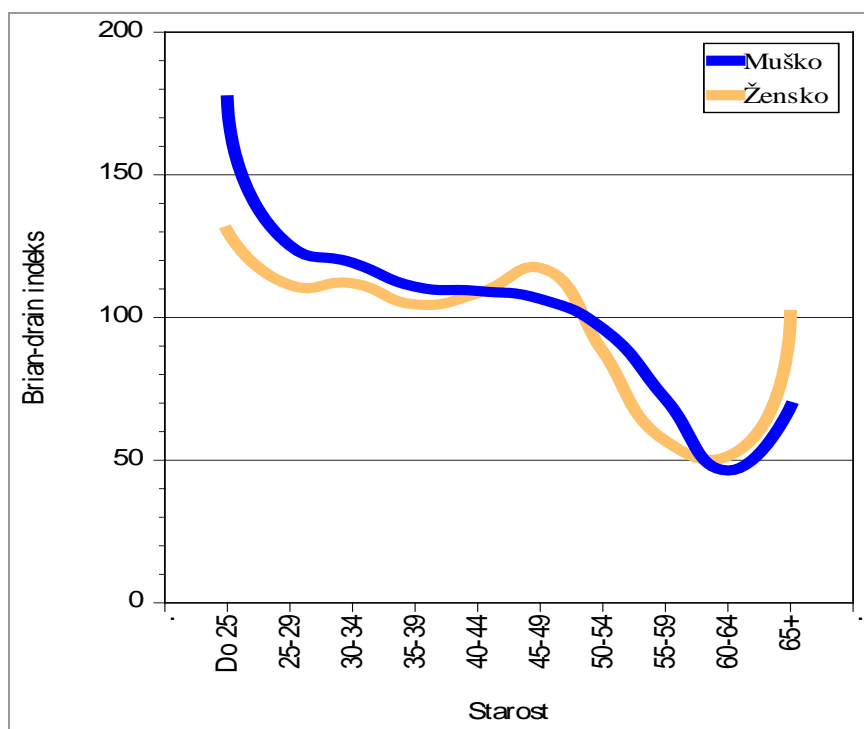
	Svega	Muško	Žensko
Ukupno	110,9	99,3	125,3
Do 25	146,7	176,1	130,3
25-29	115,8	125,2	111,4
30-34	113,5	119,2	112,0
35-39	105,5	110,8	104,6
40-44	106,5	109,3	108,5
45-49	109,4	106,5	117,4
50-54	93,2	96,1	88,1
55-59	65,5	71,5	56,8
60-64	50,0	46,4	51,4
65+	85,8	68,7	100,9

Izvor: Popis stanovništva Srbije, 2011.

Posmatrano po starosti, dobija se bitno drugačija slika. Mlađe starosne grupe emigranata sa završenom višom školom i fakultetom znatno više napuštaju zemlju nego starije stanovništvo istih obrazovnih kvalifikacija, i sa godinama verovatnoća njihove emigracije se smanjuje. Tako, veću „šansu“ da emigriraju

³ Ukoliko je vrednost BDI 100, znači da je udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu među licima sa višom i visokom stručnom spremom isti kao kod lica sa srednjom školom i nižim nivoima obrazovanja. Ukoliko je, recimo BDI 125,0 znači da se među licima koja imaju višu ili visoku stručnu spremu u inostranstvu nalazi za 25% više nego što ih je u inostvu u kontingntu lica sa najviše završenom srednjom školom.

imaju sva lica iz grupe sa najvišim obrazovnim kvalifikacijama do pedeset godina starosti. Posmatrano po starosti i polu, najobrazovaniji emigranti i muškog i ženskog pola u najvećoj meri napuštaju zemlju odmah po završenom fakultetu, i to muškarci u znatno većoj meri nego žene (BDI emigranata je 176,1, a žena 130,3). I dok se kod muškaraca sa godinama života smanjuje i BDI, kod žena on u starosnim grupama između 25 i 39 godina ima nešto niže vrednosti nego što je to slučaj kod muškaraca, da bi između 40. i 49. godine života beležio više vrednosti nego kod emigranata muškog pola (grafikon 2). Razlozi ovakvih razlika su

Izvor: Popis stanovništva Srbije, 2011.

Grafikon 2. Brain-drain indeks po starosti i polu, Srbija, 2011.

sigurno brojni, ali donekle se mogu objasniti tzv. uticajem životnog ciklusa na migraciono ponašanje. Brojna istraživanja su pokazala da faza nakon ulaska u materinstvo smanjuje verovatnoću za donošenje odluke o emigriranju (Gordi, Feleky, 2014; Kley, 2011). Povećava se vezanost za dotadašnje uspostavljene socijalne kontakte i mreže u mestu stanovanja (Mincer, 1978; Bielby, Bielby, 1992; Zorlu, 2009), a naročito za one koje se odnose na odgajanje i školovanje dece (Kley, 2011, De Jong, Gordon, 2000).

3.3. Emigracija stanovništva Srbije: teritorijalni aspekt

3.3.1. Teritorijalne razlike po velikim područjima u Srbiji (Centralna Srbija i Vojvodina)

Jedna od glavnih osobnosti demografskog razvitka Srbije druge polovine 20. veka je njegova teritorijalna heterogenost. Međutim, poslednjih decenija u mnogim njegovim domenima prisutna je tendencija smanjivanja regionalnih razlika, a naročito prema nivou fertiliteta, odvijanju procesa starenja stanovništva i kretanja ukupnog stanovništva (Penev, Predojević-Despić, 2012).

I u pogledu emigracije stanovništva iz zemlje prisutne su značajne regionalne razlike koje su krajem 20. i početkom 21. veka dodatno intenzivirane. One postoje kako na nižim (naselja i opštine), tako i na višim teritorijalnim nivoima (okruzi i makro celine). Razlike su se prvenstveno odnosile na neujednačen početak masovnog odlaska u inostranstvo, što je posebno karakteristično na nivou manjih teritorijalnih jedinica (opštine i okruzi), zatim na različit intenzitet i neravnomeran udeo emigrantskog u ukupnom stanovništvu. Ujedno, razlike su primetne i prilikom razmatranja drugih važnijih karakteristika emigracije i emigrantskog stanovništva (destinacija, starosna i polna struktura migranata, njihov obrazovni nivo, nacionalni sastav itd.).

Razlozi prisustva regionalnih razlika u pogledu značaja i karakteristika migracionih tokova i stokova su višestruki, a mogu se naći u dostignutom nivou ekonomske razvijenosti područja, obimu nezaposlenosti, strukturama stanovništva (pre svega u starosnoj i obrazovnoj), dominantnom migracionom modelu stanovništva (tradicionalni ili savremeni), geografskom položaju. Krajem 20. veka sve više dobija na značaju i etnička struktura stanovništva, naročito intenziviranjem političke krize koja je rezultirala raspadom bivše SFRJ, a kulminirala ratovima na jugoslovenskim prostorima.

Ukoliko se razmatraju samo dva velika područja zemlje, jasno se uočava da su savremene ekonomske emigracije, čiji se početak vezuje za sredinu 1960-ih godina, u početku bile mnogo prisutnije u ekonomski razvijenijoj Vojvodini nego u Centralnoj Srbiji.⁴ Iz Vojvodine je, prema popisu iz 1971. godine, u inostranstvu bilo 70,6 hiljada lica (3,6% njenog ukupnog stanovništva). Istovremeno u

⁴ I u bivšoj SFR Jugoslaviji je masovni odlazak na rad u inostranstvo prvo otpočeo u najrazvijenijim republikama (Sloveniji i Hrvatskoj), a najkasnije iz Kosova i Metohije (Penev, 1984).

Centralnoj Srbiji popisano je 113,4 hiljade lica na radu ili boravku u inostranstvu (2,5% ukupnog stanovništva). Te godine je sa posmatranog područja Srbije među licima na radu ili boravku u inostranstvu 35% bilo poreklom iz Vojvodine, a 65% iz Centralne Srbije (tabela 5).

Tri decenije kasnije (2002), iz Vojvodine je popisano gotovo isti broj lica na radu/boravku u inostranstvu, ali je istovremeno njihov udeo u ukupnom stanovništvu smanjen za 0,2 procentna poena (sa 3,6% na 3,4%). Međutim, u Centralnoj Srbiji broj i udeo radnika i članova porodice je kontinuirano povećavan, tako da je u vreme popisa iz 2002. godine on dostigao gotovo 345 hiljada lica, što je predstavljalo čak 5,9% ukupnog stanovništva tog područja zemlje. Drastično je promenjena i distribucija tog emigracionog kontingenta. Udeo stanovništva u inostranstvu poreklom iz Vojvodine više je nego prepolovljen (dostigao je 17%), dok je Centralna Srbija povećala učešće na 83%.

Tabela 5. Stanovništvo Srbije (ukupno i na radu ili boravku u inostranstvu), 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Godina popisa	Srbija			Centralna Srbija			Vojvodina		
	Ukupno	U inostranstvu		Ukupno	U inostranstvu		Ukupno	U inostranstvu	
	broj stanovnika	udeo (%)		broj stanovnika	udeo (%)		broj stanovnika	udeo (%)	
1971	7202898	203981	2,8	5250355	133389	2,5	1952560	70592	3,6
1981	7729236	269012	3,5	5694464	203421	3,6	2034782	65591	3,2
1991	7822795	273817	3,5	5808906	226295	3,9	2013889	47522	2,4
2002	7892813	414839	5,3	5793807	344151	5,9	2099006	70688	3,4
2011	7470798	313411	4,2	5496368	263083	4,8	1974430	50328	2,5

Izvor: Publikacione i dokumentacione tabele odgovarajućih popisa stanovništva.

Napomena:

- 1) Za sve godine podaci se odnose na ukupan broj lica na radu ili boravku u inostranstvu (bez obzira na dužinu boravka).
- 2) Podaci za 1971. o licima u inostranstvu uključuju i članove porodica radnika u jugoslovenskim predstavništvima.
- 3) Podaci za 1991. uključuju i procene broja lica na radu ili boravku u inostranstvu u opštinama Bujanovac i Preševo.
- 4) Podaci za 2011. ne uključuju procenjenu populaciju u opštinama Bujanovac i Preševo.

Rezultati popisa iz 2011. ukazuju da je broj lica u inostranstvu smanjen i u Centralnoj Srbiji i Vojvodini (81 hiljada prema 20 hiljada). Međutim, iako je smanjenje u apsolutnom iznosu veće u Centralnoj Srbiji, ono je relativno izraženije u Vojvodini, i to kako prema vrednosti negativne stope rasta (u Centralnoj Srbiji je smanjenje iznosilo 23,5%, a u Vojvodini 28,8%) tako i prema smanjenju udela u ukupnom stanovništvu.

3.3.2. Teritorijalne razlike i prostorna distribucija lica na radu ili boravku u inostranstvu u Srbiji - nivo opštine

Posmatrano na nižim teritorijalno-administrativnim nivoima (karta 1 - KPI 1981-2011, regionalne razlike su još naglašenije. U Srbiji se upravo na opštinskom nivou mogu veoma jasno sagledati sve različitosti demografskog i ekonomskog razvitka, ali i heterogenost etnosocijalne strukture stanovništva (Penev, Predojević-Despić 2012). To se odnosi na emigracione tokove, naročito u toku poslednja dva medjupopisna perioda, tj. nakon raspada bivše Jugoslavije, kada su političke i ekonomske krize i rat ostavili teške posledice u celoj zemlji, a produbili regionalne razlike, koje su mnogo očiglednije na opštinskom nivou.

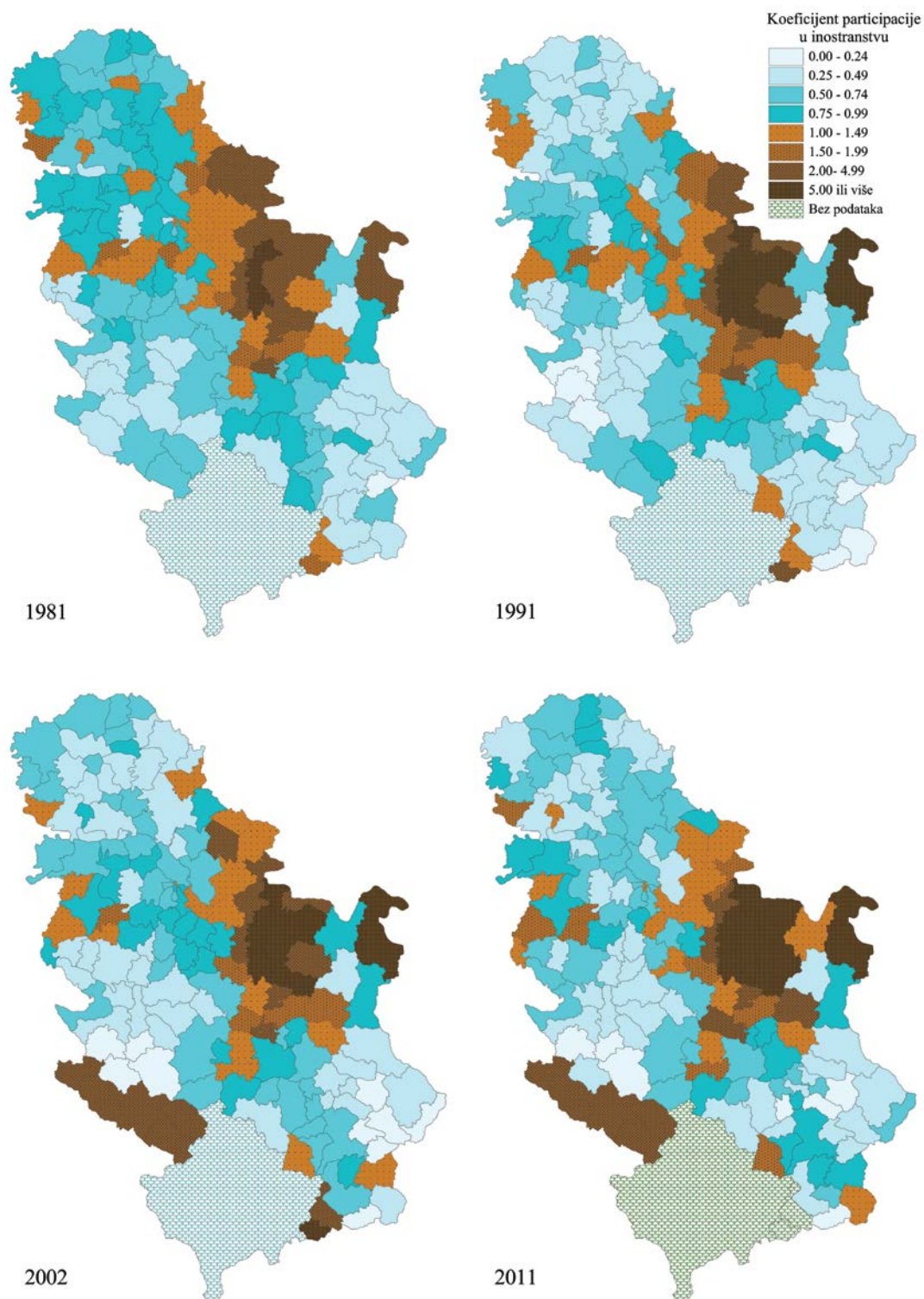
Posmatrano po opštinama, udeli lica radu ili boravku u inostranstvu su veoma neujednačeni i tokom vremena razlike su se povećavale. Vrednosti procentnog učešća stanovništva u inostranstvu u ukupnom stanovništvu opština su se prema popisu 1991. kretale u intervalu od 0,3% (Nova Varoš) do 22,6% (Žabari). 2002. interval varijacije je povećan na 28,7 procentnih poena, od 0,4% (Trgovište) do 29,1% (Žabari), da bi 2011. bio još naglašeniji, čak 32,1 procentni poen, kada je najmanji udeo stanovništva u inostranstvu iznosio 0,4% (Bela Palanka), a najveći 32,5% (Malo Crniće).

Prema rezultatima sva tri poslednja popisa (1991, 2002. i 2011), u gotovo svakoj trećoj opštini (ukupno oko 50) na teritoriji Centralne Srbije i Vojvodine udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu opštine bio je nizak (od 1,8% u 1991. do 2,6% u 2002, kao i 2,2% u 2011) odnosno najmanje dvostruko niži od proseka za Srbiju. Njihovo učešće u ukupnom popisanom stanovništvu u zemlji iznosilo je od 27% (1991) do 30% (2011), dok je njihov udeo u ukupnom stanovništvu Srbije na radu ili boravku u inostranstvu bio znatno manji i dostizao je oko 10% (od 9% do 12%). Uglavnom se radi o istim opštinama, a prostorno su locirane u Vojvodini (Bačka i Severni Banat), zapadnom delu Centralne Srbije (delovi Kolubarskog, Zlatiborskog i Moravičkog okruga) i na jugoistoku zemlje (Predojević-Despić, 2011). S druge strane, značajne izmene ne postoje ni u spisku opština sa izrazito natprosečnim udelima stanovništva u inostranstvu (najmanje dvostruko većim od republičkog). Radi se o dvadesetak opština u kojima je živelo manje od 10% (od 6,8% do 8,0%) ukupnog stanovništva Srbije (u zemlji), ali je prema sva tri poslednja popisa njihovo učešće u ukupnom broju lica na radu ili boravku u inostranstvu bilo oko 4 puta veće (kretalo se od 31% do 37%). Te opštine su uglavnom locirane u

Braničevskom okrugu, na jugu Srbije (Preševo i Bujanovac), a nakon intenziviranja emigracionih procesa tokom 1990-ih, u tu grupu spadaju i neke sandžačke opštine.

U celini gledano, između 1991. i 2011. zabeleženo je umereno smanjenje broja opština sa relativno niskim udelima stanovništva u inostranstvu (do 50% republičkog proseka), uz istovremeno povećanje broja opština sa relativno visokim udelima lica u inostranstvu (najmanje dvostruko veće učešće od proseka). Međutim, iako u obe grupe nije bilo bitnijih promena opština koje su ulazile u njihov sastav, one su značajno povećale svoja učešća u ukupnom popisanom broju građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu (prva za trećinu, a druga za približno četvrtinu).

Vrlo neujednačeni udeli lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu po opštinama, kao i trend povećanja razlika uticali su i na heterogenu prostornu distribuciju tog emigracionog kontingenta. Ako se posmatraju samo opštine sa najvećim brojem stanovnika u inostranstvu tada je, prema rezultatima poslednja tri popisa (1991, 2002. i 2011), samo u prvih dvadesetak bila skoncentrisana apsolutna većina lica na radu ili boravku u inostranstvu. Ukoliko se tzv. 10 centralnih beogradskih opština (koje se u celini i samo delimično prostiru na teritoriji naselja Beograd) tretiraju kao jedna, tada je 1991. i 2011. godine preko 50% stanovništva u inostranstvu bilo iz 18, a u vreme popisa iz 2002. iz 20 opština. Najviše lica na radu ili boravku u inostranstvu je sa područja 10 centralnih beogradskih opština, i to u vreme sva tri poslednja popisa stanovništva. Najveće relativno učešće Beograda registrovano je 1991. godine (15,6% ukupnog stanovništva Srbije na radu ili boravku u inostranstvu), dok je najveći obim tog kontingenta registrovan 2002. godine (53,1 hiljada). Novi Sad je, takođe, bio stalno u grupi opština odnosno gradova sa najvećim brojem lica na radu ili boravku u inostranstvu, ali sa udelom koji nikada nije prelazio 2% ukupnog broja stanovnika Srbije u inostranstvu. Toj grupi, sa najvećim brojem lica u inostranstvu, su se, od većih gradova, pridružili još samo Niš (2002. i uslovno 2011), Kruševac (1991. i 2002) i Šabac (2002). Rezultati poslednjeg popisa iz 2011. godine pokazuju da je najviše lica u inostranstvu bilo sa područja 10 centralnih beogradskih opština (37,1 hiljada), a od drugih većih urbanih celina, iako sa znatno manjim brojem, u ovoj grupi su još i Novi Sad (6,7 hiljada lica iz dve opštine), Niš (5,7 hiljada lica iz 5 gradskih opština) i Kragujevac (4,9 hiljada). Međutim, treba imati u vidu da je u opštinama Bujanovac, Preševo i delimično u

Karta 1. Koeficijent participacije gradjana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

Izvor: Publikacione i dokumentacione tabele odgovarajućih popisa stanovništva.

opštini Medvedja popis iz 2011. bojkotovao od strane stanovnika albanske nacionalne pripadnosti. S obzirom da se procenjuje da je iz navedenih opština u inostranstvu boravilo oko 25 hiljada lica (Penev, Predojević-Despić, 2012),

Kragujevac, a verovatno i Niš, ne bi ušli u grupu opština/gradova s najvećim brojem stanovnika u inostranstvu.

Pored navedenih većih urbanih centara (svi sa preko 100 hiljada stanovnika), grupu opština sa najvećim brojem lica na radu ili boravku u inostranstvu uglavnom sačinjavaju populaciono manje opštine (sa ukupnim stanovništvom, u zemlji i inostranstvu, manjim od 50 hiljada stanovnika) ili čak vrlo male opštine (sa ispod 20 hiljada stanovnika). Tako je, na primer, opština Negotin, po brojnosti lica na radu ili boravku u inostranstvu bila, prema rezultatima sva tri poslednja popisa, na drugom mestu u Srbiji, i to odmah iza centralnih beogradskih opština (i to posmatranih kao celina). To je opština čije je ukupno stanovništvo (u zemlji i inostranstvu) 1991. iznosilo samo 60 hiljada stanovnika, a 2011. godine svega 49 hiljada, ali iz koje je uvek preko 10 hiljada stanovnika bilo na radu ili boravku u inostranstvu (11 hiljada 1991, 14 hiljada 2002. i skoro 13 hiljada 2011). Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, ukupno stanovništvo Negotina je, u poređenju sa stanovništvom 10 centralnih beogradskih opština, bilo 27 puta manje (49 hiljada prema 1 milion i 334 hiljade), ali je broj stanovnika u inostranstvu bio svega 3 puta manji (12,8 hiljada prema 37,1 hiljada). Pored Negotina, izrazito veliki broj stanovnika u inostranstvu ima još ukupno 10-ak opština iz Braničevskog, Podunavskog, Pomoravskog i Borskog okruga, kao i sandžačka opština Novi Pazar.

Sve su to tipično emigracione opštine koje već decenijama imaju natprosečno visoke udele stanovništva u inostranstvu. Ujedno, kvantifikovanjem relativnog numeričkog značaja posmatranog emigracionog kontingenta, iskazanog preko tzv. koeficijenta participacije stanovništva u inostranstvu (KPI)⁵ za te opštine uglavnom se dobijaju vrlo visoke vrednosti tog pokazatelja (i preko 10,0). Izuzetak je opština Novi Pazar koja je, kao i sandžačke opštine Tutin i Sjenica, i opštine Bujanovac i Preševo, tek tokom 1990-ih ušla u grupu opština sa vrlo

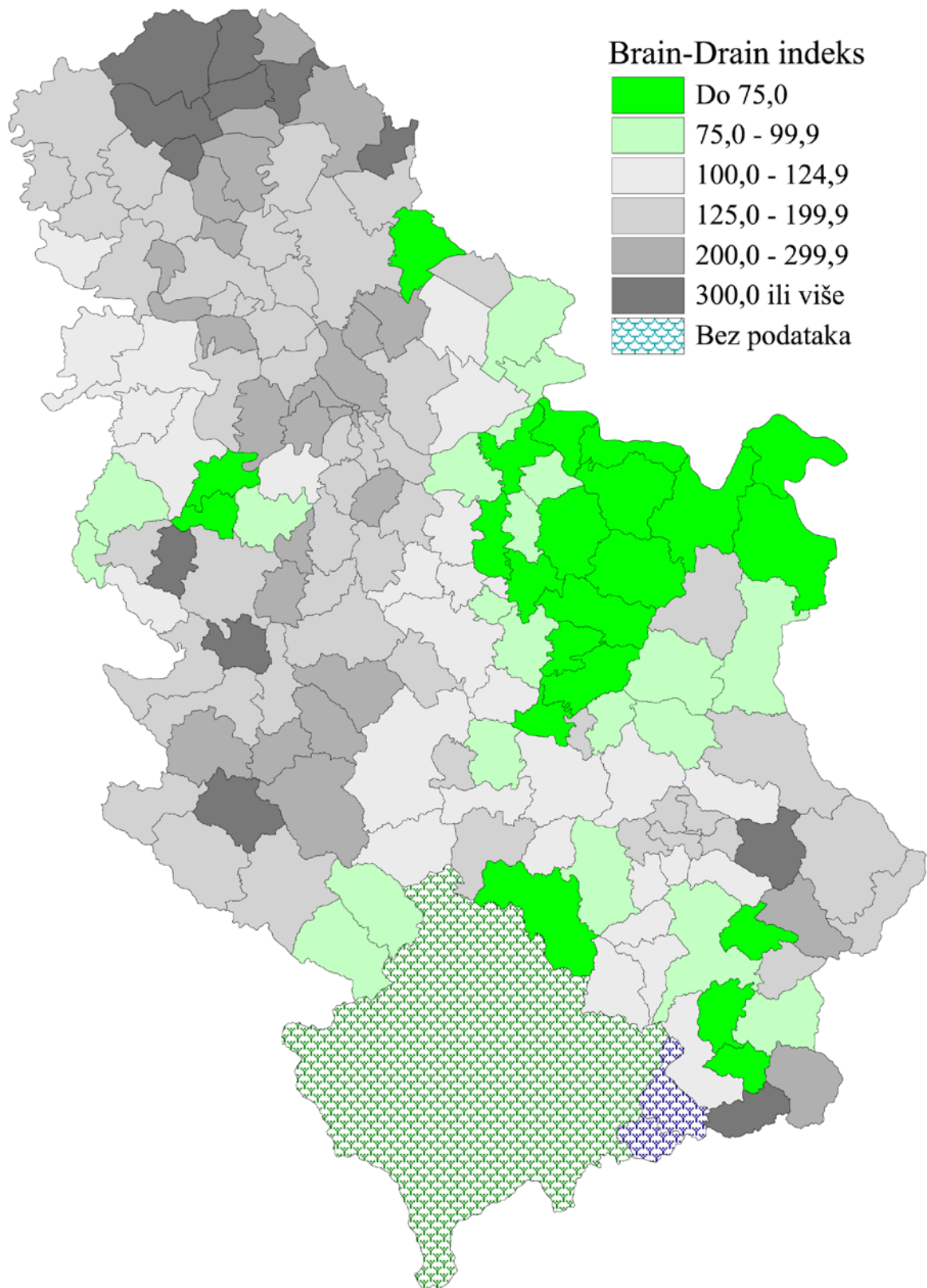
⁵ U konkretnom slučaju, koeficijent participacije stanovništva u inostranstvu predstavlja odnos udela stanovništva opštine koje se nalazi na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu Srbije u inostranstvu i udela stanovništva iste opštine u zemlji u ukupnom stanovništvu Srbije u zemlji. On pokazuje relativnu koncentraciju stanovništva u inostranstvu po opštinama. Ukoliko je vrednost tog indikatora manja od jedinice (1,00), u konkretnom slučaju je numerički značaj stanovništva te opštine za ukupno stanovništvo Srbije koje se nalazi u inostranstvu manji od numeričkog značaja njenog stanovništva u zemlji. Ujedno, vrednost koeficijenta participacije manja od jedinice ukazuje i da je udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu opštine manji od republičkog proseka. U suprotnom, vrednost koeficijenta participacije koja je veća od jedinice ukazuje na relativno veći numerički značaj stanovništva u inostranstvu, kao i da je udeo stanovništva na radu ili boravku u inostranstvu veći od proseka za Srbiju. Teorijski, vrednost koeficijenta participacije se kreće u intervalu od 0 do $+\infty$, ali u datom primeru, imajući u vidu broj i populacionu veličinu opština u Srbiji, njegova maksimalna vrednost teško može preći 15,0 (Penev, Predojević-Despić, 2012).

velikim brojem lica na radu ili boravku u inostranstvu. To ukazuje da je „sklonost“ ka emigriranju, odnosno vrlo visoke vrednosti emigracionih stopa osnovni uzrok velikog broja lica sa tih područja na radu ili boravku u inostranstvu. Za razliku od njih, Beograd, Novi Sad i Niš, imaju niske, ispodprosečne, vrednosti KPI, odnosno procentnog udela stanovništva u inostranstvu.

Istovremeno, veoma je veliki broj opština sa zanemarljivo malim udelom stanovništva u inostranstvu u ukupnom broju građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu (ispod 0,2%). Prema rezultatima popisa 2011, u Srbiji bilo 48 opština čiji je KPI za 50% niži od proseka za Srbiju. Slična situacija, samo na nešto nižem nivou, bila je zabeležena i u prethodna dva popisa, 1991. i 2002 (Penev, Predojević-Despić, 2012),

Medjutim, to ne znači da u tim opštinama ne postoje negativne posledice emigracije stanovništva sa njihovih prostora. Naprotiv. Kada se posmatra iseljavanje stanovništva prema obrazovnoj strukturi, uočava se da visoke vrednosti BDI imaju upravo one opštine koje imaju nizak KPI (ispod 0,2). Od ukupno 49 takvih opština, u 7 od ukupno 12 opština BDI ima vrednosti preko 300, odnosno tri puta veću verovatnoću da sa njihove teritorije emigriraju najobrazovanije kategorije stanovništva nego lica sa srednjom i nižom stručnom spremom (karta 2). U istoj grupi opština bilo je i 16 od 29 opština sa vrednostima BDI između 200 i 299, 18 od 54 opštine sa BDI između 125 i 199, a svega tri opštine imaju vrednost BDI manji od 100, odnosno od proseka za celu Srbiju (Vlasotince, Kuršumlija i Prokuplje).

Prostorna distribucija opština u Srbiji posmatrana prema vrednostima BDI pokazuje da su veoma visoke vrednosti prisutne u opštinama na severu i severoistoku Vojvodine. Među njima je i Kanjiža, opština sa najvišim vrednotima BDI, koji dostiže čak 526, Mali Idjoš, Senta i Čoka sa preko 400, kao i Subotica, Bačka Topola i Nova Crnja sa preko tri puta većom verovatnoćom emigriranja za lica sa višim i visokim obrazovanjem nego za lica nižih obrazovnih kvalifikacija. Uglavnom sve opštine Grada Beograda imaju takođe visoke vrednosti BDI. U osam od 17 opština BDI ima vrednosti više od 200, od kojih su samo dve prigradske (Sopot i Surčin), dok ostale uglavnom čine najuže gradsko jezgro (Vračar, Stari Grad, Savski Venac, Novi Beograd, Zemun i Palilula).

Karta 2. Brain-drain indeks građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

Izvor: Posebna obrada konačnih rezultata Popisa 2011.

Takodje, izdvaja se grupa opština u zapadnoj Srbiji, koja ima BDI preko 200. Medju njima su i Kosjerić i Nova Varoš, sa vrednostima preko 300, dok u Čačku, Lučanima, Ivanjici, Arilju i Čajetini BDI iznosi izmedju 200 i 299. Medjutim, i druge optine iz zapadne Srbije imaju umereno visoke verovatnoće emigriranja lica sa završenom višom školom i fakultetom. Medju njima su i Čačak, Požega, Užice. Iako većina analiziranih opština imaju niske i umerene vrednosti KPI, medju njima su i tri opštine sa značajno izraženom emigracijom: Priboj, Prijepolje i Sjenica. U njima je verovatnoća emigriranja (KPI) za ukupnu populaciju izmedju dva i tri puta veća nego što je to prosek za celu zemlju.

3.3.3. Tri zone izrazite emigracije

3.3.3.1. Prostorno odredjenje zona izrazite emigracije u periodu 1991-2011.

U Srbiji se, prema koncentraciji stanovništva u inostranstvu, i to ne samo relativnoj, kao i prema procentnom učešću lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu (u zemlji i inostranstvu), jasno uočava nekoliko zona izrazite emigracije. Od početka velikog emigracionog talasa, s druge polovine 1960-ih, pa u narednih 4-5 decenija, neprestano se izdvaja centralnoistočna Srbija i to, pre svega, kao zona intenzivnog iseljavanja prema zapadnoevropskim zemljama. Ukoliko se posmatraju samo rezultati popisa stanovništva iz 1991, 2002. i 2011. godine, na tom području, koje uglavnom obuhvata teritoriju tri okruga (sve opštine Braničevskog i Borskog okruga i opštine Despotovac i Svilajnac koje pripadaju Pomoravskom okrugu), ogromna većina opština je uvek imala barem dvostruko veće učešće stanovništva u inostranstvu od proseka za Srbiju. Tamo se nalaze i opštine s rekordno visokim udelima lica na radu ili boravku u inostranstvu (Žabari sa 22,6% u 1991. i 29,1% u 2002. godini, kao i Malo Crniće sa 32,5% u 2011), kao i one s vrlo visokim vrednostima KPI (i preko 10 – prema rezultatima popisa iz 2011). Ujedno, lica na radu ili boravku u inostranstvu koja vode poreklo s tog područja učestvovala su s velikim udelom (od jedne petine do jedne četvrtine) u ukupnom broju građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu.

U toj grupi opština je broj stanovnika u inostranstvu kontinuirano povećavan sve do početka 2000-ih, odnosno do međupopisnog razdoblja 2002-2011. U tom periodu registrovano je smanjenje broja lica na radu ili boravku u inostranstvu,

ali je ono bilo sporije od smanjenja u ostalim područjima, odnosno, mnogo sporije od proseka za Srbiju.

Prema rezultatima Popisa iz 2002, u grupu opština sa najvećim udelom lica na radu ili boravku u inostranstvu ušle su još 4 opštine (Tutin, Sjenica, Bujanovac i Preševo). Sve su to opštine koje su 1991. godine imale nizak ili umereno visok udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu (od 2,1% do 7,3%). Takođe, za sve četiri opštine je karakteristično da je većinsko stanovništvo bošnjačko/muslimanske (Tutin, Sjenica) i albanske etničke pripadnosti (Bujanovac i Preševo), tj. stanovništvo islamske veroispovesti. Posebnu pažnju privlači podatak da je u tim opštinama, a posebno u opštinama Tutin i Sjenica, učešće najbrojnije etničke grupe veće u ukupnom emigrantskom nego u ukupnom stanovništvu opštine. Naime, u tim opštinama su se u uslovima pogoršanih i zategnutih međunacionalnih odnosa, kakvi su bili dominantni tokom 1990-ih godina,⁶ kao i odvijanja ratnih dejstava u neposrednom susedstvu, na odlazak u inostranstvo u mnogo većoj meri odlučivali pripadnici etničkih manjina. Kod tog stanovništva su, pored ekonomskih razloga za emigraciju, bili vrlo značajni, a ponekad i dominantni, razlozi političke prirode odnosno osećaj pojačane lične i kolektivne nesigurnosti.

Povećane potrebe za emigriranjem iz zemlje postojale su i u ostalim opštinama, ali su one realizovane u znatno manjem stepenu. Naime, zemlje prijema su tokom poslednje decenije 20. veka uvele znatno restriktivnije mere prema imigrantima iz Srbije. Međutim, natprosečno povećanje broja emigranata iz tradicionalno emigrantskih opština ili njihovo sporije smanjivanje može se objasniti već oformljenom mrežom rodbinskih i prijateljskih odnosa sa licima iz tih krajeva koja već duži niz godina žive u inostranstvu, što je olakšavalo dobijanje dozvole za rad/boravak u zemlji prijema. Istovremeno, zbog političke situacije u Srbiji i na prostorima bivše Jugoslavije, zemlje prijema su lakše odobravale dozvole za boravak pripadnicima etničkih manjina.

Za opštine sa pomenuta tri područja je zajedničko da sve imaju vrlo visoke udele lica na radu ili boravku u inostranstvu. Međutim, po mnogim drugim karakteristikama (intenzitet promena broja stanovnika po međupopisnim periodima, struktura migranata po starosti, polu, obrazovanju, nacionalnoj pripadnosti, državi prijema...) one, posebno opštine iz različitih područja, međusobno se bitno razlikuju, a još više u odnosu na ogromnu većinu ostalih

⁶ Sve četiri opštine graniče se sa Bosnom i Hercegovinom (Tutin, Sjenica) ili Kosovom i Metohijom (Bujanovac i Preševo), tj. sa područjima gde su se tokom 1990-ih odvijale ratne operacije.

opština u Srbiji. U cilju boljeg sagledavanja osnovnih karakteristika kontingenta migrantskog stanovništva s područja koja trenutno imaju najveću zastupljenost stanovništva u inostranstvu, pravaca i intenziteta emigracionih tokova iz Srbije, ali i namere da se u što većoj meri odrede uzroci tako masovnog odlaska iz zemlje, formirali smo tri zone izrazite emigracije: prva – centralnoistočna Srbija; druga – opštine Bujanovac i Preševo na jugu Srbije; treća – Sandžak. Područja se uglavnom ili isključivo „sastoje“ od opština sa visokim ili vrlo visokim udelima stanovništva u inostranstvu. Kako bi sve zone bile prostorno kontinuirane, u pojedine zone (prva i treća) su uključene i opštine koje se ne mogu smatrati izrazito emigracionim (barem ne u pogledu spoljnih migracija), ali koje su po nekim drugim demografskim karakteristikama, a pre svega po geografskom položaju, slične njima susednim opštinama sa vrlo visokim udelima lica na radu ili boravku u inostranstvu.

3.3.3.2. Kretanje broja lica na radu ili boravku u inostranstvu po zonama, 1991-2011.

Tokom 1980-ih godina, ili preciznije u međupopisnom periodu 1981-1991, u sve tri zone intenzivne emigracije zabeleženo je natprosečno povećanje broja lica na radu ili boravku u inostranstvu, što je uz sporije povećanje stanovništva u zemlji (zone 2 i 3) odnosno njegovo smanjenje (Zona 1) rezultiralo, u potpunosti ili delimično, povećanjem udela stanovništva u inostranstvu u ukupnom stanovništvu posmatranih područja.

Početak posmatranog razdoblja, tj. u vreme popisa iz 1991. godine, ubedljivo najveće bilo je procentno učešće lica na radu ili boravku u inostranstvu u centralnoistočnoj emigracionoj zoni (Zona 1), koje je dostiglo 13,9% ukupnog stanovništva tog područja (tabela 6). Na razmere i numerički značaj tog emigracionog kontingenta upućuje podatak da je te godine u Srbiji svako četvrto lice (25,3%) u inostranstvu bilo sa područja Zone 1, dok je istovremeno njeno stanovništvo učestvovalo sa svega 5,7% u ukupnom stanovništvu Srbije u zemlji (vrednost KPI je dosigla 4,4).⁷

Najstarija emigraciona zona (Zona 1), koja je počela da se formira još u vreme prvog velikog emigracionog talasa u drugoj polovini 1960-ih, nalazi se u centralnoistočnoj Srbiji. Lica iz tih krajeva iseljavala su se uglavnom ka

⁷ Poređenja radi, 10 centralnih beogradskih opština je učestvovalo sa „svega“ 15,6% ukupnog stanovništva u inostranstvu, dok je taj deo Grada Beograda učestvovao sa 16,7% u ukupnom stanovništvu u zemlji. To znači da je vrednost KPI u tim opštinama iznosila 0,93.

zapadnoevropskim zemljama. Zona 1 obuhvata teritoriju 14 opština u tri administrativna okruga (sve opštine Braničevskog i Borskog okruga, i opštine Despotovac i Svilajnac koje pripadaju Pomoravskom okrugu). U ovu zonu, uglavnom zbog teritorijalnog kontinuiteta Zone 1, ušle su i opštine Bor i Majdanpek, koje imaju značajno niže udele stanovništva u inostranstvu i predstavljaju izuzetak u odnosu na druge opštine Zone 1 (videti detaljnije u: Penev, Predojević-Despić, 2012).

Tabela 6. Stanovništvo u zemlji i inostranstvu u tri zone izrazite emigracije, 1991, 2002. i 2011.

Zona / opština	1991				2002				2011			
	Broj stanovnika		Udeo (%) inos. u ukupn. u Z+l	KPI	Broj stanovnika		Udeo (%) inos. u ukupn. u Z+l	KPI	Broj stanovnika		Udeo (%) inos. u ukupn. u Z+l	KPI
	u zemlji	u inostr.			u zemlji	u inostr.			u zemlji	u inostr.		
Srbija	7548978	273817	3,5	1,00	7477974	414839	5,3	1,00	7157387	313411	4,2	1,00
Zona 1	430005	69210	13,9	4,44	395834	86748	18,0	3,95	351532	81516	18,8	5,30
Bor	59330	570	1,0	0,26	55695	1445	2,5	0,47	48502	1018	2,1	0,48
V. Gradište	22431	4743	17,5	5,83	20489	5854	22,2	5,15	17459	5839	25,1	7,64
Golubac	10614	1899	15,2	4,93	9857	2218	18,4	4,06	8288	2007	19,5	5,53
Despotovac	27649	6220	18,4	6,20	25463	7392	22,5	5,23	23065	5840	20,2	5,78
Žabari	14975	4372	22,6	8,05	12931	5308	29,1	7,40	10987	4933	31,0	10,25
Žagubica	16473	1304	7,3	2,18	14726	2166	12,8	2,65	12407	2847	18,7	5,24
Kladovo	25835	6046	19,0	6,45	23483	7750	24,8	5,95	20355	6746	24,9	7,57
Kučevo	21168	4481	17,5	5,84	18609	6267	25,2	6,07	15404	6824	30,7	10,12
Majdanpek	26868	510	1,9	0,52	23579	1288	5,2	0,98	18549	1117	5,7	1,38
M. Crniče	15477	4463	22,4	7,95	13709	5074	27,0	6,67	11247	5519	32,9	11,21
Negotin	48906	10653	17,9	6,01	43162	14217	24,8	5,94	36627	12763	25,8	7,96
Petrovac	36926	9488	20,4	7,08	34221	11485	25,1	6,05	30752	10386	25,2	7,71
Požarevac	77234	7444	8,8	2,66	74555	8542	10,3	2,07	74638	8764	10,5	2,68
Svilajnac	26119	7017	21,2	7,41	25355	7742	23,4	5,50	23252	6913	22,9	6,79
Zona 2	82826	5355	6,1	1,78	77775	23371	23,1	5,42	21147	535	2,5	0,58
Bujanovac	46740	2498	5,1	1,47	43105	10380	19,4	4,34	18067	368	2,0	0,47
Preševo	36086	2857	7,3	2,18	34670	12991	27,3	6,75	3080	167	5,7	1,24
Zona 3	230617	5420	2,3	0,65	214550	30968	12,6	2,60	218464	24232	10,0	2,53
N. Pazar	82381	2868	3,4	0,96	85700	10560	11,0	2,22	99186	9925	9,1	2,29
Priboj	35394	557	1,5	0,43	30241	3417	10,2	2,04	26805	2448	8,4	2,09
Prijepolje	46031	494	1,1	0,30	40962	4709	10,3	2,07	36430	4560	11,1	2,86
Sjenica	32973	708	2,1	0,59	27834	5935	17,6	3,84	25899	2751	9,6	2,43
Tutin	33838	793	2,3	0,65	29813	6347	17,6	3,84	30144	4548	13,1	3,45

Izvor: Posebna obrada konačnih rezultata Popisa 2002. i 2011.

Napomena: Podaci za opštine Bujanovac i Preševo (Zona 2) koji se odnose na 1991. predstavljaju rezultat zvaničnih procena, dok za 2011. predstavljaju rezultate popisa (vrlo mali obuhvat zbog bojkota)

U njima se broj stanovnika u inostranstvu kontinuirano povećavao sve do početka 2000-ih. U poslednjem medjupopisnom periodu registrovano je smanjenje broja lica u inostranstvu (6,0%), ali je ono bilo sporije od smanjenja u ostalim područjima, odnosno mnogo sporije od proseka za Srbiju (24,4%). Na razmere i numerički značaj emigracionog kontingenta iz Zone 1, upućuju i rezultati popisa iz 2011, prema kojima od 18 opština sa apsolutnom većinom lica iz Srbije u inostranstvu, čak 10 je pripadalo centralnoistočnoj emigracionoj zoni. Čak svaki četvrti državljani Srbije u inostranstvu (26%) je poreklom iz Zone 1, dok je istovremeno njeno stanovništvo učestvovalo sa svega 5% u ukupnom uobičajeno prisutnom stanovništvu Srbije. Najveći broj lica u inostranstvu iz ove zone potiče iz opštine Negotin (12,7 hiljada 2011. godine), koja je i u ranijim popisima imala najveći broj lica u inostranstvu u okviru Zone 1. Takodje, Negotin je 2011. bio druga opština u Srbiji prema brojnosti emigracionog kontingenta, i to odmah iza 10 beogradskih opština posmatranih zajedno.

Najveći broj opština iz najstarije emigracione zone Srbije prema podacima poslednja tri popisa imao je barem dvostruko veće učešće stanovništva u inostranstvu od proseka za Srbiju. U popisu iz 2011. godine registrovano je najveće procentno učešće emigracionog kontingenta, kada je skoro svaki peti stanovnik (18,7%) ove zone boravio u inostranstvu (vrednost KPI je iznosila čak 5,3). Tu se nalaze i opštine sa rekordno visokim udelima lica u inostranstvu u ukupnom stanovništvu opštine, čak i preko 30% u 2011. (tri susedne opštine – Žabari, Kučevo i Malo Crniće), koje ujedno imaju i veoma visoke vrednosti KPI – čak i preko 10 (tabela 6). Ove tri populaciono male opštine imaju manje od 38 hiljada stanovnika, što čini svega 0,5% ukupnog stanovnika, dok sa druge strane, iz ovih opština ukupno u inostranstvu boravi više od 17 hiljada lica, što čini čak 5,5% ukupnog emigracionog kontingenta Srbije.

U centralnoistočnoj emigracionoj zoni, jedini izuzetak u pogledu visine procentnog udela stanovništva u inostranstvu predstavljaju Bor i Majdanpek. To su opštine koje su u vreme socijalizma, pre svega kao veliki rudarski centri, predstavljale pokretače razvoja ne samo tog emigracionog područja, već i Srbije i SFRJ.

Broj stanovnika se povećavao, pre svega kao rezultat prirodnog priraštaja, ali u pojedinim periodima i pozitivnog migracionog salda (što posebno važi za Bor). Istovremeno, odlazak u inostranstvo bio je ispod proseka, i to ne samo u odnosu na ostale opštine iz centralnoistočne emigracione zone, već i Srbije kao celine. Nakon kolapsa privrede, naročito problema u vezi eksploatacije bakra, te dve opštine prestaju da budu atraktivne za migrante, broj stanovnika koji odlaze u

inostranstvo ili imaju nameru da odu iz zemlje se povećava. Međutim, uvođenjem oštrijih restriktivnih mera u zemljama prijema, a u odsustvu izgrađenih migrantskih mreža, odlazak iz zemlje bio je otežan, što je rezultiralo malim povećanjem broja lica na radu ili boravku u inostranstvu i njihovim, nadalje, mnogo nižim vrednostima procentnog udela u ukupnom stanovništvu u odnosu na ostale opštine iz Zone 1 (u Boru je on 2011. dostigao svega 2,1%, a u Majdanpeku 5,5%).

Drugu zonu čine samo dve opštine (Bujanovac i Preševo), koje su po najvažnijim karakteristikama stanovništva u inostranstvu međusobno vrlo slične, ali i bitno drugačije u odnosu na opštine iz Zone 1. Iako je u obe opštine udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu u njihovom ukupnom stanovništvu još 1981. i 1991. bio primetno viši od proseka za Srbiju, ipak, on je u vreme ta dva popisa bio znatno niži nego u opštinama iz centralnoistočne emigracione zone (tabela 6). Međutim, u vreme eskalacije krize vezane za raspad bivše SFRJ počinje veoma intenzivno povećanje broja stanovnika Bujanovca i Preševa koji odlaze iz zemlje. Za devet godina, između popisa iz 1991. i 2002, broj lica u inostranstvu je više nego učetrostručen (sa 5,4 na 23,4 hiljade),⁸ dok je njihov udeo u ukupnom stanovništvu emigracione Zone 2 povećan sa 6,1% na 23,1%, što je predstavljalo znatno veće procentno učešće nego u tradicionalnoj emigracionoj Zoni 1 (iznosilo je 18%). Posebno visoko učešće stanovništva u inostranstvu registrovano je u opštini Preševo, gde je 2002. godine više nego svaki četvrti stanovnik (27,3%) bio u inostranstvu. U popisu iz 2011. godine, usled masovnog bojkota popisa iz 2011. stanovništva albanske nacionalne pripadnosti u ovim opštinama, nisu mogli da se dobiju ni približni podaci o brojnosti i karakteristikama lica na radu ili boravku u inostranstvu koji potiču iz ove dve opštine. Ipak, procenjuje se (Penev, Predojević-Despić, 2012) da udeo ne bi trebalo da bude znatno niži od 25% ukupnog stanovništva.

Prema rezultatima popisa iz 2002, kao i 2011. godine, u grupu opština s najvećim udelom lica na radu ili boravku u inostranstvu ušlo je i pet sandžačkih opština Priboj, Prijepolje, Sjenica, Novi Pazar i Tutin. Za razliku od Zone 1, sandžačke opštine su 1991. godine imale nizak ili umereno visok udeo lica u inostranstvu. Naglo povećanje broja lica u inostranstvu u ovoj jugozapadnoj emigracionoj zoni vezuje se za krizu i ratove nakon raspada bivše Jugoslavije, za jačanje međuetničkih tenzija i veliku ekonomsku krizu koja je zahvatila celu Srbiju, a

⁸ Ove podatke treba uzeti s rezervom zato što su, zbog bojkota popisa iz 1991. godine od strane stanovništva albanske nacionalne pripadnosti, za to područje umesto popisnih podataka korišćeni rezultati procena koje su uradjene u Saveznom zavodu za statistiku.

posebno neke njene periferne delove. Za ove opštine, posmatrane sumarno, karakteristično je da je većinsko stanovništvo bošnjačko/muslimanske etničke pripadnosti, tj. islamske veroispovesti. Posebno treba naglasiti da je u analiziranim opštinama i tokom 1990-ih i 2000-ih učešće najbrojnije etničke grupe izrazito veće u ukupnom emigrantskom nego ukupnom stanovništvu opština. Podaci poslednja dva popisa (2002. i 2011) upućuju da je u analiziranim opštinama (u daljem tekstu Zona 3) u pogledu spoljnih migracija došlo do potpunog preokreta. Između 1991. i 2002. broj lica u inostranstvu povećan je za gotovo 6 puta (sa 5,4 na 31,0 hiljadu), a njihov udeo u ukupnom stanovništvu Zone 3 sa 2,3% na 12,6% (tabela 6). Između 2002. i 2011. dolazi do značajnog smanjenja broja lica u inostranstvu i to za skoro 21,8%, odnosno, na 24,3 hiljade lica. Iako je smanjenje tog pokazatelja nešto manje nego na nivou Srbije, u odnosu na Zonu 1 je značajno veće. To se delimično može objasniti specifičnim karakterom emigracionih trendova sa ovih prostora tokom 1990-ih i ranih 2000-ih, i prevazilaženjem uzroka emigracije, sa jedne strane, kao i smanjenih mogućnosti dobijanja boravišnih viza u zapadnoevropskim zemljama, sa druge strane. Takođe, u poslednjem međupopisnom periodu je počeo i proces povratnih migracija na osnovu sporazuma o readmisiji, a pretpostavlja se da je popisni obuhvat lica u inostranstvu iz ovog područja nešto manji nego u Zoni 1.

3.3.3.3. Dužina boravka u inostranstvu u zonama emigracije

Da odlazak iz zemlje nije bio vremenski ravnomerno raspoređen potvrđuju i podaci o dužini boravka u inostranstvu po emigracionim zonama. U tom pogledu najdetaljniji su podaci poslednja dva popisa stanovništva, dok se za 1991. ne raspoložuje podacima o dužini boravka za članove porodica lica na radu u inostranstvu.

Podaci o dužini boravka u inostranstvu po emigracionim zonama najbolje pokazuju kolike regionalne razlike postoje u Srbiji prema vremenu odlaska iz zemlje. Prema popisu iz 2011. godine, od ukupnog broja građana Srbije u inostranstvu, više od polovine (175 hiljada ili 56%) je van zemlje boravilo kraće od 10 godina. Najveći broj srpskih emigranata obuhvaćenih poslednjim popisom u inostranstvu je boravio kraće od pet godina: čak svaki četvrti (79 hiljada ili 25%) kraće od godinu dana, a između jedne i pet godina 53,5 hiljade lica ili 17%. Među glavne uzroke registrovanog velikog broja lica koja su emigrirala u periodu neposredno pred poslednji popis spada i ulazak Srbije 2010. godine na „belu” šengensku listu, odnosno, dobijanje mogućnosti da posle dugog niza

godina srpski državljani bez vize turistički borave u zemljama evropskog šengenskog prostora do tri meseca u toku pola godine. Takodje, veliki broj penzionera povratnika iz inostranstva spada u grupu tzv. transnacionalnih migranata, koji iako su se vratili da žive u Srbiju, deo godine provedu u nekadašnjoj zemlji boravka. Stoga se i podaci poslednjeg popisa značajno razlikuju od podataka prethodnog popisa iz 2002, kada je u inostranstvu više od polovine (55%) popisom obuhvaćenih lica boravilo duže od 10 godina. Najviše su emigrirali u periodu između 1987. i 1997. (154 hiljade ili 37%), odnosno u vreme neposredno pred raspad bivše Jugoslavije i tokom teške krize koja je sledila. Pored navedenih razloga, i određene metodološke razlike u odnosu na popis iz 2002, kao što je različit način popisivanja studenata u inostranstvu, stavljanje fokusa na popisivanje uobičajeno prisutnog stanovništva Srbije i dobijanje informacija o licima u inostranstvu, takodje su uticali na registrovane razlike prema dužini boravka u inostranstvu u poslednja dva popisa.

Tabela 7. Stanovništvo u inostranstvu prema dužini boravka-rada u inostranstvu. Srbija i zone izrazite emigracije, Srbija – opštine, 2002. i 2011.

Dužina boravka	Srbija		Zona 1		Zona 2		Zona 3	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011	2002	2011
	Broj lica							
Ukupno	414839	313411	86748	81516	23371	-	30968	24232
Do 1 god.	20027	79006	2754	18254	651	-	1257	9068
1-4	69617	53528	10656	9208	5100	-	8502	4432
5-9	74953	42487	13192	10099	5117	-	8952	3055
10-14	78982	40432	18526	10386	5170	-	5684	3318
15-19	28822	28776	8232	8217	1554	-	841	2408
20-24	26991	30297	7901	10942	1051	-	553	1206
25-29	22831	9619	6848	3810	420	-	428	230
30+ i nepoznato	92616	29266	18639	10600	4308	-	4751	515
	Struktura (%)							
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0
Do 1 god,	4,8	25,2	3,2	22,4	2,8	-	4,1	37,4
1-4	16,8	17,1	12,3	11,3	21,8	-	27,5	18,3
5-9	18,1	13,6	15,2	12,4	21,9	-	28,9	12,6
10-14	19,0	12,9	21,4	12,7	22,1	-	18,4	13,7
15-19	6,9	9,2	9,5	10,1	6,6	-	2,7	9,9
20-24	6,5	9,7	9,1	13,4	4,5	-	1,8	5,0
25-29	5,5	3,1	7,9	4,7	1,8	-	1,4	0,9
30+ i nepoznato	22,3	9,3	21,5	13,0	18,4	-	15,3	2,1

Izvor: Posebna obrada konačnih rezultata Popisa 2002, i 2011.

Posmatrano po emigracionim zonama, jasno se uočavaju razlike prema dužini boravka u inostranstvu (tabela 7). Kao što je već naglašeno, stanovnici iz centralnoistočne emigracione Zone 1 najranije su otpočeli da odlazak u inostranstvo, a njihov broj se u nakon početnog talasa konstantno uvećavao. To je uticalo da lica iz ove zone borave u inostranstvu duže u odnosu na prosek zemlje, a naročito u odnosu na emigracioni kontingent sandžačkih opština tj. Zone 3. Prema rezultatima popisa iz 2011, najveći broj lica iz Zone 1 boravio je u inostranstvu duže od 10 godina (44 hiljade ili 54%). U popisu iz 2002, čak dve trećine lica iz ove zone u inostranstvu je boravilo duže od 10 godina, što pokazuje da je poslednjim popisom u znatno manjem obimu obuhvaćeno stanovništvo koje je u inostranstvo emigriralo tokom prvog emigracionog talasa krajem 1960-ih i početkom 1970-ih. 2011, skoro svaki četvrti emigrant iz Zone 1 boravi u inostranstvu kraće od godinu (22%), a svaki treći emigrant (33%) kraće od pet godina u inostranstvu, što predstavlja dvostruko povećanje udela u odnosu na 2002, kada je svega 15% lica u inostranstvu boravilo kraće od pet godina.

U Zoni 3, u odnosu na Zonu 1, 2011, registrovano je značajno veće učešće lica koja u inostranstvu borave do pet godina: čak 37% je u inostranstvu kraće od godinu, a 55% kraće od pet godina. Tek svaki četvrti emigrant iz ove zone (5,7 hiljada ili 23%) u inostranstvo je otišao između 1992. i 2001. godine. S obzirom da je 2002. bilo skoro 19 hiljada lica, tj. 60% ukupnog broja emigranata iz Zone 3 koji su u inostranstvu boravili kraće od 10 godina, u popisu iz 2011. registrovan je značajno manji broj lica koji su emigrirali u vreme najvećeg emigracionog talasa tokom 1990-ih.

4. Lica na radu ili boravku u inostranstvu prema zemljama prijema

4.1. Broj i dužina boravka lica iz Srbije u inostranstvu prema zemljama prijema

Od prvih masovnijih emigracija iz Srbije, od prve polovine 20. veka, formirana su dva pravca spoljnih migracija: zapadnoevropski i prekomorski (vanevropski). Iz Srbije se u to vreme najčešće odlazilo u SAD i Australiju, dok su glavne evropske destinacije bile Nemačka, Francuska, Čehoslovačka i Belgija. U vanevropske zemlje uglavnom su odlazili najsiromašniji, prvenstveno stanovnici najnerazvijenijih sredina, dok su ka evropskim zemljama bili orijentisani i industrijski radnici. Savremene, pre svega ekonomski motivisane migracije se vezuju za period od sredine 1960-ih godina. One su najvećim delom bile usmerene ka zapadnoevropskim zemljama, ali su, iako manje intenzivni, kontinuirano bili prisutni i interkontinentalni migracioni tokovi, a pored SAD i Australije, sve češće odredište postaju Kanada i Novi Zeland.

Nemačka, tradicionalno, predstavlja glavnu destinaciju za emigrante iz Srbije. To je bio slučaj između dva svetska rata, zatim od sredine 1960, a takođe tokom 1990-ih i na početku 21. veka. Međutim, tokom 2000-ih intenzitet migracija ka Nemačkoj slabi, i 2011. je Nemačka je zauzela drugo mesto na „rang listi“ najpopularnijih destinacija za građane Srbije. Prema podacima Popisa iz 2002, u Nemačkoj je boravilo svako četvrto lice iz Srbije koje se nalazilo na radu ili boravku u inostranstvu (103 hiljade). To je za preko 35 hiljada lica više (povećanje od 53%) nego u vreme prethodnog popisa iz 1991, za svega 3 hiljade više nego 1981. godine. Takođe, pad između 2002. i 2011. je iznosio skoro 43 hiljade, tj. više od 60%.

Udeo građana Srbije na radu ili boravku u Nemačkoj u ukupnom broju popisanih emigranata je 2002. godine bio isti kao 1991. (25%), ali i znatno manji nego 1981. godine (37%). Imajući u vidu značajno povećanje broja emigranata iz Srbije, takve promene procentnog udela Nemačke ukazuju na povećanu atraktivnost ostalih zemalja tokom 1990-ih. U poslednjem međupopisnom

periodu 2002-2011, smanjenje i broja i udela (18%) građana Srbije u Nemačkoj može se donekle objasniti nastavkom trenda izbora drugih zemalja kao destinacije. Međutim, s obzirom da je to jedna od najstarijih destinacija za naše građane u inostranstvu, jedan od razloga je i podregistracija, odnosno, nemogućnost popisivanja lica koja su u Nemačku emigrirala u prvim emigracionim talasima, kao i lica čiji svi članovi porodice borave u inostranstvu.

Austrija je sve do popisa iz 2011. bila druga na „rang listi“ zemlja prema broju građana Srbije koji u njoj rade ili borave kao članovi porodice. Za razliku od Nemačke, u Austriji se broj emigranata iz Srbije kontinuirano povećavao do 2002, ali je njihov udeo u ukupnom emigrantskom stanovništvu Srbije 2002. godine bio niži nego u vreme prethodna dva popisa (tabela 1). I pored smanjenja broja lica u Austriji tokom 2000-ih na 70 hiljada lica, ili za skoro 20%, Austrija je 2011. bila najpopularnija destinacija za naše građane.

Tabela 1. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu po zemljama prijema, 1981, 1991, 2002. i 2011.

	1981			1991			2002			2011		
	Broj stanovnika	Udeo (%)	Rang	Broj stanovnika	Udeo (%)	Rang	Broj stanovnika	Udeo (%)	Rang	Broj stanovnika	Udeo (%)	Rang
Ukupno	269012	100,0		268943	100,0		414839	100,0		313411	100,0	
Austrija	62820	23,4	2	67060	24,9	2	87844	21,2	2	70488	22,5	1
Nemačka SR	99686	37,1	1	67229	25,0	1	102799	24,8	1	55999	17,9	2
Švajcarska	24990	9,3	4	37441	13,9	3	65751	15,8	3	41008	13,1	3
Italija	3064	1,1	10	5409	2,0	8	20428	4,9	5	23340	7,4	4
Francuska	33559	12,5	3	22357	8,3	4	27040	6,5	4	20231	6,5	5
SAD	7352	2,7	6	7136	2,7	6	16240	3,9	6	13504	4,3	6
Švedska	12351	4,6	5	9929	3,7	5	14049	3,4	7	10925	3,5	7
Kanada	3679	1,4	8	6268	2,3	7	10908	2,6	8	6226	2,0	9
Holandija	3137	1,2	9	2343	0,9	10	6280	1,5	10	4189	1,3	14
Australija	6173	2,3	7	5065	1,9	9	7490	1,8	9	3760	1,2	15
Ostale zemlje	8588	3,2		10582	3,9		42134	10,2		56084	17,9	
Nepoz. zemlja	3613	1,3		28124	10,5		13876	3,3		7657	2,4	

Izvor: Publikacione i dokumentacione tabele Popisa 1981. i 1991, a za 2002. i 2011. godinu posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

Napomena: Redosled zemalja prema visini procentnog udela u ukupnom broju lica na radu ili boravku u inostranstvu u 2002. godini; Za 1991. godinu podaci se odnose samo na popisano stanovništvo (bez podataka procena za Bujanovac i Preševo).

I pored smanjenja udela Nemačke i Austrije u ukupnom broju srpskih emigranata, u te dve zemlje je početkom 2000-ih i nadalje boravila gotovo polovina, a 2011. oko 40% svih popisanih građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu. U vreme Popisa 1981. njihov udeo iznosio je preko 60%, 1991. on

je opao na 50%, dok je 2002. sveden na 46%. Između 1981. i 1991. godine smanjenje udela te dve zemlje bilo je rezultat opadanja broja srpskih gastarbajtera u Nemačkoj, između 1991. i 2002. intenzivnijeg povećanja broja srpskih emigranata u drugim zemljama, dok se smanjenje između 2002. i 2011. može donekle pripisati i slabijem popisnom obuhvatu.

Prema rezultatima popisa iz 2002. i 2011. značajniji broj emigranata iz Srbije bio je i u Švajcarskoj (66 odnosno 41 hiljada), Francuskoj (27 odnosno 20 hiljada), Italiji (20 odnosno 23 hiljade), Švedskoj (14 odnosno 11 hiljada), Holandiji (6 odnosno 2 hiljade), Mađarskoj (po 5 hiljada) i Rusiji (5 odnosno 6 hiljada). Tokom prve decenije 21. veka broj emigranata, kao i njihovo učešće u ukupnom stanovništvu Srbije u inostranstvu, porastao je samo u Italiji i Rusiji, što predstavlja vidno drugačiju situaciju nego u vreme Popisa iz 2002. godine. Tada je u svim navedenim zemljama destinacije registrovano povećanje broja imigranata iz Srbije u odnosu na prethodni Popis iz 1991. godine. Između 1991. i 2002. udele u ukupnom broju srpskih emigranata povećale su Švajcarska, Italija, Holandija, Mađarska i Rusija, dok su smanjile Francuska i Švedska. S izuzetkom Švajcarske, sve ostale zemlje iz prve grupe, do 1990-ih godina nisu predstavljale važniju destinaciju za emigrante iz Srbije, a posebno ne bivše komunističke zemlje. Takođe, pad broja lica iz Srbije u Švajcarskoj između 2002. i 2011. bi sigurno bio manji, ili bi možda bilo registrovano povećanje, da stanovništvo albanske nacionalnosti na jugu Srbije nije bojkotovalo Popis iz 2011. godine, što će kasnije biti detaljnije analizirano.

Iz grupe zemalja sa najintenzivnijim povećanjem broja emigranata izdvaja se Italija, koja je tokom 1990-ih postala vrlo atraktivna za emigrante iz Srbije, čiji je broj u međupopisnom periodu gotovo učetrostručen. Tako je Popisom iz 2002. prebrojano nešto preko 20 hiljada građana Srbije na radu ili boravku u Italiji, čime se ta zemlja našla na petom mestu po broju emigranata iz Srbije (tabela 2). U prvoj deceniji 21. veka nastavilo se uvećavanje broja naših građana u Italiji, tako da je 2011. ova zemlja za jedno mesto napredovala na listi najpopularnijih destinacija za naše građane, i bila četvrta sa registrovanih 23 hiljada lica. Među emigrantima koji su bili van zemlje kraće od 10 godina, Italija je na četvrtom mestu, a u grupi lica koja su van zemlje kraće od 1 godine, na trećem mestu, i 2002. i 2011 (tabele 2 i 3).

Zemlje u kojima je došlo da smanjenja udela u ukupnom broju emigranata iz Srbije (Francuska i Švedska) su od početka masovnih emigracionih tokova (sredina 1960-ih) spadale među najvažnija odredišta srpskih emigranata. To

posebno važi za Francusku u kojoj je 1981. godine boravio svaki osmi građanin Srbije u inostranstvu, a 2002. i 2011. tek svaki petnaesti.

Tabela 2. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka u inostranstvu, po zemljama prijema, 2002.

Zemlja	2002								
	Svega	Do 1 god.	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30 ili više	Nepozn.
	Broj stanovnika								
Ukupno	414839	20027	69617	74953	78982	28822	49822	39838	52778
Nemačka SR	102799	3750	15572	16928	17088	5797	13816	16759	13089
Austrija	87844	3091	9048	13027	22387	7501	13894	9229	9667
Švajcarska	65751	2006	8416	12117	15793	7632	8946	2408	8433
Francuska	27040	952	3211	3081	3576	2314	5470	5365	3071
Italija	20428	2235	6594	5482	3137	677	755	173	1375
SAD	16240	1169	4688	3437	2695	967	1041	940	1303
Švedska	14049	602	1704	2230	3013	1035	1691	1761	2013
Kanada	10908	612	2506	4152	1623	370	457	324	864
Australija	7490	291	1313	1541	1378	548	779	804	836
Holandija	6280	303	1852	1225	936	266	553	526	619
Mađarska	5343	297	1583	1826	1191	64	37	13	332
Rusija	5178	918	1509	1751	529	77	36	11	347
Ostale zemlje i nepoznato	45489	3801	11621	8156	5636	1574	2347	1525	10829
	Struktura u procentima								
Ukupno	100,0	4,8	16,8	18,1	19,0	6,9	12,0	9,6	12,7
Nemačka SR	100,0	3,6	15,1	16,5	16,6	5,6	13,4	16,3	12,7
Austrija	100,0	3,5	10,3	14,8	25,5	8,5	15,8	10,5	11,0
Švajcarska	100,0	3,1	12,8	18,4	24,0	11,6	13,6	3,7	12,8
Francuska	100,0	3,5	11,9	11,4	13,2	8,6	20,2	19,8	11,4
Italija	100,0	10,9	32,3	26,8	15,4	3,3	3,7	0,8	6,7
SAD	100,0	7,2	28,9	21,2	16,6	6,0	6,4	5,8	8,0
Švedska	100,0	4,3	12,1	15,9	21,4	7,4	12,0	12,5	14,3
Kanada	100,0	5,6	23,0	38,1	14,9	3,4	4,2	3,0	7,9
Australija	100,0	3,9	17,5	20,6	18,4	7,3	10,4	10,7	11,2
Holandija	100,0	4,8	29,5	19,5	14,9	4,2	8,8	8,4	9,9
Mađarska	100,0	5,6	29,6	34,2	22,3	1,2	0,7	0,2	6,2
Rusija	100,0	17,7	29,1	33,8	10,2	1,5	0,7	0,2	6,7
Ostale zemlje i nepoznato	100,0	8,4	25,5	17,9	12,4	3,5	5,2	3,4	23,8

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

Prema rezultatima srpske popisne statistike, povećanje broja građana na radu ili boravku van zemlje zabeleženo je i u vanevropskim zemljama. U međupopisnom periodu 1991-2002. natprosečna povećanja zabeležena su u SAD-u (za 128%) i Kanadi (74%), dok je u Australiji povećanje (48%) bilo neznatno ispod proseka (54%). Tako su se na početku 21. veka SAD, sa preko 16 hiljada građana Srbije našle na šestom mestu liste zemalja prijema, a zajedno sa emigrantima

Tabela 3. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu prema dužini boravka u inostranstvu, po zemljama prijema, 2011.

Zemlja	2011								
	Svega	Do 1 god.	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30 ili više	Nepozn. + 35 ili više
	Broj stanovnika								
Ukupno	313411	79006	53528	42487	40432	28776	39916	13239	16027
Nemačka SR	55999	14485	8086	5675	7178	4910	6693	3276	5696
Austrija	70488	16465	8828	9793	7863	6676	12732	3893	4238
Švajcarska	41008	8406	4675	4746	5694	5091	8855	2380	1161
Francuska	20231	4423	2875	2323	2457	1542	2853	1530	2228
Italija	23340	5614	4193	4778	4402	2268	1691	262	132
SAD	13504	2838	3302	2370	2239	1222	1079	181	273
Švedska	10925	2480	2094	1471	1189	928	1412	492	859
Kanada	6226	843	1202	1098	1141	1244	502	93	103
Australija	3760	589	713	519	642	469	459	155	214
Holandija	4189	837	720	583	762	479	428	164	216
Mađarska	5375	1213	1330	1037	832	565	381	12	5
Rusija	5983	2676	1336	751	521	477	187	22	13
Ostale i nepoz.	52383	18137	14174	7343	5512	2905	2644	779	889
	Struktura u procentima								
Ukupno	100,0	25,2	17,1	13,6	12,9	9,2	12,7	4,2	5,1
Nemačka SR	100,0	25,9	14,4	10,1	12,8	8,8	12,0	5,9	10,2
Austrija	100,0	23,4	12,5	13,9	11,2	9,5	18,1	5,5	6,0
Švajcarska	100,0	20,5	11,4	11,6	13,9	12,4	21,6	5,8	2,8
Francuska	100,0	21,9	14,2	11,5	12,1	7,6	14,1	7,6	11,0
Italija	100,0	24,1	18,0	20,5	18,9	9,7	7,2	1,1	0,6
SAD	100,0	21,0	24,5	17,6	16,6	9,0	8,0	1,3	2,0
Švedska	100,0	22,7	19,2	13,5	10,9	8,5	12,9	4,5	7,9
Kanada	100,0	13,5	19,3	17,6	18,3	20,0	8,1	1,5	1,7
Australija	100,0	15,7	19,0	13,8	17,1	12,5	12,2	4,1	5,7
Holandija	100,0	20,0	17,2	13,9	18,2	11,4	10,2	3,9	5,2
Mađarska	100,0	22,6	24,7	19,3	15,5	10,5	7,1	0,2	0,1
Rusija	100,0	44,7	22,3	12,6	8,7	8,0	3,1	0,4	0,2
Ostale i nepozn.	100,0	34,6	27,1	14,0	10,5	5,5	5,0	1,5	1,7

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

popisanim u Kanadi, njihov broj je u 2002. godini premašio 27 hiljada. Popisom iz 2011. i u SAD-u i Kanadi je registrovan manji broj lica iz Srbije. I dok je Kanada sa popisanih nešto više od 6 hiljada lica, i udelom od 2% u ukupnom stanovništvu Srbije u inostranstvu, bila deveta na listi najpopularnijih zemalja destinacije, SAD su uprkos smanjenju broja popisanih lica (13,5 hiljada) 2011. godine imale rast udela lica iz Srbije u inostranstvu (4,3%) i zadržale šestu poziciju na listi zemalja prijema.

Prilikom razmatranja podataka o zemlji prijema i dužini boravka građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu treba ponovo naglasti problem statističkog obuhvata tog populacionog kontingenta. Za Popis 2011. još uvek nema procena o obimu podregistracije stanovništva u inostranstvu. S obzirom na bojkot od strane albanskog stanovništva na jugu Srbije, ali i način popisivanja koji je podrazumevao dobijanje informacija o stanovništvu u inostranstvu samo od članova porodice u zemlji, sa velikom izvesnošću se može reći da je podregistracija znatna, naročito za stanovništvo koje duže vremena boravi u inostranstvu, kao i čije se cele porodice nalaze van Srbije. Takođe, ne postoje procene obuhvata za lica koja su napustila zemlju pre 1991. godine, kao ni procene po zemljama prijema. Ipak, može se sa izvesnošću zaključiti da se neobuhvat povećava sa dužinom odsustva van zemlje, kao i sa prostornom udaljenošću od Srbije. Stoga, smatra se da je neobuhvat najveći u slučajevima kada se zemlje prijema nalaze van Evrope, i kada su emigranti napustili Srbiju pre više od 10 godina. Ujedno, neobuhvat bi trebalo da bude najmanji ukoliko je zemlja prijema manje udaljena od Srbije, i ako je dužina boravka u toj zemlji kraća. U tom smislu, najveći popisni obuhvat srpskih emigranata bi trebalo da bude u Mađarskoj (Predojević-Despić, Penev, 2012).

Rusija je zemlja prijema u kojoj je u vreme poslednja dva popisa stanovništva najveći udeo građana Srbije koji su u inostranstvu boravili kraće od 5 godina, 2002. 47%, a 2011. čak 67%. Veoma veliki broj lica je u toj zemlji boravio kraće od jedne godine, 18% 2002. i čak 45% u 2011. To je prvenstveno stoga što je Rusija postala zemlja prijema emigranata iz Srbije tek početkom 1990-ih, kao i zbog specifične strukture emigranata po zanimanju.

U tradicionalnim zemljama prijema s najvećim brojem srpskih emigranata (Nemačka, Austrija, Švajcarska i Francuska), 2002. godine najviše ih je boravilo između 5 i 14 godina. Udeli su se kretali između 42,4% (Švajcarska) do 24,6% (Francuska). Na sve manji značaj Francuske kao zemlje prijema tokom 1990-ih ukazuje i podatak da je svaki peti građanin Srbije koji je 2002. godine bio na radu

ili boravku u toj zemlji, tamo bio najmanje 30 godina. Međutim, podaci poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. u odnosu na 2002. dali su drugačiju sliku. Ulazak Srbije na tzv. belu šengensku listu, odnosno, mogućnost da u inostranstvo putuju bez viza, uticale su i na pojavu novih vidova migracija. Naime, najveći udeli popisanog emigracionog kontingenta su među licima koja su u inostranstvu kraće od 5 godina (čak 42,3% ukupnog emigracionog kontingenta). To je takođe slučaj i sa zemljama sa najvećim brojem naših građana: u sve četiri zemlje najmanje ih je u Švajcarskoj (31,9%), a najviše u Nemačkoj i Italiji (40,3% tj. 42,0%).

Među emigrantima koji imaju najduži „gastarbajterski staž“ (20 ili više godina), 2011. godine skoro svaki treći (30,2%) je boravio u Austriji, a skoro svaki četvrti u Nemačkoj (22,6%), dok je u prethodnom popisu iz 2002. primat imala Nemačka, u kojoj je boravio svaki treći emigrant iz Srbije koji je u inostranstvu duže od 20 godina.

4.2. Lica iz Srbije u inostranstvu prema starosti i polu i zemljama prijema

Popisni podaci potvrđuju poznatu pravilnost o selektivnosti migranata, posebno ekonomskih, po polu i starosti. U slučaju spoljnih migracija muškarci su brojniji, i to kod gotovo svih petogodišnjih starosnih grupa. Prema podacima Popisa 2011. koeficijent maskuliniteta građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu

Tabela 4. Vrednosti koeficijenta maskuliniteta i prosečne starosti lica u inostranstvu po zemljama prijema, 2002. i 2011.

Indikator	Ukupno	Nemačka	Austrija	Švajcarska	Francuska	Italija	SAD	Švedska	Kanada	Australija	Holandija	Mađarska	Rusija	Ostale zemlje i nepozn.
2002														
Koeficijent maskuliniteta (na 100 žena)	114,1	116,9	105,6	107,3	111,7	128,8	116,2	110,2	106,1	110,9	109,4	128,7	375,9	118,8
Prosečna starost (god.)	33,5	34,8	34,7	30,5	37,3	31,5	33,9	32,8	32,4	34,9	31,1	30,5	35,7	31,8
2011														
Koeficijent maskuliniteta (na 100 žena)	114,5	110,9	107,4	101,5	110,5	110,0	125,0	110,5	107,2	113,6	102,7	116,0	549,6	127,5
Prosečna starost (god.)	34,7	35,7	35,1	33,3	36,2	32,7	34,9	33,2	36,9	38,2	33,9	31,8	39,0	34,2

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

Napomena: Prilikom izračunavanja prosečne starosti uzeta su obzir samo lica poznate starosti.

iznosio je 114,5 (tabela 4) i bio je znatno viši nego kod stanovništva u zemlji (94,9). U odnosu na prethodni popis stanovništva, koeficijent maskuliniteta je neznatno povećan, dok je u odnosu na stanovništvo u zemlji razlika bila gotovo ista (114,1 naprema 94,6). Brojčana dominantnost žena kod emigrantskog stanovništva prvenstveno je rezultat selektivnosti migranata po polu, uslovljene modelom međunarodnih migracija koji se odlikuje većom prostornom mobilnošću muškaraca, ali i specifičnim zahtevima tržišta radne snage zemalja prijema.

U svim zemljama prijema je veći udeo muškaraca nego žena. Jedini izuzetak je Grčka, gde žene čine 54,2% ukupnog broja emigranata iz Srbije. Razlike po zemljama su značajne. Udeo žena je najveći u Švajcarskoj i Holandiji, gde one predstavljaju 49,6% i 49,3% ukupnog broja popisanih građana Srbije. Najmanji broj žena u ukupnom broju emigranata je registrovan u Sloveniji (30,5% žena), dok je u Rusiji gde je tek svaki šesti emigrant ženskog pola (15,3%).

Posmatrajući najveće zemlje prijema u poslednjem međupopisnom periodu 2002-2011, do izvesnog snižavanja koeficijenta maskuliniteta došlo je u Nemačkoj (sa 116,9 na 110,9), Švajcarskoj (sa 107,3 na 101,5), Mađarskoj (sa 128,7 na 116,0), a naročito u Italiji sa 128,8 na 110,0). Izvesno povećanje zabeleženo je u Austriji (sa 105,6 na 107,4), a nešto veće u SAD-u (sa 116,2 na 125,0). U Rusiji je i pored značajno većeg broja migranata muškog pola 2002. (žene su činile svega 21% emigracionog kontingenta) između 2002. i 2011. došlo do snažnog porasta koeficijenta maskuliniteta za skoro polovinu vrednosti (sa 376 na 550 muškaraca na 100 žena).

Generalno posmatrano, promena starosne strukture emigranata iz Srbije prati opšte trendove demografskog starenja ukupnog stanovništva Srbije. Ipak, emigrantsko stanovništvo daleko je mlađe od stanovništva Srbije u zemlji, što je rezultat i dalje prisutne, iako manje naglašene, selektivnosti emigranata po starosti, sve većeg udela članova porodice u ukupnom srpskom emigracionom kontingentu i, s tim u vezi, relativno visoke stope nataliteta emigrantskog stanovništva.

Posmatrano po zemljama prijema, svi glavni indikatori demografske starosti građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu ukazuju da je to stanovništvo znatno mlađe od stanovništva u zemlji. U svakoj od zemalja prijema udeli starih (65 ili više godina) su znatno manji, u nekim zemljama preko 20 puta manji nego kod stanovništva u zemlji (od 0,5% u Grčkoj, 0,8% u Italiji i 0,9% u Rusiji do 5,7% u Francuskoj i 6,9% u Australiji) prema 17,4% za stanovništvo u zemlji). To

važi i za vrednosti prosečne starosti koje su kod lica u inostranstvu 2011. u svakoj zemlji prijema bile manje (tabela 4) nego kod stanovništva u zemlji (u proseku 42,2 godine). Najmlađi su bili emigranti u Mađarskoj (31,8 godina), a najstariji u Australiji (38,2 godine) i Rusiji, koja i pored izuzetno niskog učešća starog stanovništva beleži najvišu prosečnu starost emigranata iz Srbije (39,0 godina), što značajno govori o specifičnosti migracija ka toj zemlji. U odnosu na Popis iz 2002. u najvećem broju zemalja došlo je do povećanja prosečne starosti emigranata iz Srbije, a među njima je najveće povećanje bilo u Rusiji i Australiji (za nešto više od tri godine) i Kanadi (za četiri i po godine). Smanjenje je zabeleženo u Francuskoj, u kojoj su 2002. emigranti iz Srbije u proseku bili najstariji (37,3 na 36,2 godine).

U svim zemljama prijema je veći udeo muškaraca nego žena. Jedini izuzetak je Grčka, gde žene čine 54,2% ukupnog broja emigranata iz Srbije. Razlike po zemljama su značajne. Udeo žena je najveći u Švajcarskoj i Holandiji, gde one predstavljaju 49,6% i 49,3% ukupnog broja popisanih građana Srbije. Najmanji broj žena u ukupnom broju emigranata je registrovan u Sloveniji (30,5% žena), dok je u Rusiji gde je tek svaki šesti emigrant ženskog pola (15,3%).

Posmatrajući najveće zemlje prijema u poslednjem međupopisnom periodu 2002-2011, do izvesnog snižavanja koeficijenta maskuliniteta došlo je u Nemačkoj (sa 116,9 na 110,9), Švajcarskoj (sa 107,3 na 101,5), Mađarskoj (sa 128,7 na 116,0), a naročito u Italiji sa 128,8 na 110,0). Izvesno povećanje zabeleženo je u Austriji (sa 105,6 na 107,4), a nešto veće u SAD-u (sa 116,2 na 125,0). U Rusiji je i pored značajno većeg broja migranata muškog pola 2002. (žene su činile svega 21% emigracionog kontingenta) između 2002. i 2011. došlo do snažnog porasta koeficijenta maskuliniteta za skoro polovinu vrednosti (sa 376 na 550 muškaraca na 100 žena).

Generalno posmatrano, promena starosne strukture emigranata iz Srbije prati opšte trendove demografskog starenja ukupnog stanovništva Srbije. Ipak, emigrantsko stanovništvo daleko je mlađe od stanovništva Srbije u zemlji, što je rezultat i dalje prisutne, iako manje naglašene, selektivnosti emigranata po starosti, sve većeg udela članova porodice u ukupnom srpskom emigracionom kontingentu i, s tim u vezi, relativno visoke stope nataliteta emigrantskog stanovništva.

Posmatrano po zemljama prijema, svi glavni indikatori demografske starosti građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu ukazuju da je to stanovništvo znatno mlađe od stanovništva u zemlji. U svakoj od zemalja prijema udeli starih

(65 ili više godina) su znatno manji, u nekim zemljama preko 20 puta manji nego kod stanovništva u zemlji (od 0,5% u Grčkoj, 0,8% u Italiji i 0,9% u Rusiji do 5,7% u Francuskoj i 6,9% u Australiji) prema 17,4% za stanovništvo u zemlji). To važi i za vrednosti prosečne starosti koje su kod lica u inostranstvu 2011. u svakoj zemlji prijema bile manje (tabela 4) nego kod stanovništva u zemlji (u proseku 42,2 godine). Najmlađi su bili emigranti u Mađarskoj (31,8 godina), a najstariji u Australiji (38,2 godine) i Rusiji, koja i pored izuzetno niskog učešća starog stanovništva beleži najvišu prosečnu starost emigranata iz Srbije (39,0 godina), što značajno govori o specifičnosti migracija ka toj zemlji. U odnosu na Popis iz 2002. u najvećem broju zemalja došlo je do povećanja prosečne starosti emigranata iz Srbije, a među njima je najveće povećanje bilo u Rusiji i Australiji (za nešto više od tri godine) i Kanadi (za četiri i po godine). Smanjenje je zabeleženo u Francuskoj, u kojoj su 2002. emigranti iz Srbije u proseku bili najstariji (37,3 na 36,2 godine).

4.3. Etnička struktura lica iz Srbije u inostranstvu prema zemljama prijema

Heterogenost etničke strukture ukupnog stanovništva Srbije nužno se odražava i na etničku raznolikost srpskih emigranata. Ujedno, brojnost pojedinih etničkih grupa u velikoj meri determiniše i brojnost emigranata određene nacionalnosti. Ukoliko se posmatraju samo najbrojnije nacionalnosti (Srbi, Mađari, Bošnjaci sa Muslimanima i Romi, sve sa preko 100 hiljada stanovnika u 2011), tada su one najbrojnije i među emigrantima, ali uz značajne razlike u udelima. Prema Popisu iz 2011. godine udeo te četiri nacionalnosti u ukupnom stanovništvu u zemlji iznosio je 88%, dok je njihov udeo u emigrantskom stanovništvu bio je znatno manji (74%). U vreme popisa iz 2002. razlika je bila nešto manja – udeo tih etničkih grupa u stanovništvu u zemlji je iznosio je 90%, a udeo kod emigranata 77%. 1991, razlika u tom odnosu je bila još manja (86% naprema 81%). Međutim, smanjenje udela u ukupnom broju emigranata zabeleženo je jedino kod Srba (sa 77% u 1991. godini na 64% u 2002. godini), dok je kod ostalih etničkih grupa zabeleženo povećanje, a posebno kod Albanaca (sa 2% na 5% između 1991. i 2002) i Bošnjaka/Muslimana (sa 2% na 7% između 1991. i 2011).

Analize podataka o nacionalnom sastavu stanovništva u inostranstvu ukazuju da je u međupopisnom periodu 1991-2002. etnička struktura stanovništva u zemlji postala homogenija, a etnička struktura emigranata heterogenija, što navodi na

zaključak da je emigracija bila još jedan od faktora homogenizacije etničkog sastava stanovništva Srbije (Predojević-Despić, Penev, 2012).

Srbi, osim u Mađarskoj, u svim zemljama prijema predstavljaju apsolutnu većinu emigranata iz Srbije (tabele 5 i 6). Njihovo učešće je najveće u Rusiji (81%), u prekomorskim zemljama - SAD-u i Kanadi (po 77%), kao i Australiji (74%), a znatno je iznad proseka i u tradicionalnim zemljama prijema (Francuska, Švajcarska i Italija).

Tabela 5. Etnička struktura stanovništva u inostranstvu po zemljama prijema, 2002.

	2002									
	Ukupno	Srbi	Albanci	Bošnjaci / Muslimani	Mađari	Vlasi	Romi	Rumuni	Ostali	Nepozn.
Ukupno	414839	264434	21627	29063	10810	8102	14865	6128	27228	32582
Nemačka	102799	52446	4060	15752	3697	1011	7346	743	8541	9203
Austrija	87844	65187	1058	1498	696	3275	4028	1298	4172	6632
Švajcarska	65751	41081	13552	1570	359	2201	392	1217	2094	3285
Francuska	27040	21453	282	703	119	538	275	143	1484	2043
Italija	20428	16487	57	134	65	590	700	235	1096	1064
SAD	16240	10854	746	770	146	29	21	1274	1232	1168
Švedska	14049	8324	195	1691	294	72	787	577	796	1313
Kanada	10908	8244	113	122	381	16	28	152	988	864
Australija	7490	5445	62	220	162	66	34	66	661	774
Holandija	6280	3528	90	1366	39	33	245	10	461	508
Mađarska	5343	448	20	27	4384	-	2	3	327	132
Rusija	5178	4188	2	149	19	1	17	5	501	296
Ostale i nepoz.	45489	26749	1390	5061	449	270	990	405	4875	5300
	Struktura u procentima									
Ukupno	100,0	63,7	5,2	7,0	2,6	2,0	3,6	1,5	6,6	7,9
Nemačka	100,0	51,0	3,9	15,3	3,6	1,0	7,1	0,7	8,3	9,0
Austrija	100,0	74,2	1,2	1,7	0,8	3,7	4,6	1,5	4,7	7,5
Švajcarska	100,0	62,5	20,6	2,4	0,5	3,3	0,6	1,9	3,2	5,0
Francuska	100,0	79,3	1,0	2,6	0,4	2,0	1,0	0,5	5,5	7,6
Italija	100,0	80,7	0,3	0,7	0,3	2,9	3,4	1,2	5,4	5,2
SAD	100,0	66,8	4,6	4,7	0,9	0,2	0,1	7,8	7,6	7,2
Švedska	100,0	59,2	1,4	12,0	2,1	0,5	5,6	4,1	5,7	9,3
Kanada	100,0	75,6	1,0	1,1	3,5	0,1	0,3	1,4	9,1	7,9
Australija	100,0	72,7	0,8	2,9	2,2	0,9	0,5	0,9	8,8	10,3
Holandija	100,0	56,2	1,4	21,8	0,6	0,5	3,9	0,2	7,3	8,1
Mađarska	100,0	8,4	0,4	0,5	82,1	-	0,0	0,1	6,1	2,5
Rusija	100,0	80,9	0,0	2,9	0,4	0,0	0,3	0,1	9,7	5,7
Ostale i nepoz.	100,0	58,8	3,1	11,1	1,0	0,6	2,2	0,9	10,7	11,7

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

Učešće Srba je relativno nisko u Nemačkoj, Holandiji i Švedskoj (udeli iznose od 51% do 59%), a izuzetno nisko u Mađarskoj gde među licima na radu ili boravku u toj zemlji oni čine svega 8%. Mađarska je i jedina značajnija zemlja prijema u kojoj većinu imigranata iz Srbije predstavljaju pripadnici neke nacionalne manjine (83% su mađarske nacionalne pripadnosti). U još nekoliko zemalja je među emigrantima iz Srbije značajno učešće pripadnika manjinskih etničkih zajednica. U Nemačkoj je posle Srba najviše Bošnjaka/Muslimana (19%) i Roma (6%). U Holandiji je svaki peti (21%) građanin Srbije na radu ili boravku Bošnjak ili Musliman. U Švajcarskoj, od ukupnog broja oko 5% su Vlasi.

Tabela 6. Etnička struktura stanovništva u inostranstvu po zemljama prijema, 2011.

	2011									
	Ukupno	Srbi	Albanci	Bošnjaci / Muslim.	Vlasi	Mađari	Romi	Rumuni	Ostali	Nepozn.
Ukupno	313411	194020	432	21681	6312	7530	9464	2709	29350	41913
Nemačka	55999	27825	96	10533	561	1253	3095	327	5358	6951
Austrija	70488	42357	37	1242	2302	325	3439	552	5543	14691
Svajcarska	41008	29137	143	1077	1874	149	243	574	2731	5080
Francuska	20231	14057	12	546	434	71	402	69	1797	2843
Italija	23340	16733	10	127	746	85	600	144	1902	2993
SAD	13504	10453	4	488	16	146	14	251	1275	857
Švedska	10925	6390	4	1347	69	125	688	232	816	1254
Kanada	6226	4790	1	100	6	175	6	59	745	344
Australija	3760	2770	2	68	10	59	8	15	397	431
Holandija	4189	2366	3	865	15	24	94	8	416	398
Mađarska	5375	429	26	7	0	4472	5	0	387	49
Rusija	5983	4847	0	159	5	41	14	2	607	308
Ostale i nepoz.	52383	31866	94	5122	274	605	856	476	7376	5714
	Struktura u procentima									
Ukupno	100,0	61,9	0,1	6,9	2,0	2,4	3,0	0,9	9,4	13,4
Nemačka	100,0	49,7	0,2	18,8	1,0	2,2	5,5	0,6	9,6	12,4
Austrija	100,0	60,1	0,1	1,8	3,3	0,5	4,9	0,8	7,9	20,8
Švajcarska	100,0	71,1	0,3	2,6	4,6	0,4	0,6	1,4	6,7	12,4
Francuska	100,0	69,5	0,1	2,7	2,1	0,4	2,0	0,3	8,9	14,1
Italija	100,0	71,7	0,0	0,5	3,2	0,4	2,6	0,6	8,1	12,8
SAD	100,0	77,4	0,0	3,6	0,1	1,1	0,1	1,9	9,4	6,3
Švedska	100,0	58,5	0,0	12,3	0,6	1,1	6,3	2,1	7,5	11,5
Kanada	100,0	76,9	0,0	1,6	0,1	2,8	0,1	0,9	12,0	5,5
Australija	100,0	73,7	0,1	1,8	0,3	1,6	0,2	0,4	10,6	11,5
Holandija	100,0	56,5	0,1	20,6	0,4	0,6	2,2	0,2	9,9	9,5
Mađarska	100,0	8,0	0,5	0,1	0,0	83,2	0,1	0,0	7,2	0,9
Rusija	100,0	81,0	0,0	2,7	0,1	0,7	0,2	0,0	10,1	5,1
Ostale i nepoz.	100,0	60,8	0,2	9,8	0,5	1,2	1,6	0,9	14,1	10,9

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

U slučaju Mađarske, potpuno je očigledno da je gotovo monoetnička struktura emigranata prvenstveno formirana pod uticajem bliskih veza između pripadnika mađarske etničke zajednice i zemlje matice, kao i zbog geografske blizine. U ostalim zemljama, relativno veliko učešće pripadnika manjinskih etničkih zajednica se, kao i njihovo kontinuirano prisustvo i konstantan udeo u ukupnom stanovništvu po zemljama destinacije (tabela 5 i 6), pre svega, može objasniti delovanjem formiranih migrantskih mreža. Takođe, od izvesnog uticaja mogao je imati i nejednak tretman pripadnika pojedinih zajednica od strane imigracionih vlasti, posebno tokom 1990-ih godina.

S tim u vezi vrlo je ilustrativno da su emigranti srpske nacionalne pripadnosti prilično ravnomerno distribuirani po zemljama prijema, dok su emigranti koji pripadaju manjinskim etničkim zajednicama uglavnom koncentrisani u jednoj ili dve zemlje prijema. Tako je, prema podacima Popisa 2011. skoro svaki četvrti (22,5%) emigrant srpske nacionalne pripadnosti, bio na radu ili boravku Austriji, skoro svaki peti (17,5%) u Nemačkoj, a približno svaki šesti (15,5%) u Švajcarskoj. Potpuno drugačija je distribucija po zemljama emigranata koji pripadaju najbrojnijim nacionalnim manjinama. Više od polovine (54%) Bošnjaka i Muslimana je bilo u Nemačkoj, tri četvrtine etničkih Mađara je boravilo u Mađarskoj (59%) ili Nemačkoj (17%), po jedna trećina emigranta romske etničke pripadnosti boravila je u Nemačkoj (33%), i Austriji (36%), dok se po 20% Rumuna nalazi u Nemačkoj i SAD-u (tabela).

S obzirom da su pripadnici albanske nacionalnosti bojkotovali Popis 2011, ne postoje podaci o njihovim migracionim karakteristikama. Međutim, kao što je u analizi i ranije istaknuto, može se sa izvesnošću proceniti da se pravci migracionih kretanja nisu menjali u odnosu na 1990-te. Podaci popisa 2002. godine su pokazali da se oko dve trećine emigranata albanske nacionalne pripadnosti (63%) nalazilo na radu ili boravku u Švajcarskoj, a skoro svaki peti je bio u Nemačkoj (19%).

4.4. Lica iz Srbije u inostranstvu prema obrazovanju i zemljama prijema

Obrazovna struktura srpskog emigrantskog stanovništva primetno se razlikuje po zemljama prijema, što je neposredno determinisano ostalim karakteristikama emigranata (starost, pol, dužina boravka u inostranstvu, nacionalna pripadnost). Takođe, razlike su uslovljene i selektivnošću emigranata u odnosu na specifične zahteve na tržištima rada u zemljama prijema ili pak njihovom imigracionom

politikom, koja sve više stimuliše useljavanje visokoobrazovanih i stručnih kadrova.

Razlike po zemljama u pogledu obrazovne strukture emigranata iz Srbije naročito su naglašene kod udela lica s višom ili visokom školskom spremom. I dok je na nivou celokupnog emigracionog kontingenta 2011. godine 16% lica imalo diplomu više ili visoke škole, u Austriji je to bio slučaj tek sa 4% srpskih

Tabela 7. Građani Srbije stari 15 ili više godina na radu ili boravku u inostranstvu, prema školskoj spremi i zemlji rada/boravka, 2002. i 2011.

	2002						2011					
	Najviša završena škola											
	Ukupno	Bez škole ili nepotpuna osn. sk.	Osnovna škola	Srednja škola	Viša ili visoka škola	Nepozn.	Ukupno	Bez škole ili nepotpuna osn. sk.	Osnovna škola	Srednja škola	Viša ili visoka škola	Nepozn.
	Broj stanovnika											
Ukupno	345749	78949	120966	110209	34380	1245	262490	15805	72250	101843	41185	31407
Austrija	73571	22041	34273	15453	1540	264	58442	5674	23564	16457	2303	10444
Francuska	23522	6426	8941	6528	1571	56	16867	1542	5265	5811	1894	2355
Holandija	5148	852	1248	2224	808	16	3459	83	617	1487	956	316
Italija	17371	2683	6638	6781	1247	22	19252	764	6565	8139	1731	2053
Mađarska	4456	218	617	2096	1513	12	4848	33	404	2471	1876	64
Nemačka	87283	21190	30034	30975	4761	323	46034	3106	12985	19400	4749	5794
Rusija	4569	363	1062	2239	904	1	5492	67	896	3283	1085	161
Švajcarska	51380	11082	23055	14679	2269	295	33011	2682	11796	11906	2672	3955
Švedska	11419	2763	3273	4348	974	61	8856	450	2119	4089	1220	978
Kanada	8863	907	898	3136	3906	16	5301	52	429	1896	2705	219
SAD	14031	1797	2208	5093	4894	39	12220	133	952	4829	5740	566
Australija	6350	1340	1576	2267	1153	14	3259	76	492	1311	966	414
Ostale zemlje	26517	3032	4876	11007	7521	81	39310	844	4962	19322	12715	1467
Nepoznato	11269	4255	2267	3383	1319	45	6139	299	1204	1442	573	2621
	Struktura u procentima											
Ukupno	100,0	22,8	35,0	31,9	9,9	0,4	100,0	6,0	27,5	38,8	15,7	12,0
Austrija	100,0	30,0	46,6	21,0	2,1	0,4	100,0	9,7	40,3	28,2	3,9	17,9
Francuska	100,0	27,3	38,0	27,8	6,7	0,2	100,0	9,1	31,2	34,5	11,2	14,0
Holandija	100,0	16,6	24,2	43,2	15,7	0,3	100,0	2,4	17,8	43,0	27,6	9,1
Italija	100,0	15,4	38,2	39,0	7,2	0,1	100,0	4,0	34,1	42,3	9,0	10,7
Mađarska	100,0	4,9	13,8	47,0	34,0	0,3	100,0	0,7	8,3	51,0	38,7	1,3
Nemačka	100,0	24,3	34,4	35,5	5,5	0,4	100,0	6,7	28,2	42,1	10,3	12,6
Rusija	100,0	7,9	23,2	49,0	19,8	0,0	100,0	1,2	16,3	59,8	19,8	2,9
Švajcarska	100,0	21,6	44,9	28,6	4,4	0,6	100,0	8,1	35,7	36,1	8,1	12,0
Švedska	100,0	24,2	28,7	38,1	8,5	0,5	100,0	5,1	23,9	46,2	13,8	11,0
Kanada	100,0	10,2	10,1	35,4	44,1	0,2	100,0	1,0	8,1	35,8	51,0	4,1
SAD	100,0	12,8	15,7	36,3	34,9	0,3	100,0	1,1	7,8	39,5	47,0	4,6
Australija	100,0	21,1	24,8	35,7	18,2	0,2	100,0	2,3	15,1	40,2	29,6	12,7
Ostale zemlje	100,0	11,4	18,4	41,5	28,4	0,3	100,0	2,1	12,6	49,2	32,3	3,7
Nepoznato	100,0	37,8	20,1	30,0	11,7	0,4	100,0	4,9	19,6	23,5	9,3	42,7

Izvor: Posebna dodatna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva Srbije.

emigranata. Ispodprosečne udele u odnosu na ukupan broj visokoobrazovanih migranata iz Srbije imale su i ostale države sa najvećim brojem naših emigranata: Švajcarska (8%), Italija (9%), Nemačka (10%), Francuska (11%). U tih pet najvećih zemalja prijema, koje prema popisu iz 2011. čine dve trećine ukupnog srpskog emigracionog kontingenta starosti 15 ili više godina, nalazi se manje od

trećine (32%) ukupnog broja lica iz Srbije sa diplomom više škole ili fakulteta, i čak 85% svih emigranata sa završenom osnovnom školom ili nižom stručnom spremom.

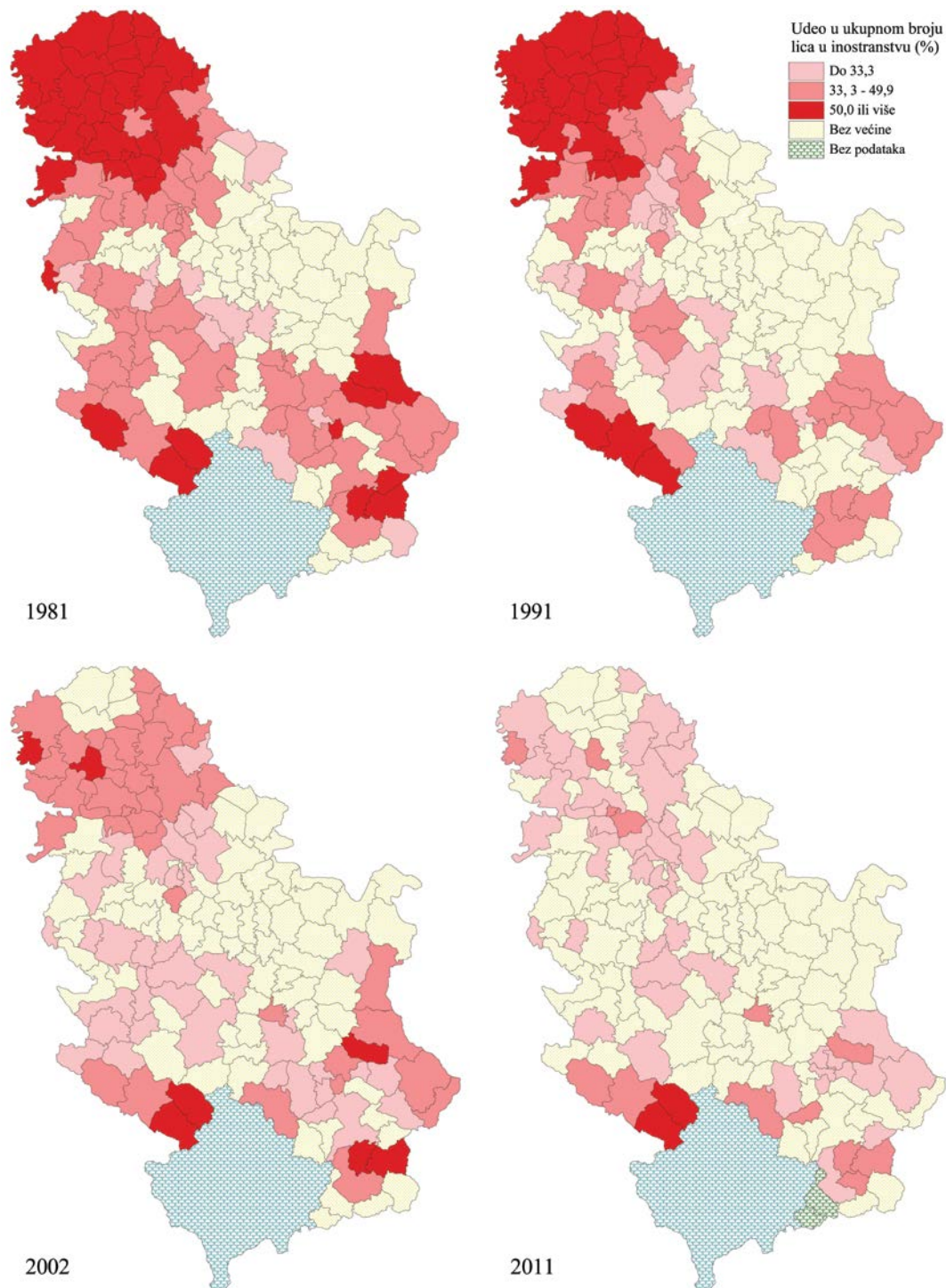
Sa druge strane, polovina svih emigranata iz Srbije u Kanadi (51%) i SAD-u (47%) ima fakultetsku diplomu, dok je u Velikoj Britaniji to slučaj sa čak 60% lica iz Srbije. U te tri države, koje čine manje od 8% srpskog emigracionog kontingenta, prema rezultatima popisa iz 2011, radi ili boravi čak četvrtina svih visokoobrazovanih lica poreklom iz Srbije (tabela 7). Među njima je još veći udeo onih sa završenim magistarskim i doktorskim studijima. Od ukupno 5,5 hiljada lica iz Srbije u inostranstvu sa završenim poslediplomskim studijima, svaki treći magistar (37%) i skoro svaki drugi doktor nauka (47%) živi i radi u te tri zemlje. SAD se ističu sa najvećim brojem, i to sa 756 magistara (22% ukupnog broja) i 685 doktora nauka (čak 32% ukupnog broja). Od drugih zemalja, u Nemačkoj se nalazi veći broj visokoobrazovanih kadrova iz Srbije (4,7 hiljada), od kojih je 279 magistara i 230 doktora nauka.

U poređenju sa 2002. u svim zemljama prijema došlo je do povećanja udela najobrazovanijih emigranata iz Srbije. Austrija i Nemačka su duplirale, inače skroman, udeo, sa 2% na 4%, odnosno, 5% na 10% ukupnog broja, Holandija i Švedska, kod kojih je između dva popisa povećan i broj i udeo visokoobrazovanih iz Srbije, dok je značajno povećanje zabeleženo i u prekomorskim zemljama sa najvećim udelom visokoobrazovanih: SAD, Kanadi i Australiji (tabela 7). U odnosu na 2002. značajno je smanjen i broj i udeo najniže kvalifikovanih struktura emigranata u ukupnom srpskom emigracionom kontingentu, i to u svim zemljama prijema. Najveće smanjenje broja je registrovano u Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj i Francuskoj, tj. u zemljama u kojima je 2011. najveći broj srpskih gastarbajtera bio bez škole ili samo sa diplomom završene osnovne škole. Udeo najneobrazovanijih u ukupnom broju lica između 2002. i 2011. smanjen najviše u prekomorskim zemljama: SAD-u i Kanadi (sa 10% tj. 13% u 2002. udeo smanjio na 1%), kao i Australiji (sa 21% na 2%).

4.5. Regionalna pripadnost lica iz Srbije u inostranstvu (nivo opštine) prema zemljama prijema

Značajne regionalne razlike u Srbiji u pogledu spoljnih migracija stanovništva, koje su se u poslednjih dvadesetak godina dodatno intenzivirale, odrazile su se i na nejednaku distribuciju emigranata po zemljama destinacije. Kao što je već

naglašeno, razlike postoje i kada se posmatraju samo dva velika područja Srbije (Centralna Srbija i Vojvodina), dok su najuočljivije na nivou manjih teritorijalnih jedinica (opštine i okruzi). Koja država će biti odabrana kao mesto prebivališta

Karta 1. Opštine u kojima emigranti u Nemačkoj čine većinu lica u inostranstvu, 1981-2011.

Izvor: Za 1981. i 1991. publikacione i dokumentacione tabele popisa stanovništva; Za 2002. i 2011. posebna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva.

zavisi od brojnih činilaca: bilo da su to lične preferencije, tj. osobine pojedinca (pol, starost, kvalifikacija, znanje jezika, nacionalnost, finansijska situacija, itd.) ili tzv. objektivni faktori (politika zemlje prijema u pogledu prijema novih migranata, ekonomske i političke prilike, geografska udaljenost, prirodne kataklizme itd.), ili brojni faktori nastali iz njihove složene međuzavisnosti. S tim u vezi, od velikog i rastućeg značaja je i postojanje i razvitak migranskih mreža odnosno njihovo odsustvo (Predojević-Despić, 2009).

Nemačka je sve do Popisa 2011. bila glavna destinacija za srpske emigrante, na nivou zemlje kao celine, na oba velika područja, i u najvećem broju opština. Prema podacima tri prethodna popisa stanovništva (1981, 1991. i 2002.), u više od polovine svih opština u Srbiji većina lica u inostranstvu bila je u Nemačkoj, dok je popisom iz 2011. većina stanovništva u Nemačkoj registrovana u 40% opština u Srbiji.

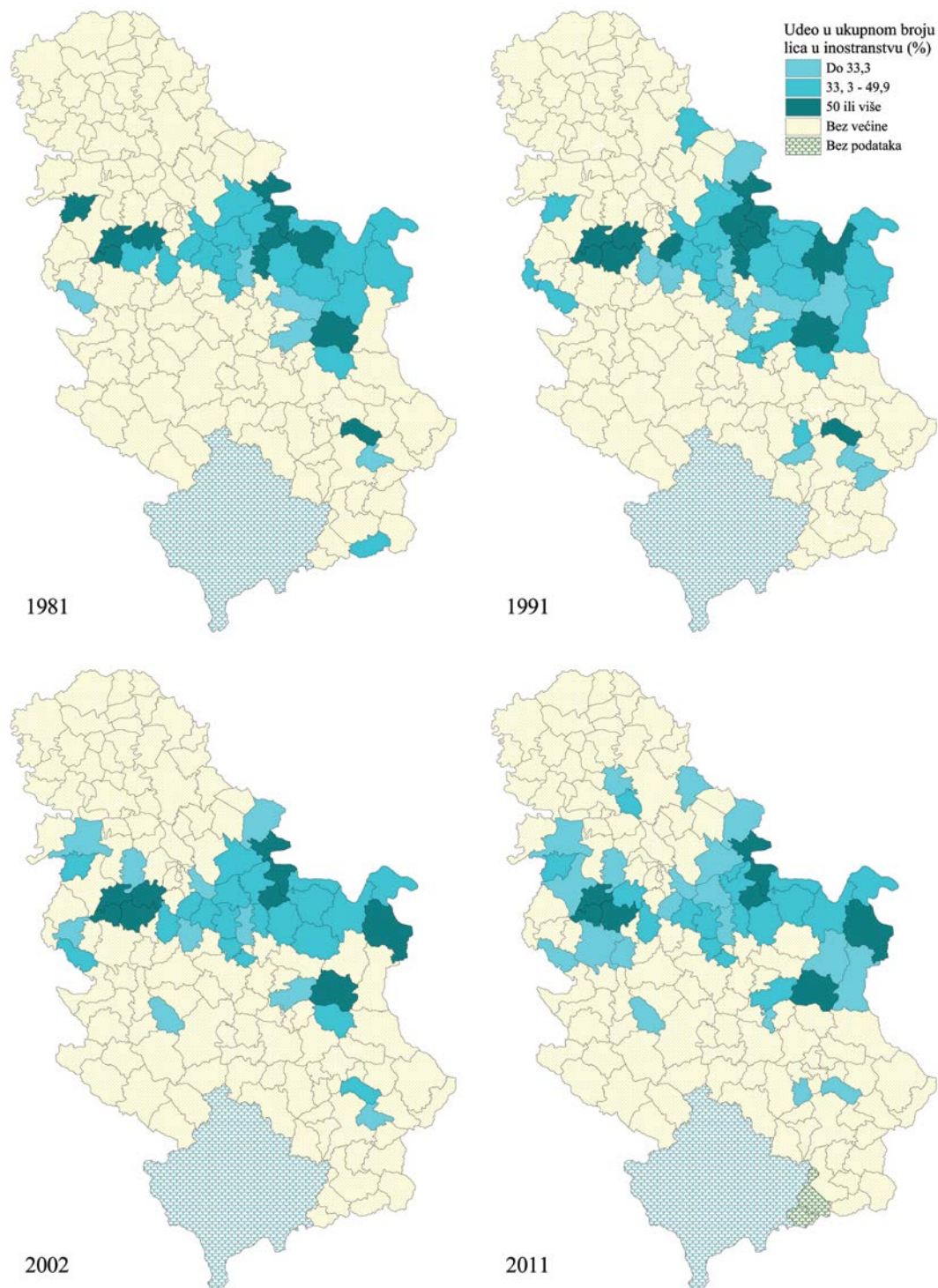
U vreme popisa iz 1981. godine to je bio slučaj u 107 od ukupno 161 opštine,¹ a od toga je u 41 opštini apsolutna većina emigranata boravila u Nemačkoj (karta 1). Deset godina kasnije broj opština u kojima su lica koja su boravila u Nemačkoj predstavljala većinu svih lica u inostranstvu poreklom iz te opštine smanjen je na 86, 2002. na 83 opštine, dok je 2011. broj opština smanjen na 64. Smanjenje je još izraženije ukoliko se posmatra samo broj opština u kojima lica na radu ili boravku predstavljaju apsolutnu većinu svih emigranata - takvih je u 2011. bilo svega dve, 2002. bilo svega sedam (prema 41 u 1981). Inače, u najvećem broju opština Nemačka je kontinuirano bila zemlja prijema u kojoj je boravila većina lica u inostranstvu. Između 1981. i 2011. to je bio slučaj u ukupno 57 opština.

Iako su u Nemačku odlazili stanovnici iz gotovo svih krajeva Srbije, karakteristično je da su, na primer, emigranti poreklom iz pet sandžačkih opština činili petinu svih lica iz Centralne Srbije koja su i 2002. i 2011. godine boravila u toj zemlji. Među njima su i jedine dve opštine koje 2011 imaju apsolutnu većinu lica koja rade ili borave u Nemačkoj. To su Tutin, u kojima je skoro dve trećine (64%) i Novi Pazar polovina (50%) stanovništva u inostranstvu skoncentrisana u Nemačkoj.

Austrija je druga po redu po broju opština u Srbiji sa većinskim udelom emigranata (karta 2). U vreme Popisa iz 1981. bilo ih je 35, 1991. godine njihov broj se povećao na 46, 2002. je smanjen na 39 opština, da bi se 2011. broj opština vratio na nivo iz 1991. (45 opština). Austrija je u sva četiri popisa bila zemlja u kojoj boravi većina emigranata u čak 30 opštine. Najveći broj tih opština je

¹ Za sve tri popisne godine je primenjena administrativno-teritorijalna podela iz 2002.

prostorno lociran u centralnim i istočnim delovima zemlje, odnosno, u najstarijoj emigracionoj zoni Srbije. Emigranti koji žive ili borave u Austriji iz 14 opština

Karta 2. Opštine u kojima emigranti u Austriji čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011. (po opštinama)

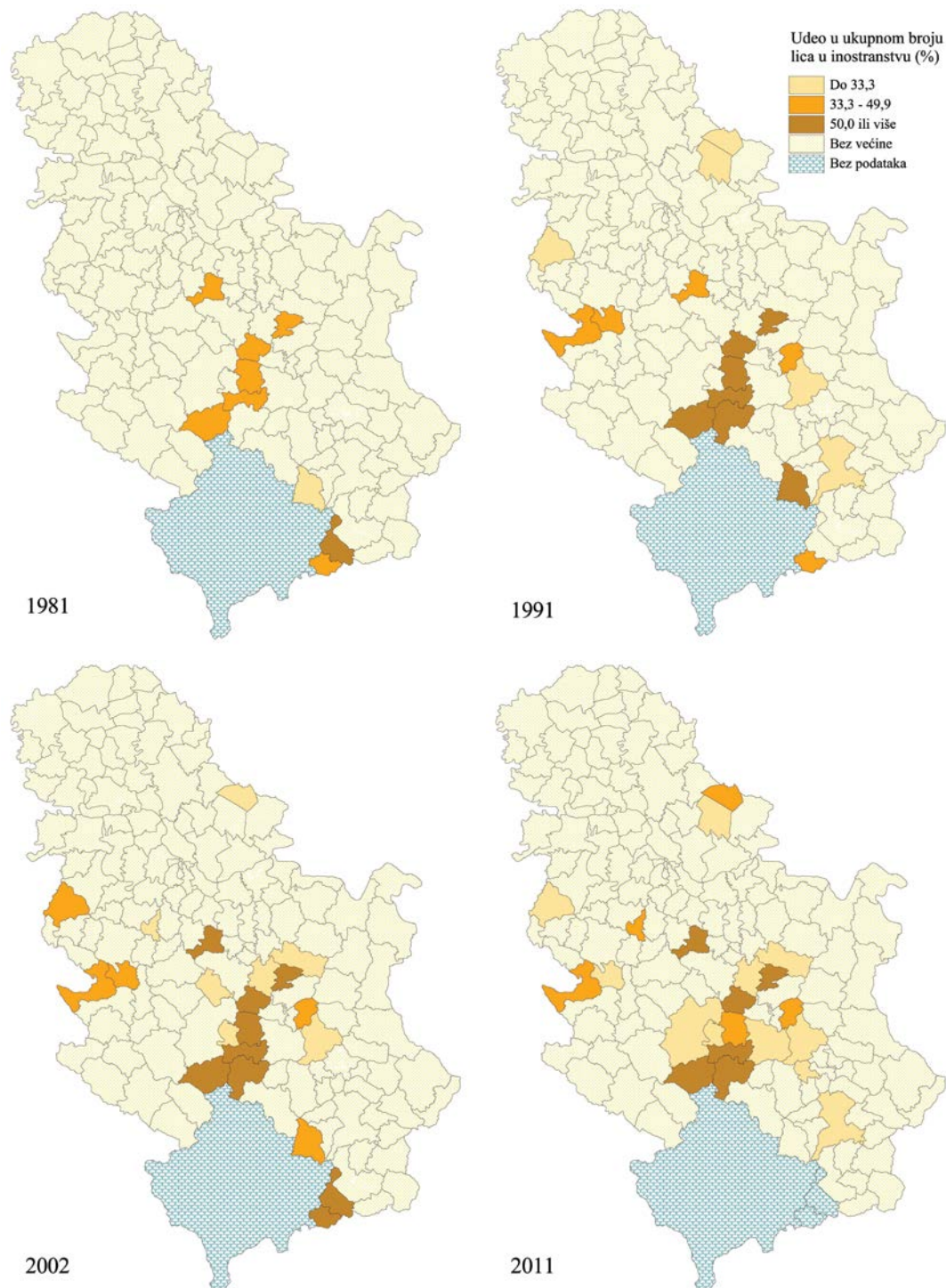
Izvor: Za 1981. i 1991. publikacione i dokumentacione tabele popisa stanovništva; Za 2002. i 2011. posebna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva.

koje čine tu zonu emigracije, prema popisu iz 2011. čine čak polovinu svih lica iz Srbije u toj zemlji (Predojević-Despić, Penev, 2014). Opštine sa većinskim stanovništvom u inostranstvu u Austriji nalaze se i u rubnom području Grada Beograda - Lazarevac sa skoro polovinom (49%), Mladenovac i Sopot trećinom (36% tj. 32%) svih lica u inostranstvu, kao i Mačvi, gde opštine Koceljeva i Vladimirci imaju izuzetno visoke udele lica u Austriji (72% i 69%). Ova analiza vrlo slikovito prikazuje „ukorenjenost“ srpskih emigranata u Austriji i Nemačkoj, ali i ukazuje na veliki značaj migrantskih mreža prilikom donošenja individualnih odluka emigranata o izboru zemlje destinacije. Treba naglasiti da bi rezultati analize bili još uočljiviji u Austriji, a naročito Nemačkoj, da je popis stanovništva, naročito 2002. i 2011. mogao da obuhvati veći broj lica koja dugo borave u inostranstvu.

Francuska, koja je u prvom emigracionom talasu posle 1965. predstavljala jednu od najznačajnijih destinacija za naše „gastarbajtere“, tokom vremena je postajala sve manje značajna destinacija za emigranata iz Srbije. Prema podacima poslednja popisa stanovništva, ni u jednoj opštini emigranti koji su boravili u Francuskoj nisu predstavljali apsolutnu većinu broja lica u inostranstvu, dok su u svega tri opštine oni bili najbrojnija emigrantska grupa – Svilajnac, Soko Banja i Lapovo. 1991. takve opštine su bile dvostruko brojnije (6), a 1981. čak tri puta brojnije (9). Inače, o sve manjoj „atraktivnosti“ Francuske govore podaci Popisa 2002. koji pokazuju da se od 27 hiljada građana Srbije u toj zemlji, preko dve trećine doselilo pre 1990-ih. Prema poreklu, njihova najveća koncentracija je u opštini Svilajnac i u pet opština sa kojima se ona graniči, odakle potiče trećina svih srpskih emigranata u Francuskoj. Podaci poslednjeg popisa pokazuju izvestan porast emigracije ka Francuskoj, kada od ukupno 20 hiljada lica, u toj zemlji svaki peti boravi kraće od godinu dana, a svaki četvrti između jedne i devet godina.

Švajcarska, za razliku od Francuske, sve više dobija na značaju kao odredište emigranata iz Srbije, povećava im se broj, a proširuju se i područja sa kojih oni potiču. Podaci popisa iz 2011. za ovu zemlju treba da se analiziraju s izvesnim oprezom, jer usled bojkota albanskog stanovništva sa juga Srbije, koje u najvećoj meri emigrira ka ovoj zemlji, postoji značajna podregistracija broja lica iz Srbije u toj zemlji. Ipak, podaci popisa iz 2002. su dobar pokazatelj ukupnih razmera te emigracije. U Švajcarskoj je tako na početku 21. veka najviše lica bilo poreklom iz Pomoravskog regiona (17%) i dve opštine sa juga Srbije – Bujanovca i Preševa (23%). Istovremeno, znatno je povećan i broj opština u kojima su emigranti u Švajcarskoj predstavljali većinu lica u inostranstvu (karta 3). Ta zemlja je 1981.

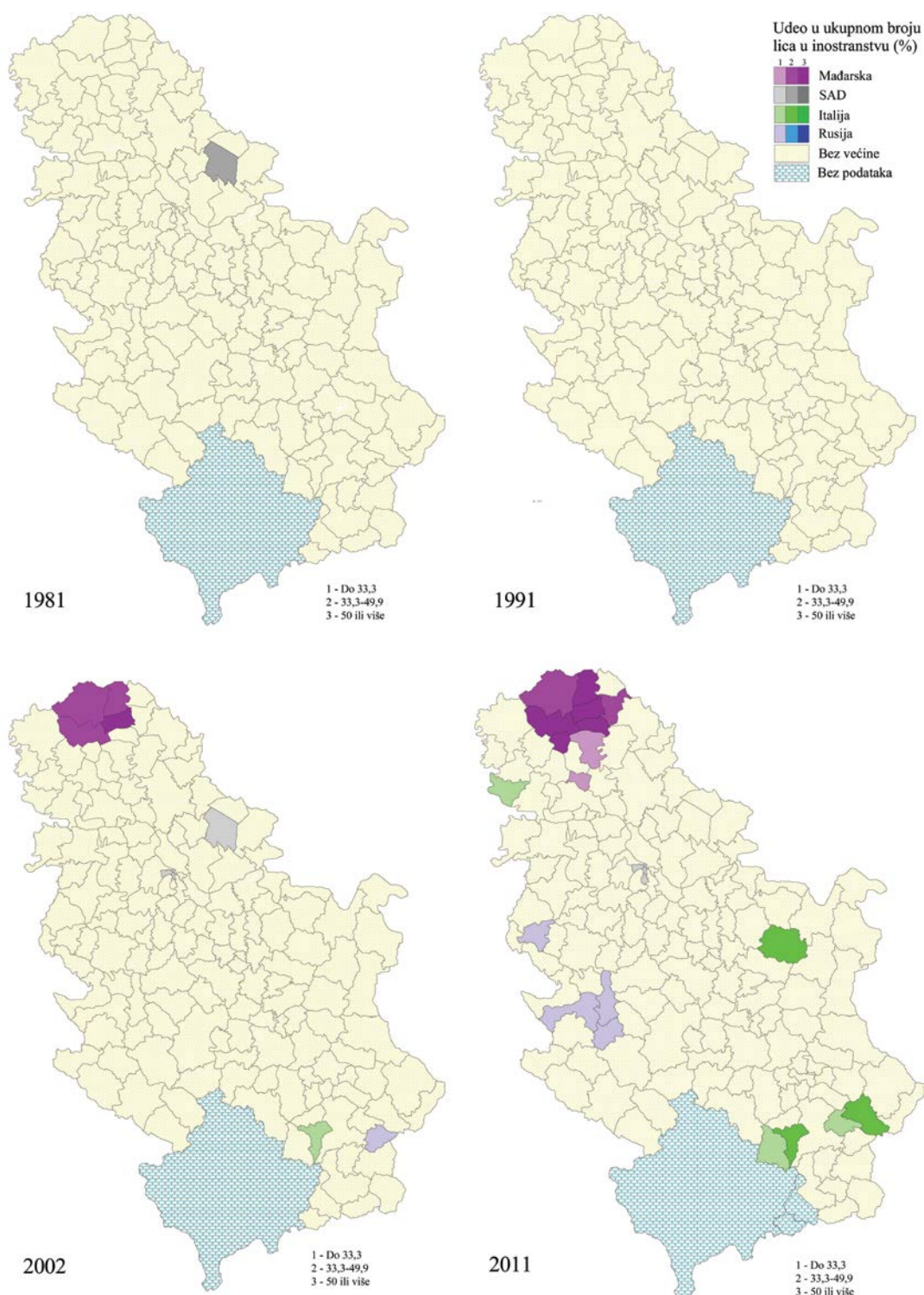
godine bila glavna destinacija za emigrante iz 9 opština (isto kao i Francuska), da bi se 2002. njihov broj povećao na 21 (7 puta više nego za Francusku).

Karta 3. Opštine u kojima emigranti u Švajcarskoj čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Izvor: Za 1981. i 1991. publikacione i dokumentacione tabele popisa stanovništva; Za 2002. i 2011. posebna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva.

2011. godine je broj opština uvećan, i u 23 opštine je boravilo više od 40% svih lica iz Srbije u Švajcarskoj. Od tog broja, čak 14 se međusobno graniče dok je

Karta 4. Opštine u kojima emigranti u Mađarskoj, Italiji, Rusiji i SAD-u čine većinu lica u inostranstvu, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Izvor: Za 1981. i 1991. publikacione i dokumentacione tabele popisa stanovništva; Za 2002. i 2011. posebna obrada konačnih rezultata popisa stanovništva.

apsolutnu većinu u Švajcarskoj imalo 6 opština, među kojima su Raška i Ćuprija, sa preko 60% i Aleksandrovac sa 70% lica u inostranstvu.

Intenziviranje emigracionih tokova ka novim destinacijama uslovalo je i povećanje broja opština u kojima nove zemlje prijema predstavljaju određeno područje za većinu lica koja se nalaze u inostranstvu. Razlozi su različiti, a uglavnom se mogu naći u geografskoj blizini i etnokulturnoj bliskosti (Mađarska, Bugarska, Makedonija), ekonomskoj saradnji i mogućnosti da se odgovori specifičnim zahtevima stranog tržišta radne snage (Rusija), velikom broju visokoobrazovanih stručnjaka koji ispunjavaju najviše svetske standarde (SAD), ali su svakako vrlo bitni i efekti novoformiranih migrantskih mreža (Italija).

U toj grupi novih država prijema pre svih se izdvaja Mađarska, koja je tek 2002. godine postala većinska destinacija za emigrante iz četiri vojvođanske opštine, od kojih je Senta imala apsolutnu većinu među licima u inostranstvu (60%) (karta 4). One se neposredno graniče s Mađarskom ili su u njenoj blizini, i među emigrantima iz tih opština je veliko učešće pripadnika mađarske etničke zajednice. U poslednjem međupopisnom periodu 2002-2011. došlo je do povećanja i broja opština i udela migranata u Mađarskoj u ukupnom broju emigranata iz tih opština. Tako je 2011. bilo ukupno 9 opština sa većinom lica u Mađarskoj. Apsolutna većina lica u Mađarskoj registrovana u pet opština, od kojih se četiri se među sobom graniče: u Senti je povećan udeo lica u Mađarskoj na 71%, dok je i u Kanjiži registrovan visok udeo (71%), Ada (54%), Mali Idoš (51%), dok se Bačka Topola nalazi u neposrednoj blizini (sa 51% lica u Mađarskoj u ukupnom broju emigranata iz tih opština).

Italija je najveći porast broja emigranata iz Srbije zabeležila tokom 1990-ih, tako da je u popisu iz 2002. prvi put registrovana većina lica iz neke opštine u toj zemlji, što je bio slučaj sa opštinom Lebane (karta 4). Međutim, najveći broj lica koji je radio ili boravio u Italiji emigrirao je iz centralno-istočnih delova Srbije, odnosno, najstarije emigracione zone. Iz 14 opština te zone 2002. godine u Italiji je boravilo 8,2 hiljade lica ili 40% svih građana Srbije koji su prema popisu bili u toj zemlji. Međutim, usled obimne emigracije i visoke „atraktivnosti“ Austrije kao zemlje destinacije emigrante, tek svako deseto lice iz najstarije emigracione zone se nalazilo u Italiji, koja ujedno nije imala većinu ni u jednoj od 14 opština te zone (Penev, Predojević-Despić, 2012). Inače, samo je 6 opština iz te zone (Kučevo, Veliko Gradište, Požarevac, Žabari i Petrovac) s relativno značajnim brojem (500 ili više) lica na radu ili boravku u Italiji. Sve pripadaju Braničevskom okrugu, predstavljaju kontinuiranu teritorijalnu celinu i iz njih potiče više od četiri petine svih srpskih građana u Italiji, odnosno trećina iz Srbije. 2011. godine broj opština

sa većinom emigranata u Italiji porastao je sa jedne je šest. Od toga, četiri (Lebane, Vlasotince, Babušnica i Medveđa) su geografski bliske. Opština Žagubica, sa trećinom (34%) emigranata u Italiji nalazi se u Braničevskom okrugu, tj. u najstarijoj emigracionoj zoni. U 9 opština Braničevskog okruga, i 2011. registrovan je veliki broj lica u Italiji (9,4 hiljade odnosno 40% ukupnog broja emigranata Srbije u toj zemlji). Na primer, u opštini Veliko Gradište čak 35% svih lica u inostranstvu boravi u Italiji, i nalazi na drugom mestu liste zemalja destinacije, iza Austrije u kojoj živi više od polovine (52%) ukupnog broja lica iz te opštine.

Rusija kao zemlja prijema, slično Italiji, postala je aktuelna tek tokom 1990-ih. 2002. jedino je opština Crna Trava imala većinu lica u inostranstvu, a za „atraktivnost“ te zemlje najbitnija je bila tražnja za kvalifikovanim građevinskim radnicima. Tražnja za radnicima specifičnih struka uslovia je rast udela lica u pojedinim opštinama, tako da je 2011. godine u četiri opštine registrovana većina lica u Rusiji u odnosu na ukupan broj emigranata iz tih opština (karta 4). Najviši udeo je u opštini Krupanj, gde je svaki četvrti emigrant u Rusiji (25%), kao i u tri komšijske opštine sa tradicionalno niskim udelima emigranata u ukupnom stanovništvu: Užice i Priboj sa 17%, kao i Arilje, sa svega 15% lica u Rusiji.

U centralnim beogradskim opštinama Vračar, Stari Grad, Savski Venac i Novi Beograd najveći broj emigranata nalazi se u SAD-u, i prema rezultatima popisa iz 2002. i 2011. godine. Opština Rakovica se 2011. priključila toj grupi (karta 4). Iako su u njima udeli emigranata u SAD-u relativno niski (ispod 20% ukupnog broja emigranata iz ovih opština), iz ovih pet opština potiče svako peto lice iz Srbije u ovoj zemlji (21%). Takođe, 2011. godine iz 16 beogradskih opština poticalo je 44% svih emigranata iz Srbije u SAD-u. U tom smislu treba spomenuti i da od ukupnog broja emigranata iz Srbije u Kanadi, iako kao zemlja destinacije nema većinu na opštinskom nivou, polovina (49%) registrovanih popisom iz 2011. je pre emigracije živela u nekoj od beogradskih opština.

III GLAVA

MIGRACIJE VISOKOOBRAZOVANIH LICA IZ SRBIJE U KANADU I SAD – REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA

1. Uvod

Činioci koji determinišu odluku da se neko lice odluči da emigrira, re-emigrira, ili se odluči na povratak u zemlju porekla, kao što je razmatrano u ranijim poglavljima rada, raznoliki su i mnogobrojni. Široko posmatrano, mogu se podeliti na četiri grupe: činioce čije je poreklo u socio-ekonomskoj sredini iz koje potiču migranti; činioce čije je poreklo u sredini odredišta migracije; interventne prepreke bilo kog porekla; kao i lične motive potencijalnih migranata (Grečić, 1994). Za svaku posmatranu sredinu ovi činioci se mogu grupisati u spoljne (*pull*) i unutrašnje (*push*) faktore, to jest one koji privlače visokostručni kadar da migrira u određenu zemlju i one koji ih na određeni način teraju da napuste zemlju porekla, ili drugu zemlju u kojoj borave.

U svetskoj literaturi kao najčešći uzroci migracija visokoobrazovanog i visokostručnog kadra navode se sledeći uzroci: razlike u dohotku, mogućnost profesionalnog razvoja, uslovi života i uslovi rada. Pored ovoga, značaj ima i migraciona politika svake zemlje, jer obim migracija između razvijenog Severa i nerazvijenog Juga u značajnoj meri zavisi od mera koje razvijene zemlje preduzimaju, kao i administrativnih ograničenja i restrikcija koje ugradjuju u svoju imigracionu politiku (Grečić, 1995).

Pokušavajući da definiše osnovne razloge spoljnih migracija naučnika i istraživača iz SFRJ, Katarina Prpić (1989:11) navodi da „unatoč društvenim razlikama znanstvenika-ispitanika, te konceptualnom siromaštvu i očitom empirizmu istraživanja motiva odliva mozgova, neki su motivi - a to vredi prvenstveno za vrlo široku skupinu naučno-profesionalnih - isuviše često značajni pokretači znanstvenika-migranata iz raznih dijelova svijeta, da bi ta čestina mogla biti slučajna. Dapače, njihovi su motivi međusobno slični, pa možda i skladniji socijalno-psihološkom profilu znanstvenika kakav pružaju

psihologijsko-sociološke spoznaje nego motivacijskim obrascima ukupne migrantske populacije, za koju vrijedi ono ‚općepoznato‘ - prevladjivanje ekonomskog poticaja na emigraciju“. Svaki talentovan i stručan pojedinac želi da razvija svoje sposobnosti brže i efikasnije, da ostvari svoje ambicije, afirmiše se i postigne povoljniji društveni i ekonomski položaj, tako da migrira ka sredinama koje to mogu i da mu omoguće. Razvijene zemlje u svojim naučnim i razvojnim centrima raspolažu kritičnom masom opreme, znanja i informacija, omogućavaju pojedincu da postane član istraživačkih timova i kreatora razvoja u različitim oblastima, i tako podstiču talentovane pojedince da brzo odrede svoje mesto u timu i počnu da daju rezultate (Mecanović, 1992). U zemljama porekla, u koju grupu spada i naša zemlja, čije se društvo tokom 1990-ih nalazilo u sveobuhvatnom procesu tranzicije, tražnja za obrazovanim kadrovima bila je skromna, dok je školovanje i pored toga nastavljano, što je dovelo do problema u njihovom zapošljavanju (Mecanović, 1992). Takodje, nisu obezbeđivani uslovi neophodni za nesmetan i kontinuiran naučni i tehnološki razvoj, dok odnos društvenog okruženja prema pojedincu i njegovom radu ne stimuliše u dovoljnoj meri, ili čak uopšte, na dalji istraživački rad. Mecanović smatra da za razvoj i afirmaciju talentovanih pojedinaca glavni faktor predstavlja upravo stav neposrednog okruženja, to jest, da li se ceni znanje i talenat i da li postoji svest da obrazovani kadrovi i stručnjaci mogu ubrzati i unaprediti odgovarajuće procese u zemlji (Mecanović, 1992). Takav vid kretanja visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka, čiji je osnovni cilj inspirisan željom za sticanjem novih znanja, razvojem i stručnom afirmacijom, predstavlja prirodan i univerzalan fenomen, čak podstican, jer bez razmene znanja i informacija nema napretka ni u jednoj sferi rada i istraživanja. Medjutim, ono što zabrinjava je što se paralelno sa burnim događajima u 1990-im godinama na našim prostorima menjala i sama deterministička osnova emigriranja naučnika, tako da je došlo do gubljenja takozvanog „specifičnog razloga“ i težište se sa želje za stručnim usavršavanjem znatno pomerilo ka ekonomskim motivima.

Raspad SFR Jugoslavije i izbijanje ratnih sukoba, kao i uspostavljanje sankcija Saveta bezbednosti UN protiv SR Jugoslavije 1992. godine, dovele su do društvene i ekonomske nestabilnosti i duboke ekonomske krize u zemlji: naglog smanjivanja nacionalnog dohotka po stanovniku i pada standarda stanovništva. Takodje, pogoršavaju se uslovi za naučno-istraživački rad: smanjuje se broj i tiraži izdatih knjiga i publikacija, saradnja sa inostranim istraživačkim institucijama se prekida ili dovodi na minimum, otežana je nabavka strane literature, prekida se transfer tehnoloških znanja, kao i razmena naučnih

informacija, a izdvajanja države za istraživanje i razvoj imaju karakter troška, a ne neophodnog ulaganja za povećanje produktivnosti i kompetitivnosti naučnoistraživačkih organizacija (Petrović, 1998). Sveopšte negativne promene u zemlji doprinele su da *push* faktori, tj. oni koji podstiču pojedinca da emigrira, dobiju znatno veću važnost nego *pull* faktori, tj. oni koji privlače u zemlje destinacije (Grečić, 1995).

Bliže određivanje i bolje razumevanje determinističke osnove emigriranja, naročito visokoobrazovanih lica, za zemlje porekla, kao što je Srbija, predstavlja osnovni preduslov za pronalaženje optimalnog političkog odgovora na sve brojnije izazove i sve manju mogućnost upravljanja migracionim tokovima. Takodje, značajno bi se upotpunila i analiza kompleksnog odnosa društvenog razvitka i migracija, odnosno iskorišćenja migracija za unapredjenje socioekonomskog razvitka Srbije. Medjutim, većina istraživanja koja se bavi problematikom migracija visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka sprovodi se iz perspektive imigracionih zemalja, prema njihovim zahtevima i intresima. Tada se, po pravilu, ne obraća dovoljna pažnja niti na karakteristike imigrantskog kontingenta iz perspektive zemalja porekla, niti na razloge emigriranja, a naročito na bliže određivanje budućih planova o povratku ili mogućnosti saradnje sa zemljom porekla. Sa druge strane, istraživanja iz perspektive zemalja porekla su malobrojna i sporadična. Kao što je navedeno u ranijim poglavljima, jedan od razloga, kako u zemljama porekla, tako i u zemljama prijema, predstavlja i nedostatak sadržajnog, pouzdanog i korisnicima dostupnog statističkog praćenja prostorne mobilnosti stanovništva, naročito za međunarodne migracije visokoobrazovanih lica i stručnjaka. Stoga, od velikog značaja su anketna i druga kvalitativna istraživanja, koja osvetljavaju problematiku odliva mozgova iz ugla pojedinca-migranta, i koja kroz prizmu njegovih stavova pokušavaju da upotpune sliku o kompleksnim mehanizmima koji pokreću, vode, menjaju, ubrzavaju ili usporavaju prostornu mobilnost i međunarodna migraciona kretanja.

2. Metodološka objašnjenja

Anketno istraživanje je sprovedeno u skladu sa ciljem i predmetom ove doktorske disertacije, kao i definisanim hipotezama koje su iznete u Uvodu rada. Rezultati ankete dopunili su znanja dobijena razmatranjem teorijskog okvira proučavanja migracija, sa naglaskom na visokoobrazovanim kadrovima i stručnjacima, kao i analizu statističkih podataka o migracijama, kako iz perspektive Srbije kao zemlje porekla (popisi stanovništva), tako i zemalja prijema (imigraciona statistika i popisne ankete). Cilj anketnog istraživanja je bio da se iz perspektive samih visokoobrazovanih migranata, učesnika u istraživanju, upotpune postojeća znanja o njihovoj emigraciji iz Srbije u Kanadu i SAD, od 1991. godine. Kao ciljna grupa izabrana su lica koja su završila fakultet ili višu školu u Srbiji, emigrirala 1991. ili kasnije, i u vreme istraživanja boravila u Kanadi ili SAD-u.

Glavni aspekti proučavanja, na osnovu kojih je i koncipirana analiza rezultata, odnose se na bliže upoznavanje i dobijanje potpunijih znanja o:

- najvažnijim socio-demografskim karakteristikama visokoobrazovanih lica koja su emigrirala u proučavane prekomorske zemlje, Kanadu i SAD, 1991. godine ili kasnije;
- razlozima koji su u najvećoj meri uticali na donošenje odluke o iseljavanju iz Srbije, naročito u vreme sveobuhvatne i duboke društvene, političke i ekonomske krize u zemlji, i rata na prostoru bivše SFR Jugoslavije tokom 1990-ih, ali i kasnije, nakon promena političkog režima i u vreme tzv. ekonomske tranzicije u Srbiji;
- načinima privikavanja iseljenog visokoobrazovanog stanovništva iz Srbije na život u novoj sredini, i određivanje položaja, odnosno doživljavanja uključenosti u društvo prijema, kao i na tržištu rada, iz perspektive učesnika u istraživanju;
- odnosu prema zemlji porekla, kontaktima, vezama i mrežama koje održavaju sa rođacima, prijateljima i kolegama u Srbiji, ali i sunarodnicima koji žive i rade u Kanadi odnosno SAD-u, kao i stavovima o potrebi održavanja kulturnog identiteta naroda iz kog potiču;

- planovima za budućnost, naročito u odnosu na mogući povratka u Srbiju, kao i saradnju sa institucijama iz javnog ili privatnog sektora u Srbiji.

Upitnik se sastojao od 72 pitanja, u ogromnoj većini zatvorenog tipa. Takođe, upitnik je sadržao i pitanja koja su zahtevala nabranje određenih razloga (tri najvažnija) sa liste ponudjenih modaliteta koji su uticali ili mogu da utiču na donošenje određenog stava ili odluke, kao i nekoliko pitanja sa ponudjenim odgovorima intenziteta. Takođe, kod većine pitanja čiji je cilj dobijanje potpunije slike o razlozima koji su uticali na odluku ispitanika, kao što je emigracija, izbor zemlje imigracije, pozitivne ili negativne strane života kako u Srbiji tako i Kanadi i SAD-u i dr., dala su mogućnost ispitanicima da dopišu komentar, odnosno opisno izraze svoj stav. Takvi odgovori su kasnije šifrirani i svrstavani u postojeće ili nove modalitete. Takođe, mnogi komentari učesnika u istraživanju su iskorišćeni kao dopuna analize rezultata, i/ili kao njihov slikovit prikaz.

Istraživanje je obavljeno na uzorku nešto većem od planiranog. Originalno je planirano da se istraživanje obavi na uzorku od 350 do 400 ispitanika. Predviđena veličina uzorka je određena na osnovu dostupnih procena o broju visokoobrazovanih emigranata koji su u poslednjoj deceniji XX veka emigrirali iz SR Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore u prekomorske zemlje (Grečić, 2002). Anketno istraživanje je prema prvobitnom planu trebalo da bude sprovedeno distribuiranjem upitnika preko elektronske pošte. Međutim, nakon kratkog probnog testiranja, odlučeno je da istraživanje bude sprovedeno putem popunjavanja upitnika koji se nalazio na internet adresi, kojoj su zainteresovani ispitanici mogli direktno da pristupe i popune upitnik *on-line*. Anketno istraživanje je sprovedeno između juna i oktobra 2008. godine.

Anketni upitnik je popunilo oko 450 ispitanika. Dvadesetak nije ušlo u konačni uzorak. Neki ispitanici nisu ispunjavali kriterijume definisane ciljne grupe, a neki upitnici su bili samo delimično popunjeni. Ukupan uzorak nakon kontrole iznosio je 430 ispitanika. Među njima je i 70 ispitanika koji su upitnike poslali elektronskom poštom na početku istraživanja. Treba istaći da je tih 70 popunjenih upitnika koji su dobijeni preko distribuiranja elektronskom poštom naknadno uneseno u elektronsku bazu, uz poštovanje svih odgovora i komentara ispitanika.

Istraživanje nije bazirano na reprezentativnom, nego prigodnom uzorku, korišćenjem metoda tzv. snežne lopte. Proces pronalazjenja mogućih učesnika u istraživanju vršen je na nekoliko načina: putem angažovanja profesionalnih kontakata (naučno-istraživački instituti u Srbiji, alumni grupe različitih fakulteta

u Srbiji, udruženja dijasporu u Kanadi i SAD-u, kontaktiranjem audio, video i pisanih glasila preko kojih se informišu naši ljudi koji žive i rade u analiziranim zemljama prijema, i dr.), putem angažovanja privatnih kontakata, kao i korišćenjem privatnih i profesionalnih kontakata samih učesnika u anketnom istraživanju.

Jedinstvena elektronska baza odgovora dobijenih anketnim istraživanjem dalje je korišćena u specijalizovanim softverskim programima (SPSS) u cilju dobijanja pouzdanih rezultata i njihovog prikazivanja u tabelarnom i grafičkom obliku. U interpretaciji rezultata korišćena je i kvantitativna i kvalitativna analiza. Takodje, radi donošenja što boljih zaključaka i provere postavljenih hipoteza u analizu rezultata su u najvećoj meri uvršćeni oni rezultati istraživanja za koje pokazalo da među njima postoji statistički značajna povezanost dobijena pirmenom statističke metode Hi-kvadrat testa nezavisnosti.

Rezultati ovog anketnog istraživanja omogućavaju upotpunjavanje znanja o različitim aspektima emigracije visokoobrazovanog stanovništva, naročito u prekomorske zemlje u vremenu duboke društvene, ekonomske i političke krize u zemlji tokom 1990-ih. Oni se, ipak, ne mogu smatrati reprezentativnim, te iznete argumentacije ne mogu da se koriste za formiranje generalizacija o ukupnim karakteristikama emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije.

3. Analiza rezultata anketnog istraživanja

3.1. Socio-demografske karakteristike ispitanika

3.1.1. Najvažnije demografske karakteristike

U anketnom istraživanju je ukupno učestvovalo 430 ispitanika, emigranata iz Srbije. 276 ispitanika, ili 64%, u vreme sprovođenja istraživanja bilo je nastanjeno je u Kanadi, a 154 ispitanika, ili 36%, u SAD-u. Posmatrano prema regionalnom poreklu, najveći broj ispitanika je rođen u Centralnoj Srbiji, 289 lica ili 67%. Sledi Vojvodina, sa 69 emigranata (16%), dok je sa prostora Kosova i Metohije 4 ispitanika. Takođe, 57 učesnika u istraživanju je rođeno u nekoj od bivših republika SFRJ. U BiH je rođeno 35 ispitanika (8%), Hrvatskoj 13 (3%), u Crnoj Gori 5, a u Makedoniji i Sloveniji po 2 ispitanika. Prema zemljama prijema, u Kanadi je nastanjeno 185 ispitanika rođenih u Centralnoj Srbiji, što čini dve trećine (67%) svih ispitanika u toj zemlji, dok ispitanici iz Vojvodine čine svega 13%. U Kanadi su stalno nastanjeni i skoro svi ispitanici rođeni u BiH (32 ispitanika), većina rođenih u Hrvatskoj (8 ispitanika), kao i onih koji nisu naveli mesto rođenja (7 ispitanika). Od ukupnog broja ispitanika iz SAD-a, 104 je iz Centralne Srbije, što, kao i u slučaju Kanade, čini dve trećine (67%) ispitanika u toj zemlji. Iz Vojvodine je 33 lica, odnosno svaki peti ispitanik (21%), dok je iz BiH i Hrvatske značajno manji broj nego u Kanadi. Jedan od razloga tih razlika je što je tokom 1990-ih Kanada, u većoj meri nego SAD, podsticala imigraciju i integraciju izbeglica sa prostora bivše SFRJ. Najveći broj ispitanika je rođen u Beogradu: 234 lica, što čini više od polovine ukupnog broja (54%), odnosno četiri petine rođenih u Centralnoj Srbiji (81%). U Novom Sadu je rođeno 36 lica (8% ukupnog broja, odnosno 52% svih ispitanika iz Vojvodine). Devet ispitanika je iz Niša, po osam je iz Subotice i Čačka, sedam je iz Užica, šest iz Kragujevca, šest iz Kragujevca, po četiri iz Pančeva, Zrenjanina, Šapca, Jagodine i Leskovca, po tri iz Vrbasa, Kikinde i Bora, itd.

Žene su činile nešto više od polovine anketnog uzorka: 221 ispitanica ili 51%, naprema 209 ispitanika, ili 49% ukupnog broja. U Kanadi je upitnik popunio nešto veći broj žena nego muškaraca: 151 žena (55%) naprema 125 muškaraca (45%), a u SAD-u je postojao sličan odnos, samo u korist muškaraca: 70 žena

(45%) naprema 85 muškarca (55%). Posmatrano po starosti, polovina (50%) ukupnog broja ispitanika je u momentu istraživanja imala između 35 i 44 godine. Najbrojniji su ispitanici starosti 40-44 godine (27 lica ili 30% ukupnog broja), a svaki peti ispitanik (87 lica) je imalo između 35 i 39 godina. 78 lica (18%) je starosti između 25 i 34 godine. Takođe, opadao je broj ispitanika sa godinama starosti. Po 69 ispitanika (16%) u momentu istraživanja imalo je između 45-49 godina i 50 ili više godina. Starost ispitanika se donekle razlikuje prema državama prijema. Ispitanici nastanjeni u Kanadi su nešto stariji od ispitanika u SAD-u. Razlika je najmanje vidljiva kod ispitanika najzastupljenije grupe starosti (40-44 godine), a najuočljivija u grupi najmladjih i najstarijih učesnika u istraživanju. Udeo ispitanika mlađih od 35 godina u Kanadi je vidno manji nego u SAD-u. U Kanadi ta grupa čini 11%, a u SAD-u 30% ukupnog broja ispitanika. Sa druge strane, udeo ispitanika starosti 50 ili više godina je više nego trostruko veći nego u SAD-u (21% naprema 6%). Nešto veći udeli imigranata iz Srbije starijih starosnih grupa u Kanadi registrovani su i u podacima kanadske imigracione statistike, što u velikoj meri predstavlja rezultat mera imigracione politike koje su podsticale useljavanje roditelja dobro integrisanih imigranata na tržištu rada i u kanadsko društvo uopšte.

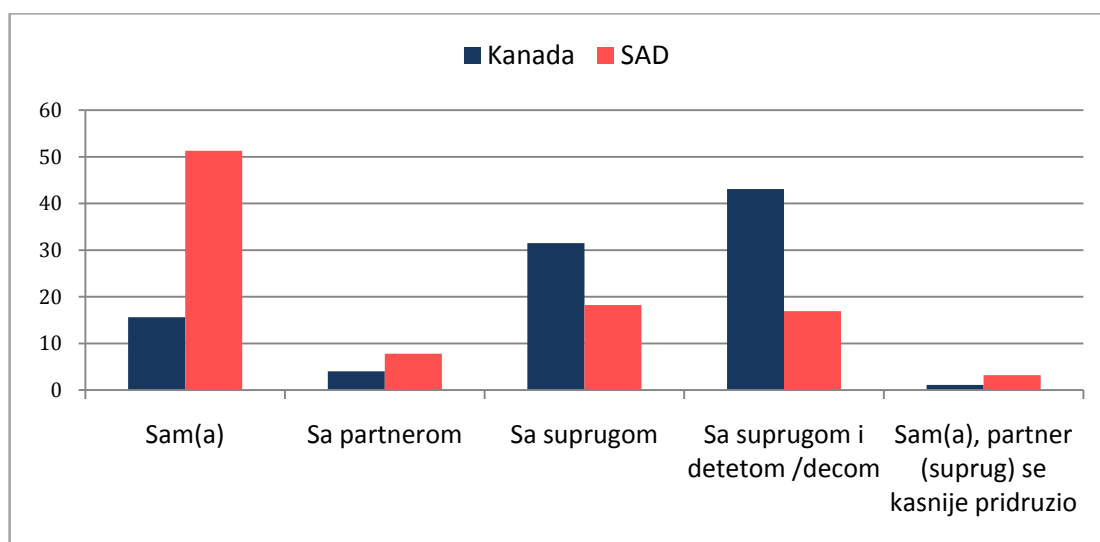
Na pitanje o nacionalnoj pripadnosti, za koje u upitniku nije bilo predviđeno da ispitanici izaberu neki od ponudjenih odgovora, već upišu odgovor, svega 10 ispitanika se nije nacionalno izjasnilo. 370 ispitanika, ili 88% ukupnog broja nacionalno izjašnjenih, izjasnilo se da pripada srpskoj nacionalnosti. Kao Jugosloven se izjasnilo 22 ispitanika, po četiri Mađjara i Hrvata, dok je Kanadjana srpskog porekla 7, a Amerikanaca srpskog porekla 3. Takođe, bilo je i nekoliko odgovora prema regionalnoj pripadnosti, kao i: „mešana narodnost”, „svetska”, „Srbin po korenima, Jugosloven po opredeljenju, Kanadjanin po prebivalištu”. Prema državi prijema, udeo Srba je sličan (87% u Kanadi i 84% u SAD-u), dok je udeo Jugoslovena nešto veći u u SAD-u (4% naprema 7%).

Velika većina ispitanika je u braku: 362 ispitanika (84%) i pet ispitanika živi u vanbračnoj zajednici. Neženjenih, odnosno neudavanih je 42 (10%), razvedenih je 17 (4%), a udovaca/udovica je četiri. Razlike u starosnoj strukturi ispitanika prema zemlji prijema, uticale su i na razlike u bračnoj strukturi. U Kanadi je nešto veći udeo oženjenih/udatih ispitanika (89% naprema 75%) dok je u SAD-u nešto veći udeo neženjenih/neudavanih (5,4% naprema 17,5%). Na pitanje da odrede nacionalnu pripadnost bračnog partnera, 300 ispitanika, ili 82% ispitanika u braku ili vanbračnoj zajednici se izjasnilo da je partner iste nacionalnosti. U

Kanadi 221 anketirani, odnosno devet od deset ispitanika oženjenih/udatih je u braku sa partnerom iste nacionalnosti, dok je u SAD-u taj udeo nešto niži (68%).

Ukupno 315 učesnika u anketnom istraživanju ima decu. 108 ispitanika ima po jedno dete, dok je najveći broj onih sa po dvoje dece (182 anketirana). Po troje dece ima 23, a po četvoro dva ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika bez dece, više ih je u SAD-u (54 u Kanadi naprema 61 u SAD-u). U momentu emigracije iz Srbije 67 ispitanika je imalo po jedno dete, 73 po dvoje, sedam porodica je emigriralo sa po troje dece, i jedna porodica sa četvoro dece. Tako, u Srbiji je pre emigracije roditelja rodjeno 238 dece, od čega je 198 doseljeno u Kanadu, a 40 dece u SAD. To znači da je od ukupno rodjene dece (549) do momenta završetka anketnog istraživanja nešto manje od polovine rodjeno u Srbiji, dok je 57% (ili 311) dece rodjeno u Kanadi i SAD-u.

Da su se iz Srbije u prekomorske zemlje u velikoj meri iseljavale cele porodice potvrđuju i rezultati ovog istraživanja (grafikon 1). Manje od 30% ispitanika je je izjavilo da su iz Srbije emigrirali sami, odnosno bez drugih članova porodice. Trećina (145) lica je emigrirala zajedno sa supružnikom i decom, a četvrtina (115) lica sa supružnikom. Sa partnerom/partnerkom emiriralo dodatnih je 23 lica, a u 8 slučajeva supružnik, odnosno partner se pridružio kasnije. Takodje, 10 ispitanika se pridružilo partneru/supružniku koji se već nastanio u posmatranim zemljama prijema. Posmatrano po zemljama prijema, udeo ispitanika koji su se iselili sami je bio znatno veći u SAD-u (51%) nego u Kanadi (16%). U Kanadi je udeo ispitanika koji su se iselili sa supružnikom (31%), kao i sa supružnikom i detetom/decom (43%), značajno veći nego u SAD-u (18% odnosno 17%).

Grafikon 1. Učesnici u istraživanju prema načinu iseljenja iz Srbije - sam ili sa drugim članovima porodice. Kanada i SAD (%)

Poredjenjem sa podacima kanadske i američke imigracione statistike, koji su analizirani u prethodnom poglavlju ovog rada, može se zaključiti da su dobijeni podaci u ovom anketnom istraživanju, i prema vremenu doseljenja i prema načinu useljenja, u skladu sa postojećim podacima o imigrantima iz Srbije, odnosno SRJ.

Najveći broj učesnika u istraživanju (159 lica ili 37%), posmatrano po četvorogodišnjim periodima, emigrirao je iz Srbije izmedju 1991. i 1994. godine, odnosno u vreme najveće političke i ekonomske krize u zemlji, i ratova na prostoru bivše SFRJ. Veliki broj ispitanika je emigrirao i izmedju 1995 i 1998, (114 lica, odnosno svaki četvrti ispitanik), kao i izmedju 1999. i 2002. godine (94 lica, odnosno 22%). Od 2003. do 2006. emigrirao je znatno manji broj ispitanika (57 ili 13% lica), da bi od novijih emigranata, koji su od 2007. godine do momenta zaključenja anketnog istraživanja (novembar 2008) otišli iz Srbije, njih 6 učestvovalo u istraživanju. Analizirano prema zemljama imigracije, uočavaju se slični trendovi, s tim što je u Kanadi zabeležen nešto veći udeo ispitanika koji su se iz Srbije iselili na početku posmatranog perioda, izmedju 1991. i 1998. godine (68%), nego što je to bio slučaj u SAD-u (56%). Takodje, ispitanici koji su emigrirali iz Srbije 2003. godine i kasnije imali su veći udeo u SAD-u nego u Kanadi (11% naprema 20%).

Najveći broj ispitanika se po odlasku iz Srbije odmah nastanio u zemljama imigracije u kojima je živeo i u vreme sprovođenja istraživanja (240 ispitanika u Kanadi i 143 ispitanika u SAD-u). Pored toga, 8 ispitanika se iz Kanade preselilo u SAD, dok je tri ispitanika nakon nekog perioda boravka u SAD-u imigriralo u Kanadu. Manji broj ispitanika je iz Srbije prvo otišao u neku od evropskih zemalja, i uglavnom posle kraćeg boravka, preselio u Kanadu i SAD. Medju zemljama koje su predstavljale prvu destinaciju nakon odlaska iz Srbije, najzastupljenije su Nemačka (7 ispitanika), Francuska (5), Madjarska (4), Grčka i Velika Britanija (sa po tri ispitanika), a tri ispitanika su migrirala u nekoliko zemalja pre nego što su se nastanila u sadašnjim zemljama destinacije.

3.1.2. *Obrazovne karakteristike*

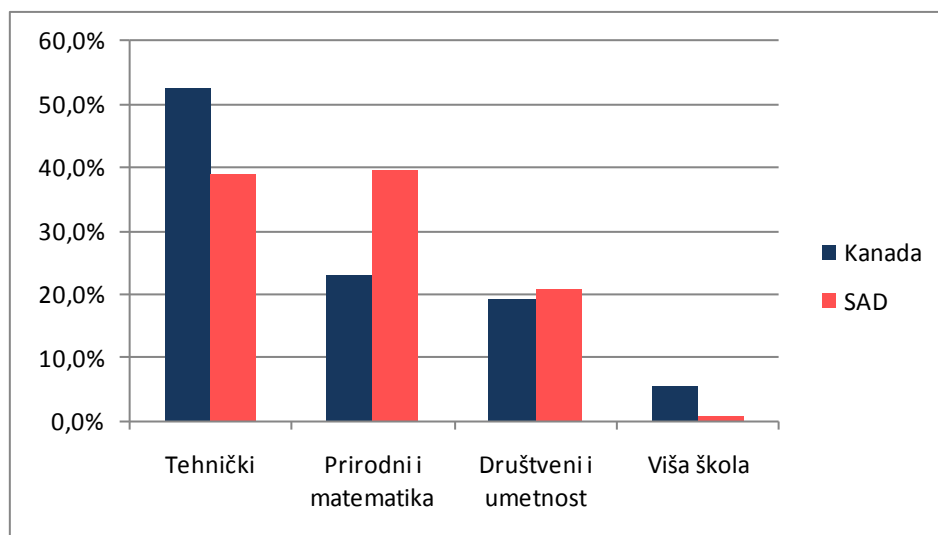
S obzirom da su ciljna grupa anketnog istraživanja ispitanici sa višim i visokim obrazovanjem stečenim na nekom od univerziteta u Srbiji, izvršena je podela na ispitanike sa završenim fakultetom, odnosno višom školom. Zatim su ispitanici sa visokoškolskim obrazovanjem grupisani u tri kategorije, prema naučnim

oblastima u koje spadaju fakulteti na kojima su diplomirali. To su grupe tehničkih fakulteta, fakulteti iz grupe prirodnih nauka i matematike, kao fakulteti iz oblasti društvenih i humanističkih nauka, kao i fakulteti umetnosti.

U istraživanju je ukupno učestvovalo 414 ispitanika sa fakultetskom diplomom, dok je 16 ispitanika ili 4% ukupnog broja ispitanika završilo višu školu. Od ukupnog broja fakultetski obrazovanih, polovina pripada grupi tehničkih nauka: 205 ispitanika ili 49,5%. Slede fakulteti iz grupe prirodnih nauka: 124 ispitanika ili 30%, dok je u grupi ispitanika sa diplomom nekog od fakulteta iz grupe društvenih i humanističkih nauka bio najmanji broj ispitanika (85 lica ili 20,5%). U grupi tehničkih fakulteta, najviše je inženjera elektrotehnike, 88 lica. Oni ujedno čine i najzastupljeniju fakultetsku grupu. Slede mašinski inženjeri (41 lice), dok je 36 ispitanika navelo da ima diplomu nekog od tehničkih fakulteta. U uzorku ima i 27 inženjera gradjevine i 9 diplomiranih arhitekata. U grupi prirodnih nauka i matematike, najveći broj ispitanika je naveo da je završio neku od fakultetskih grupa Prirodno-matematičkog fakulteta (65 ispitanika ili 52% grupe prirodno-naučnih fakulteta). Od tog broja, matematiku je završilo 15, fiziku 11, biologiju 9, hemiju 7 ispitanika, dok 18 nije preciziralo fakultetsku grupu Prirodno-matematičkog fakulteta. Medicinski fakultet je završilo 29 ispitanika, Poljoprivredni i Šumarski po 10 ispitanika. Manje su zastupljeni diplomirani farmaceuti (3 ispitanika), stomatolozi i veterinari (po 2 ispitanika). U grupi društveno-humanističkih nauka, Ekonomski fakultet je završio 21 ispitanik, 18 je izjavilo da je završilo Filozofski fakultet, 15 Filološki fakultet. Diplomiranih pravnika bilo 13, dok je na Fakultetu političkih nauka je diplomiralo 4 ispitanika. Takodje, neki od fakulteta umetnosti je završilo je 13 ispitanika. Višu školu je završilo 16 učesnika u istraživanju. Višu tehničku/mašinsku školu završilo je 5 ispitanika, višu ekonomsku 3, višu školu za organizaciju i informatiku 3, višu pedagošku 2 ispitanika i dr.

Posmatrano po zemljama prijema, uočavaju se određene razlike u zastupljenosti ispitanika prema grupama fakulteta završenih u Srbiji. U Kanadi su najzastupljeniji ispitanici sa diplomom nekog od fakulteta iz grupe tehničkih nauka (145 lica ili 53% ukupnog broja ispitanika u Kanadi). Njihov broj je više nego dvostruko veći nego druge po veličini, grupe prirodnih nauka i matematike, koja broji 63 lica (23%). Sledi grupa društveno-humanističkih nauka, sa 53 ispitanika (19%), dok 15 (5%) ispitanika ima završenu višu školu. U SAD-u je skoro podjednak broj ispitanika sa diplomom nekog od fakulteta tehničkih nauka i fakulteta iz oblasti prirodnih nauka (60 i 61 ispitanik, odnosno 39% i 40% svih ispitanika u SAD-u). Kao i u slučaju Kanade, najmanje fakultetski obrazovanih

ispitanika je u grupi društveno-humanističkih nauka (32 lica, ili 21%). Takođe, svega jedan ispitanik koji je u momentu istraživanja boravio u SAD-u je imao završenu višu školu.

Grafikon 2. Ispitanici prema naučnim grupama fakulteta na kojima su diplomirali u Srbiji. Kanada i SAD (%)

Potpunija slika o obrazovnoj strukturi naše novije dijaspore u Kanadi i SAD-u može da se dobije i na osnovu informacija o obrazovanju partnera, odnosno supružnika učesnika u istraživanju sa kojima su emigrirali iz Srbije ili su im se pridružili u zemlji destinacije. U vreme iseljavanja iz Srbije, od ukupno 295 lica koja su emigrirala sa partnerom ili se priključila partneru u inostranstvu, 94% (277 lica) je izjavilo da im je partner ili supružnik završio fakultet ili višu školu pre emigracije iz Srbije.

Pored završenih osnovnih studija, 91 ispitanik je završio i poslediplomske studije pre emigracije iz Srbije. Od toga, 57 lica je u momentu istraživanja živelo u Kanadi, a 34 u SAD-u. Posmatrano po polu, bilo je 40 muškaraca i 51 žena, odnosno 19% svih anketiranih muškaraca i 23% anketiranih žena. I dok podjednak udeo i muškaraca i žena ima završene magistarske studije (65%), muškarci su značajno zastupljeniji među doktorima nauka (64% naprema 36%), a žene u grupi specijalističkih studija (25% naprema 75%).

Pre nego što su emigrirali iz Srbije, objavljene naučne i stručne radove ili knjige imala je skoro četvrtina ispitanika (103 lica). Od toga, 61 lice je u vreme istraživanja živelo u Kanadi, a 42 u SAD-u. Radno iskustvo pre emigracije imala je velika većina ispitanika (četiri petine ili 346 lica). Medjutim, postoje razlike posmatrano po zemljama prijema. U Kanadi je njihov udeo bio nešto veći od

proseka: čak 90% (250 lica), dok je u SAD-u manje od dve trećine (96 lica) ispitanika bilo zaposleno pre iseljavanja iz Srbije. Prosečno je svaki ispitanik koji je bio zaposlen u Srbiji imao više od 6 godina radnog iskustva.

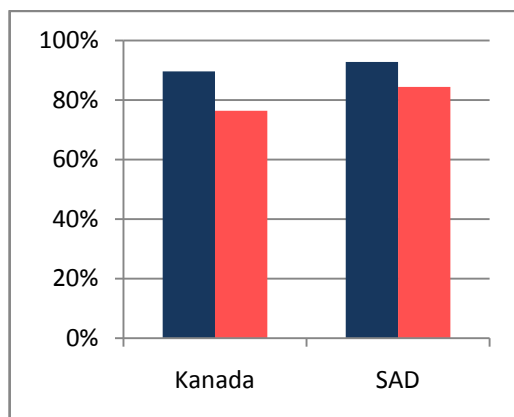
3.1.3. Osobine integrisanosti na tržištu rada zemalja prijema

Podaci o državljanstvu, pokazuju da skoro tri četvrtine ispitanika (312 lica) ima državljanstvo zemlje imigracije. Međutim, postoje značajne razlike između Kanade i SAD-a. Kanadsko državljanstvo poseduje 9 od 10 ispitanika (250 lica) dok je to slučaj sa svega 40% srpskih emigranata u SAD-u. Te razlike su u manjoj meri određene razlikama u starosnoj strukturi imigranata, vremenom doseljenja ili razlogom dolaska u Kanadu, odnosno SAD. Međutim, u najvećoj meri je visok udeo ispitanika sa kanadskim pasošem upravo mera kanadske imigracione politike za podsticanje useljavanja, naročito visokoobrazovanog kadra i stručnjaka koji se brzo i lako integrišu u domaće tržište rada.

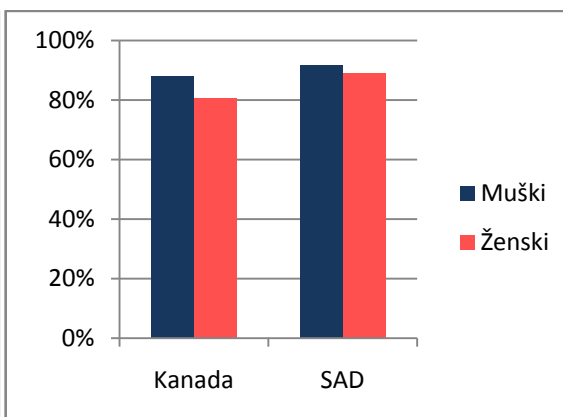
Podatak da je 97% svih ispitanika zaposleno, stoga, nije iznenadjujući. Međutim, od 14 nezaposlenih ispitanika, 13 su žene, od čega je 7 u Kanadi i 6 u SAD-u. Petoro nezaposlenih pohađa magistarske ili doktorske studije, tri majke odgajaju decu, jedna ispitanica je u vreme sprovođenja istraživanja je imala „imigrantski staž” od tek nekoliko meseci i spremala se da upiše poslediplomske studije, a jedna ispitanica je penzionerka. Na pitanje o radnom statusu supružnika, od 362 ispitanika u braku, dve trećine je izjavilo da im je supružnik zaposlen s punim radnim vremenom, njih 32 da radi *part-time*, 10 studira, dok je 16 nezaposleno. Takođe, 7 ispitanika je navelo da su im supružnici samozaposleni, odnosno preduzetnici, troje su slobodni umetnici, dvoje „novih” imigranta uči engleski itd.

Na pitanje da li je posao koji obavljaju u struci, ogromna većina (362 ispitanika, ili 85% svih zaposlenih) ispitanika je dala pozitivan odgovor. U Kanadi je nešto manji udeo te kategorije nego u SAD-u (82% naprema 89%). Posmatrano po polu (grafikon 3), muškarci su u većoj meri zaposleni u struci nego žene (91% naprema 79%), i ta razlika je nešto uočljivija u Kanadi (90% naprema 76%), nego u SAD-u (93% naprema 84%). Slični rezultati su dobijeni i na pitanje da li je za posao koji obavljaju potrebna fakultetska diploma. Potvrдно je odgovorilo 86% ispitanika (84% u Kanadi i 90% u SAD-u). Posmatrano po polu (grafikon 4),

muškarci imaju neznatno više udele (89% i 83%), što je uglavnom rezultat razlika u Kanadi (88% i 81%), dok je u SAD-u ta razlika minimalna (92% i 89%).

Grafikon 3. Ispitanici koji obavljaju posao u struci, po polu. Kanada i SAD (%)

Grafikon 4. Ispitanici koji obavljaju posao za koji je potrebna fakultetska diploma, po polu. Kanada i SAD (%)

Tako visoki udeli zaposlenih koji obavljaju poslove u struci, ili je za njih potrebna fakultetska diploma, u velikoj meri su rezultat dobre obrazovne osnove stečene kroz fakultetsko obrazovanje na nekom od univerziteta u Srbiji. Međutim, potreba za stalnim unapredjivanjem stručnih znanja u cilju praćenja novih dostignuća u nauci i tehnologiji, odnosno napredovanja u struci i gradjenju karijere, kao i lakog i brzog prilagodjavanja potrebama na tržištu rada, uticala je i na odluku učesnika u istraživanju o dodatnom školovanju u zemlji imigracije. 262 ispitanika (60%) je pohađalo neki vid dodatnog obrazovanja, dok je 8 ispitanika prošlo kroz proceduru nostrifikacije fakultetske diplome stečene u Srbiji. Najveći broj ispitanika je završio poslediplomske studije. U zemlji prijema zvanje magistra steklo je 66 lica, a doktora nauka 58 lica. Takodje, četiri ispitanika su bila i na post-doktorskom usavršavanju. Specijalističke studije je završilo 25 ispitanika, a dodatni koledž ili fakultet 15 ispitanika. Nekoliko ispitanika je navelo da je polagalo državni ispit. Veliki broj ispitanika je prošao i kroz brojne kurseve stručnog usavršavanja, u cilju sticanja licenci, sertifikata, dozvola i dr., neophodnih za obavljanje odredjenih poslovnih aktivnosti u različitim oblastima: komunikacionim i informacionim tehnologijama, inženjerstvu, finansijama i računovodstvu, menadžmentu, prometu nekretnina.

Na osnovu podele delatnosti koju obavljaju učesnici u istraživanju, bilo je moguće odrediti koliko je ispitanika zaposleno u privatnim preduzećima, odnosno kompanijama, koje se bave razvojem tehnologija, pružanjem usluga ili trgovinom, koliko lica radi na univerzitetima, institutima, odnosno istraživačkim centrima, a koliko je zaposlenih u javnim institucijama, ustanovama lokalne ili regionalne uprave, i administrativnim službama. U istu grupu uvršćeni su i

zaposleni u zdravstvu i obrazovnim institucijama koje ne pripadaju univerzitetima. Nešto više od polovine zaposlenih učesnika u istraživanju je zaposleno u poslovnim kompanijama (234 lica), 123 (30%) radi pri univerzitetima i istraživačkim jedinicama, dok najmanji broj (59 ispitanika) radi u nekoj instituciji države, zdravstvu ili školstvu. Posmatrajući po polu, privatne kompanije zapošljavaju veći broj muškaraca nego žena (127 naprema 107), i u njima radi 61% svih zaposlenih ispitanika muškog pola, i polovina (51%) svih zaposlenih ispitanica. Pri univerzitetima i istraživačkim jedinicama, zaposlen je podjednak udeo muškaraca i žena svih zaposlenih ispitanika (29% naprema 30%), dok je u javnim službama udeo žena dvostruko veći (9% naprema 19%).

3.2. Razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije i planovi u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu

3.2.1. Životni standard u Srbiji – pre emigracije

Kao polazna osnova za bolje razumevanje razloga koji su u značajnoj meri uticali na visokoobrazovana lica u donošenju odluke o iseljavanju iz Srbije, analizirani su stavovi ispitanika o njihovom ukupnom životnom standardu u Srbiji pre nego što su emigrirali. Od ukupnog broja, za svega 13 ispitanika (3%) dostignuti životni standard je bio odličan. 119 lica (28%) je ocenilo da je pre emigracije njihov standard u Srbiji bio zadovoljavajući. Delimično zadovoljavajući standard je imalo 129 ispitanika, dok je najveći broj ispitanika, 162 lica ili 38% je odgovorilo da je imalo nezadovoljavajući životni standard. Takodje, sedam ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje, i to tri u Kanadi i četiri u SAD-u. Prema zemljama prijema, nema većih razlika u dobijenim rezultatima. U Kanadi je registrovan nešto veći udeo lica sa nezadovoljavajućim životnim standardom (40% u Kanadi naprema 34% u SAD-u), a u SAD-u je u neznatno više zastupljen udeo ispitanika sa delimično zadovoljavajućim standardom (29% naprema 33%).

Upoređujući životni standard u Srbiji sa grupama fakulteta koje su završili, može se uočiti da su ispitanici sa završenim fakultetom iz grupe tehničkih nauka ocenili svoj životni standard nešto negativnije nego njihove kolege iz grupe prirodnih, a naročito društvenih i umetničkih fakulteta: 72% ih je navelo da im je životni standard nezadovoljavajući ili delimično zadovoljavajući, dok je u druge dve grupe to bio slučaj sa 67% odnosno 62% ispitanika. Slična situacija je

zabeležena u obe posmatrane imigracione destinacije. Treba istaći da su diplomci fakulteta iz grupe društvenih nauka u obe zemlje, a naročito SAD-u, u značajnom broju izjavili da im je pre emigriranja životni standard bio odličan ili zadovoljavajući (36% u Kanadi i 41% u SAD-u).

Komentari učesnika u istraživanju o životnom standardu u Srbiji su upečatljivi:

„Prošla sam kroz inflaciju i prvu inženjersku platu od 3 marke, samo zato što sam brzo trčala da zamenim dinare za marke, inflacija je bila velika, a vremena teška. Živela sam u zajednici, jer ni muž ni ja nismo bili u mogućnosti da u vreme velike krize i inflacije bilo šta sami (bez podrške familije) uradimo. Bila su to jako teška vremena u Srbiji...” (1967, ž, emigrirala 1995)

„Vrlo niska plata u prosveti. Muž i ja smo uspeali da kupimo mali stan posle 9 godina braka, od nasledjenog novca. Do tada smo živeli u stanu s roditeljima, u istom stanu koji su roditelji nasledili od svojih roditelja. Osim mogućnosti za školovanje, Srbija nam nije ništa omogućila.” (1954, ž, emigrirala 1994)

„Moja žena je radila na veterinarskom fakultetu. Nije mogla da napreduje dalje od asistenta iako je dobila nekoliko međunarodnih stipendija za usavršavanje (US, Japan) i ako je doktorirala na vreme i imala radove u međunarodnim časopisima. Kada je ostala trudna, njeno radno mesto (asistenta) je ukinuto, a fakultetu nije bio potreban docent. Samo taj primer govori o odnosu naučnog menadžmenta prema kvalitetnim mladim ljudima.” (1971, m, emigrirao 1996)

„Glavni razlog je nedostatak motivacije - male plate, a odgovornost velika. Ja sam radila za strane organizacije pa je bila dobra plata, ali nema beneficija, penzionog osiguranja, velika nesigurnost...” (1967, ž, emigrirala 1994)

„Bio je vrlo zadovoljavajući do 1990, odnosno do početka rata. Nakon tog perioda počeo je naglo da pada jer sam jedno vreme bio bez posla - radio sam u predstavništvu jedne hrvatske firme u Beogradu. Posle nekoliko godina provedenih u pokušaju da nešto popravim, rešio sam se da odem iz zemlje.” (1958, m, emigrirao 1995)

Rezultati istraživanja o stepenu zadovoljstva životnim standardom pre emigriranja mogu se dopuniti i stavovima o stepenu zadovoljstva poslom koji su učesnici u istraživanju obavljali pre nego što su se iselili u Kanadu ili SAD. Od ukupno 343 ispitanika sa radnim iskustvom u Srbiji, skoro polovina je bila veoma zadovoljna ili zadovoljna poslom koji je obavljala. 62 lica ili 18% je bilo veoma zadovoljno, 107 lica ili 31% zadovoljno poslom pre emigracije. Tako, nešto više od polovine učesnika u istraživanju sa prethodnim radnim iskustvom (174 lica)

bilo je delimično zadovoljno ili nezadovoljno poslom. 32% je bilo delimično zadovoljno (110 ispitanika), a 18% (64 lica) nezadovoljno zaposlenjem u Srbiji. Kod ispitanika sa prethodnim radnim iskustvom koji su nastanjeni u SAD-u, u poredjenju sa ispitanicima u Kanadi, registrovan je nešto manji udeo onih koji su bili veoma zadovoljni poslom koji su obavljali u Srbiji (19% u Kanadi naprema 16% u SAD-u), ali i nešto veći udeo onih koji su bili nezadovoljni poslom (18% odnosno 20%).

Posmatrajući ispitanike sa prethodnim radnim iskustvom prema grupama završenih fakulteta, uočava se da su diplomci tehničkih fakulteta bili nešto nezadovoljniji poslom nego ostali: više od polovine (57%) ispitanika tehničke struke, u odnosu na 49% diplomaca grupe prirodnih nauka i matematike, i 40% iz grupe društvenih nauka. Prema zemljama prijema, u SAD-u su inženjeri tehničkih struka bili u većoj meri nezadovoljni poslom u Srbiji nego njihove kolege u Kanadi (54% u Kanadi i 64% u SAD-u).

Upoređivanjem stavova o zadovoljstvu poslom koji su obavljali u Srbiji pre emigracije, i ocene ukupnog standarda u Srbiji, može se videti da su ekonomski razlozi imali vidnog uticaja na donošenje odluke o iseljavanju iz Srbije. Više od polovine ispitanika (53%) koji su bili veoma zadovoljni ili zadovoljni poslom koji su obavljali u Srbiji bilo je nezadovoljno ili delimično zadovoljno ukupnim životnim standardom koji su imali u Srbiji. Slični udeli su registrovani u obe posmatrane zemlje imigracije. Treba naglasiti da je udeo ispitanika sa radnim iskustvom bio značajno veći u Kanadi nego u SAD-u (91% naprema 62%), što je moglo da utiče na dobijene rezultate. Na različite udele ispitanika prema radnom iskustvu u Srbiji uticale su i razlike u starosnoj strukturi ispitanika u Kanadi i SAD-u, kao i razlike u dužini boravka u inostranstvu. Međutim, dobijeni rezultati pokazuju da se i motivi odlaska u inostranstvo, posmatrano po zemljama imigracije, donekle razlikuju. U tom smislu, analizirana je i struktura ispitanika prema vrsti zaposlenja u zemlji imigracije u vreme sprovođenja istraživanja. Posmatrano po zemljama imigracije, među zaposlenim ispitanicima, u SAD-u zabeležen je dvostruko veći udeo zaposlenih na univerzitetima i istraživačkim jedinicama (20,8% u Kanadi i 45,6% u SAD-u). To takodje u izvesnoj meri ukazuje da su se i motivi emigracije posmatrano po zemljama emigracije, donekle razlikovali. Na emigraciju ka SAD-u u većoj meri nego u Kanadu, odlučivali su se mlađji emigranti, sa tek završenim fakultetom i bez radnog iskustva, kojima je cilj bilo dalje stručno usavršavanje u struci i/ili dalje univerzitetsko obrazovanje. Sa druge strane, u Kanadu su se u većoj meri ispitanici iseljavali u vreme najveće krize u Srbiji. Takodje, u tu zemlju su se u

većoj meri iseljavali visokoobrazovani sa radnim iskustvom, najčešće u oblasti tehničkih nauka, koji su u vreme istraživanja u najvećoj meri radili u poslovnim kompanijama ili saradjivali sa njima.

3.2.2. Razlozi odlaska

Kako bi se dobila potpunija slika o motivima emigracije, učesnici u istraživanju su zamoljeni da sa liste mogućih opcija izaberu ili dopisivanjem navedu tri razloga koja su u najvećoj meri uticala na njihovu odluku da emigriraju iz Srbije. Od ukupno 425 ispitanika koji su dali odgovor na ovo pitanje, najveći broj ispitanika (dve trećine ili 282 lica) je kao razlog naveo neizvesnost sutrašnjice. Za više od 40% ispitanika (176 lica) loša perspektiva za budućnost dece je predstavljala jedan od tri odlučujuća razloga, dok je nizak životni standard kao motiv za odlazak iz Srbije navelo više od trećine ispitanika (157 lica). Razlog „Rat” zaokružilo je 138 ispitanika, i bio je četvrti na listi značajnih razloga za emigraciju. Stambeni problemi su bili važni svakom petom ispitaniku (86 lica). Razlozi za odlazak koji se odnose na profesionalni razvoj i stručnu afirmaciju, kao i želju za sticanjem novih znanja, nalaze se tek iza navedenih razloga uslovljenih dubokom političkom i ekonomskom krizom u zemlji, kao i ratom na prostoru bivše SFRJ. Loši uslovi za rad i napredovanje u poslu bili su važni za četvrtinu ispitanika (107 lica), svaki sedmi ispitanik (61 lice) zaokružilo je opciju „Loša organizacija posla i efikasnost rada”, nemogućnost pronalaženja posla je uticala na svakog jedanaestog ispitanika (38 lica), dok je svaki dvanaesti ispitanik (36 lica) smatrao da je loša informisanost iz stručnih oblasti bila značajna za donošenje odluke o emigraciji iz Srbije.

Treba istaći da posmatrano po zemljama imigracije, postoje određene razlike u izboru važnih razloga koji su uticali na odluku o emigraciji. U obe zemlje je ponudjeni razlog „neizvesnost sutrašnjice” izabrao najveći broj ispitanika, s tim što je u Kanadi njihov udeo bio veći nego u SAD-u (71% naprema 58%). I dok je polovina srpskih emigranata u Kanadi izabrala opciju „loša perspektiva za budućnost dece”, i bila druga po značajnosti, u SAD-u je tu opciju izabrala četvrtina ispitanika (40 lica), dok se drugi razlog prema broju odgovora odnosio na profesionalne razloge emigracije: za 43% ispitanika u SAD-u loši uslovi za rad i napredovanje u poslu su predstavljali važan razlog za donošenje odluke o emigraciji iz Srbije. Takodje, u SAD-u je svaki peti ispitanik naveo da su loša organizacija posla i efikasnost rada činili važne elemente odluke o emigraciji.

Na to su uticale već navedene razlike u karakteristikama ispitanika po starosti, bračnom stanju u vreme emigracije (u SAD-u su u većoj meri emigrirali ispitanici sami, tj. bez drugih članova porodice), prethodnom radnom iskustvu u Srbiji, kao i dužini boravka ispitanika u inostranstvu, odnosno godini emigracije iz Srbije. Medjutim, dobijeni rezultati takodje govore i o razlici u motivima emigriranja, i nešto naglašenijem opredeljenju učesnika u istraživanju nastanjenih u SAD-u ka gradjenju karijere, stručnom i naučnom usavršavanju.

Takodje, razlike po zemljama imigracije vide se i kod ispitanika koji su dodatno navodili razloge koji su opredelili njihovu odluku da emigriraju. 15-ak ispitanika je navelo da je odlazak na dodatno školovanje, odnosno poslediplomske studije bio glavni razlog, samo dvoje ispitanika je u momentu istraživanja živelo u Kanadi. Pored toga, od 10-ak ispitanika koji su naveli da su se na emigraciju odlučili iz porodičnih razloga, većina je nastanjena u SAD-u. To su uglavnom razlozi vezani za prisajedinjenje porodici, odnosno udaja/ženidba učesnika u istraživanju. Takodje, od 5 ispitanika koji su naveli da su lični razlozi bili važni, većina je živela u SAD-u. Želja za novim iskustvima, putovanjima i drugačijim „životnim stilovima” nego u zemlji rođenja jeste bila važna, ali motivi za emigraciju, sudeći prema izabranim razlozima emigracije iz te grupe ispitanika, u najvećem broju slučajeva imali su veze i sa ekonomskim razlozima odlaska iz zemlje.

„Zanimalo me je kako je u inostranstvu, volim da putujem i istražujem nove kulture. I moji prijatelji su ambiciozni i želeli su da dožive nova kulturološka i profesionalna iskustva, plus su smatrali da ljudi njihovog kalibra ne treba da žive u lošim životnim uslovima. ... A u Srbiji sam zaradivala 50 nemačkih maraka mesečno koje su u vreme hiperinflacije bile obezvređene za 5 minuta. Nisam imala svoj stan. Živela sam sa roditeljima.” (1972, ž, emigrirala 1997)

Medjutim, najveći broj ispitanika, na pitanje koji su razlozi po njihovom mišljenju bili presudni za odlazak iz Srbije ljudi iz njihovog okruženja, kolega i prijatelja, isticano je neslaganje sa tadašnjom državnom politikom i političkim strankama na vlasti, nezadovoljstvo stvorenom, kako navode, „lošom atmosferom u društvu”, „nedostatkom primene prava”, narastajućom „korupcijom, kada ne može ništa da se postigne poštenim radom” što je prema rečima ispitanika, dovelo do „moralnog srozavanja društva i neprihvatljivog novouspostavljenjog sistema vrednosti”, „okruženosti depresijom, agresijom, nekulturom i hroničnim nezadovoljstvom”, i situacije, kako navode “... da u Srbiji od tada pametni začutali, a polusvet progovori - i to vrlo glasno!!!”. To je, po mišljenju nekih ispitanika prouzrokovalo da „pogled u budućnost nije bio ni malo obećavajući”, a i stvaralo posledice koje su

dovele do „trajno poremećenog funkcionisanja društva i izolovanosti od ostatka sveta”.

Neki ispitanici su isticali rat i nestabilnu političku situaciju kao prekretnicu za odluku o emigraciji:

„Nisam želeo da svakih 20 godina moja deca prolaze kroz neki RAT!!!! Dosta je bilo što je moja baba za svojih 95 godina morala da preživi 5 ratova, i dede da prepešače Albaniju!!!” (1955, m, emigrirao 1991)

„Rat, nesigurnost i očigledna pogrešna, destruktivna politika tadašnjeg predsednika Miloševića. Mi smo svi bili u ranim tridesetim godinama. To su godine kad se najviše uči i stvara i gradi budućnost za sebe i decu.” (1955, m, emigrirao 1992)

„Sin je bio pred regrutacijom!” (1956, ž, emigrirala 1997)

Dok je na većinu ispitanika uticaj posledice duboke ekonomske krize u zemlji bio od presudnog značaja:

„...Izolovanost i zaostalost u odnosu na svetske tokove. Loš životni standard kao posledica svega toga, mada ne kao najbitniji razlog. Ljudi sa kojima se ovde družim su uglavnom visokoobrazovani, bili zaposleni u Srbiji, sa pristojnim primanjima za tamošnje uslove, uglavnom neadekvatno rešenim stambenim pitanjem (život u zajednici, stan neodgovarajuće veličine, podstanari...) što je sve skupa za ovdašnje uslove zapravo nizak životni standard.” (1969, ž, emigrirala 2002)

„Beznadje, degradacija društvenih vrednosti, poniženje na svakom koraku, porast kriminala, očekivanje nemilosrdne tranzicije i osećaj da će stvari biti samo gore.” (1967, ž, emigrirala 1999)

„Ono što se već davne 1991 videlo je da nas čeka beznadje, dolazile su godine u kojima dominiraju barabe, gangsteri i slični. Intelektualci su bili nepoželjna kategorija! ... Iza nas su ostali samo uplakani roditelji i prijatelji.” (1956, ž, emigrirala 1991)

„Naš promenljivi moral, danas jedne vrednosti, a sutra druge” (1955, ž, emigrirala 1996)

„Bez ikakvih mogućnosti da imam pristojan život od rada na istraživanju, bez obzira što je istraživanje klasifikovano kao "world-class" u svetu. Socijalno nepriznavanje bilo kakvih progresivnih ideja i nedostatak bilo kakve podrške za dalji napredak i razvoj.” (1976, ž, emigrirala 2005)

„Moja generacija je bila pri završetku fakulteta, na pragu ‘pravog’ života kad je počeo rat, i izgubila deset najproduktivnijih godina. Deset godina mladji su bili u osnovnoj školi tada, pa je bilo teško otići sa nekom perspektivom u inostranstvo, dok je moje godišće taman završilo fakultet, i mogli su da odu sa nadom u bolji život. Koji su i otišli kao ja, misleći da je na par godina - dok se ‘situacija’ ne sredi... kad se odužilo, već su napravili sebi život u dijaspori, navikli se, stekli prijatelje (moji su svi Amerikanci), dobili porodice i ostali.” (1967, ž, emigrirala 1991)

Učesnici u istraživanju koji su rođeni u nekoj od bivših republika SFRJ, naročito u BiH i Hrvatskoj, navode slične razloge kao i ostali ispitanici. Međutim, neki navode i izvesnu razliku između motiva za emigraciju rođenih u Srbiji, odnosno BiH i Hrvatskoj, koji se odnose na naglašeniji značaj rata kao opredeljujućeg faktora za emigraciju, kao i na administrativne prepreke i nemogućnost regulisanja pravnog statusa u Srbiji za lica sa statusom izbeglice:

„Zavisno odakle su dolazili: iz Sarajeva i ostatka BiH su otišli zbog rata i jer su bili primorani – iz Srbije su ljudi otišli u potrazi za srećnijim i ispunjenijim životom.” (1961, ž, rođena u BiH, emigrirala 1991)

„U Srbiji sam imao status izbeglice i nisam mogao da dobijem državljanstvo Srbije (odnosno SRJ) što je bio jedan od osnovnih razloga da napustim Srbiju.” (1973, m, rođen u BiH, emigrirao 1996)

3.2.3. Razlozi izbora Kanade/SAD-a kao zemlje prijema

Za bliže određivanje razloga koji su imali važnu ulogu u izboru Kanade, odnosno SAD-a kao nove destinacije za život, slično razlozima koji se odnose na odbijajuće faktore u Srbiji, ispitanici su birali tri najvažnija sa liste ponudjenih razloga, ili su dopisivali ono što je, prema njihovom mišljenju bio najvažniji faktor privlačenja u izboru stalnog prebivališta u vreme sprovođenja istraživanja. Polovina ispitanika (215 lica) navela je društveno-ekonomsku stabilnost u zemljama destinacije kao jedan od opredeljujućih razloga. 184 ispitanika je smatralo da je njihov izbor bio dobar za budućnost dece, dok je za trećinu ispitanika (142 lica) visok životni standard u Kanadi i SAD-u bio na trećem mestu na tzv. listi razloga koji su privukli visokoobrazovane iz Srbije u Kanadu i SAD. Dobre uslove za rad i napredak u poslu, kao faktor koji bi mogao da se ubroji i u neekonomske, izabralo je manje od 30% ispitanika (124 lica), kao i povoljne mogućnosti za pronalaženje posla (119 ispitanika). Skoro svaki četvrti ispitanik (101 lice) je izabrao opciju „velike šanse za realizovanje svojih ideja“ kao važan razlog, dok

je „povoljne uslove za usavršavanje i naučno-istraživački rad“ naveo svaki četvrti učesnik u istraživanju (84 lica). Razloge koji se odnose na mogućnosti visoke zarade, kao i političke slobode u zemljama prijema, naveo je najmanji broj ispitanika kao najvažnije za odluku o imigraciji (40 odnosno 30 lica).

Upoređujući odgovore ispitanika prema zemljama destinacije, uočavaju se značajne razlike. Ispitanici su, u različitom stepenu, birali skoro sve navedene faktore koji su uticali na izbor zemlje destinacije, što je rezultiralo razlikama u izboru tri najzastupljenija razloga po broju odgovora. U Kanadi su sva tri najčešće birana faktora značajno uslovljena ekonomskim razlozima. Društveno-ekonomska stabilnost je najčešće navodjen razlog (168 lica). Dobra perspektiva za budućnost dece je bila važna za 142 ispitanika, dok je visok životni standard bio od značaja za 101 ispitanika u Kanadi. Četvrti po broju ispitanika je modalitet „povoljne mogućnosti za pronalaženje posla“ (83 lica), nakon kojeg je sledio razlog „bliski kontakti sa prijateljima i rođacima u Kanadi/SAD-u“, koji je zaokružilo 67 ispitanika u Kanadi. U SAD-u je redosled izabranih motiva „privlačenja“ bitno drugačiji. Razlozi koji se mogu svrstati u grupu neekonomskih, jer se odnose i na želju za unapredjenjem prilika za profesionalno napredovanje, nalaze se na vrhu liste značajnosti. Dobri uslovi za rad i napredovanje u poslu su najčešće navodjeni (72 ispitanika), slede „povoljni uslovi za usavršavanje i naučno-istraživački rad“ (67 ispitanika), dok su „velike šanse za realizovanje ideja“ na trećem mestu po broju ispitanika koji su ih naveli (50 lica). Društveno-ekonomska stabilnost u zemlji destinacije je bila značajna za 47 ispitanika, dok je razlog „dobra perspektiva za budućnost dece“ zaokružilo 42 ispitanika. Treba istaći da su, za razliku od Kanade, gde nije postojala uočljiva razlika u izboru najznačajnijih motiva izbora zemlje destinacije prema tome da li su u inostranstvo otišli sami, sa supružnikom/partnerom ili sa supružnikom i detetom(decom), na izbor najčešće navodjenih razloga ispitanika u SAD-a uticali odgovori ispitanika koji su emigrirali sami. Oni su se takodje, u većoj meri nego emigranti koji su odlazili sa drugim članovima porodice, nakon emigracije upućivali na poslediplomske studije na nekom od američkih univerziteta.

Na razliku u motivima odlaska između ispitanika u Kanadi i SAD-u upućuju i komentari ispitanika koji su dopisivali za njih važne razloge odabira zemlje destinacije. Ispitanici u Kanadi su želeli da se u zemlju destinacije usele legalnim putem, i dobiju useljeničku vizu pre odlaska u inostranstvo. Takvu situaciju je omogućavala, kako navode, „laka kanadska imigraciona politika“:

„Jedina zemlja koja je mogla da nas uveze brzo - za četiri meseca od podnošenja prijave.“ (1959, m, emigrirao 1994)

„Nismo imali previše izbora. Kanada je bila jedna od retkih država koje su primale emigrante iz Srbije (pored Australije i Novog Zelanda). Takođe, želeli smo da odemo u englesko govorno područje da ne bismo izgubili previše vremena na učenje jezika. Evropske države su sve bile zatvorene za emigrante iz Srbije.” (1969, ž, emigrirala 2002)

„Kanada je bila jedna od rijetkih zemalja koja je prihvatila srpske izbjeglice sa ratom zahvaćenih područja“ (1967, m, emigrirao 1995)

Medjutim, ekonomski razlozi usko povezani sa dubokom krizom u društvu, takodje imaju veliki značaj:

„Došla sam da bih mogla da živim od onoga što zaradim. Kad pritisnem prekidač ima svetla, u prodavnicama ima mleka... Ne treba mi zamrzivač... Roditeljima sam rekla da dalje mogu sama, čak im i pomažem - ne živim od njihove penzije. Očekujem da će se i moja deca osamostaliti (pre tridesete)...“ (1966, ž, emigrirala 1999)

„Imunoglobulini su bili besplatni“ (1965, m, emigrirao 1993)

Takodje, za ispitanike u Kanadi su i veze sa prijateljima ili rođacima bile značajne za donošenje odluke o izboru Kanade za gradjenje budućeg života:

„Nista od nabrojanog, stvarni razlog je bio što sam znala engleski i imala familiju ovde.“ (1966, ž, emigrirala 1998)

„Složila sam se sa muževljevim izborom, njegov brat je već bio ovde.“ (1968, ž, emigrirala 1995)

Uglavnom za sve ispitanike u SAD-u koji su dopisivali razloge izbora zemlje destinacije, odlazak na poslediplomske studije i poslovne šanse su bile važne za donošenje odluke:

„Kraće vreme potrebno za sticanje doktorske titule“ (1975, ž, emigrirala 2006)

„Najlakše je bilo dobiti stipendiju na USA univerzitetu.“ (1972, m, emigrirao 2002)

„Moja bivša supruga je dobila ponudu da radi 3 godine na University of Texas u Hjustonu“ (1944, m, emigrirao 1992)

„Idealna zemlja za sopstveni business“ (1965, ž, emigrirala 1991)

„Preseljenje iz Evrope u US u okviru iste kompanije“ (1964, ž, emigrirala 1994)

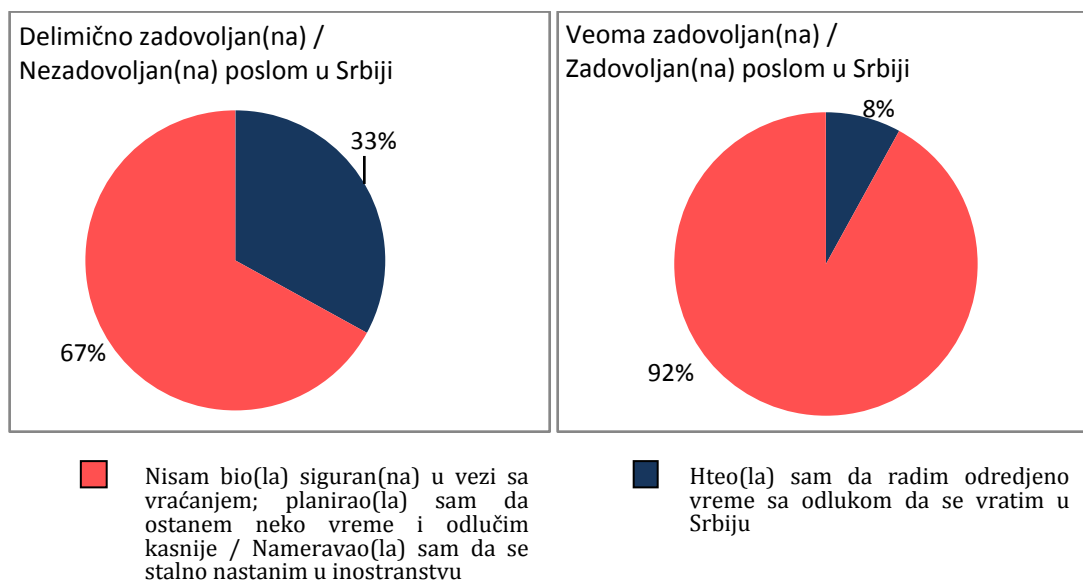
3.2.4. Namere o dužini boravka u inostranstvu u vreme emigracije

Jedan od ciljeva istraživanja je bio da se sazna kakve su bile namere visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka u vezi dužine boravka u inostranstvu. Sama namera ispitanika u vreme ili neposredno po emigraciji ne mora da bude od suštinske važnosti za konačni ishod dužine boravka u inostranstvu, jer emigranti radi savladavanja izazova integracije u novu sredinu neretko pribegavaju i racionalizaciji uz pomoć strategije „dvostruke privremenosti”, što na kraju dovodi do toga da većina zauvek ostane da živi u nostranstvu (Komatina, 1997; Morokvašić, 1991). Tako, odnos prema planovima o dužini boravka u inostranstvu posredno može i da oblikuje odnos emigranata prema integraciji u novu sredinu, kontakte koje održavaju sa prijateljima i rođacima u zemlji porekla, kao i zemlji prijema, stavove u vezi sa održavanjem kulturnog i etničkog identiteta naroda iz kog potiču, ali i da dodatno osvetli razloge koji su uticali na odluku o iseljenju iz zemlje porekla.

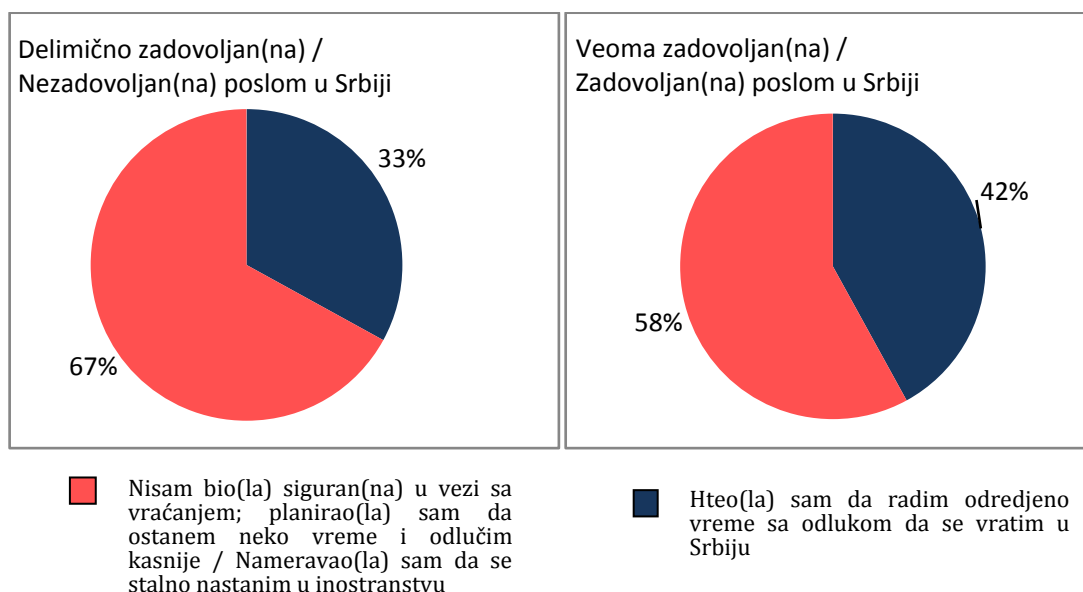
Na pitanje da navedu kakve su im bile namere o dužini boravka u inostranstvu, odnosno planovima za povratak, pre nego što su emigrirali, manje od četvrtine ispitanika je planiralo da se vrati u Srbiju nakon određenog vremena rada ili završenih studija (poslediplomskih, specijalističkih i dr.) u inostranstvu. Od toga, 36 ispitanika je izjavilo da su imali čvrstu nameru da se nakon toga vrate u Srbiju, dok je 57 ispitanika takodje imalo nameru da se vrati u Srbiju, ali nisu unapred razmišljali kada bi to bilo. Velika većina učesnika u istraživanju je bila neodlučna u vezi vraćanja ili je nameravala da se za stalno nastani u inostranstvu. Skoro trećina ukupnog broja ispitanika (133 lica) je izjavila da je nameravala da se za stalno nastani u inostranstvu. Najveći broj ispitanika, 201 lice (47%) pre odlaska iz zemlje nije bilo sigurno u vezi planova o povratku, nameravali su da u inostranstvu provedu neko vreme i odluku o mogućem povratku donesu kasnije. Posmatrano po zemljama imigracije, ispitanici u Kanadi u odnosu na SAD, su u znatno većem procentu bili neodlučni u vezi sa povratkom, ili su nameravali da se za stalno nastane u inostranstvu (86% naprema 65%).

Takodje, upoređujući zadovoljstvo ispitanika poslom koji su obavljali u Srbiji i njihove planove za povratak, uočavaju se različiti rezultati posmatrano prema zemljama destinacije (grafikoni 5 i 6). Ispitanici u Kanadi su imali znatno veće udele ispitanika koji su smatrali da će se posle odlaska iz Srbije za stalno nastaniti u inostranstvu, odnosno da će odluku doneti tek posle nekog vremena provedenog u emigraciji. Svega 8% (10 lica) od ukupno 124 ispitanika u Kanadi koji su bili veoma zadovoljni ili zadovoljni poslom koji su obavljali u Srbiji pre

emigracije je imalo nameru da se vrata u Srbiju. U SAD-u je to bio slučaj sa 42% ispitanika (19 od 45 lica). Slični rezultati se dobijaju i kada se planovi o dužini boravka u inostranstvu uporede sa stavovima ispitanika o ukupnom životnom standardu koji su imali u Srbiji. Svega 14% ispitanika u Kanadi koji su imali odličan ili zadovoljavajući životni standard u Srbiji (12 od 85 ispitanika) je pre emigracije imalo nameru da se vrati u Srbiju. Sa druge strane, u SAD-u je 41% ispitanika iz te grupe i pre emigracije htelo da se posle izvesnog vremena provedenog u inostranstvu vrati u Srbiju (19 od 46 lica).

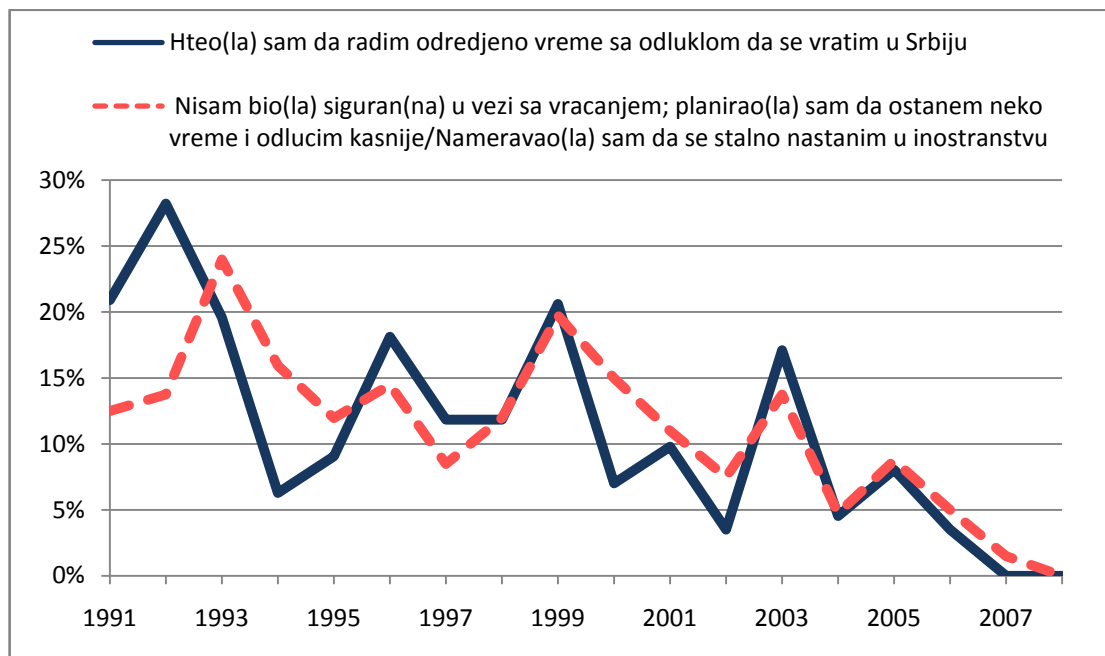

Grafikon 5. Stavovi učesnika u istraživanju u vezi namera o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije. Kanada (%)

Grafikon 6. Stavovi učesnika u istraživanju u vezi namera o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije. SAD (%)

Koliko događanja na političkoj sceni i ekonomska nestabilnost mogu da utiču ne samo na obim emigracije, već i da oblikuju planove o dužini boravka u inostranstvu, kao i povratku u zemlju porekla (Triandafyllidou, Gropas, 2013; Cohen-Goldner, Weiss, 2011; Friedberg, 2001), može da se vidi i na osnovu poredjenja planova učesnika u istraživanju o povratku u Srbiju, koje su imali neposredno pre emigracije, posmatrano po pojedinačnim godinama odlaska u inostranstvo (grafikon 7).

Grafikon 7. Udeo učesnika u istraživanju prema planovima o povratku u Srbiju neposredno pre emigracije, posmatrano po godini odlaska u inostranstvo (%)

Skokovi u udelima ispitanika koji nisu bili sigurni u vezi planova za povratak, ili su nameravali da se u inostranstvu za stalno nasele, uočavaju se najviše u godinama najveće političke i ekonomske krize u zemlji, 1992. i 1993. godine, ali i u vreme pretnji bombardovanjem 1998 i samog bombardovanja Srbije 1999. godine, kao i nakon ubistva premijera Zorana Djindjića 2003. godine. Suprotno tome, udeo ispitanika koji su hteli da se posle izvesnog vremena vrate u Srbiju je nakon entuzijazma na početku posmatranog perioda (1991. godina), bio najniži upravo tokom najveće krize u zemlji, kao i u periodu posle bombardovanja Srbije 1999. godine. Neposredno nakon promene političke vlasti krajem 2000. godine, dolazi do kratkotrajnog povećanja udela lica koja su imala želju da se posle izvesnog vremena vrate u Srbiju.

Analiza rezultata o razlozima odlaska u inostranstvo potvrđuje da su političke prilike u zemlji, kao i ekonomski faktori u značajnoj meri uticali na odluku učesnika u istraživanju da se isele iz Srbije. Slični rezultati dobijeni su i u istraživanjima sprovedenim u Srbiji tokom 1990-ih o emigracionim namerama visokostručnih kadrova i naučnika (Grečić i saradnici, 1996). Dobijeni rezultati govore da se u poslednjoj deceniji visokostručni i naučni kadar u zemlji suočava sa ozbiljnim ekonomskim problemima. Stoga ne iznenadjuje što faktori koji najviše stimulišu potencijalne emigrante na useljenje u neku razvijenu zemlju izgledaju ovako: mogućnost visoke zarade (21,1%) i znatno bolji materijalno-tehnički uslovi za naučni rad (15,2%), kao i visok nivo naučno-istraživačkog rada (7,2%) i bolji standard (6,6%). Istraživanje sa sličnom tematikom (ali širom ciljnom grupom) takodje govori u prilog tvrdnji da „nenormalne životne prilike“ stvorene ukupnim zbivanjima od početka 1990-ih godina predstavljaju najviše navodjen razlog potencijalnog iseljenja iz Srbije, a dovele su do nemogućnosti da se normalno živi od vlastitog rada (34%) (Bolčić, 1995). Kao važniji razlozi emigracije isticali su se i - mogućnost ostvarivanja željenog životnog standarda (29%), dobijanje plate koja će odgovarati datom radu (14%), te izglednija budućnost dece (10%). Treba reći da su o odlasku u inostranstvo prema istom istraživanju više razmišljale osobe iz porodica sa decom, naročito samohrane majke ili očevi, nego što je to bio slučaj sa samcima ili parovima bez dece, što indirektno govori o uverenju da izvesnija budućnost njihovu decu čeka u inostranstvu nego u zemlji. (Bolčić, 1995).

O promenjenoj determinističkoj osnovi emigriranja iz Srbije tokom 1990-ih, govore rezultati anketnog istraživanja sprovedenog krajem 1980-ih (Prpić, 1989) koji pokazuju sasvim drugačiju sliku motiva emigriranih stručnjaka i naučnika iz bivše SFRJ za odlazak u inostranstvo. Na vrhu značajnosti nalaze se motivi koji se tiču samorazvojnih i samoafirmacijskih potreba, kao što je naučno usavršavanje i razvoj (oko 64% ispitanika), uslovi rada i stimulativna naučna sredina (oko 56%). Motivi srednjeg značaja vezana su delom za naučni rad - nova polja istraživanja i uvažavanje naučnih rezultata (42 tj. 40% ispitanika), a delom za materijalna očekivanja - veća plata, brže rešavanje stambenog problema (35 i 37%), dok se na dnu skale značajnosti nalaze naučno-statusni, društveno-statusni ciljevi, te motivi vezani za ekonomsko i političko nezadovoljstvo ili tzv. odbijajući faktori.

3.2.5. Razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije i planovi

u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu – testiranje hipoteza

HIPOTEZA 1. Glavni razlozi emigracije visokoobrazovanih lica iz Srbije u razvijene zemlje, kao što su u ovom slučaju Kanada i Sjedinjene Američke Države, ekonomske su prirode, dok se širok spektar profesionalno-naučnih razloga, koji su uglavnom najvažniji u migracijama intelektualne elite, nalazi tek iza ekonomskih.

Tabela 1. Stavovi ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o odlasku iz Srbije prema prema naučnim grupama završenih fakulteta (ukupan uzorak)

		Fakulteti prema naučnim grupama							
		Tehnički		Prirodni/matematika		Društvene nauke/umetnost		Viša škola	
		Broj ispitanika	Udeo u %	Broj ispitanika	Udeo u %	Broj ispitanika	Udeo u %	Broj ispitanika	Udeo u %
Razlozi odlaska iz Srbije	Nizak životni standard	78	38,4	42	34,1	29	34,9	8	50,0
	Neizvesnost sutrašnjice	139	68,5	80	65,0	55	66,3	8	50,0
	Nemogućnost pronalaženja posla	16	7,9	15	12,2	4	4,8	3	18,8
	Niska zarada	39	19,2	23	18,7	15	18,1	5	31,3
	Loši uslovi za rad i napredovanje u poslu	47	23,2	39	31,7	19	22,9	2	12,5
	Loša informisanost iz stručnih oblasti	13	6,4	15	12,2	7	8,4	1	6,3
	Loša organizacija posla i efikasnost rada	28	13,8	22	17,9	8	9,6	3	18,8
	Bliski kontakti sa rođacima i prijateljima van Srbije	7	3,4	9	7,3	5	6,0	2	12,5
	Stambeni problemi	52	25,6	13	10,6	16	19,3	5	31,3
	Rat	66	32,5	39	31,7	27	32,5	6	37,5
	Loša perspektiva za budućnost dece	95	46,8	40	32,5	32	38,6	9	56,3
	Drugo	37	18,2	31	25,2	27	32,5	3	18,8

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je značajnu vezu između stavova ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o iseljenju iz Srbije i fakulteta/više škole na kojima je ispitanik diplomirao ($p=0.025$). Postoji pravilnost u odabiru modaliteta: neizvesnost sutrašnjice, loša perspektiva za budućnost dece, nizak životni standard i rat, predstavljaju najčešće navodjene razloge odlaska za sve posmatrane grupe fakulteta, dok su i procentni udeli za četiri najčešće navodjena modaliteta slični za većinu posmatranih grupa fakulteta (procentno učešće prema broju odgovora za četiri najčešće birana modaliteta kreće se od 55% za diplomce prirodnih fakulteta i matematike, do 61% od ukupnog broja odgovora za diplomce tehničkih fakulteta).

Tabela 2. Stavovi ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o odlasku iz Srbije prema načinu iseljenja iz Srbije - sam ili sa drugim članovima porodice (ukupan uzorak)

		Sam(a)		Sa partnerom/ partnerkom		Sa suprugom		Sa suprugom i detetom/decom (broj i uzrast dece u momentu odlaska iz Srbije)		Sam(a), partner (suprug) se kasnije pridružio		Drugo	
		Broj ispita- nika	Udeo u %	Broj ispita- nika	Udeo u %	Broj ispita- nika	Udeo u %	Broj ispita- nika	Udeo u %	Broj ispita- nika	Udeo u %	Broj ispita- nika	Udeo u %
Razlozi odlaska iz Srbije	Nizak životni standard	50	41,3	15	65,2	54	47,4	30	21,0	3	37,5	5	31,3
	Neizvesnost sutrašnjice	69	57,0	12	52,2	76	66,7	111	77,6	4	50,0	10	62,5
	Nemogućnost pronalazjenja posla	17	14,0	6	26,1	7	6,1	7	4,9	0	0,0	1	6,3
	Niska zarada	32	26,4	3	13,0	29	25,4	13	9,1	1	12,5	4	25,0
	Loši uslovi za rad i napredovanje u poslu	50	41,3	4	17,4	32	28,1	13	9,1	3	37,5	5	31,3
	Loša informisanost iz stručnih oblasti	17	14,0	2	8,7	7	6,1	8	5,6	1	12,5	1	6,3
	Loša organizacija posla i efikasnost rada	26	21,5	5	21,7	13	11,4	17	11,9	0	0,0	0	0,0
	Bliski kontakti sa rođacima i prijateljima van Srbije	12	9,9	4	17,4	3	2,6	3	2,1	0	0,0	1	6,3
	Stambeni problemi	21	17,4	2	8,7	30	26,3	26	18,2	1	12,5	6	37,5
	Rat	27	22,3	6	26,1	40	35,1	59	41,3	3	37,5	3	18,8
	Loša perspektiva za budućnost dece	14	11,6	2	8,7	42	36,8	109	76,2	3	37,5	6	37,5
	Drugo	36	29,8	4	17,4	23	20,2	27	18,9	2	25,0	6	37,5

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je značajnu vezu između stavova ispitanika o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na odluku o iseljenju iz Srbije i načinu iseljenja iz Srbije, odnosno da li se ispitanik iselio sam ili sa drugim članovima porodice ($p < 0.001$). Postoji pravilnost u odabiru modaliteta: neizvesnost sutrašnjice, loša perspektiva za budućnost dece, nizak životni standard i rat, predstavljaju najčešće navodjene razloge odlaska za sve posmatrane grupe ispitanika prema načinu iseljenja iz Srbije. Postoje razlike u procentnim udelima za četiri najčešće navodjena modaliteta po broju odgovora posmatrano po grupama ispitanika: ispitanici koji su emigrirali sami, bez drugih članova porodice imaju najniže udele (43%), a ispitanici koji su emigrirali sa supružnikom i detetom/decom imaju najviše udele (73%) u odnosu na ukupan broj odgovora.

HIPOTEZA 2. Većina visokoobrazovanih lica su se uglavnom odlučivala na emigraciju sa namerom da ostanu zauvek da žive u inostranstvu. Uglavnom nisu bili zadovoljni svojim životnim standardom i uslovima za rad u Srbiji pre odlaska u inostranstvo.

Tabela 3 Namere ispitanika u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu prema stepenu zadovoljstva poslom koji su obavljali u Srbiji (Kanada)

			Veoma zadovoljan(na)	Zadovoljan(na)	Delimično zadovoljan(na)	Nezadovoljan(na)	Ukupno
Namere ispitanika u inostranstvu	Hteo(la) sam da radim određeno vreme sa čvrstom odlukom da se vratim u Srbiju	Broj ispitanika	1	5	6	2	14
		Udeo u %	2,1	6,5	7,6	4,4	5,6
Namere ispitanika u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu	Hteo(la) sam da radim određeno vreme sa namerom da se jednog dana vratim u Srbiju	Broj ispitanika	2	2	16	5	25
		Udeo u %	4,3	2,6	20,3	11,1	10,1
Namere ispitanika u vezi sa dužinom boravka u vezi sa povratkom; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije	Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa povratkom; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije	Broj ispitanika	32	38	29	20	119
		Udeo u %	68,1	49,4	36,7	44,4	48,0
Namere ispitanika u vezi sa stalno nastanim u inostranstvu	Nameravao(la) sam da se stalno nastanim u inostranstvu	Broj ispitanika	12	32	28	18	90
		Udeo u %	25,5	41,6	35,4	40,0	36,3
Ukupno		Broj ispitanika	47	77	79	45	248
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u Kanadi značajnu vezu između namera ispitanika u Kanadi, u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu i zadovoljstva poslom koji su obavljali pre nego što su emigrirali iz Srbije (koeficijent kontingencije=0.299; n=248), p=0.003. Najveći udeo ispitanika u svim posmatranim grupama prema stepenu zadovoljstva poslom pre emigracije iz Srbije bio je u grupi „Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa povratkom; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije” posmatrano prema namerama o dužini boravka u inostranstvu. Takođe, kod

ispitanika sa najvišim stepenom zadovoljstva životnim standardom zabeležena je i najveća razlika između modaliteta „Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa povratkom; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije” i „Nameravao(la) sam da se stalno nastanim u inostranstvu” (68,1% naprema 25,5%), dok je kod ispitanika sa najnižim stepenom zadovoljstva životnim standardom ta razlika bila najmanja (44,4% naprema 40,0%). Treba istaći da u SAD-u isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

Tabela 4. Namere ispitanika u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu prema stepenu zadovoljstva životnim standardom koji su imali u Srbiji (SAD)

			Odličan	Zadovoljavajući	Delimično zadovoljavajući	Nezadovoljavajući	Ukupno
Namere ispitanika u inostranstvu	Hteo(la) sam da radim određeno vreme sa cvrstom odlukom da se vratim u Srbiju	Broj ispitanika	2	12	4	2	20
		Udeo u %	66,7	27,9	8,0	3,9	13,6
Namere ispitanika u dužinom boravka u inostranstvu	Hteo(la) sam da radim određeno vreme sa namerom da se jednog dana vratim u Srbiju	Broj ispitanika	0	5	13	11	29
		Udeo u %	0,0	11,6	26,0	21,6	19,7
Namere ispitanika u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu	Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa vraćanjem; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije	Broj ispitanika	0	19	22	23	64
		Udeo u %	0,0	44,2	44,0	45,1	43,5
Namere ispitanika u vezi sa dužinom boravka u inostranstvu	Nameravao(la) sam da se stalno nastanim u inostranstvu	Broj ispitanika	1	7	11	15	34
		Udeo u %	33,3	16,3	22,0	29,4	23,1
Ukupno		Broj ispitanika	3	43	50	51	147
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u SAD-u značajnu vezu između namera ispitanika u vreme emigracije iz Srbije o dužini boravka u inostranstvu i zadovoljstva ukupnim životnim standardom pre nego što su emigrirali iz Srbije (koeficijent kontingencije=0.373; n=147), p=0.007. Ne uzimajući u obzir ispitanike sa najvišim stepenom zadovoljstva životnim

standardom u Srbiji, jer je njihov broj veoma mali, najveći udeo ispitanika u svim ostalim posmatranim grupama prema stepenu zadovoljstva životni standardom pre emigracije iz Srbije bio je u grupi „Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa povratkom; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije” posmatrano prema namerama o dužini boravka u inostranstvu. Takođe, sa padom stepena zadovoljstva životnim standardom u Srbiji rasli su i udeli modaliteta „Nameravao(la) sam da se stalno nastanim u inostranstvu”. Treba istaći da u Kanadi isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

3.3. Život i rad u Kanadi i SAD-u i veze sa Srbijom

3.3.1. Privikavanje na život u novoj sredini

Rezultati anketnog istraživanja koji se odnose na integraciju visokoobrazovanih lica iz Srbije na tržištu rada i društvo zemalja prijema, pokazuju da najobrazovanije strukture naše novije dijaspora u Kanadi i SAD-u imaju slične osobine kao i „profesionalna“ dijaspora iz drugih zemalja širom sveta. Kroz različite studije slučaja uočeno je da je većina obrazovanih imigranata iz različitih zemalja, nakon početnog perioda privikavanja na novu sredinu i traženja zadovoljavajućeg posla, uglavnom zadovoljna ili veoma zadovoljna uslovima života i rada, kao i posla koji obavlja (Meyer, 2001; Zweig, 2004; Hugo, 2006; Wadhwa, 2009). Obe posmatrane zemlje imigracije se prema većini parametara integrisanosti migranata i njihove dece u društvo zemlje prijema visoko kotiraju, i to kako u ekonomskim tako i u parametrima socijalne uključenosti u društvo. To se naročito odnosi na kategorije visokoobrazovanih i stručnih kadrova rođenog u inostranstvu (OECD, 2012). Takođe, istraživanja sprovedena među kineskim i indijskim povratnicima iz SAD-a pokazuju da se značajna većina ispitanika prilikom dolaska u SAD lako i brzo privikla na život u novoj kulturi, a da je povratak i privikavanje na život u sredine iz kojih su prvobitno emigrirali prouzrokovao veće poteškoće (Wadhwa, 2009).

Tri od četiri učesnika u istraživanju smatra da državne ustanove Kanade i SAD-a dovoljno čine kako bi se imigranti brzo privikli na život u novoj sredini. Tu se prvenstveno misli na ravnopravnost pred zakonom, stabilnost i poverenje u državne institucije, poštovanje etničkih, verskih, kulturoloških različitosti, kao i njihovo podsticanje. Takođe, pružanje pomoći prilikom učenja jezika, traženja zaposlenja, rešavanja imigracionog statusa i dobijanja državljanstva su mere koje se često ističu kao veoma važne za osećaj prihvaćenosti u novoj sredini.

Odredjene razlike postoje posmatrano po zemljama destinacije. U Kanadi je nešto veći udeo ispitanika koji smatra da država dovoljno čini za uključivanje imigranata u novo društvo (80% naprema 70%), dok su u obe države žene u nešto većoj meri bile rezervisane u izboru te opcije. U Kanadi je njihov odnos bio 83% naprema 77%, a u SAD-u 76% naprema 65%.

Više od polovine ukupnog broja ispitanika (55%) smatra da su potpuno integrisani u društvo prijema, dok je svega devet lica izjavilo da nisu integrisani u sredinama u kojima žive i rade. Na dobijene rezultate uticalo je i to što se najveći broj visokoobrazovanih u svetu, a naročito u prekomorskim zemljama, odlučuje na migraciju preko legalnih kanala, što im omogućava lakše dobijanje radne dozvole. Takodje, u velikoj meri i pre emigracije imaju i kontakte sa potencijalnim poslodavcima u zemlji destinacije, što je naročito slučaj sa SAD-om. Isto tako, u obe države prijema aktivirane su i tzv. mreže lančanih migracija, koje su umnogome doprinele lakšem snalaženju, naročito u prvo vreme po useljenju. U obe zemlje prijema je otprilike sličan broj ispitanika koji sebe smatra potpuno integrisanim u društvo (54% u Kanadi i 58% u SAD-u).

Kada se upoređuju stavovi o integrisanosti u društvo prijema sa stavovima o odnosu države prema imigrantima, uočava se da je u Kanadi veći udeo ispitanika potpuno integrisanih u društvo koji su zadovoljni načinom na koji država pomaže novim imigrantima u procesu uključivanja u društvo prijema (91% u Kanadi i 77% u SAD-u). Udeo delimično integrisanih koji smataju da država dovoljno čini u procesu integracije je takodje visok u obe države (71% u Kanadi i 67% u SAD-u).

Od ukupnog broja anketiranih koji žive u Kanadi, čak 90% ima kanadsko državljanstvo, koje predstavlja jedan od stubova imigracione politike te zemlje. U SAD-u je situacija znatno nepovoljnija – oko 40% ima državljanstvo. Međutim, skoro svi imaju regulisan radni status, a velika većina poseduje i tzv. zeleni karton. Ispitanici koji su imigrirali u SAD sami, ili sa partnerom/partnerkom, ili su u momentu istraživanja bili neoženjeni/neudati, poseduju pasoš SAD-a u nešto manjoj meri nego ispitanici koji su se iselili sa supružnikom, i supružnikom i decom, odnosno ispitanici koji su u momentu istraživanja bili u braku ili imali decu. Stoga, i starost ispitanika, odnosno dužina boravka u zemlji prijema, imaju značajan uticaj na dobijanje državljanstva SAD-a. Ispitanici bez državljanstva u vreme sprovođenja istraživanja su obično mlađji, i u SAD su se uselili kasnije nego ispitanici sa državljanstvom te zemlje.

Rezultate istraživanja koji ukazuju na veoma dobru integrisanost visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka iz Srbije u SAD-u i Kanadi, dopunjavaju i komentari ispitanika:

„Plaćeni kursevi jezika za nove emigrante i dosta informacija pri različitim institucijama, od najbitnijih stvari koje su potrebne novim imigrantima, do traženja posla. Postoje 'multicultural' društva pri kojima možete naći od prevodioca do pravnih saveta za bazične stvari.“ (1967, ž, Kanada, administrativni službenik)

„Omogućava mi da verujem u šta hoću i koga hoću i niko me ne pita koje sam nacionalnosti ili narodnosti. Da li sam član neke partije ili stranke nije preduslov za dobijanje posla.“ (1958, m, Kanada, projektant)

„Ja kao stranac u ovoj državi ne osećam nikakvu diskriminaciju u odnosu na ljude koji su ovde rođeni: imam potpuno ista prava, niko mi ama baš ničim ne daje do znanja da ja tu ne bi trebalo da budem, da ovo nije moja država, itd. Naprotiv, ovde se osećam vrlo slobodno i kad mi prilikom ulaska u Ameriku na granici kažu: "Welcome home, Madam", ja se zaista tako i osećam, kao da se vraćam kući.“ (1971, ž, SAD, docent)

„Nema tu nikakvih mera...jednostavno, u SAD su svi ravnopravni i niko me nikada ni malo nije popreko pogledao što sam iz Srbije, za razliku od mnogih zapadno-evropskih zemalja, uključujući i Nemačku u kojoj sam rođen (nemam njihove papire, samo srpske).“ (1973, m, SAD, IT inženjer)

Za bliže upoznavanje sa uslovima života u zemljama prijema, postavljena su dva pitanja: o pozitivnim odnosno negativnim stranama življenja u Kanadi i SAD-u (putem izbora tri najvažnija faktora sa liste ili navodjenjem drugih razloga). Iako postoje sličnosti u izboru najčešće navodjenih faktora, posmatrano po zemljama destinacije, uočene su i određene razlike. Za ispitanike u Kanadi je modalitet „perspektivna budućnost“ izabrao najveći broj ispitanika (179 lica ili 65%). „Visok životni standard“ je zaokružilo više od polovine ispitanika (55%), i bio je drugi po značajnosti. Za 120 ispitanika u Kanadi dobra socijalna politika države predstavlja važnu pozitivnu stranu života u toj zemlji, a sledio je faktor „velike mogućnosti za dobijanje i izbor posla“. Tek na petom mestu po broju odgovora za kanadske ispitanike je faktor „dobri uslovi za rad i napredovanje“, koji je za ispitanike u SAD-u, bio najčešće navodjen faktor (72 lica ili 66%). Sledio je „visok životni standard“ (56% ispitanika), i „perspektivna budućnost za decu“ sa 45% ukupnog broja ispitanika u SAD-u. U dve najzastupljenije vrste zaposlenja, u Kanadi, ispitanici zaposleni na fakultetu su isticali visok životni standard kao

najvažniji, a zaposleni u poslovnim kompanijama perspektivnu budućnost za decu. U SAD-u su kod obe grupe na prvom mestu po značajnosti bili dobri uslovi za rad i napredovanje.

Takodje, oko 10% ispitanika je pored zaokruživanja, i dopisivalo određene važne faktore, a najčešće navodjeni se odnose na visok životni standard, kao i političku i ekonomsku sigurnost u zemlji:

„Kanada je dobro uredjena država gde se parlamentarna demokratija podrazumeva i gde su su pravno-ekonomske zakonitosti uspostavljene i uglavnom se primenjuju.” (1956, ž, Kanada, agent za promet nekretnina)

„Izvesnost sutrašnjice!” (1967, m, Kanada, inženjer mašinstva)

„Znate da ste na neki način zaštićeni.” (1961, ž, SAD, računovodja)

„Idealna zemlja za sopstveni business” (1965, m, SAD, investiciona gradnja - nekretnine)

„Mogućnost bavljenja naukom na visokom nivou” (1965, ž, SAD, istraživač - biolog)

Na listi negativnih strana življenja u zemlji imigracije i u Kanadi i u SAD-u su dobijeni slični rezultati. Osećaj nedostatka porodice i prijatelja iz Srbije je zaokružilo oko 70% ispitanika u obe zemlje, i nalazi se na vrhu liste. Presija i prevelika užurbanost življenja se nalaze na drugom mestu, i to za više od 60% svih učesnika u istraživanju u svakoj zemlji. Faktori kao što su nesigurnost posla, nemogućnost vođenja bogatijeg kulturnog i društvenog života, kao i usamljenost i nedostatak iskrenog prijateljstva su takodje bili važni za učesnike u istraživanju, dok se teškoće u rešavanju stambenog problema (6% ispitanika u Kanadi i 11% u SAD-u), kriminal i lična nesigurnost (2% odnosno 9%), kao i loši međjuljudski odnosi (4% odnosno 7%), nalaze na začelju liste negativnih strana života u društvima prijema. Posmatrano po vrsti zaposlenja i zemlji prijema, u Kanadi je nedostatak porodice i prijatelja iz Srbije kod zaposlenih u svim kategorijama bio zastupljeniji po broju ispitanika koji su ga odabrali, nego uticaj presije i užurbanog načina života, osim kod zaposlenih u privatnim kompanijama, gde je otprilike jednak broj ispitanika odabrao oba faktora. Takodje, kod više od 70% ispitanika koji imaju odličan ili zadovoljavajući životni standard u Kanadi, redosled odabira negativnih faktora je bio isti, s tim što su ispitanici sa odličnim životnim standardom u nešto većem stepenu nego lica sa zadovoljavajućim standardom odabrali užurbanost življenja kao negativan faktor (65% naprema 60%). Pored toga, 15-ak ispitanika je navelo da se teško navikavaju na

nepovoljnu klimu, sa dosta padavina i dugim periodima hladnog vremena, dok su geografska udaljenost od Srbije, i različita kultura društva prijema nešto što im predstavlja teškoću:

„Kulturološke razlike - u svemu - od hrane, zabave, posla... Jednostavno, drugačiji svet. Navikla sam se, ali teško prihvatam. Uglavnom idemo linijom manjeg otpora i družimo se sa "našim svetom". Na sreću, mnoge znamo još iz srednjoškolskih dana.” (1966, ž, Kanada, menadžment)

„Za nas ovde jedan od najvećih problema vaspitavanje dece. Deca naša žive sličnim životom kao mi, u brzini, stalnoj i žurbi. Ono što nasoj deci ovde fali je osećaj da su centar sveta, pažnju imaju samo od roditelja, a u Srbiji bi imali od mnogo drugih ljudi okolo, počev od komšiluka, rodjaka, prodavaca u piljarnicama i na pijacama itd. Ovde je porodica jedno čvrsto jezgro, a van porodice... nema nikoga i ničega.” (1964, ž, Kanada, građevinski inženjer)

„Kao stranac morate mnogo više da se trudite da bi stekli poverenje i napredujete nego rodjeni Kanadjani.” (1965, m, Kanada, marketing)

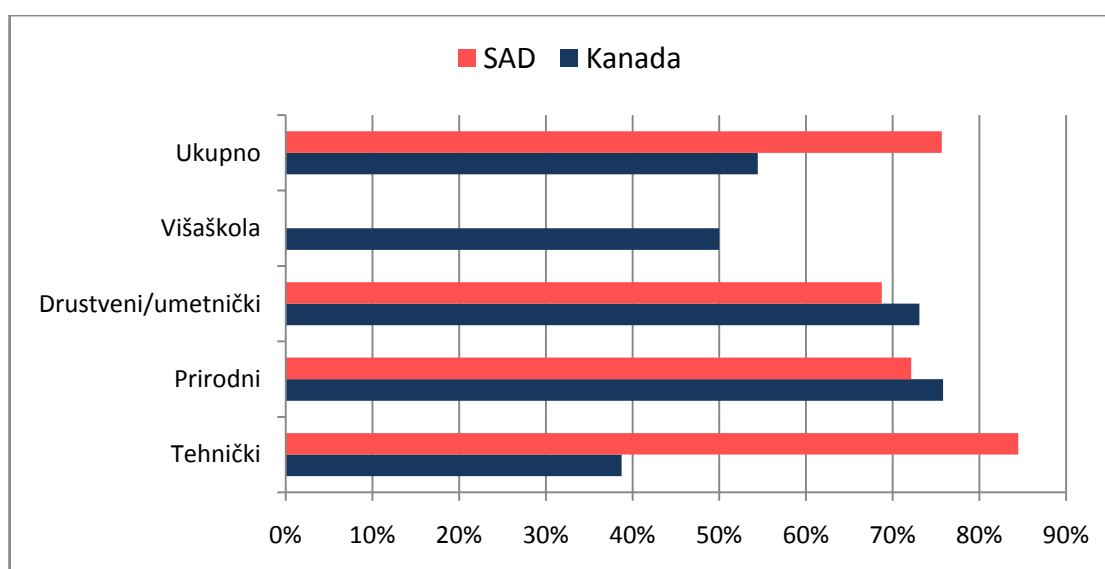
„Ne izgleda mi kao zemlja srećnih ljudi!” (1965, m, SAD, inženjer-projektant)

3.3.2. Stavovi o integrisanosti na tržištu rada

Rezultati istraživanja pokazuju da je velika većina ispitanika zaposlena, da je za posao koji obavlja potrebno fakultetsko obrazovanje, kao i da je u struci. Takodje, kako bi što bolje odgovorili na potrebe na tržištu rada i našli što adekvatnije zaposlenje, većina ispitanika se i dodatno školovala u inostranstvu. To govori da su se visokoobrazovani kadrovi iz Srbije lako i brzo integrisali na tržištu rada u zemljama imigracije. Medjutim, kako bi dobili više informacija o karakteristikama ispitanika koji su se dodatno školovali, kao i stavovima svih zaposlenih učesnika u istraživanju o zadovoljstvu poslom koji obavljaju, uslovima rada, mogućnostima za iskorišćenje njihovih kreativnih sposobnosti, kao i visini plate, rezultati istraživanja o tim karakteristikama su analizirani prema polu, naučnoj grupi u koju spada fakultet koji su završili, kao i vrsti zaposlenja u zemlji imigracije.

Dodatno školovanje u zemlji imigracije, posmatrano po polu, pohađali su u većem stepenu muškarci nego žene. U odnosu na zemlju prijema, u SAD-u je vidno veći udeo dodatno školovanih (54% u Kanadi i 76% u SAD). Takodje, ispitanici muškog pola u SAD-u imali su nešto više udele nego u Kanadi (70% u

Kanadi i 77% u SAD-u). Takođe, i ispitanice u SAD-u su imale relativno visok udeo dodatno školovanih nakon emigracije (71%), dok je kod ispitanica u Kanadi bio najniži udeo ove grupe (58%). Posmatrano prema fakultetu koji su završili u Srbiji, diplomci fakulteta prirodnih nauka, matematike i društvenih nauka u obe zemlje su imali slične udele u ukupnom broju ispitanika (u Kanadi 76% prirodne i 73% društvene nauke, a u SAD-u 72% i 69%), dok su kod ispitanika sa diplomom tehničkih fakulteta zabeležene značajne razlike po zemljama imigracije (grafikon 8). U Kanadi je njihov udeo bio najniži od svih drugih posmatranih grupa fakulteta (39% ukupnog broja ispitanika), dok je u SAD-u on bio najviši (85%).

Grafikon 8. Udeo ispitanika koji su se dodatno školovali u zemlji prijema, Kanada i SAD (%)

U obe zemlje je udeo ispitanika koji su se dodatno školovali bio veći kod zaposlenih na univerzitetima nego u poslovnim kompanijama ili u javnom sektoru. U Kanadi se oko dve trećine zaposlenih na univerzitetima (61%) i skoro polovina zaposlenih u poslovnim kompanijama dodatno školovala, a u SAD-u skoro tri četvrtine zaposlenih u poslovnim kompanijama i 87% na univerzitetima. Kod zaposlenih u javnom sektoru, u Kanadi su zabeleženi nešto viši udeli analiziranih grupa nego u SAD-u (63% naprema 56%). Takođe, šest od sedam nezaposlenih u Kanadi i tri od četiri u SAD-u su pohađali neki vid dodatnog obrazovanja.

Stavovi ispitanika o zadovoljstvu poslom kojim se bave pokazuju da je velika većina ispitanika u obe zemlje veoma zadovoljna ili zadovoljna ekonomskim i profesionalnim postignućem. Uslovima za rad je veoma zadovoljno ili zadovoljno

više od 90% ispitanika u obe zemlje, mogućnostima za napredovanjem na poslu i mogućnostima za iskorišćenje kreativnih sposobnosti su zadovoljniji zaposleni u SAD-u (84% i 86%), nego u Kanadi (72% i 78%), a visinom plate ispitanici u Kanadi (81%) nego u SAD-u (78%).

Medjutim, postoje određene razlike po polu u obe posmatrane zemlje prijema, i to tako što su zabeleženi nešto niži udeli žena u odnosu na muškarce u svim analiziranim stavovima ispitanika. Najmanje razlike su prisutne u stavovima oko uslova za rad – u Kanadi je veoma zadovoljno ili zadovoljno uslovima za rad bilo 94% za muškaraca i 91% za žena, a u SAD-u 96% naprema 94%. U odnosu na mogućnosti napredovanja u poslu razlike su nešto naglašenije: u Kanadi 78% za muškarce naprema 72% za žene, a u SAD-u 92% naprema 83%. Još veće razlike su u stavovima o mogućnostima za iskorišćenje kreativnih sposobnosti: za Kanadu 85% naprema 73%, a za ispitanike u SAD-u 90% naprema 80%. Takodje, i visinom plate su žene manje zadovoljne nego muškarci: u Kanadi 88% naprema 82%, a u SAD-u 88% naprema 73%.

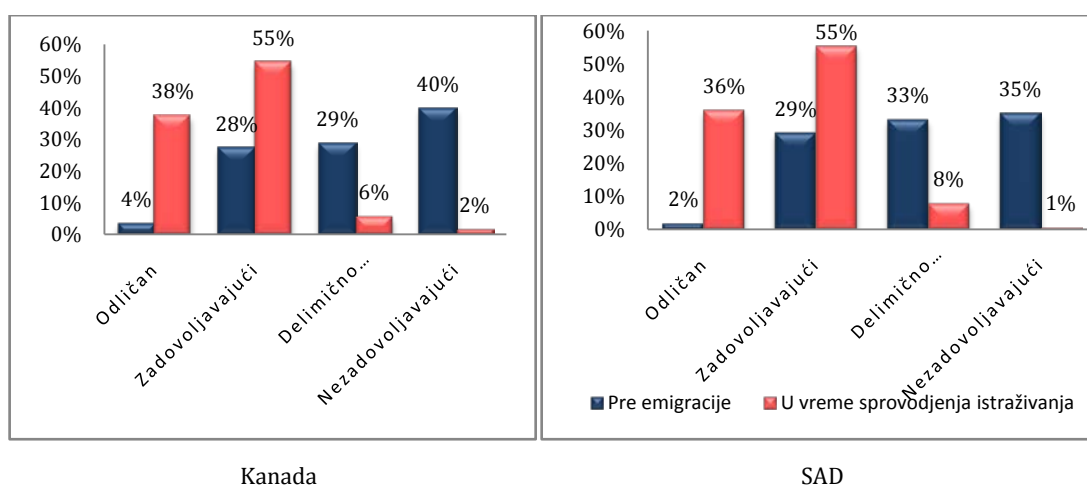
Kada se analizirani pokazatelji zadovoljstva ekonomskim i profesionalnim postignućem posmatraju prema naučnim grupama fakulteta koje su završili, uočava se da su u SAD-u ispitanici u sve tri grupe bili u većem stepenu veoma zadovoljni uslovima za rad, mogućnostima za napredovanjem i kreativnim postignućem na poslu, a ispitanici u Kanadi očekivanjima o visini plate. Najveće razlike u dve posmatrane zemlje su u mogućnostima za napredovanjem. U Kanadi je to bio slučaj sa svega četvrtinom ispitanika tehničke struke, i oko 30% prirodne i društvene, dok je u SAD-u udeo veoma zadovoljnih medju diplomcima tehničkih i društvenih fakulteta iznosio 45%, i oko 50% za ispitanike iz tzv. prirodno-matematičkih oblasti. Iskorišćenjem kreativnih potencijala u Kanadi su ispitanici tehničkih struka (43%) i diplomci društvenih i humanističkih nauka (44%) u većoj meri izabrali modalitet „veoma zadovoljan(na)” nego prirodno-matematičkih oblasti. U SAD-u je situacija drugačija. Skoro dve trećine ispitanika iz prirodno-matematičkih oblasti je veoma zadovoljno iskorišćenjem kreativnih potencijala, kao i 56% ispitanika iz tehničkih i 50% iz društvenih oblasti. Visinom plate je u Kanadi veoma zadovoljna otprilike trećina ispitanika u sve tri oblasti, dok su u SAD-u istoj grupi najzadovoljniji ispitanici sa diplomom tehničkih fakulteta (39%), zatim prirodnih (27%), dok su na začelju društvene struke (21%).

Analiza stavova ispitanika o ekonomskoj integraciji i profesionalnom postignuću prema vrsti zaposlenja pokazuje da u Kanadi ne postoje bitne razlike izmedju zaposlenih u poslovnim kompanijama i univerzitetu, osim kod stavova o visini

plate. Zaposleni u poslovnim kompanijama su u većoj meri zadovoljni primanjima: 86% je veoma zadovoljno ili zadovoljno, dok je kod zaposlenih na univerzitetu to slučaj sa 71% zaposlenih, a skoro svaki četvrti delimično zadovoljan primanjima. Takođe, nema velike razlike u stavovima o visini plate između mladjeg i starijeg kadra zaposlenog na univerzitetima u Kanadi. Sa druge strane, u SAD-u postoje uočljive razlike između zaposlenih u poslovnim kompanijama i na univerzitetima. Zaposleni na univerzitetima su u većoj meri veoma zadovoljni uslovima za rad (58% naprema 79%), mogućnostima za napredovanjem u poslu (44% naprema 58%), a naročito iskorišćenjem kreativnih mogućnosti (42% naprema 78%). Visinom plate su zaposleni u poslovnim kompanijama bili u značajno većoj meri veoma zadovoljni (47% naprema 21%). Iako su stavovi mladjeg naučno-istraživačkog kadra na fakultetima imali uticaja na date odgovore o visini plate, treba istaći da je svega 30% ispitanika sa dugim naučnim i nastavnim stažom na univerzitetima veoma zadovoljno visinom primanja.

Razlike između posmatranih zemalja prijema u stavovima ispitanika o visini primanja, naročito posmatrano po vrsti zaposlenja, mogu se delimično objasniti razlikama u rastu visine primanja univerzitetski obrazovanog imigrantskog stanovništva u odnosu na domaće stanovništvo, odnosno značajno većem rastu visine prihoda visokoobrazovanog imigrantskog stanovništva u SAD-u nego u Kanadi početkom 2000-ih. Smatra se da je u SAD-u to povećanje nastalo kao rezultat intenzivnog razvoja IT sektora u kome su viša primanja zaposlenih nego u ostalim granama delatnosti. U isto vreme, u grupi informacionih i komunikacionih delatnosti, naročito razvojnim jedinicama, angažuje se imigrantski visokostučni kadar više nego u drugim delatnostima (Borjas and Friedberg, 2007). U Kanadi je, sa druge strane, početkom 2000-ih došlo do naglog pada ukupnih godišnjih primanja visokoobrazovanog imigrantskog u odnosu na domaće stanovništvo iste obrazovne kategorije, naročito kod tzv. novih imigranata, koji borave u zemlji imigracije kraće od pet godina. Smatra se da se to može pripisati intenzivnijem prilivu univerzitetski obrazovanog stanovništva u Kanadu nego u SAD (Murphy et al., 1998), značajnijem prilivu migranata u Kanadu koji je bio praćen slabijim znanjem zvaničnih jezika odnosno kvaliteta znanja novih migranata, naročito koji je naglašeniji u Kanadi (Bonikowska et al., 2011), što je dovelo do nižeg stepena uključenosti na tržištu rada i zapošljavanja van struke i u delatnostima koje u manjoj meri zahtevaju univerzitetsko obrazovanje.

U anketnom istraživanju su ispitivani stavovi ispitanika o životnom standardu, kao pokazatelju na koga utiču i uslovi života i rada, u vreme pre emigracije iz Srbije i u vreme sprovođenja istraživanja. Od ukupnog broja ispitanika, svega 6 anketiranih je izjavilo da nije zadovoljno postignutim životnim standardom u zemlji imigracije, dok je čak svaki treći veoma zadovoljan, a svaki drugi zadovoljan standardom života. U poređenju sa situacijom pre odlaska iz Srbije, slika je umnogome drugačija. Tada je skoro 70% učesnika bilo nezadovoljno ili delimično zadovoljno životnim standardom. Posmatrano prema zemljama prijema, ne postoje uočljive razlike, ni pre emigracije, ni u vreme sprovođenja istraživanja (grafikon 9).

Grafikon 9. Stavovi o ukupnom životnom standardu pre emigracije iz Srbije i u vreme sprovođenja istraživanja, Kanada i SAD (%)

Posmatrajući zadovoljstvo životnim standardom prema zemljama imigracije, kod ispitanika u Kanadi je uočena jača veza između zadovoljstva životnim standardom i bračnog stanja, kao i stavova o zadovoljstvu supružnika životom u Kanadi. Sa druge strane, u SAD-u su uočene značajne veze između stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i vrsti zaposlenja u zemlji prijema, što je detaljnije objašnjeno u delu o testiranju hipoteza.

Takodje, ispitanici koji su bili delimično zadovoljni ili nezadovoljni životnim standardom, obrazložili su to i kroz komentare:

„Posao asistenta na univerzitetu nije plaćen mnogo, jer predstavlja nadoknadu uz regularnu stipendiju studenata postdiplomaca (u koje spadam). Uz to, ovaj posao nije stalan i garantovan. Životni standard nije na nivou onoga što prosečni visokoobrazovani stanovnik Toronta postiže, ali ide se sa idejom da se sa diplomom

MSc ili PhD može naći posao koji je plaćen tako da omogućava viši standard življenja. (1975, ž, Kanada, doktorand-astrofizika)

Bilo je potrebno određeno vreme da počnem da radim u struci i zaradjujem pristojno. (1978, ž, Kanada, nastavnik u školi)

„Velike cene nekretnina, prilična razudjenost američke suburbije, mnogo utrošenog vremena na vožnju automobilom” (1971, m, SAD, univerzitet-profesor)

„Ne može da se nadje stalan posao, sve ostalo zavisi od toga, ne može mnogo da se planira u budućnost (kao npr. kupovina stana) jer se isključivo živi od plate, bez mogućnosti da se uštede neke pare, tek možda da se preživi 1-2 meseca nakon ostanka bez posla.” (1966, ž, Kanada, administracija)

3.3.3. Veze sa zemljom porekla i mreže pomoći i podrške sa sunarodnicima u zemlji prijema

Rezultati istraživanja o stavovima vezanim za integraciju na tržištu rada i zadovoljstvu životnim standardom u zemlji prijema značajno govore u prilog teze da je intelektualna srpska dijaspora, kao i njihove kolege poreklom iz drugih uglavnom nerazvijenih zemalja (Guth, 2008; Güngör, 2005), veoma zadovoljna životom koji ima u zemlji prijema. U isto vreme, stavovi ispitanika u obe posmatrane zemlje koji se odnose na održavanje kontakata kako sa sunarodnicima u zemlji imigracije, tako i sa porodicom, prijateljima i kolegama u Srbiji, kao što je izloženo u delu testiranja hipoteza, pokazuju da njihove emocionalne veze sa sredinom iz koje potiču ostaju jake čak i kod ispitanika koji su emigrirali na početku posmatranog perioda, tj. početkom 1990-ih. Skoro svi učesnici u istraživanju prate medije iz Srbije, i smatraju da su veoma dobro ili dobro informisani o situaciji u Srbiji, bilo političkoj, ekonomskoj, društvenoj i drugo. Kao što je u delu o testiranju hipoteza predstavljeno, uočena je veza između stavova o informisanosti situaciji u Srbiji i bračnog stanja ispitanika, što se naročito odnosi na oženjene/udate ispitanike u Kanadi koji u većoj meri prate medije iz Srbije. Takodje, uočena je i veza između stavova o potrebi održavanja kulturnog identiteta naroda iz kog potiču, kako u odnosu na stavove o informisanosti o situaciji u Srbiji, tako i u odnosu na stavove o održavanju kontakata sa porodicom i prijateljima u Srbiji, kao i sa sunarodnicima u zemlji prijema. U tom smislu, ispitanici koji imaju decu u većoj meri, naročito u SAD-u, prate medije iz Srbije i smatraju sebe dobro informisanim o događanjima u

otadžbini. Treba istaći, da je samo jedan ispitanik izjavio da ne održava kontakte sa rođacima, prijateljima ili kolegama iz Srbije, dok više od 70% to redovno čini.

„Putem e-mail-a, chat-a (tipa Skype i Facebook). Svakog dana se čujem makar sa jednom osobom iz Srbije. Sa ljudima sa kojima radim, čujem se bar dva puta mesečno, a sa prijateljima i rodbinom zavisno: od 1-2 puta nedeljno, pa sve do jednom mesečno, kako sa kim.” (1971, ž, SAD, istraživač-biolog na univerzitetu, emigrirala 1997)

„...telefonom, elektronskom poštom, chat-ovanjem, telefoniranjem preko Skype-a, preko Facebook-s sam u kontaktu sa skoro svim svojim prijateljima koji su rasuti od Austrije do Australije” (1974, ž, SAD, lekar, emigrirala 2000)

„S obzirom da sam došla sama u Kanadu i nemam svoju porodicu, kontaktiram sa rodbinom u Srbiji svake nedelje- sat do dva telefonom. Posećujem svake druge godine a i oni dolaze u posetu.” (1963, ž, Kanada, arhitekta, emigrirala 1994)

Takođe, velika većina održava kontakte i upućena je na svoje sunarodnike u sredinama u kojima žive, ne samo u smislu održavanja prijateljskih i kolegijalnih odnosa, već i u smislu razvijanja lokalnih mreža solidarnosti i pomoći. To se naročito odnosi na ispitanike u Kanadi koji imaju decu, koji u većoj meri održavaju kontakte i češće se vidjaju sa sunarodnicima iz Srbije.

Neki od komentara učesnika u istraživanju slikovito opisuju odnos sa sunarodnicima u zemlji prijema:

„Povezani smo na sve načine, kad god ti nešto treba ima neki zemljak koji će to da uradi, vodoinstalater, stolar, šta god.... Da ne govorim o prijateljima, izlascima, slavama, rođendanima.... a basket... to je posebno!” (1965, m, Kanada, IT inženjer)

„Na svaki mogući način smo povezani – u Torontu postoji Beograd van Beograda.” (1963, ž, Kanada, psiholog)

„Profesor za koga radim je iz Srbije, radim sa dvoje ljudi iz Srbije u kancelariji (koji su došli na moju preporuku). Ima dosta studentima iz Srbije na mom Univerzitetu...” (1975, ž, SAD, doktorand i istraživač pri univerzitetu)

„Jedino se i družim sa 'zemljacima', sa Kanađanima samo na poslu i onako usput...” (1964, m, Kanada, inženjer elektrotehnike)

„Svakodnevno viđam naše. Pijem kafu u toku radnog vremena sa prijateljima koji rade u medicinskom centru (gde i ja)... Član sam Američko-srpske komore u Hjustonu koja okuplja stotinak ljudi veoma prijateljski raspoloženih. Relativno su česte zabave sa srpskim ili mešovitim društvom. Srpske slave. Idem u Srpsku

pravoslavnu crkvu gde se okupljaju i Srbi i ne-Srbi." (1944, m, SAD, zdravstveni radnik)

Razvitak informacionih i komunikacionih tehnologija, pad cena i poboljšane mogućnosti transporta, značajno povećavaju mogućnosti lakšeg održavanja veza sa zemljama porekla. Internet predstavlja glavno sredstvo komunikacije, kako sa prijateljima, rođacima i kolegama iz zavičaja, tako i u sredinama u kojima žive. Tek svaki četrnaesti ispitanik posle iseljavanja iz Srbije nije posećivao svoju domovinu. Većina ispitanika to redovno čini, obično svake druge ili treće godine. Ono što treba naglasiti je da su veze koje naši sunarodnici u Kanadi i SAD-u održavaju sa domovinom uglavnom lične prirode i nisu institucionalno organizovane, bilo da se radi o kontaktima koje neguju sa sunarodnicima iz domovine ili razlozima putovanja u Srbiju. Navodi se da su glavni razlozi posete prijateljima i rođacima, naročito roditeljima, braći i sestrama, dok se poslovni razlozi ili organizovan način mrežnog povezivanja sa kolegama i institucijama u Srbiji ne ističu kao bitni. Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanici koji nemaju decu, koji su ujedno i mlađi po godinama i kraće borave u zemlji imigracije, imaju nešto više udele u odgovorima da često održavaju kontakte sa porodicom i prijateljima u Srbiji, nego što je to slučaj kod ispitanika sa detetom/decom, i to u obe zemlje prijema (u Kanadi 69% naprema 73%, a u SAD-u 71% naprema 78%).

Ovakav način održavanja veza sa sredinom iz koje potiču takođe ne predstavlja izuzetak u poređenju sa iseljenicima iz drugih zemalja. Takođe, pogrešno je smatrati da ukoliko migrant održava bliske odnose sa svojom zemljom porekla to znači da nije spreman da se u potpunosti integriše u društvo zemlje u koju je migrirao, i obrnuto, da utemeljenost u društvu zemlje prijema podrazumeva izostanak privrženosti zemlji iz koje je migrant potekao. Često su baš uspešni i dobro integrisani migranti ti koji teže ulaganju znanja i kapitala u svoje zemlje porekla (De Haas, 2005).

3.3.4. Život i rad u Kanadi i SAD-u i veze sa Srbijom – testiranje hipoteza

HIPOTEZA 3. *Država u kojoj žive (Kanada/SAD) uglavnom dovoljno čini da se imigranti osećaju kao integralni deo društva, većina iseljenih poseduje pasoš zemlje u kojoj živi.*

Tabela 5. Posedovanje državljanstva zemlje prijema prema bračnom stanju ispitanika (Kanada i SAD)

			Kanada			SAD		
			Državljanstvo zemlje prijema			Državljanstvo zemlje prijema		
			Posедује	Ne posedује	Ukupno	Poseduје	Ne posedује	Ukupno
Bračno stanje	Neoženjen/ neudata	Broj ispitanika	14	1	15	4	23	27
		Udeo u %	93,3	6,7	100,0	14,8	85,2	100,0
	Oženjen/ udata	Broj ispitanika	223	24	247	50	65	115
		Udeo u %	90,3	9,7	100,0	43,5	56,5	100,0
	Razveden/ razvedena	Broj ispitanika	8	1	9	4	4	8
		Udeo u %	88,9	11,1	100,0	50,0	50,0	100,0
	Udovac/ udovica	Broj ispitanika	2	0	2	2	0	2
		Udeo u %	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0
	Ukupno	Broj ispitanika	247	26	273	60	92	152
		Udeo u %	90,5	9,5	100,0	39,5	60,5	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je značajnu vezu između posedovanja državljanstva zemlje prijema i bračnog stanja ispitanika u obe posmatrane države.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.038; n=273; p=0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.261; n=152; p=0.005.

U Kanadi, kao rezultat liberalnih mera imigracione politike za dobijanje državljanstva te zemlje, skoro svi ispitanici poseduju pasoš zemlje prijema. U SAD-u, ispitanici koji su neoženjeni/neudate poseduju pasoš nego druge kategorije ispitanika posmatrano prema bračnom stanju.

HIPOTEZA 4. *Uslovi života u kojima žive u Kanadi/SAD-u za većinu ispitanika su zadovoljavajući.*

Tabela 6. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema u odnosu na stavove o zadovoljstvu supružnika životom u zemlji prijema (Kanada)

			Veoma srećan(na) sto živi ovde	Srećan(na) što živi ovde	Ni srećan(na) ni nesrećan(na)	Delimično nesrećan(na) sto živi ovde	Veoma nesrećan(na) što živi ovde	Ukupno
Zadovoljstvo životnim standardom u zemlji prijema	Odličan	Broj ispitanika	42	45	10	1	0	98
		Udeo u %	42,9	45,9	10,2	1,0	0,0	100,0
	Zadovoljavajući	Broj ispitanika	18	63	38	11	6	136
		Udeo u %	13,2	46,3	27,9	8,1	4,4	100,0
	Delimično zadovoljavajući	Broj ispitanika	1	2	2	4	1	10
		Udeo u %	10,0	20,0	20,0	40,0	10,0	100,0
	Nezadovoljavajući	Broj ispitanika	0	1	0	2	1	4
		Udeo u %	0,0	25,0	0,0	50,0	25,0	100,0
	Ukupno	Broj ispitanika	61	111	50	18	8	248
		Udeo u %	24,6	44,8	20,2	7,3	3,2	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u Kanadi značajnu vezu između stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i zadovoljstvom supružnika životom u zemlji prijema (koeficijent kontingencije=0.482; n=248), $p < 0.001$. Ispitanici koji su izjavili da im je životni standard odličan imali su i najpovoljniji odnos u odgovorima o stepenu zadovoljstva supružnika životom u Kanadi. Ispitanici kojima je odličan životni standard i supružnici su u skoro 90% slučajeva veoma srećni ili srećni što žive u Kanadi. Kod ispitanika sa zadovoljavajućim i delimično zadovoljavajućim standardom, i udeo zadovoljstva supružnika je srazmerno manji (60% odnosno 30%). Treba istaći da u SAD-u isti test nije pokazao značajnost za ispitanike u SAD-u.

Tabela 7. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema prema vrsti zaposlenja (SAD)

		Zaposleni u poslovnim kompanijama	Zaposleni na univerzitetima	Zaposleni u javnom sektoru i administraciji	Nezaposleni	Ukupno	
Zadovoljstvo životnim standardom u zemlji prijema	Odličan	Broj ispitanika	35	18	3	0	56
		Udeo u %	54,7	26,9	18,8	0,0	36,4
	Zadovoljavajući	Broj ispitanika	26	41	9	7	83
		Udeo u %	40,6	61,2	56,3	100,0	53,9
	Delimično zadovoljavajući	Broj ispitanika	3	7	4	0	14
		Udeo u %	4,7	10,4	25,0	0,0	9,1
	Nezadovoljavajući	Broj ispitanika	0	1	0	0	1
		Udeo u %	0,0	1,5	0,0	0,0	,6
	Ukupno	Broj ispitanika	64	67	16	7	154
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u SAD-u značajnu vezu između stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i vrsti zaposlenja u zemlji prijema (koeficijent kontingencije=0.373; n=154), $p = 0.002$. Ispitanici zaposleni u poslovnim kompanijama u znatno većoj meri smatraju da im je životni standard odličan, nego što je to slučaj kod zaposlenih na univerzitetima ili u javnom sektoru i

administraciji. Treba istaći da u Kanadi isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

Tabela 8. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i zadovoljstvu mogućnostima za napredovanjem u firmi u kojoj rade (Kanada i SAD)

			Kanada					SAD					
			Veoma zadovoljan(na)	Zadovoljan(na)	Delimično zadovoljan(na)	Nezadovoljan(na)	Ukupno	Veoma zadovoljan(na)	Zadovoljan(na)	Delimično zadovoljan(na)	Nezadovoljan(na)	Ukupno	
Zadovoljstvo životnim standardom u zemlji prijema	Odličan	Broj ispitanika	45	40	12	1	98	37	17	2	0	56	
		Udeo u %	62,5	31,5	22,6	7,1	36,8	53,6	28,3	13,3	0,0	38,1	
	Zadovoljavajući	Broj ispitanika	26	81	35	7	149	28	35	10	3	76	
		Udeo u %	36,1	63,8	66,0	50,0	56,0	40,6	58,3	66,7	100,0	51,7	
	Delimično zadovoljavajući	Broj ispitanika	1	5	6	3	15	4	7	3	0	14	
		Udeo u %	1,4	3,9	11,3	21,4	5,6	5,8	11,7	20,0	0,0	9,5	
	Nezadovoljavajući	Broj ispitanika	0	1	0	3	4	0	1	0	0	1	
		Udeo u %	0,0	0,8	0,0	21,4	1,5	0,0	1,7	0,0	0,0	0,7	
	Ukupno		Broj ispitanika	72	127	53	14	266	69	60	15	3	147
			Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti je za ispitanike u obe zemlje prijema pokazao značajnu vezu između stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i zadovoljstvom mogućnostima za napredovanjem u firmi u kojoj rade.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.479; n=266; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.333; n=147; p=0.017.

U obe zemlje prijema ispitanici koji su veoma zadovoljni mogućnostima za napredovanjem u firmi u kojoj rade u većini slučajeva smatraju da im je i životni standard u zemlji prijema odličan (62,5% u Kanadi i 53,6% u SAD-u), dok ispitanici koji su zadovoljni mogućnostima za napredovanjem u većini slučajeva imaju zadovoljavajući životni standard (63,8% u Kanadi i 58,3% u SAD-u).

Tabela 9. Stavovi ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i stepenu zadovoljstva u visini plate (Kanada i SAD)

			Kanada					SAD				
			Veoma zadovoljan(na)	Zadovoljan(na)	Delimično zadovoljan(na)	Nezadovoljan(na)	Ukupno	Veoma zadovoljan(na)	Zadovoljan(na)	Delimično zadovoljan(na)	Nezadovoljan(na)	Ukupno
Zadovoljstvo životnim standardom u zemlji prijema	Odličan	Broj ispitanika	59	37	3	0	99	35	19	0	2	56
		Udeo u %	59,6	37,4	3,0	0,0	100,0	62,5	33,9	0,0	3,6	100,0
	Zadovoljavajući	Broj ispitanika	28	94	25	2	149	9	52	13	2	76
		Udeo u %	18,8	63,1	16,8	1,3	100,0	11,8	68,4	17,1	2,6	100,0
	Delimično zadovoljavajući	Broj ispitanika	0	4	7	4	15	1	3	7	3	14
		Udeo u %	0,0	26,7	46,7	26,7	100,0	7,1	21,4	50,0	21,4	100,0
	Nezadovoljavajući	Broj ispitanika	0	0	1	3	4	0	1	0	0	1
		Udeo u %	0,0	0,0	25,0	75,0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
	Ukupno	Broj ispitanika	87	135	36	9	267	45	75	20	7	147
		Udeo u %	32,6	50,6	13,5	3,4	100,0	30,6	51,0	13,6	4,8	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti je za ispitanike u obe zemlje prijema pokazao značajnu vezu izmedju stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom u zemlji prijema i stepenom zadovoljstva u visini plate.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.613; n=267; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.573; n=147; p<0.001.

I u odnosu izmedju stepena zadovoljstva životnim standardom i visinom plate postoji sličan odnos kao i za prethodno analiziran pokazatelj. U obe zemlje prijema ispitanici koji su veoma zadovoljni visinom plate u većini slučajeva smatraju da im je i životni standard u zemlji prijema odličan (59,6% u Kanadi i 62,5% u SAD-u), dok ispitanici koji su zadovoljni visinom plate u većini slučajeva imaju zadovoljavajući životni standard (63,1% u Kanadi i 68,4% u SAD-u).

Tabela 10. Stavovi ispitanika o odnosu države prijema prema imigrantima i stepenu integrisanosti ispitanika u društvo zemlje prijema (Kanada i SAD)

			Kanada				SAD			
			Potpuno integrisani u društvo	Delimično integrisani u društvo	Nismo integrisani u društvo	Ukupno	Potpuno integrisani u društvo	Delimično integrisani u društvo	Nismo integrisani u društvo	Ukupno
Stavovi o odnosu države prijema prema imigrantima	Dovoljno čini	Broj ispitanika	135	84	1	220	68	39	0	107
		Udeo u %	61,4	38,2	0,5	100,0	63,6	36,4	0,0	100,0
	Čini, ali ne dovoljno	Broj ispitanika	13	30	2	45	13	13	1	27
		Udeo u %	28,9	66,7	4,4	100,0	48,1	48,1	3,7	100,0
	Ne čini ništa	Broj ispitanika	1	5	4	10	7	6	3	16
		Udeo u %	10,0	50,0	40,0	100,0	43,8	37,5	18,8	100,0
	Ukupno	Broj ispitanika	149	119	7	275	88	58	4	150
		Udeo u %	54,2	43,3	2,5	100,0	58,7	38,7	2,7	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je značajnu vezu između stavova ispitanika o odnosu države prijema i stavova o stepenu integrisanosti ispitanika u društvo zemlje prijema.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.469; n=275; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.349; n=150; p=0.005.

Ispitanici u Kanadi koji smatraju da su potpuno integrisani u društvo prijema smatraju u većoj meri nego ostale posmatrane grupe da država prijema dovoljno čini kako bi se imigranti privikli na novu sredinu. Odnosno, ispitanici koji sebe smatraju delimično integrisanim u društvo u većoj meri nego ostale grupe smatraju da država ne čini dovoljno, a neki i da ne čini ništa za imigrante. I u Kanadi i u SAD-u, oko 70% delimično integrisanih ispitanika smatra da država dovoljno čini za integraciju imigranata.

U SAD-u ima skoro podjednak broj ispitanika koji smataju da država dovoljno čini, ili da čini, ali ne dovoljno, dok je u Kanadi njihov i broj i udeo značajno veći.

HIPOTEZA 5. Značajan broj ispitanika ne radi u struci, iako je za posao koji obavljaju u velikom broju slučajeva potrebna fakultetska diploma.

Tabela 11. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i dodatnom školovanju u zemlji prijema (SAD)

			Vrsta zaposlenja				
			Zaposleni u poslovnim kompanijama	Zaposleni na univerzitetima	Zaposleni u javnom sektoru i administraciji	Nezaposleni	Ukupno
Dodatno školovanje u zemlji prijema	Da	Broj ispitanika	45	58	9	3	115
		Udeo u %	72,6	86,6	56,3	42,9	75,7
	Ne	Broj ispitanika	17	9	7	4	37
		Udeo u %	27,4	13,4	43,8	57,1	24,3
	Ukupno	Broj ispitanika	62	67	16	7	152
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u SAD-u značajnu vezu između ispitanika prema vrsti zaposlenja i dodatnog školovanja u zemlji prijema (koeficijent kontingencije=0.271; n=152), p=0.009. Ispitanici zaposleni na univerzitetima su u većoj meri pohađali neki vid dodatnog školovanja nego zaposleni u drugim institucijama javnog ili privatnog sektora (86,6% na univerzitetu, 72,6% kod zaposlenih u poslovnim kompanijama, i 56,3% kod zaposlenih u javnom sektoru i administraciji, ali i 43% kod nezaposlenih). Treba istaći da u Kanadi isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

Tabela 12. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i stavovima o mogućnostima za iskorišćenje kreativnih sposobnosti u okviru firme u kojoj su zaposleni (SAD)

		Vrsta zaposlenja				
		Zaposleni u poslovnim kompanijama	Zaposleni na univerzitetima	Zaposleni u javnom sektoru i administraciji	Ukupno	
Mogućnosti za iskorišćenje kreativnih sposobnosti	Veoma dobre	Broj ispitanika	27	52	4	83
		Udeo u %	42,2	77,6	25,0	56,5
	Relativno dobre	Broj ispitanika	26	11	6	43
		Udeo u %	40,6	16,4	37,5	29,3
	Prosečne	Broj ispitanika	5	4	4	13
		Udeo u %	7,8	6,0	25,0	8,8
	Veoma male	Broj ispitanika	4	0	1	5
		Udeo u %	6,3	0,0	6,3	3,4
	Ne postoje	Broj ispitanika	2	0	1	3
		Udeo u %	3,1	0,0	6,3	2,0
	Ukupno	Broj ispitanika	64	67	16	147
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je značajnu vezu između ispitanika u SAD-u prema vrsti zaposlenja i stavovima o mogućnostima za iskorišćenje kreativnih sposobnosti u okviru firme u kojoj su zaposleni (koeficijent kontingencije=0.412; n=147), $p < 0.001$. Zaposleni na univerzitetima u značajno većoj meri smatraju da su mogućnosti za kreativan rad veoma dobre nego što je to slučaj kod zaposlenih u poslovnim kompanijama ili zaposlenih u javnom sektoru i administraciji (77,6% odnosno 42,2% i 25,0%). Treba istaći da u Kanadi isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

Tabela 13. Ispitanici prema vrsti zaposlenja i stavovima o visini plate (Kanada)

			Vrsta zaposlenja			
			Zaposleni u poslovnim kompanijama	Zaposleni na univerzitetima	Zaposleni u javnom sektoru i administraciji	Ukupno
Visina plate	Veoma zadovoljan(na)	Broj ispitanika	51	14	22	87
		Udeo u %	30,2	25,0	52,4	32,6
	Zadovoljan(na)	Broj ispitanika	95	26	14	135
		Udeo u %	56,2	46,4	33,3	50,6
	Delimično zadovoljan(na)	Broj ispitanika	18	13	5	36
		Udeo u %	10,7	23,2	11,9	13,5
	Nezadovoljan(na)	Broj ispitanika	5	3	1	9
		Udeo u %	3,0	5,4	2,4	3,4
	Ukupno	Broj ispitanika	169	56	42	267
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u Kanadi značajnu vezu između ispitanika prema vrsti zaposlenja i stavovima o visini plate (koeficijent kontingencije=0.237;n=267), $p=0.021$. Zaposleni u javnom sektoru i administraciji su u najvećem stepenu zadovoljni visinom plate (52,4%) dok su zaposleni u poslovnim kompanijama, a naročito na univerzitetima imaju značajno niže udele ispitanika koji su veoma zadovoljni visinom plate (30,2% u poslovnim kompanijama i 25,0% na univerzitetima). Takođe, skoro svaki četvrti ispitanik zaposlen na univerzitetu u Kanadi je delimično zadovoljan platom (23,2%).

HIPOTEZA 6. Ispitivana populacija uglavnom želi da sačuva svoj etnički i kulturni identitet, održava kontakte sa svojim sunarodnicima u Kanadi/SAD-u. Takodje, donekle su upoznati i sa događanjima u zemlji porekla, i održavaju kontakte i povremeno posećuju prijatelje i rođake u Srbiji.

Tabela 14. Stavovi ispitanika o održavanju kontakata sa licima poreklom iz Srbije u zemlji prijema u odnosu na stavove o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta (Kanada i SAD)

			Kanada				SAD			
			Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta				Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta			
			Da	Delimično	Ne	Ukupno	Da	Delimično	Ne	Ukupno
Učestalost održavanja kontakata sa licima poreklom iz Srbije u zemlji prijema	Da, često	Broj ispitanika	181	30	2	213	75	14	1	90
		Udeo u %	81,2	63,8	40,0	77,5	68,2	36,8	20,0	58,8
	Da, povremeno	Broj ispitanika	40	17	3	60	31	19	4	54
		Udeo u %	17,9	36,2	60,0	21,8	28,2	50,0	80,0	35,3
	Ne	Broj ispitanika	2	0	0	2	4	5	0	9
		Udeo u %	0,9	0,0	0,0	0,7	3,6	13,2	0,0	5,9
	Total	Broj ispitanika	223	47	5	275	110	38	5	153
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u obe zemlje prijema značajnu vezu između stavova ispitanika o održavanju kontakata sa licima poreklom iz Srbije u zemlji prijema i stavova o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.206; n=275; p=0.025.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.320; n=153; p=0.002.

U obe zemlje prijema ispitanici koji smatraju da treba u potpunosti da očuvaju kulturni i etnički identitet u većoj meri su izjavili da održavaju kontakte u zemlji prijema sa kolegama, prijateljima i drugim licima poreklom iz Srbije (81,2 u Kanadi i 68,2 u SAD-u), nego ispitanici koji smatraju da delimično treba da očuvaju kulturni identitet naroda iz kog potiču (63,8 u Kanadi i 36,8 u SAD-u). Takodje, većina ispitanika koji povremeno održavaju kontakte u zemlji imigracije sa licima poreklom iz Srbije smatraju da treba u potpunosti da očuvaju kulturni i etnički identitet (71,7 u Kanadi i 64,1 u SAD-u).

Tabela 15. Stavovi ispitanika o održavanju kontakata sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiji u odnosu na stavove o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta (Kanada i SAD)

			Kanada				SAD			
			Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta				Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta			
			Da	Delimično	Ne	Ukupno	Da	Delimično	Ne	Ukupno
Učestalost održavanja kontakata sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiji	Da, često	Broj ispitanika	166	24	1	191	88	25	1	114
		Udeo u %	75,1	51,1	20,0	70,0	80,0	65,8	20,0	74,5
	Da, povremeno	Broj ispitanika	55	22	4	81	22	13	4	39
		Udeo u %	24,9	46,8	80,0	29,7	20,0	34,2	80,0	25,5
	Ne	Broj ispitanika	0	1	0	1	0	0	0	0
		Udeo u %	0,0	2,1	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ukupno	Broj ispitanika	221	47	5	273	110	38	5	153
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u obe zemlje prijema značajnu vezu između stavova ispitanika o održavanju kontakata sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiji i stavova o stepenu očuvanja kulturnog i etničkog identiteta.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.264; n=273; p=0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.260;n=153; p=0.007.

Dobijeni su slični rezultati kao i kod prethodno analizirane veze između pokazatelja. U obe zemlje prijema ispitanici koji smatraju da treba u potpunosti da očuvaju kulturni i etnički identitet u većoj meri su izjavili da održavaju kontakte sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiju (75,1 u Kanadi i 80,0 u SAD-u), nego ispitanici koji smatraju da delimično treba da očuvaju kulturni identitet naroda iz kog potiču (51,1 u Kanadi i 65,8 u SAD-u). Takođe, većina ispitanika koji povremeno održavaju kontakte sa rodbinom, prijateljima, kolegama u Srbiji smatraju da treba u potpunosti da očuvaju kulturni i etnički identitet (67,9 u Kanadi i 56,4 u SAD-u).

Tabela 16. Stavovi o stepenu informisanosti ispitanika o situaciji u Srbiji prema bračnom stanju (Kanada)

			Bračno stanje				
			Neoženjen/ neudata	Oženjen/ udata	Razveden/ razvedena	Udovac/ udovica	Ukupno
Stepen informisanosti o situaciji u Srbiji	Veoma dobro	Broj ispitanika	5	144	2	0	151
		Udeo u %	33,3	59,0	22,2	0,0	55,9
	Delimično	Broj ispitanika	10	94	6	2	112
		Udeo u %	66,7	38,5	66,7	100,0	41,5
	Nisam informisan(a)	Broj ispitanika	0	6	1	0	7
		Udeo u %	0,0	2,5	11,1	0,0	2,6
	Ukupno	Broj ispitanika	15	244	9	2	270
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u Kanadi značajnu vezu između stavova ispitanika o stepenu njihove informisanosti o situaciji u Srbiji i bračnog stanja ispitanika (koeficijent kontingencije=0.219; n=270), p=0.033. Oženjeni/udati ispitanici su imali znatno više udele odgovora da su veoma dobro informisani o situaciji u Srbiji. Treba istaći da je njihov broj i značajno veći nego kod drugih grupa ispitanika posmatrano po bračnosti. Takođe, u SAD-u isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

Tabela 17. Stavovi o stepenu informisanosti ispitanika o situaciji u Srbiji prema tome da li ispitanici imaju dete/decu (SAD)

			Da li imate decu		
			Da	Ne	Ukupno
Stepen informisanosti o situaciji u Srbiji	Veoma dobro	Broj ispitanika	54	34	88
		Udeo u %	60,7	57,6	59,5
	Delimično	Broj ispitanika	29	25	54
		Udeo u %	32,6	42,4	36,5
	Nisam informisan(a)	Broj ispitanika	6	0	6
		Udeo u %	6,7	0,0	6,7
	Ukupno	Broj ispitanika	89	59	148
		Udeo u %	60,1	39,9	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je za ispitanike u SAD-u značajnu vezu između stavova ispitanika o stepenu informisanosti ispitanika o situaciji u Srbiji i informacije da li ispitanici imaju dete/decu (koeficijent kontingencije=0.180; n=148), p=0.029. Ispitanici koji imaju decu su u nešto većem stepenu veoma dobro informisani o situaciji u Srbiji nego ispitanici bez dece. U Kanadi isti test nije pokazao značajnost za ispitivane stavove.

3.4. Između mogućnosti povratka i saradnje „na daljinu“

3.4.1. Stavovi o situaciji u Srbiji

Podaci o zadovoljstvu životnim i radnim uslovima, kao i vezama koje održavaju sa sredinom iz koje potiču, predstavljaju važne elemente za sticanje detaljnije slike o tome kakva je klima naše intelektualne dijaspore kada su u pitanju planovi za eventualno vraćanje u Srbiju, odnosno da li pokazuju želju i spremnost na saradnju sa institucijama u Srbiji, kao i koje su oblasti za njih najprihvatljivije. Treba naglasiti da je u vreme sprovođenja istraživanja najveći broj ispitanika smatrao da je politička i ekonomska situacija u Srbiji, kao osnovni preduslov za uspostavljanje i razvijanje ovakvih mostova, nepovoljna. Naime, svaki treći ispitanik smatrao je da su promene male i nezadovoljavajuće, dok je više od 40% izjavilo da je došlo do značajnih promena, ali da je to daleko od zadovoljavajućeg tempa razvitka. Posmatrano po zemljama prijema, nema uočljivije razlike u oceni ostvarenih promena: u Kanadi je nešto veći udeo ispitanika koji smatraju da su promene umnogome ili značajno bolje nego u vreme njihove emigracije. Međutim, jedan od razloga može biti i to što ispitanici u Kanadi u proseku borave duže u inostranstvu nego njihove kolege u SAD-u, i većina je otišla iz Srbije u vreme najveće krize u zemlji tokom 1990-ih. U obe zemlje uočena je i značajna veza između stavova o informisanosti o situaciji u Srbiji i stavova o promenama na političkoj i ekonomskoj sceni u zemlji porekla. Kod ispitanika koji smatraju da su veoma dobro informisani u većem udelu su zabeleženi i pozitivni stavovi o promenama u Srbiji, odnosno da su promene umnogome napredovale ili je došlo do značajnih promena, ali da je to daleko od zadovoljavajućeg tempa razvitka (55% u grupi veoma dobro informisanih naprema 45% u grupi delimično informisanih). I dok u Kanadi ne postoje uočljive razlike u stavovima ispitanika prema vrsti zaposlenja, ispitanici u SAD-u zaposleni na univerzitetima značajno povoljnije ocenjuju političku i ekonomsku situaciju u Srbiji nego zaposleni u poslovnim kompanijama. Čak 60% univerzitetskog kadra smatra da su promene umnogome uznapredovale ili da su značajne, dok je to stav svega 33% ispitanika zaposlenih u poslovnim kompanijama.

Na osnovu datih odgovora, ali i kroz priložene komentare, može se zaključiti da su ispitanici očekivali više od ekonomskog i političkog napretka posle pada Miloševićevog režima. U komentarima su se kritički osvrtnali na loše funkcionisanje određenih institucija u Srbiji, kao što je pravosuđe, državna

administracija, zdravstveni sistem, u kojima, prema njihovom mišljenju, još uvek prevladava loš način upravljanja i poslovanja, rasprostranjena korupcija i dominacija lične koristi u odnosu na opšte dobro svih građana i države.

„...previše organizovanog kriminala, premalo preostale državne/javne imovine koja nije prodana uz lični profit, malo preostalog nekriminalnog kapitala na kome ekonomija može da se razvija.” (1972, ž, SAD, istraživač)

„...sistem treba da omogući ne društvenu, već privatnu korist i inicijativu pre svega. Tako funkcionišu ove države (Kanada, SAD, Australija – prim. autora). Čine sve da uspeš i paze da na to platiš porez! Jednostavno... Ja sam doktorirao u Australiji, pa ni diplomu nisu hteli da mi nostrifikuju na fakultetu gde sam diplomirao!” (1964, m, Kanada, inženjer - razvoj proizvoda)

„...komplikovana administracija za svaku životnu oblast.” (1956, ž, SAD, krojačica)

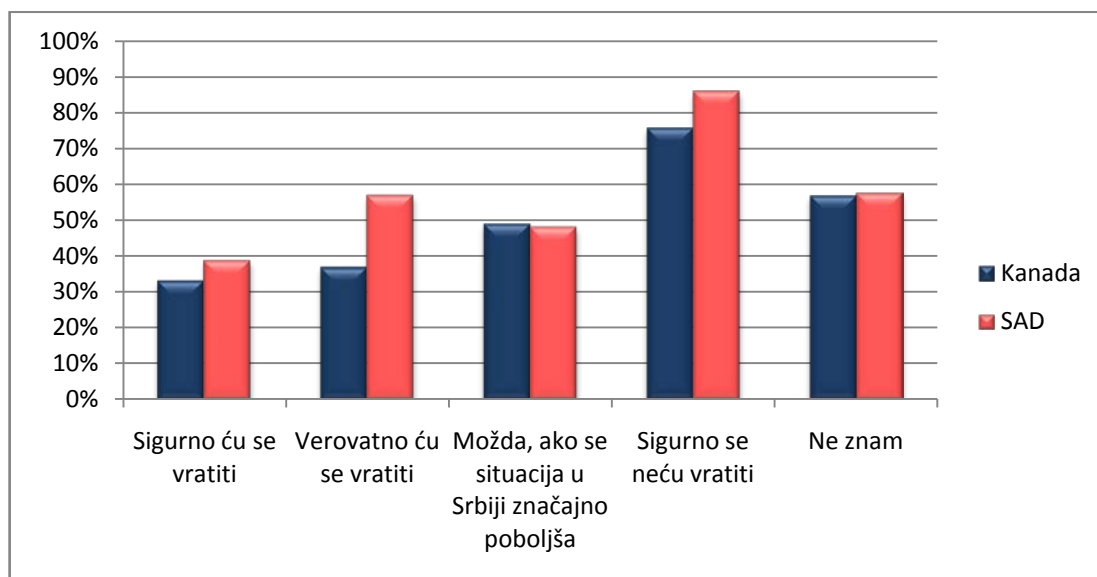
„Kada bi Srbi naučili kako da organizuju društvo na svoju korist, a ne na svoju štetu... Kada bi društvene energije prestale da se iscrpljuju samo na politički život i kada bi se vodilo računa o opšte društvenoj koristi, a ne samo ličnoj...” (1965, m, SAD, rukovodilac projekata)

„Kad bi se kriminal i korupcija iskorenili i kad bi bezbednost ulaganja bila veća, normalni ljudi bi krenuli napred i povukli Srbiju sa sobom, ovako kako je... ne treba se nadati puno. Niko tamo (u Srbiji – prim. autora) ne misli o državi... Pre svega mislim na one koji su plaćeni da se bore za tu državu, a ne da je potkopavaju i rasprodaju. Sa normalnom državom Srbijom malo bi Srba ostalo u Kanadi to sigurno znam.” (1957, m, Kanada, inženjer - proizvodnja)

3.4.2. Planovi za budućnost: (ne)izvesnost mogućeg povratka u Srbiju

Nepovoljno ocenjena situacija u zemlji odražava se i na stavove najobrazovanijih struktura naše dijaspore iz Kanade i SAD-a o opovratku u Srbiju. Iako se planovi ne mogu smatrati za konačnu odluku, rezultati istraživanja pokazuju da većina ispitanika smatra da su šanse veoma male ili čak da ne postoje. Međutim, stavovi visokoobrazovanih emigrantata iz Srbije koji su se nastanili i uspešno integrisali u ekonomski razvijenim zemljama, prvenstveno u SAD-u, ne razlikuju se od stavova njihovih kolega iz drugih zemalja porekla. Ne samo da velika većina visokoobrazovanih emigrantata iz ekonomski manje razvijenih zemalja želi da ostane u SAD-u da živi i radi, već je to slučaj i sa emigrantima iz ekonomski razvijenih zemalja Evrope, naročito među zaposlenima u naučno-istraživačkom

radu (Khoo et al., 2008; Laudel, 2005; Balaz et al., 2004). Skoro četvrtina smatra da se sigurno neće vratiti, dok oko 40% nije sigurno da bi se vratili, osim u slučaju da se situacija u Srbiji značajno poboljša u odnosu na stanje u vreme sprovođenja istrživanja. O maloj verovatnoći da se naša novija prekomorska dijaspora u dogledno vreme odluči da se vrati u Srbiju da živi i radi govore i podaci da svaki peti učesnik u istraživanju ne zna da li želi da se vrati za stalno u Srbiju. Svega je 10% od ukupnog broja navelo da će se sigurno vratiti u Srbiju da živi, od čega većina ne zna kada će se to dogoditi, niti pravi planove za eventualni povratak u zemlju. Posmatrano po zemljama prijema, nema uočljivih razlika u posmatranim udelima. Međutim, kada se rezultati analiziraju prema naučnim grupama fakulteta na kojima su ispitanici diplomirali, vide se određene razlike. U Kanadi udeo diplomaca tehničkih i prirodnih fakulteta koji smatraju da će se sigurno ili verovatno vratiti sličan (22% i 18%) udeo ispitanika društvenih ili umetničkih struka je značajno veći (31%). Sličan odnos između grupacija fakulteta i planova za povratak su dobijeni i u SAD-u, samo što je njihova razlika znatno naglašenija. Diplomci tehničkih nauka imaju najniže udele ispitanika koji smatraju da će se sigurno ili verovatno vratiti. U odnosu na diplomce prirodnih nauka i matematike imaju skoro dvostruko niži udeo (21%) i skoro trostruko niži udeo nego ispitanici društvenih ili umetničkih struka (35%). Analiza rezultata je pokazala i značajnu vezu između planova za povratak i stavova o

Grafikon 10. Ispitanici koji smatraju da su potpuno integrisani u društvo prijema prema stavovima o povratku u Srbiju. Kanada i SAD, (%)

integraciji u društvu prijema, i to u obe posmatrane države (grafikon 10). Kod ispitanika koji smatraju da su potpuno integrisani u društvo najmanji je udeo lica

koja nameravaju da se sigurno vrate da žive i rade u Srbiji (u 33% Kanadi i 39% u SAD-u). Njihov udeo srazmerno raste kako stavovi o povratku postaju manje izgledni, a najviši su medju ispitanicima koji su odgovorili da se sigurno neće vratiti (76% u Kanadi i 86% u SAD-u). Takodje, planovi o povratku su značajno u vezi i sa stavovima ispitanika o očuvanju kulturnog identiteta naroda iz kog potiču, što je detaljnije prikazano u delu o testiranju hipoteza.

Ispitanici koji nameravaju da se sigurno ili verovatno vratiti da žive i rade u Srbiji, u većoj meri su izjavljivali da održavaju čvrste veze sa Srbijom, i na privatnom i na poslovnom planu:

„Snažni kontakti sa porodicom, drugarima, prijateljima, kolegama sa posla i iz struke.” (1972, m, SAD, finansije)

„Poslovno saradjujem sa nekoliko američkih firmi u Srbiji.” (1962, m, SAD, IT konsultant)

„Nismo još doneli nikakvu odluku o vraćanju. Realno je da kad odemo u penziju pola godine provedemo ovde i pola godine u Srbiji gde imamo kuću i ne nameravamo da je prodamo (to smo morali da obećamo mladjoj ćerki). Održavamo kontakte sa bivšim kolegama sa kojima smo radili pre dolaska u Kanadu, sa prijateljima i rođacima.” (1954, ž, Kanada, računovodja)

Ispitanici koji su izjavili da je malo verovatno da će se vratiti, ili da to sigurno neće učiniti, navodili su različite razloge za svoju odluku, donosili su je u različito vreme: neko u vreme emigracije, neko kada je dobio pasoš zemlje prijema, neko posle neuspešnog pokušaja povratka u Srbiju, a najveći broj ispitanika je prihvatio tu odluku kada su deca krenula u školu ili kada su shvatili da je njihovo mesto uz decu koja će ostati da žive u Kanadi.

„... Možda se vratim kao penzioner, nostalgija je jaka... Deca se lome, ali za sada su van Srbije ili na poslediplomskom školovanju. Ništa im ne garantuje da bi znanje i rad imali prednost nad starom praksom veza, protekcija, da bi znanje i rad bili iznad niske stručnosti i visokih manipulacija.” (1947, m, SAD, savetnik za menadžment)

„Onog momenta kad smo se iselili iz Beograda. Dolaskom u Kanadu počela sam iz početka i ne bih tako nešto da ponavljam nikad više u životu.” (1963, ž, Kanada, istraživač-biolog)

„Delimično sam tu odluku donela kad sam imigrirala, a konačnu kad sam posetila zemlju nakon 5 godina.” (1968, ž, Kanada, finansije)

„Bio sam prilično siguran kada sam doneo odluku da odem iz Srbije. Definitivno sam odlučio kada mi je odbijena molba za odlaganje vojne obaveze.” (1973, m, SAD, univerzitet-profesor)

„2002. godine došao sam u Srbiju na par meseci sa idejom da osnujem svoju firmu koja bi pravila ekonomski internet portal sa informacijama o srpskim firmama za strane interesente. Komplikacije oko osnivanja firme i količina korupcije sa kojom sam bio primoran da radim, jer je jedino tako moguće poslovati u Srbiji, navela me je da se manem ćorava posla i vratim na post-diplomske studije u Ameriku. Posle toga, vremenom, kako se razvijala politička situacija, povratak u Srbiju mi je delovao kao sve lošija ideja, dok na kraju, prosto rečeno, nisam digao ruke. Vremenski interval kada sam se dvoumio je prošao, i ja više nemam planova da se vraćam u Srbiju u dogledno vreme, ili možda i nikad.” (1978, m, SAD, IT stručnjak)

„Takve odluke sazrevaju zajedno sa onima koji ih donose, i više su pitanje životnog iskustva nego sentimentalne nostalgije. Živećemo blizu dece, gde god to da bude.” (1965, ž, Kanada, savetnik-analitičar)

„Kada vam je porodica na prvom mestu i kada unuci dodju, tu nema mnogo mesta za razmišljanje. Ostajem uz svoju porodicu i svoju decu. Odluku sam doneo onog momenta kada sam shvatio da je mojoj deci, na žalost, kasno da se vrate u Srbiju. Da me ne shvatite pogrešno, večeras bih se vratio, da mogu.” (1956, m, Kanada, telekomunikacije - inženjer razvoja)

Takodje, navode koji preduslovi treba da se u Srbiji stvore kako da se oni, ali i njihove kolege i prijatelji iz Srbije sa kojima su u kontaktu u zemlji prijema, vratili u Srbiju:

„Stabilizacija političke i ekonomske situacije, i uspostavljanje istinske pravne države, koja bi uključila borbu sa korupcijom i organizovanim kriminalom. Takodje, otvaranje tržišta i uspostavljanje istinske konkurencije na tržištu robe, kapitala i usluga.” (1963, Kanada, inženjer gradjevine)

„Značajne promene u akademskoj sferi, pre svega mislim na veću transparentnost zapošljavanja, pristup evropskim istraživačkim fondovima i jaču saradnju sa svetskim univerzitetima. U domenu fantastičnog bi bila i promena mentaliteta ljudi, dakle manje mržnje, netolerancije, prevare...” (1982, m, SAD, doktorand-inženjer elektrotehnike)

„Vrlo je bitno da se poboljša životni standard običnog čoveka, jer sebe smatram običnim čovekom. Mada mislim da će moja deca već odrasti dok se to dogodi, a

onda je kasno. Možda kada se penzionišem, ali o tome sada ne razmišljam." (1964, m, Kanada, tehničar-konstruktor)

3.4.3. Motivi i prepreke za mogući povratak

U cilju dobijanja što potpunijih odgovora o razlozima koji za učesnike u istraživanju predstavljaju najvažnije podsticaje ili prepreke za mogući povratak, ispitanici su zamoljeni da izaberu tri odgovora ili dopisivanjem navedu najvažnije razloge sa liste pozitivnih i liste negativnih motiva vezanih za uslove za život i rad u Srbiji u vreme sprovođenja istraživanja. Glavni motivi za povratak su porodične veze u Srbiji, i tu opciju je izabralo dve trećine ispitanika (65%). Sledio je „bogatiji društveni i kulturni život u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u”, koji je bio važan za 43% ispitanika, bolja mogućnost življenja u skladu sa etničkom i kulturnom tradicijom i vrednostima naroda iz kog potiču je bila važna za trećinu ispitanika (33%), dok je želja za učestvovanjem u društvenom i ekonomskom napretku Srbije na četvrtom mestu (31% ispitanika). Slede, modaliteti „viši socijalni status u Srbiji”, „bolje mogućnosti za školovanje moje dece u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u”, „patriotizam”, međutim sa znatno nižim udelima u broju ispitanika koji su ih izabrali kao važne.

Posmatrano po zemljama prijema nema razlike u izboru najvažnijih motiva za povratak, dok su određene razlike uočene u njihovom redosledu. Bogatiji društveni i kulturni život u Srbiji je za ispitanike u Kanadi predstavljao drugi po važnosti, a za njihove kolege u SAD-u četvrti. Želja za učestvovanjem u društvenim i ekonomskim promenama u zemlji porekla je bila značajnija za ispitanike u SAD-u nego u Kanadi.

Ispitanici koji su dopisivali za njih važne motive za povratak, uglavnom su navodili razloge vezanosti za drage ljude i mesta u kojima su odrasli: „sentimentalne veze prema gradovima i krajevima iz mladosti”, „ishrana je mnogo kvalitetnija i ukusnija u Srbiji”, „mirniji život”, „duži godišnji odmori”, „blizina Evrope i lepih destinacija za putovanje”, „prisniji međjuljudski odnosi”, „ljubav tetaka, baka i deka...”.

Ili komentari:

„Ovde nam je bolje, u Srbiji lepše!” (1972, ž Kanada, IT inženjer)

„Još uvek razmišljam na srpskom jeziku” (1958, m, Kanada, inženjer gradjevine)

„Kuća mi je i dalje u Srbiji” (1961, m Kanada, IT savetnik)

„Moj život u insotranstvu, Kanadi, je dobar i po mnogim kriterijuma bolji nego što sam se nadala kada sam ovamo, preplašena, dolazila. ... imam zanimljiv posao i mogućnost napredovanja, ekonomsku stabilnost i slično. Ipak, kada sanjam, u svim mojim snovima, ja sam u Srbiji, u Beogradu.” (1967, ž, Kanada, mašinski inženjer)

Na listi razloga koji negativno utiču na planove o povratku, velika većina ispitanika je isticala nedovoljno stabilnu socio-ekonomsku situaciju u Srbiji (79%), nizak životni standard je bio važan za svakog drugog ispitanika (54%), dok je „nedovoljno perspektivna budućnost dece u Srbiji” bila na trećem mestu (45%), a sledio je razlog „nedostatak posla u Srbiji koji bi zadovoljio moje kriterijume” (40% ispitanika). Sa druge strane, razloge kao što su „nedostatak političke slobode”, „porodica ne želi da se vrati u Srbiju” ili „prekinute veze i kontakti sa kolegama iz struke” izabrao je mali broj ispitanika. Posmatrano po zemljama prijema, slično kao i kod pozitivnih razloga za povratak, nema razlike u izboru najvažnijih motiva za povratak, dok su određene razlike uočene u njihovom redosledu. Za ispitanike u Kanadi, nizak životni standard u Srbiji je bio drugi na listi odbijajućih faktora, dok je za njihove kolege iz SAD-a, na drugom mestu bio „nedostatak poslova koji bi zadovoljili moje kriterijume”.

Takodje, na temu prepreka za povratak u Srbiju veliki broj ispitanika je dopisivao komentare:

„Nedostatak posla, bilo kakvog, ne samo onog koji zadovoljava moje kriterijume... eno pola mojih kolega sedi na birou ili radi za 200-300 evra, od čega ne može ni stan da se plati, a kamoli porodica da se izdržava.” (1980, ž, SAD, inženjer elektrotehnike)

„Sa izuzetkom možda Beograda, kvalitet radnih mesta (korišćenje tehnologija, organizacioni procesi, veličina i značaj firmi) koji mogu da se dobiju u Kanadi su daleko iznad onih iz Srbije. Moj prijatelj iz Subotice koji radi kao Project Manager u centrali najveće kanadske banke ne može da nadje ni približno sličan posao u Subotici, pošto tamo jednostavno ne postoji centrala nijedne banke. Zvuči čudno, ali on tamo nema šta da radi... A nije svako iz BG i neće svako da tamo odlazi. Ambicija drži mnoge u Kanadi/SAD.” (1973, m, Kanada, finansije)

„U Srbiji nema interesa za napredak i nauku. Kao svetski priznati stručnjak iz oblasti komunikacija, držim predavanja na svim kontinentima, vrlo često kao rezultat poziva. Naravno da to veoma dobro naplaćujem. Begradskom univerzitetu (ETF) sam u 3 navrata nudio da dođem i održim predavanje za studente, potpuno besplatno. Nisu se udostojili ni da mi odgovore...” (1958, m, Kanada, stručnjak u oblasti komunikacija)

„...korupcija i kriminal” (1963, ž, Kanada, agent za nekretnine)

„Nastavljanje dezintegracije Srbije u svakom pogledu: teritorijalno; ekonomski; politički; nacionalno (dezitengrišu se vrednosti i nosioci srpskog identiteta; kuturna dezintegracija - nivo kulture je u daljem (pr)opadanju; moralne i društvene vrednosti sve niže...” (1965, m, Kanada, marketing)

„Potrebno je obrazovanje naroda kroz javna mnjenja o toleranciji drugih nacionalnosti, manje govora mrznje, manje radoznalosti i davanje misljenja, saveta i mešanja u tuđi život (pogotovu ako to nije trazeno). Srpski narod je lep, i topao, ponekad i suviše darežljiv, ali isto tako suviše radoznao i netolerantan prema onima koji iskaču iz proseka.” (1958, ž, Kanada, marketing)

I stavovi ispitanika dobijeni na pitanje gde bi želeli da žive i rade u budućnosti takodje pokazuju da je povratak u Srbiju malo verovatan. Najveći broj ispitanika (170 lica ili 40%) je izjavio da bi ostali i dalje da žive i rade u Kanadi/SAD-u. 88 (21%) ispitanika bi i dalje živeli u Kanadi/SAD i želeli da saradjuju sa Srbijom i njenim institucijama, 78 ispitanika (18%) bi najradije živelo u Evropi, sa ili bez mogućnosti da saradjuju sa Srbijom, dok je svega 59 ispitanika (14%) izjavilo da bi najradije želeli da žive i rade u Srbiji. I u Kanadi i u SAD-u je sličan udeo ispitanika registrovan u svim kategorijama, s tim što su u SAD-u ispitanici izrazili nešto veću spremnost za moguću saradnju sa Srbijom i njenim institucijama. Takodje, u obe zemlje prijema statistička analiza je pokazala i značaju vezu između želje za budućim mestom za život i rad i vrste zaposlenja. Ispitanici zaposleni u poslovnim kompanijama u znatno većoj meri žele da ostanu u Kanadi/SAD-u nego zaposleni na univerzitetima (46% naprema 29% u Kanadi, odnosno 48% naprema 37% u SAD-u). Sa druge strane, značajno je veće učešće ispitanika zaposlenih na univerzitetima koji bi želeli da žive u Evropi, sa ili bez mogućnosti da saradjuju sa Srbijom, nego što je to slučaj sa zaposlenima u poslovnim kompanijama (18% naprema 32% u Kanadi, odnosno 12% naprema 20% u SAD-u).

Neki od učesnika u istraživanju su dali i komentare na postavljeno pitanje, koji upotpunjavaju sliku o planovima ali i željama ispitanika za destinaciju budućeg života i rada:

„Otišla sam u SAD 1995-te, jer su u SAD bile pristupačne stipendije za post-diplomce. Radije bih otišla u bilo koju državu Evrope, ali oni nisu nudili stipendije još godinu-dve nakon mog odlaska. Ja bih se rado preselila u neku zemlju Evrope, ali ne mislim da je to moguće. Mome mužu bi bilo teško da nadje posao, oboje bi morali da učimo novi jezik... Čak i kad bi to sve bilo sredjeno, veliki je stres menjati

sredinu, kulturu, prijatelje... Zato ostajemo u SAD. Eventualno bi se selili u Kanadu, možda." (1972, ž, SAD, univerzitet-profesor)

„Kad bih mogla da biram, verovatno bih razmotrila mogućnost življenja u nekoj razvijenoj zemlji Evrope, ali to je u mojoj trenutnoj situaciji malo verovatno. Svog supruga sam upoznala u Torontu, njegova uža familija (roditelji, braća), on ima ovde stalan posao, a ja radim doktorat, i ne verujem da ćemo se negde seliti.“ (1975, ž, Kanada, doktorand-astrofizika)

„Da živim jedan dio u Srbiji a jedan dio u SAD/Evropi.“ (1975, ž, SAD, IT savetnik)

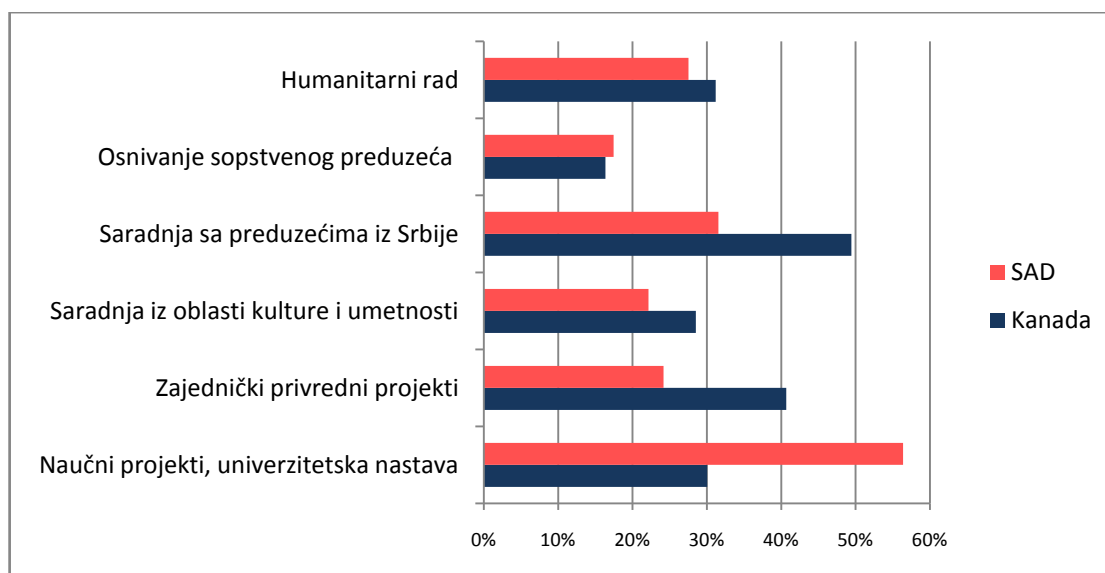
„Da živim i radim u Srbiji - u stranoj kompaniji!“ (1972, m, SAD, lekar)

„Želja i realnost su dve različite stvari; svi mi nešto želimo i maštamo, koliko je to realno, drugo je pitanje; da radim u Evropi... mogla bih samo da radim na engleskom jeziku; želja mi je ipak da budem u Srbiji i radim za stranu kompaniju.“ (1968, ž, Kanada, administracija)

3.4.4. Mogućnosti za uspostavljanje saradnje „na daljinu“

Stavovi ispitanika koji ukazuju na nepostojanje realnih šansi za povratak naših stručnjaka u prekomorskim zemljama, nedvosmisleno upućuju na zaključak da putevi uspostavljanja kontakata, kao i građenja mostova sa našom intelektualnom dijasporom prvenstveno treba da se razvijaju kroz pronalaženje adekvatnih načina za razmenu i cirkulaciju znanja, odnosno saradnje „na daljinu“. Od ukupnog broja, svega je 24 ispitanika navelo da nisu razmišljali ili nisu zainteresovani za neki vid saradnje sa Srbijom i njenim institucijama. Poslovna i stručna saradnja sa preduzećima iz Srbije je oblast za koju je zainteresovano više od 40% ispitanika, dok bi učešće u zajedničkim privrednim projektima bilo prihvatljivo za svakog trećeg ispitanika. Velika je zainteresovanost (skoro 40% učesnika u istraživanju) i za mogućnost učestvovanja u naučnim projektima, univerzitetskoj nastavi i naučnoj i stručnoj saradnji sa institucijama u Srbiji. Treba naglasiti da većina anketiranih koji su zaposleni na fakultetima želi saradnju sa Srbijom, prvenstveno u naučnom smislu – kao gostujući profesori ili članovi istraživačkih timova koji bi uključili naše naučne ustanove sa onima u kojima rade. Pored toga, zaposleni na fakultetu, kao i inženjeri, naročito zaposleni u oblasti informacionih tehnologija, u velikoj meri su zainteresovani za poslovnu saradnju u oblasti privrede – i kao stručni saradnici na zajedničkim privrednim projektima. Svaki peti ispitanik je

zainteresovan da kao preduzetnik uloži svoje znanje i finansijski i socijalni kapital u razvitak sopstvenog poslovanja u ili sa Srbijom. Posmatrano po zemljama prijema, razlike u godinama starosti ispitanika, vrsti zaposlenja (veći procenat ispitanika koji su na doktorskim studijama u SAD-u, odnosno značajno veći broj zaposlenih u poslovnim kompanijama u Kanadi), uticale su i na dobijene odgovore (grafikon 11). Ispitanici u Kanadi su u znatno većoj meri zainteresovani za učešće u privrednim projektima, dok je za ispitanike u SAD-u na prvom mestu učešće u naučnim projektima, univerzitetskoj nastavi ili naučnim simpozijumima.

Grafikon 11. Stavovi ispitanika o mogućem uspostavljanju saradnje sa institucijama u Srbiji. Kanada i SAD (% ispitanika)

Iako se iskazani stavovi odnose na želju naših stručnjaka o uspostavljanju saradnje, i ne znače da bi i ostvarivanje saradnje bilo moguće u tom obimu, svedoče da postoji značajan potencijal koji daje prostora za pozitivan politički odgovor. Na to upućuju i stavovi o najefikasnijim merama koje bi smanjile obim iseljavanja visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka iz Srbije. Učesnici u istraživanju su uglavnom navodili mere koje se odnose na poboljšanje društveno-ekonomskog razvitka zemlje. Pored isticanja potrebe za ekonomskim napretkom, koji dve trećine ispitanika smatra kao osnovni preduslov za smanjenje iseljavanja, polovina ispitanika je istakla i važnost stimulativnih plata za visokoobrazovane i stručnjake, dok je u najčešće navodjene mere za ublažavanje prekomerne emigracije visokoobrazovanih, naročito onih koji iz Srbije žele da odu iz ekonomskih razloga, uvršćena i veća mogućnost

zapošljavanja kao i rešavanje stambenog problema, koja je važna za 46% odnosno 39% ispitanika.

Jačanje veza, stvaranje i kontinuirano održavanje mrežnog povezivanja različitih struktura naše intelektualne dijaspore, kao mogućih prenosilaca novih znanja i modernih tehnologija koje se u današnje vreme razvijaju galopirajućim ritmom, i Srbije kao matične države za koju su i dalje vezani, moglo bi da proizvede značajan podsticaj promenama ne samo u privrednom, nego i širem društvenom smislu. Međutim, osnovni preduslov za razvijanje bilo kakvog oblika saradnje i umrežavanja je da se mere države usmere ka politikama koje podstiču pozitivnu klimu za naučno-istraživački rad, inovacije i poslovnu saradnju.

„Uspostavljanje sistema vrednosti i ukidanje korupcije” (1967, m, SAD, menadžer)

„Mogućnost da mlad čovek može da živi od svoje plate u svom stanu i da može da planira svoju budućnost!” (1954, m, Kanada, Vankuver)

„Rad na otvaranju zemlje i izlasku iz kulturne izolovanosti, rad na učenju drugih kultura i prevazilaženju straha od novih vrednosti.” (1976, m, Kanada, univerzitet-profesor)

„Država mora da bude servis za građane i privredu tako što će imati pravni okvir koji funkcioniše... Sada je država najpre servis za stranke koje svoj uticaj sprovode sa svojim nestručnim kadrovima. Što vreme više odmiče manje nas će da se vrati, jer nam deca rastu, a ona nemaju emotivnu vezanost za Srbiju i potpuno su uklopljena u ovo društvo, dok se sa Srbijom polako kidaju veze. Naš potencijal za privredu tako male i siromašne zemlje je ogroman, jer smo u najboljim godinama, sa velikim stručnim i životnim iskustvom koje ljudi u Srbiji nemaju. ... Ako država računa na nostalgiju da bi privukla ljude, grdno se vara. Neka stvori uslove, pomogne u organizovanju, a interesi će da rade dalje.” (1967, m, Kanada, inženjer mašinstva)

3.4.5. Između mogućnosti povratka i saradnje „na daljinu” – testiranje hipoteza

HIPOTEZA 7. *Ekonomski razvitak i politička stabilnost u Srbiji će značajno uticati na povećavanje mogućnosti saradnje, kao i vraćanje iseljenih da žive i rade u Srbiji.*

Tabela 18. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o političkoj i ekonomskoj situaciji u Srbiji (Kanada i SAD)

			Kanada						SAD					
			Sigurno će se vratiti	Verovatno će se vratiti	Nisam siguran(na) da ću se vratiti, možda ako se situacija u Srbiji bitno poboljša	Sigurno se neće vratiti	Ne znam	Ukupno	Sigurno će se vratiti	Verovatno će se vratiti	Nisam siguran(na) da ću se vratiti, možda ako se situacija u Srbiji bitno poboljša	Sigurno se neće vratiti	Ne znam	Ukupno
Ocena političke i ekonomske situacije u Srbiji u vreme istraživanja	Umnogome je napredovala u odnosu na vreme mog odlaska iz Srbije	Broj ispitanika	1	4	4	2	7	18	2	1	1	3	5	12
		Udeo u %	3,7	14,8	3,9	3,2	12,1	6,5	11,1	7,1	1,7	7,9	19,2	7,8
	Došlo je do značajnih promena, ali to je još daleko od zadovoljavajućeg tempa razvitka	Broj ispitanika	18	16	43	19	27	123	7	7	29	10	9	62
		Udeo u %	66,7	59,3	42,2	30,6	46,6	44,6	38,9	50,0	50,0	26,3	34,6	40,3
	Promene su male i nezadovoljavajuće	Broj ispitanika	4	2	41	25	14	86	6	3	25	19	5	58
		Udeo u %	14,8	7,4	40,2	40,3	24,1	31,2	33,3	21,4	43,1	50,0	19,2	37,7
	Ne vidim nikakvu razliku u odnosu na vreme mog odlaska iz Srbije	Broj ispitanika	2	5	12	13	4	36	3	2	3	2	6	16
		Udeo u %	7,4	18,5	11,8	21,0	6,9	13,0	16,7	14,3	5,2	5,3	23,1	10,4
	Ne znam	Broj ispitanika	2	0	2	3	6	13	0	1	0	4	1	6
		Udeo u %	7,4	0,0	2,0	4,8	10,3	4,7	0,0	7,1	0,0	10,5	3,8	3,9
	Ukupno	Broj ispitanika	27	27	102	62	58	276	18	14	58	38	26	154
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u obe zemlje prijema značajnu vezu između stavova ispitanika o planovima za povratak u Srbiju i stavova o političkoj i ekonomskoj situaciji u Srbiji.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.206; 0.359; n=276; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.412; n=154; p=0.007.

Ispitanici u obe zemlje prijema koji smatraju da se sigurno neće vratiti u Srbiju u većoj meri su smatrali da se politička i ekonomska situacija u Srbiji nije promenila u odnosu na njihov odlazak ili su promene male i nezadovoljavajuće, u odnosu na ispitanike koji su izjavili da će se sigurno ili verovatno vratiti, kao i

one koji nisu sigurni u vezi povratka, ali bi se vratili ukoliko se situacija u Srbiji značajno poboljša.

Tabela 19. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o stepenu integrisanosti u društvo zemlje prijema (Kanada i SAD)

			Kanada						SAD					
			Sigurno ću se vratiti	Verovatno ću se vratiti	Nisam siguran(na) da ću se vratiti, možda ako se situacija u Srbiji bitno poboljša	Sigurno se neću vratiti	Ne znam	Ukupno	Sigurno ću se vratiti	Verovatno ću se vratiti	Nisam siguran(na) da ću se vratiti, možda ako se situacija u Srbiji bitno poboljša	Sigurno se neću vratiti	Ne znam	Ukupno
Ocena integrisanosti u društvo zemlje prijema	Potpuno integrisani u društvo	Broj ispitanika	9	10	50	47	33	149	7	8	28	31	15	89
		Udeo u %	33,3	37,0	49,0	75,8	56,9	54,0	38,9	57,1	48,3	86,1	57,7	58,6
	Delimično integrisani u društvo	Broj ispitanika	14	16	52	14	24	120	8	6	30	4	11	59
		Udeo u %	51,9	59,3	51,0	22,6	41,4	43,5	44,4	42,9	51,7	11,1	42,3	38,8
	Nismo integrisani u društvo	Broj ispitanika	4	1	0	1	1	7	3	0	0	1	0	4
		Udeo u %	14,8	3,7	0,0	1,6	1,7	2,5	16,7	0,0	0,0	2,8	0,0	2,6
	Ukupno	Broj ispitanika	27	27	102	62	58	276	18	14	58	36	26	152
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u obe zemlje prijema značajnu vezu između stavova ispitanika o planovima za povratak u Srbiju i stavova o stepenu integrisanosti u društvo zemlje prijema.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.349; n=276; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.422; n=152; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.412; n=154; p=0.007.

Ispitanici u obe zemlje prijema koji smatraju da se sigurno neće vratiti u Srbiju ili su dali odgovor „Ne znam” u većoj meri su smatrali da su potpuno integrisani u društvo, nego ispitanici koji su izjavili da će se sigurno ili verovatno vratiti. Takođe, polovina ispitanika u u obe zemlje prijema koji bi se vratili u Srbiju, ukoliko se društveno-ekonomska situacija u Srbiji značajno poboljša, smatra da je potpuno, a druga polovina da je delimično integrisana u društvo prijema.

HIPOTEZA 8. Ispitivana populacija svoju budućnost i dalje vidi u Kanadi/SAD-u ili nekoj drugoj ekonomski razvijenijoj zemlji Evrope. Međutim, značajan broj lica je zainteresovan za saradnju sa institucijama u Srbiji, ili su zainteresovani za pokretanje samostalnih poslovnih aktivnosti.

Tabela 20. Stavovi ispitanika o planovima za povratak u Srbiju u odnosu na stavove o očuvanju kulturnog i etničkog identiteta naroda iz kog potiču (Kanada i SAD)

			Kanada				SAD			
			Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta			Ukupno	Očuvanje kulturnog i etničkog identiteta			Ukupno
			Da	Delimično	Ne		Da	Delimično	Ne	
Planovi o povratku u Srbiju	Sigurno ću se vratiti	Broj ispitanika	27	0	0	27	15	2	1	18
		Udeo u %	12,1	0,0	0,0	9,8	13,6	5,3	20,0	11,8
	Verovatno ću se vratiti	Broj ispitanika	23	3	0	26	12	2	0	14
		Udeo u %	10,3	6,4	0,0	9,5	10,9	5,3	0,0	9,2
	Nisam siguran(na) da ću se vratiti, možda ako se situacija u Srbiji bitno poboljša	Broj ispitanika	87	15	0	102	45	12	0	57
		Udeo u %	39,0	31,9	0,0	37,1	40,9	31,6	0,0	37,3
	Sigurno se neću vratiti	Broj ispitanika	36	21	5	62	20	16	2	38
		Udeo u %	16,1	44,7	100,0	22,5	18,2	42,1	40,0	24,8
	Ne znam	Broj ispitanika	50	8	0	58	18	6	2	26
		Udeo u %	22,4	17,0	0,0	21,1	16,4	15,8	40,0	17,0
	Ukupno	Broj ispitanika	223	47	5	275	110	38	5	153
		Udeo u %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Objašnjenje: Hi-kvadrat test nezavisnosti pokazao je u obe zemlje prijema značajnu vezu između stavova ispitanika o planovima za povratak u Srbiju i stavova o očuvanju kulturnog i etničkog identiteta naroda iz kog potiču.

Za ispitanike u Kanadi: koeficijent kontingencije=0.352; n=275; p<0.001.

Za ispitanike u SAD-u: koeficijent kontingencije=0.295; n=153; p=0.039.

Ispitanici u obe zemlje prijema koji smatraju da će se sigurno ili verovatno vratiti u Srbiju u većoj meri nego u drugim posmatranim grupama smatraju i da treba u potpunosti očuvati kulturni identitet naroda iz kog potiču, dok se u grupi ispitanika koji su izjavili da se sigurno neće vratiti nalazi najveći udeo ispitanika

koji smatraju da delimično treba da sačuvaju etnički identitet. Takođe, u grupi ispitanika koji bi se vratili da se situacija u Srbiji značajno poboljša nalazi se i najveći broj ispitanika koji smatraju da treba u potpunosti sačuvati kulturni identitet (39% u Kanadi i 40,9% u SAD-u). U obe zemlje, u grupi ispitanika koji su na pitanja o planovima za povratak dali odgovor „Ne znam”, veoma je visok udeo lica koja smatraju da treba da sačuvaju u potpunosti identitet naroda iz kog potiču (86,2% u Kanadi i 69,2% u SAD-u).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Izmenjena politička karta Evrope i sveta, neraskidivo povezana sa burnim ekonomskim promenama i efektima procesa globalizacije, tokovima međunarodnog kapitala, tehnološkog napretka, uz unapredjenje saobraćajne i informatičke infrastrukture, rezultirala je tzv. globalnom erom migracija (Castles, Miller, 2008). Smatra se da je Evropa došla do novog migracionog zaokreta. Obim migracionih kretanja je značajno uvećan, potražnja za visokoobrazovanom i specijalizovanom radnom snagom je u značajnom porastu, a trajno naseljavanje, kao najrasprostranjeniji imigracioni obrazac ustupa mesto modelima privremenih i cirkularnih migracija.

Kako će se migracioni tokovi dalje razvijati i mogu li se predviđati? Koji činioci predstavljaju težište prilikom donošenja odluke o migriranju? Da li će se visokoobrazovani kadrovi i u budućnosti u najvećoj meri usmeravati ka ekonomski razvijenom Severu? Mogu li se predvideti buduće potrebe na tržištima rada za specifičnim vrstama rada i da li će se produbljivati polarizacija potrebaza radnom snagom, i rasti potražnja za visokoobrazovanim i stručnim kadrom? Na koji način usaglasiti razvojne politike zemalja i globalne migracione trendove i kako iskoristiti njihov potencijal, naročito u zemljama u razvoju? Kako da države upravljaju migracijama, odgovore na potrebe za stranom radnom snagom i stvore uslove za njenu integraciju u novoj sredini? To su samo neka od najvažnijih pitanja na koja dosadašnja istraživanja za sada nemaju adekvatne odgovore (Portes, 1997; De Haas, 2005; 2014).

Jedan od razloga neadekvatnog teorijskog odgovora na migracione izazove je i što se najveći broj istraživanja u oblasti migracija fokusira na zemalje prijema. Stoga se savremene međunarodne migracije treba da se izučavaju kao društveni proces – kroz sistemski, odnosno, relacioni pristup i dinamičku perspektivu proučavanja: od prepoznavanja, detaljnog razmatranja složenih i promenljivih vidova međunarodnih migracija, do analize stanja društva u zemljama porekla i destinacije koja značajno utiču na migracije i mobilnost stanovništva (Kritz, Zlotnik, 1992). U tom pogledu, posebno je postalo aktuelno izučavanje društvenih, odnosno, migrantskih mreža (Predojević-Despić, 2009) koje kroz

povezivanje heterogenih struktura dijaspore otvaraju mogućnosti i za povezivanje migracija i društvenog razvoja zemalja porekla.

Migrantske mreže se formiraju na osnovu različitih oblika povezanosti, odnosno, mreže veza. Postoje kvalitativne razlike u tipovima društvenih veza koje se formiraju medju različitim socijalnim i ekonomskim slojevima stanovništva. Medju visokoobrazovanim migrantima obično se formiraju mreže zasnovane na tzv. slabim vezama, koje uglavnom čine kolege, poznanici i prijatelji, i većinom se koriste za potrebe pronalaženja posla, stručno usavršavanje, vođenje ili proširenje poslovne delatnosti. S obzirom da su visokoobrazovani u isto vreme uključeni u više različitih mreža, „snaga slabih veza“ leži upravo u međusobnom presecanju i dodirivanju različitih društvenih mreža (Granovetter, 1973), odnosno, mogućnosti da se na neposredan ili posredan način dodje do potrebnih kontakata i ostvarenja cilja.

Izučavajući migracije kroz dinamički pristup, na njih se manje gleda kao na proizvod odnosa izmedju ponude i potražnje na tržištu radne snage, a više kao na izraz globalne dinamike nastale ljudskom interakcijom. Informišući pojedince o mogućnostima za migriranje, mreže ih i “čine migrantima”. Stoga, mreže nisu samo instrument, već sastavni deo i determinanta migracionog procesa (Meyer, 2001).

Poslednju deceniju 20. veka obeležilo je značajno razvijanje transnacionalnih pristupa migracijama koji naglašavaju odnose koje migranti održavaju sa svojim porodicama, zajednicama, tradicijama koje se nalaze preko granica države u koju su se odselili. Transnacionalizam je definisan kao proces kojim migranti kroz svoje dnevne aktivnosti obrazuju, oblikuju i održavaju raznolike socijalne, ekonomske i političke odnose koji spajaju društva iz kojih su potekli i ona u kojima su nastanjeni, i kroz koja stvaraju transnacionalno društveno polje koje prelazi nacionalne granice (Basch, et al., 1994). Transnacionalne veze utiču na migrante i tako što se kroz njihove aktivnosti formira, razvija i prenosi kolektivni identitet, što može da ima velikog značaja i na formiranje kulturnog identiteta druge generacije migranata (Vertovec, 2001). Na taj način transnacionalne veze mogu postati i transgeneracijske (De Haas, 2005), čime se podvlači i uloga dijaspore kao važnog činioca u okviru savremenih migracionih tokova.

Krajem XX veka je istaknuto (Massey et al., 1998) da se klasični pristup proučavanju migracija nalazi u krizi. Smatra se da je došlo vreme da se preispitaju dosadašnje teorije međunarodnih migracija i usaglasе se sa novim društvenim prilikama u svetu, u kojima migracije imaju važnu ulogu. Takodje,

treba da se prevazidje nedovoljna usaglašenost i izolovanost u proučavanju migracija u okviru posebnih naučnih disciplina. Sve glasnjiji su i stavovi koji zagovaraju potrebu za menjanjem osnovog poimanja migracija kao neizostavnog dela sveobuhvatnih društvenih promena, u socijalnom, ekonomskom i kulturološkom smislu, koje su utkane u koncepte socijalne transformacije, „razvitka” i globalizacije (de Haas, 2014).

Jedan od najvažnijih ciljeva bližeg upoznavanja i razumevanja pretpostavki različitih teorija migracija je pronalaženje optimalnog političkog odgovora na sve brojnije izazove i sve manju mogućnost kontrole migracionih tokova i na nacionalnom i internacionalnom nivou. Navodi se da suština problema leži u pogrešnom razumevanju uzroka imigracije i motiva migranata. Loše upravljanje migracijama ne samo što je dovelo do nemogućnosti uspešne kontrole i regulisanja imigracionih tokova, već i rezultat sprovedjenih mera nije u skladu sa nacionalnim interesima, i direktno je suprotstavljen u početku definisanim ciljevima imigracione politike (Massey, 2005). Ovo se naročito odnosi na migracije visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka, koji predstavljaju osnovni razvojni pogon svakog društva. Stoga, naglašava se da mere imigracione politike, ukoliko i u buduće žele da budu uspešne, moraju da prevazidju pogrešna shvatanja o glavnim imigracionim mehanizmima, kao i da se na migracije ne sme gledati kao na određeno patološko stanje koje treba suzbiti političkim merama (Massey, 2005).

Srbija u svim važnim segmentima uskladjuje migracionu politiku sa zemljama Evropske unije. Može se zaključiti da implementacija i koordinacija mera obuhvaćenih raznim strategijama ostaju kao glavni izazov. Kako bi mogla da ostane konkurentna na globalnom tržištu radne snage, Srbija treba da usmeri svoje prioritete ka istraživanju mogućih vidova širenja saradnje sa pripadnicima dijaspore širom sveta. Na taj način bi se iz pozicije velike izvoznice radne snage, naročito visokoobrazovane i stručne, kroz povezivanje postepeno vraćalo poverenje kod naše dijaspore u stabilnost ekonomskih i političkih institucija u zemlji, obnavljale profesionalne veze sa maticom, proširivao spektar delatnosti u potencijalnoj saradnji, naročito sa najobrazovanimijim strukturama, odnosno „nosiocima“ transfera tehnologija, i Srbija bi mogla da dodje u poziciju da negativnu stranu iseljavanja pretvori u dobrobit i svojih građana u zemlji i u inostranstvu.

Primeri različitih oblika migrantskih mreža govore da mreže – nevelike i heterogene u strukturi članova, uz jaku motivaciju i dobru organizaciju i povezivanje sa javnim i privatnim sektorom u zemlji porekla, mogu ostvariti

značajne rezultate u širokom spektru radnih niša. Njihov glavni doprinos ne leži u direktnom uticaju na ekonomski razvitak zemlje porekla, već u mogućnosti da na različite načine stimuliše transformaciju organizacije javnog i privatnog sektora (Meyer, 2001; Meyer, Brown, 2001; Kuznetsov, 2006; Wadhwa, 2009).

Medjutim, stvaranje transnacionalnih zajednica i kontinuirano razvijanje transnacionalnih aktivnosti je dvosmeran proces. Strukture vlasti koje planiraju i uobličavaju politički odgovor države na potrebe za aktiviranjem dijaspore u cilju privredne saradnje mogu i treba da podstiču medjuregionalno povezivanje, ali ne mogu da stvore ili nadju zamenu za decentralizovane mreže transnacionalnih preduzetnika koje se prostiru izvan političkih i geografskih granica jedne države (Saxenian, 2007). Stoga, vlade zemalja porekla trebalo bi da se usmere ka politikama koje podstiču pozitivnu klimu za naučno-istraživački rad, inovacije i poslovnu saradnju. Da bi se to postiglo, potrebno je da se zadovolji jedan od najvažnijih uslova – da je razvojni potencijal zemlje visok, uz podsticanje razvitka privatnog sektora kroz liberalna zakonska rešenja (Skeldon, 2009).

U drugom delu ovog rada na primeru osobenosti emigranata iz Srbije ukazuje se na potrebu kompleksnijeg proučavanja migracija i to kako iz perspektive zemalja porekla, tako i iz perspektive zemalja prijema. Takodje, očigledan je nedostatak pouzdanih informacija koje sadrže podatke o migracionim tokovima između zemalja porekla i zemalja prijema, o teritorijalnom poreklu i demografskoj strukturi migranata, što onemogućava detaljniju analizu. To važi i za Kanadu i SAD. Kao zemlje sa imigracionom tradicijom, imaju dobro organizovanu statistiku praćenja migracionih događaja u dugom vremenskom periodu. Medjutim, i pored velikog broja obradjenih i publikovanih migracionih pokazatelja, prikazanih po raznim demografskim i socio-ekonomskim karakteristikama migrantskog i domicilnog stanovništva, podaci o imigrantskoj populaciji izraženi po zemljama porekla javno su dostupni samo za mali broj pokazatelja.

Ni Srbija nema zadovoljavajuće statističke podatke o međunarodnim migracijama, iako je to zemlja sa dugogodišnjom emigracionom tradicijom. Podaci iz popisa koji se odnose na državljane Srbije koji rade ili borave u inostranstvu, bez obzira na relativno veliki neobuhvat, predstavljaju glavni izvor statističkih informacija o karakteristikama srpske emigracije, i praktično jedini izvor informacija o njihovom teritorijalnom poreklu i socio-demografskim karakteristikama.

Jedna od glavnih osobenosti emigracionih kretanja stanovništva Srbije u periodu između 1991. i 2011. godine je njihova teritorijalna heterogenost, koja je naročito naglašena na nižim teritorijalno-administrativnim nivoima. Razlike se odnose neujednačen početak masovnog odlaska u inostranstvo, različit intenzitet i neravnomeran udeo emigrantskog u ukupnom stanovništvu, kao i heterogenost karakteristika emigracije i emigrantskog stanovništva (destinacija, starosna i polna struktura migranata, obrazovni nivo, nacionalni sastav itd.). Razlozi se mogu tražiti u dostignutom nivou ekonomske razvijenosti područja, strukturama stanovništva, dominantnom migracionom modelu stanovništva, geografskom položaju. Krajem 20. veka sve više dobija na značaju i etnička struktura stanovništva, naročito intenziviranjem političke krize koja je rezultirala raspadom bivše SFRJ, a kulminirala ratovima na jugoslovenskim prostorima. U poslednjem medjupopisnom periodu 2002-2011. spoljne migracije stanovništva Srbije bile su znatno manje intenzivne nego tokom 1990-ih, a raspoloživi podaci popisa iz 2011. upućuju na zaključak da se i dalje nastavlja trend iseljavanja. Iako se strukturne karakteristike migracija nisu bitnije menjale, prisutne su jasne naznake da je došlo do pojave novih vidova spoljnih migracija. Na to upućuje i veliki broj lica koja u inostranstvu borave kraće od godinu dana, što ujedno predstavlja i veliku razliku u odnosu na stanje u vreme prethodnog Popisa iz 2002. godine. Jedan od bitnih razloga je i ulazak na tzv. belu šengensku listu, ali i menjanje strukture potreba na tržištima rada u zemljama van Evropske unije, kao na primer Rusiji, UAE i dr, što je omogućilo lakši odlazak na rad ili boravak inostranstvo i onim obrazovnim strukturama koje pre desetak ili više godina nisu mogle lako da dobiju vizu ili zaposlenje.

Popisni rezultati koji se odnose na nivo obrazovanja građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu ukazuju na značajne razlike koje postoje prema starosti, polu, ali i prema dužini boravka u inostranstvu. Postoje razlike i u nivou obrazovanja srpskih emigranata po zemljama prijema. Međutim, treba imati u vidu da ne postoje pouzdane procene koje se odnose na stepen podregistracije po nivou obrazovanja, i da je obuhvat lica u inostranstvu verovatno najmanji kod visokoobrazovanih emigranata.

Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, obrazovna struktura emigranata se nije bitnije razlikovala od obrazovne strukture stanovništva u zemlji. Podaci poslednja popisa iz 2002. i 2011, potvrđuju da je obrazovna struktura posmatra po starosti, povoljnija je kod mlađeg emigrantskog stanovništva, naročito u tridesetim godinama života. Međutim, i pored toga, očigledno je da su zemlje prijema više stimulisale dolazak obrazovanijeg emigrantskog stanovništva.

Razlike u tzv. preferenciji emigriranja prema obrazovnim karakteristikama, i u ukupnom stanovništvu, i posmatrano po starosti i polu, mogu se najbolje uočiti preko *brain-drain* indeksa. Podaci popisa iz 2011. godine pokazuju da ukupni srpski emigracioni kontingent sa završenom višom školom i fakultetom, na osnovu tog pokazatelja, ima za skoro 11% veći udeo emigranata nego ostali sa manjim obrazovnim kvalifikacijama. Posmatrano po starosti, veću „šansu“ da emigriraju imaju sva lica iz grupe sa najvišim obrazovnim kvalifikacijama do pedeset godina starosti. Takođe, i muškarci i žene u najvećoj meri napuštaju zemlju odmah po završenom fakultetu.

Prema broju lica u inostranstvu, kao i prema njihovom udelu u ukupnom stanovništvu (u zemlji i inostranstvu) u Srbiji su uočene tri zone izrazite emigracije. Zona 1 (14 opština u centralnoistočnom delu Srbije) je tradicionalno emigraciono područje s barem dvostruko većim učešćem stanovništva u inostranstvu od proseka za Srbiju. Zona 2 (opštine Bujanovac i Preševo na jugu Srbije) je područje gde je udeo stanovništva u inostranstvu još 1981. i 1991. bio приметно viši od republičkog proseka. Zona 3 (pet sandžačkih opština) se tek tokom 1990-ih priključila izrazito emigracionim područjima.

U drugom delu popisne analize dat je prikaz kretanja broja građana Srbije u inostranstvu po zemljama prijema u periodu 1971-2011, kao i analiza nekih najvažnijih karakteristika tog stanovništva (pol, starost, dužina boravka u inostranstvu, obrazovni nivo, nacionalnost, opština porekla) takođe po zemljama prijema. Ukazano je na razlike u strukturama stanovništva u zemlji i stanovništva u inostranstvu, a utvrđene su i vrlo izražene razlike u okviru srpskog emigracionog kontingenta po zemljama prijema. One su prisutne kako u pogledu "čisto" demografskih karakteristika (pol i starost) emigranata iz Srbije, tako i u pogledu njihove dužine boravka u inostranstvu, obrazovne strukture, nacionalne pripadnosti, kao i regionalnog porekla. Rezultati analize ukazuju i na značaj političkog aspekta u oblasti migracija. I to, ne samo prilikom donošenja individualnih odluka da se ode iz Srbije, već i prilikom donošenja rešenja imigracionih vlasti zemalja prijema da se mnogo lakše daju dozvole boravka pripadnicima etničkih manjina. Rezultati nekoliko poslednjih popisa stanovništva Srbije ukazuju da se u protekle 3-4 decenije na odredjenim područjima zemlje snažno razvijaju migracione veze s najvažnijim evropskim imigracionim zemljama. Dobijeni rezultati upućuju na potrebu kompleksnog pristupa u analizi spoljnih migracija i kombinovanja podataka iz statističkih izvora zemlje porekla i zemalja prijema.

Podaci o regionalnom poreklu i socio-demografskim strukturama stanovništva Srbije u inostranstvu predstavljaju veoma važne pokazatelje u predviđanju ukupnog društvenog razvitka zemlje, naročito što se podaci dobijeni popisom uglavnom odnose na lica u inostranstvu koja još uvek održavaju veze sa domovinom i relativno često dolaze u Srbiju. Medjutim, jedna od najvećih prepreka za bolje definisanje kompleksnih međunarodnih migracionih tokova i procesa je što ne postoji statistička osnova koja istovremeno, sveobuhvatno i metodološki usaglašeno može da prati migraciona kretanja u zemljama porekla i zemljama prijema. Stoga je potrebno dopunjavati sadržajnost podataka o međunarodnim migracijama kombinovanjem različitih statističkih izvora sa oba kraja migracionog procesa. To bi omogućilo sveobuhvatniju analizu, kao i uspešnije formulisanje političkog odgovora na raznolike migracione trendove i obrasce, koji tokom globalizacije postaju sve dinamičniji, izraženiji i složeniji.

Stoga, rezultati anketnog istraživanja čija su ciljna grupa visokoobrazovana lica koja su 1991. godine i kasnije emigrirala iz Srbije i sada žive u Kanadi i SAD-u, predstavljaju pokušaj da se unaprede postojeća znanja iz oblasti migracija visokoobrazovanih kadrova iz Srbije, naročito u vreme duboke političke i društveno-ekonomske krize tokom 1990-ih, kada su se uslovi obrazovanja, rada i življenja većine ljudi u Srbiji, prvenstveno intelektualnih delova društva, kretali ka naglom snižavanju životnog standarda, pogoršanju radnih uslova i rastu nesigurnosti. Iako se njegovi rezultati ne mogu smatrati reprezentativnim, oni obuhvataju različite aspekte emigracije visokoobrazovanog stanovništva. Saznanja do kojih se došlo u prvom redu se odnose upotpunjavanje slike o razlozima koji su u najvećoj meri uticali na donošenje odluke o emigriranju, određivanje položaja iseljenih lica (naročito ekonomski, socijalni, kulturni i dr), njihovih stavova u vezi sa odnosom prema otadžbini (Srbiji), kontaktima sa kolegama i prijateljima i u Srbiji i u zemlji prijema, kao i upoznavanje sa planovima za budućnost.

Analiza rezultata je podeljena na četiri celine. U prvoj su analizirane glavne socio-demografske karakteristike učesnika u istraživanju. Iako istraživanje nije reprezentativno, poredjenjem sa dostupnim podacima imigracionih statistika zemalja prijemaposredno je zaključeno da je obuhvatilo značajan broj ispitanika iz posmatrane ciljne grupe (430 ispitanika, od čega 276 u Kanadi i 154 u SAD-u), dok se njihove socio-demografske karakteristike uglavnom slažu sa analiziranim statističkim podacima i statistike zemalja prijema, i srpske popisne statistike.

Velika većina ispitanika je zaposlena, obavlja poslove za koje je potrebna fakultetska diploma, kao i koji su u struci. U Kanadi je registrovan nešto manji

udeo analiziranih pokazatelja, dok su razlike po polu uočene u obe države. Muškarci imaju nešto veće udele u sva tri pokazatelja, a od ukupno 14 nezaposlenih, 13 su žene. Medjutim, na ovako visoke udele u iskorišćenju ljudskog kapitala i dobre integrisanosti na tržištu rada, uticalo je i to što je 60% ispitanika pohađalo neki vid dodatnog obrazovanja u zemlji prijema. Ispitanici u SAD-u su se u većem udelu dodatno školovali nego ispitanici u SAD. To se naročito odnosi na diplomce tehničkih fakulteta, i to naročito u SAD-u. Sa druge strane, u Kanadi je u istoj grupi najniži udeo dodatno školovanih prema naučnim grupama fakulteta.

Dobijeni rezultati opovrgavaju istraživačku hipotezu da značajan broj ispitanika ne radi u struci, medjutim, podaci o dodatnom školovanju pokazuju koliko je bitno kontinuirano učenje i stručno usavršavanje. Takodje, analiza potvrđuje hipotezu u delu da je za posao koji obavljaju u velikom meri potrebna fakultetska diploma.

O promenjenoj determinističkoj osnovi emigriranja iz Srbije tokom 1990-ih, govore i rezultati ovog istraživanja. Najveći broj ispitanika pre emigracije iz Srbije izjavio je da je imao nezadovoljavajući ili delimično zadovoljavajući životni standard. Na vrhu značajnosti razloga za emigraciju, nalaze se motivi koji se odnose na ekonomske i političke prilike u zemlji emigracije: neizvesnost sutrašnjice, loša perspektiva za budućnost dece, nizak životni standard i rat. Na taj način su potvrđene i prve dve istraživačke hipoteze, koje su predviđale da su nakon 1991. godine, dominirajući faktori za emigraciju ekonomske prirode, kao i da u vreme emigracije uglavnom nisu imali jasno izgrađenu nameru o povratku u Srbiju.

Postoje određene razlike posmatrano po zemljama prijema u odnosu na razloge emigracije. Dok su za ispitanike u Kanadi četiri navedena razloga bila najbitnija, ispitanicima u SAD-u je na drugom mestu tzv. liste značajnosti bili u loši uslovi za rad i napredovanje u poslu. Dobijeni rezultati takodje govore i o razlici u motivima emigriranja, i nešto naglašenijem opredeljenju učesnika u istraživanju nastanjenih u SAD-u ka gradjenju karijere, stručnom i naučnom usavršavanju.

Ispitanici koji su emigrirali sami, koji su ujedno i mlađi, ekonomske razloge emigriranja izdvajali su u nešto manjem stepenu nego ispitanici koji su emigrirali sa supružnikom i detetom/decom, što takodje pokazuje koliko veliki značaj ekonomska i politička kriza u zemlji porekla ima na donošenje odluke o emigriranju, naročito ispitanika koji su u braku i imaju decu. Značajan uticaj krize kao odbijajućeg faktora, vidi se i pri poredjenju stavova o zadovoljstvu

poslom koji su obavljali u Srbiji i planova za povratak u vreme emigracije, i to naročito za ispitanike u Kanadi. Takođe, poredjenjem planova učesnika u istraživanju o povratku u Srbiju, koje su imali neposredno pre emigracije, posmatrano po pojedinačnim godinama odlaska u inostranstvo, dobija se najbolji uvid u poguban uticaj krize i nestabilnosti u zemlji porekla na emigraciju. Skokovi u udelima ispitanika koji nisu bili sigurni u vezi planova za povratak, ili su nameravali da se u inostranstvu za stalno nasele, uočavaju se najviše u godinama najveće političke i ekonomske krize u zemlji, 1992. i 1993. godine, ali i u vreme pretnji bombardovanjem 1998 i samog bombardovanja Srbije 1999. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da najobrazovanije strukture naše novije dijaspora u Kanadi i SAD-u imaju slične osobine kao i „profesionalna“ dijaspora iz drugih zemalja širom sveta. Nakon početnog perioda privikavanja na novu sredinu i traženja zadovoljavajućeg posla, učesnici su bili uglavnom zadovoljni ili veoma zadovoljni stepenom integracije, kako na tržištu rada, tako i u društvu prijema u širem smislu. Tri od četiri učesnika u ovom istraživanju smatra da državne ustanove Kanade i SAD-a dovoljno čine kako bi se imigranti brzo privikli na život u novoj sredini. Više od polovine ispitanika smatra da su potpuno integrisani u društvo, dok je svega desetak izjavilo da nisu integrisani u sredinama u kojima žive i rade.

Uslovima za rad veoma je zadovoljan čak svaki drugi, a mogućnostima za napredovanjem u firmi i visinom zarade svaki treći ispitanik. Tek svaki petnaesti anketirani nezadovoljan je ili delimično zadovoljan uslovima za rad. Međutim, svaki peti je nezadovoljan ili delimično zadovoljan mogućnostima za napredovanjem, a svaki šesti visinom plate. To mogu biti mali, ali mogući pozitivni pokazatelji za uspostavljanje saradnje sa maticom, odnosno, dodatnog radnog angažmana naše stručne dijaspora.

Kada se analizirani pokazatelji zadovoljstva ekonomskim i profesionalnim postignućem posmatraju prema naučnim grupama fakulteta koje su završili, uočava se da su u SAD-u ispitanici u sve tri grupe bili u većem stepenu veoma zadovoljni uslovima za rad, mogućnostima za napredovanjem i kreativnim postignućem na poslu, a ispitanici u Kanadi očekivanjima o visini plate.

Takođe, prisutne su i određene razlike po polu kod većine stavova koji pokazuju stepen integrisanosti na tržištu rada, i to u obe posmatrane države. Muškarci su u svim posmatranim stavovima izrazili viši stepen zadovoljstva nego žene.

Svega šest anketiranih je izjavilo da nije zadovoljno postignutim životnim standardom, dok je čak svaki treći veoma zadovoljan, a svaki drugi zadovoljan standardom života koji je imao u vreme sprovođenja istraživanja, i odražava umnogome dugačije stanje nego pre odlaska iz Srbije. Kod ispitanika u Kanadi je uočena nešto jača veza između zadovoljstva životnim standardom i ostvarenja u porodičnom smislu. Sa druge strane, u SAD-u su uočene nešto značajnije veze između stavova ispitanika o stepenu zadovoljstva životnim standardom i profesionalnih životnih ciljeva.

Stavovi ispitanika u obe posmatrane zemlje koji se odnose na održavanje kontakata kako sa sunarodnicima u zemlji imigracije, tako i sa porodicom, prijateljima i kolegama u Srbiji, pokazuju da njihove emocionalne veze sa sredinom iz koje potiču ostaju jake čak i kod ispitanika koji su emigrirali na početku posmatranog perioda, tj. početkom 1990-ih. Skoro svi učesnici u istraživanju prate medije iz Srbije, i smatraju da su veoma dobro ili dobro informisani o situaciji u Srbiji, bilo političkoj, ekonomskoj, društvenoj i drugo. Takođe, uočena je i veza između stavova o potrebi održavanja kulturnog identiteta naroda iz kog potiču, kako u odnosu na stavove o informisanosti o situaciji u Srbiji, tako i u odnosu na stavove o održavanju kontakata sa porodicom i prijateljima u Srbiji. Velika većina održava kontakte i upućena je na svoje sunarodnike u sredinama u kojima žive, ne samo u smislu održavanja prijateljskih i kolegijalnih odnosa, već i u smislu razvijanja lokalnih mreža solidarnosti i pomoći. To se naročito odnosi na ispitanike u Kanadi koji imaju decu. Ti stavovi potvrđuju i polazna istraživačka stanovišta da visokoobrazovani emigranti u SAD-u i Kanadi žele da sačuvaju svoj etnički i kulturni identitet, održavaju kontakte sa sunarodnicima u Kanadi/SAD-u, kao i da su donekle upoznati i sa događanjima u zemlji porekla.

Blizak odnos i održavanje veza sa sredinom iz koje potiču zajednička je osobina za iseljenike iz većine drugih zemalja. Takođe, pogrešno je smatrati da ukoliko migrant održava bliske odnose sa svojom zemljom porekla on nije spreman da se u potpunosti integriše u društvo zemlje prijema, kao i da utemeljenost u društvu zemlje prijema podrazumeva izostanak privrženosti zemlji iz koje je migrant potekao. Često su baš uspešni i dobro integrisani migranti ti koji teže ulaganju znanja i kapitala u svoje zemlje porekla (De Haas, 2005).

Za stvaranje preduslova za uspostavljanje i razvijanje tzv. mostova saradnje značajni su i stavovi ispitanika o političkoj i ekonomskoj situaciji u Srbiji. U vreme sprovođenja istraživanja najveći broj ispitanika smatrao ju je nedovoljno povoljnom, što se negativno odražava i na planove za povratak ili saradnju "na

daljinu". U obe zemlje prijema, kod ispitanika koji smatraju da su veoma dobro informisani u većem udelu su zabeleženi i pozitivni stavovi o promenama u Srbiji. Takodje, ispitanici u SAD-u zaposleni na univerzitetima značajno povoljnije ocenjuju političku i ekonomsku situaciju u Srbiji nego zaposleni u poslovnim kompanijama.

Iako planovi ne predstavljaju konačnu odluku, rezultati istraživanja pokazuju da većina ispitanika smatra da su šanse za povratak veoma male ili da čak ne postoje. Skoro četvrtina smatra da se sigurno neće vratiti, dok oko 40% nije sigurno da bi se vratili, osim u slučaju da se situacija u Srbiji značajno poboljša u odnosu na stanje u vreme sprovođenja istraživanja. O maloj verovatnoći da se naša novija prekomorska dijaspora u dogledno vreme odluči na povratak u Srbiju govore i podaci da svaki peti učesnik u istraživanju ne zna da li želi da se vrati za stalno u Srbiju. Svega je 10% od ukupnog broja navelo da će se sigurno vratiti u Srbiju da živi, od čega većina ne zna kada će se to dogoditi, niti pravi planove za eventualni povratak u zemlju. Kod ispitanika koji smatraju da su potpuno integrisani u društvo najmanji je udeo lica koja nameravaju da se sigurno vratiti da žive i rade u Srbiji, a njihov udeo srazmerno raste kako stavovi o povratku postaju manje izgledni. Takodje, uočena je i značajna statistička veza između planova o povratku i stavova ispitanika o očuvanju kulturnog identiteta naroda iz kog potiču.

Stavovi ispitanika koji ukazuju na nepostojanje realnih šansi za povratak naših stručnjaka u prekomorskim zemljama, nedvosmisleno upućuju na zaključak da putevi uspostavljanja kontakata, kao i građenja mostova sa našom intelektualnom dijasporom prvenstveno treba da se razvijaju kroz pronalaženje adekvatnih načina za razmenu i cirkulaciju znanja, odnosno saradnje „na daljinu“. Od ukupnog broja, svega je 24 ispitanika navelo da nisu razmišljali ili nisu zainteresovani za neki vid saradnje sa Srbijom i njenim institucijama. Poslovna i stručna saradnja sa preduzećima iz Srbije je oblast za koju je zainteresovano više od 40% ispitanika, dok bi učešće u zajedničkim privrednim projektima bilo prihvatljivo za svakog trećeg ispitanika. Velika je zainteresovanost (skoro 40% učesnika u istraživanju) i za mogućnost učestvovanja u naučnim projektima, univerzitetskoj nastavi i naučnoj i stručnoj saradnji sa institucijama u Srbiji.

Ispitanici u Kanadi su u znatno većoj meri zainteresovani za učešće u privrednim projektima, dok je za ispitanike u SAD-u na prvom mestu učešće u naučno-istraživačkim projektima i univerzitetskoj nastavi.

Iako se iskazani stavovi odnose na želju naših stručnjaka o uspostavljanju saradnje, ne znači da bi i ostvarivanje saradnje bilo moguće u tom obimu. Medjutim, oni svedoče da postoji značajan potencijal koji daje prostora za pozitivan politički odgovor. Na to upućuju i stavovi o predloženim najefikasnijim merama koje bi smanjile obim iseljavanja visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka iz Srbije. Učesnici u istraživanju su uglavnom navodili mere koje se odnose na poboljšanje društveno-ekonomskog razvitka zemlje. Pored isticanja potrebe za ekonomskim napretkom, koji dve trećine ispitanika smatra kao osnovni preduslov za smanjenje iseljavanja, polovina ispitanika je istakla i važnost stimulativnih plata za visokoobrazovane i stručnjake, dok je u najčešće navodjene mere za ublažavanje prekomerne emigracije visokoobrazovanih, naročito onih koji iz Srbije žele da odu iz ekonomskih razloga, uvršćena i veća mogućnost zapošljavanja kao i rešavanje stambenog problema.

Jačanje veza, stvaranje i kontinuirano održavanje mrežnog povezivanja različitih struktura naše intelektualne dijaspore, kao mogućih prenosilaca novih znanja i modernih tehnologija, koje se u današnje vreme razvijaju galopirajućim tempom, i Srbije kao matične države, za koju su i dalje vezani, moglo bi da proizvede značajan podsticaj promenama ne samo u privrednom, nego i širem društvenom smislu. Medjutim, osnovni preduslov za razvijanje bilo kakvog oblika saradnje i umrežavanja je da se mere države usmere ka politikama koje kontinuirano podstiču pozitivnu klimu za naučno-istraživački rad, inovacije i poslovnu saradnju.

Literatura

1. Artuç, E. et al. (2013) "A Global Assessment of Human Capital Mobility. The Role of non-OECD Destinations", Working Paper 75, International Migration Institute, University of Oxford.
2. Bagchi, A. (2001a) "Migrant networks and the immigrant professional: An analysis of the role of weak ties", *Population Research and Policy Review*, 20.
3. Bagchi, A. (2001b) *Making Connections – a study of networking among immigrant professionals*. LFB Scholarly, New York.
4. Balaz, V. et al. (2004) "Temporary versus Permanent Youth Brain Drain: Economic Implications", *International Migration*, 42(4): 3-32.
5. Basch, L.G., et al. (1994) *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne, PA: Gordon and Breach.
6. Batalova, J., Lowell L. (2007) "Immigrant Professionals in the United States", *Transaction Social Science and Modern Society*, Vol. 44, No. 2. pp.26-31.
7. Bauer, T. Zimmermann K. (1998) "Causes of International Migration: A Survey", in Gorter, P., Nijkamp, P., Poot, J. (eds.) *Crossing Borders: Regional and Urban Perspectives on International Migration*, Aldershot: Ashgate.
8. Bhagwati, J. (ed.) (2009) *Skilled Immigration Today. Prospects, Problems, and Policies*, Oxford University Press, Oxford, New York.
9. Bhagwati, J. N. (1979) "International Migration of the Highly Skilled: Economics, Ethics and Taxes," *Third World Quarterly*, 1, 17-30.
10. Bielby, W., Bielby, D. (1992) "I will follow him: family ties, gender-role beliefs, and reluctance to relocate for a better job", *American Journal of Sociology*, 97, 1241–1267.
11. Bloemraad, I. (2006) *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*, Berkeley: University of California Press.
12. Bolčić, S. (1995) "Izmenjena sfera rada", u *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih* (Beograd: ISI).
13. Bolčić, S. (2002) „Iseljavanje radne snage i odliv mozgova iz Srbije tokom 90-ih“, u S. Bolčić, A. Milić (ured.) *Srbija na kraju milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 159-166.
14. Bonikowska, A., et al. (2011) *Do Highly Educated Immigrants Perform Differently in the Canadian and U.S. Labour Markets?* Analytical Studies Branch Research Paper Series, Minister of Industry, Statistics Canada.
15. Borjas, G.J., R. M. Friedberg (2007) *The immigrant earnings turnaround of the 1990s*. Mimeo, Department of Economics, Harvard University.
16. Boyd, M. (1989) "Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas", *International Migration Review*, 23(3), 638-670.

17. Brettell, C.B., Hollifield, J.F. (2008) *Migration Theory, Talking across Disciplines*, London: Routledge.
18. Brochmann, G. (1999) "The Mechanisms of Control", u Brochmann G., T. Hammar (ur.) *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulations Policies*, Oxford – New York: Berg.
19. Çağlar, A. (2001) "Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4).
20. Canada, Department of Manpower and Immigration (1966) White paper on immigration: Canadian immigration policy, 1966. available on-line <http://www.pier21.ca/research/immigration-history/white-paper-on-immigration-1966>.
21. Castles, S. (2008) "Development and Migration ' Migration and development: What comes first?", paper presented at the conference: *Social Science Research Council Conference Migration and Development: Future Directions for Research and Policy* 28.02-01.03, New York City.
22. Castles, S., Miller, M.J. (1993) *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World*, New York: The Guilford Press.
23. Castles, S., Miller, M. J. (2008) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World (Fourth Edition)* Basingstoke, England - New York, N.Y.: Palgrave Macmillan – Guilford Press.
24. CIC – Citizenship and Immigration Canada (2010) Annual Report to Parliament on Immigration. Dostupno na: http://www.cic.gc.ca/english/pdf/pub/immigration2010_e.pdf.
25. Cohen, R. (2008) *Global Diasporas, An Introduction*, London: Routledge.
26. Cohen-Goldner, S., Weiss Y. (2011) "High-Skilled Russian Immigrants in the Israeli Labor Market: Adjustment and Impact", in Chiswick, R.B. (ed.) *High-skilled immigration in a global labor market*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C.
27. D'Costa, A.P. (2008) "International Mobility of Technical Talent: Trends and Development Implications", in Solimano, A. (ed.) *The International Mobility of Talent. Types, Causes and Development Impact*, Oxford: Oxford University Press.
28. Daniels, R. (1993) United States Policy Towards Asian Immigrants: Contemporary Developments in Historical Perspective, *International Journal*, Spring, 48:310-334.
29. De Haas, H. (2005) "International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts", *Third World Quarterly*, 26 (8), 1269-1284.
30. De Haas, H. (2008) "Migration and Development. A Theoretical Perspective", IMI Working Paper 9, Oxford: IMI.
31. De Haas, H. (2014) "Migration Theory. Quo Vadis?", IMI Working Papers Series, No. 100.
32. De Jong, F. Gordon (2000) "Expectations, gender, and norms in migration decision-making", *Population Studies*, 54, 307-319.
33. Dinerman, I.R. (1978) "Patterns of Adaptation Among Households of US Bound Migrants from Michoacan, Mexico", *International Migration Review*, 12(4).
34. Dirks, G. (2006) *Immigration policy. The Canadian Encyclopedia*. Available on-line <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration-policy/>.
35. Docquier, F., A. Marfouk (2004) "Measuring the international mobility of skilled workers (1990-2000)", World Bank Policy Research Working Paper No. 3381.

36. Docquier, F., et al. (2007a) "Brain drain in developing countries", Discussion Papers (ECON - Département des Sciences Economiques) 2007004, Université catholique de Louvain, Département des Sciences Economiques.
37. Docquier, F., et al. (2007b) "A gendered assessment of the brain drain", Discussion Papers (ECON - Département des Sciences Economiques) 2007045, Université catholique de Louvain, Département des Sciences Economiques.
38. Dunnewijk, T. (2008) "Global Migration of Highly Skilled: A Tentative and Quantitative Approach", MERIT Working Paper Series 070, United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (MERIT).
39. Escobar, A., et al. (1987) "Migration, Labour Markets and the International Economy: Jalisco, Mexico and the U.S.", in Eades, J. (ed.) *Migrants, Workers and the Social Order*. London: Tavistock Publications.
40. Faist, T. (2000) "Transnationalization of International Migration: Implications for the study of citizenship and culture", *Ethnic and Racial Studies*, 23 (2), 189 – 222.
41. Fawcett, J. T., Arnold, F. (1987) "Explaining Diversity: Asian and Pacific Immigration System", in Fawcett, J.T., Carino, B. (eds.) *Pacific Bridges: The New Immigration from Asian and Pacific Islands*, NY: Center for Migration Studies.
42. Fawcett, T. James (1989) "Networks, Linkages and Migration Systems", *International Migration Review*, 23(3), 671-680.
43. Filipović, J. (2012) Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization, Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
44. Findlay, A.M. (1990) "A Migration Channels Approach to the Study of High Level Manpower Movements: A Theoretical Perspective", *International Migration*, 28 (1).
45. Findlay, A.M., Garrick, L. (1990) "Scottish Emigration in the 1990s", *Transactions, Institute of British Geographers*, 15.
46. Frank, A.G. (1966) "The Development of Unerdevelopment", *Monthly Review*, September.
47. Freeman, G.P., et al. (2013) "Pointless: On the Failure to Adopt an Immigration Points System in the United States", in Triadafilopoulos, T. (ed.) *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*, Springer, New York.
48. Friedberg, R. (2001) "The Impact of Mass Migration on the Israeli Labor Market", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 116, No. 4., pp. 1373-1408.
49. Friedman, S. (1973) "The Effect of the US Immigration Act of 1965. on the Flow of Skilled Immigrants from Less Developed Countries", *World Development*. Vol. 1.
50. Friedmann, J. (1986) "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17. (69-83).
51. Fussel, E., Massey, D.S. (2004) "The Limits of Cumulative Causation: International Migration from Mexican Urban Areas", *Demography*, 41(1).
52. Galarneau, M. (2004) Immigrants: settling for less?" *Prospects Labour Income* 5:5-16.
53. Garton, L., Haythornthwaite, C., Wellman, B. (1997) "Studyng online social networks", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3(1).
54. Gaur, S, Saxena, P.C. (2005) "Networks Perpetuating Labor Migration from India to Lebanon: a Comparative Study from the States of Punjab and Tamil Nadu", paper presented at XXV International Population Conference, Tours, France.

55. Glick Schiller, N. (2000) "Building a Transnational Perspective on Migration", paper presented at the Conference on Transnational Migration: Comparative Theory and Research Perspectives. ESRC Transnational Communities Programme, June, Oxford, UK.
56. Golub, B. (2004) *Hrvatski znanstvenici u svijetu: socijalni korijeni u prostoru i vremenu*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
57. Gordi, I., Feleky, Gabor A. (2014) Migration intentions – between dreams and definite plans. The impact of life-course events on different types of migration potential, *European Population Conference 2014: "Transitions: Opportunities and Threats"* Topic 7: International migration and migrant populations. Extended abstract.
58. Granovetter, S. Mark (1973) "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
59. Grečić, V. (1992) „Ekonomski aspekti egzodusa naučnika i visokoobrazovanih kadrova”, u *Problemi migracije naučnih i tehničkih kadrova*, *Ekonomski zbornik IX*, Beograd: SANU.
60. Grečić, V. (1994) „Ubrzani odliv stručnjaka kao posledica sankcija”, u *Sankcije - uzroci, legitimitet, legalitet i posledice*, knjiga LXXVI (Beograd: SANU).
61. Grečić, V. (1995) „Usporavanje odliva mozgova u inostranstvo i intenzivne saradnje sa iseljenim stručnjacima - bitni elementi razvojne politike”, u *Jugoslovenski ekonomisti o aktuelnim problemima razvojne politike u Jugoslaviji* (Beograd: SEJ-NDEJ).
62. Grečić, V. i saradnici (1996) *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Beograd: Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Institut Mihailo Pupin, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
63. Grečić, V. (1998) *Jugoslovenske spoljne migracije*, Beograd: Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Savezni zavod za tržište rada i migracije.
64. Grečić, V. (2002) The Role of Migrant Professionals in the process of Transition in Yugoslavia. *International Problems*. Vol LIV (3):253-271. Beograd.
65. Grečić, V. (2010) *Srpska naučna dijaspora*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu .
66. Green, A. G., D.A. Green (1999) "The Economic Goals of Canada's Immigration Policy: Past and Canadian Public Policy", *Analyse de Politiques*, Vol. 25, No. 4, pp. 425-451. University of Toronto Press.
67. Greenwood, M.J. (1985) "Human Migration: Theory, Models, and Empirical Evidence", *Journal of Regional Science*, 25 (521-544).
68. Greenwood, M.J., et al. (1987) "Migration and Employment Change: Empirical Evidence on the Spatial and Temporal Dimensions of the Linkage", *Journal of Regional Science*, 26 (223-234).
69. Guarnizo, L.E. (2000) "Notes on transnationalism", paper presented at the Conference on Transnational Migration: Comparative Theory and Research Perspectives. ESRC Transnational Communities Programme, June, Oxford, UK.
70. Güngör, D.N., Aysit T. (2005). *Return Intentions of University-Educated Turkish Expatriates*, IZA Discussion Paper Series No. 1604. Dostupno na <http://www.iza.org/publications/dps/>.
71. Guth, J., Bryony G. (2008) Motivations in East-West Doctoral Mobility: Revisiting the Question of Brain Drain, *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 34, No. 5.

72. Hanić, H. (1992) „Važniji pokazatelji migracije naučnih i tehničkih kadrova”, u *Problemi migracije naučnih i tehničkih kadrova*, Ekonomski zbornik IX (Beograd: SANU).
73. Harbison, S.F. (1981) “Family Structure and Family Strategy in Migration Decision Making”, in DeJong, G.F., Gardner, R.W. (eds.) *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in developed and Developing Countries*, New York: Pergamon Press.
74. Harris, R. John, et al. (1970) “Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis”, *American Economic Review*, 60. 126-142.
75. Heršak, E., R. Čičak-Chand (1991) „Kanada: Multikulturalizam”, *Migracijske teme*, 7(1).
76. Hollifield, J. (2008) “The Politics of International Migration. How Can We ‘Bring the State Back In?’” in Brettell, C., J. Hollifield (eds.) *Migration theory – Talking across Disciplines*, Routledge: New York, p. 183-237.
77. Hugo, G. (2006) “The Pattern of Skilled Migration flows: today and tomorrow: A View from Asia”, Paper presented to Immigration Futures Forum, Monash University Centre, Prato, Italy, 17-19 May.
78. ISS (2013) Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Serbia. Country report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies'. Retrieved from <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisSerbia.pdf>.
79. ISS, SORS (2013). “Analysis of existing migratory data production systems and major data sources in Serbia”, Country report developed within the project *SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies*, retrieved from <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGDataSystemsCountryReportSerbia.pdf>
80. Itzigsohn, J.C., et al. (1999) “Mapping Dominican Transnationalism: Narrow and Broad Transnational Practices”, *Ethnic and Racial Studies*, 22.
81. Ivanović, V. (2012). *Geburtstag pišeš normalno*, Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965-1973, Beograd: Institut za savremenu istoriju.
82. Jennissen, R. (2007) “Causality Chains in the International Migration System Approach”, *Population Research and Policy Review*, 26.
83. Keely, C.B. (1971) “Effects of the Immigration Act of 1965. On Selected Population Characteristics of Immigrants to the United States”, *Demography*, May 8(2).
84. Keely, C.B. (1975) “Effects of U.S. Immigration Law on Manpower Characteristics of Immigrants”, *Demography*, 12:2.
85. Kelley, N., Trebilcock, M. (2000) *The making of the mosaic: history of canadian immigration policy*, University of Toronto Press, Toronto.
86. Khoo, S.E. et al. (2008) “Which Skilled Temporary Migrants Become Permanent Residents and Why?”, *The International Migration Review*, 42, 1.
87. King, R. (2002) “Towards a new map of European Migration”, *International Journal of Population Geography*, 8 (2): 89-106.
88. Kley, S. (2011) “Explaining the Stages of Migration within a Life-course Framework”, *European Sociological Review*, Vol. 27 No. 4 ,469–486.

89. Kley, S.A., Mulder, C.H. (2010). "Considering, planning, and realizing migration in early adulthood: the influence of life-course events and perceived opportunities on leaving the city in Germany", *Journal of Housing and the Built Environment*.
90. Komatina, S. (1997), „Odliv stručnjaka iz Jugoslavije“, *Stanovništvo* br. 1-2, Beograd.
91. Koopmans, R. (2010) "Trade-offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-national Perspective", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (1): 1–26.
92. Koopmans, R. (2013) "Multiculturalism and Immigration: A Contested Field in Cross-national Comparison", *Annual Review of Sociology* 39: 147–69.
93. Kovačević, M. (1995) „Popisi stanovništva Jugoslavije“, u S. Radovanović (ured.), *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991*, Beograd: Savezni zavod za statistiku - Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 11-32.
94. Kritz, M.M., Zlotnik, H. (1992) "Global Interactions: Migration Systems, Processes and Policies", in Kritz, M.M. (ed.) *International Migration Systems. A global Approach*, Oxford: Clarendon Press.
95. Kupiszewski, M., et al. (2012) *Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju*, Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, Misija u Beogradu.
96. Kuznetsov, J. (2006) *Diaspora Networks and the International Migration of Skills. How Countries Can Draw on Their Talent Abroad*. The World Bank: Washington, DC.
97. Laudel, G. (2005). "Migration Currents Among the Scientific Elite", *Minerva* 43 (4):377-395.
98. Lavenex, S. (2006) "The Competition State and Multilateral Liberalization of Highly Skilled Migration", in Smith, M. P., A. Favell, *The Human Face of Global Mobility: International Highly Skilled Migration in Europe, North America and Asia*, New Jersey, Print. p. 29-52.
99. Levitt, P. (1997) "Transnationalizing Community Development: The Case of Migration between Boston and the Dominican Republic", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 26: 509-526.
100. Levitt, P. (2001) "Transnational migration: taking stock and future directions", *Global Networks*, 1(3).
101. Light, I., et al. (1993) "Migration Networks and Immigrant entrepreneurship", in Light, I. Bachu, P., Karageorgis, S. (eds.) *Immigration and Entrepreneurshi*, New Brunswick: Transaction Publications.
102. Lobo, A.P., J.J. Salvo (1998) "Changing U.S. Immigration Law and the Occupational Selectivity of Asian Immigrants", *International Migration Review*, 32(3).
103. Lowell, B.L. (2007) "Trends in International Migration Flows and Stocks, 1975-2005". *OECD – Social, employment and migration working papers, No. 58*. <<http://www.oecd.org/els>>, preuzeto 08.11.2009.
104. Lowell, L. B., Allan M. Findlay (2001) *Migration of Highly Skilled Persons From Developing Countries: Impact and Policy Responses. Synthesis Report*. ILO, Department For International Development, UK.
105. Lowell, L.B. (2013) "Skilled Immigrants Policy in the United States: Does Policy Admit 'Enough' Skilled Workers", in Triadafilopoulos, T. (ed.) *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*, Springer, New York.
106. Lucas, R., Stark, O. (1985) "Motivations to Remit: Evidence from Botswana," *Journal of Political Economy*, 93.

107. Mabogunje, A.L. (1970) "Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration", *Geographical Analysis* 2 (1-18).
108. Macura, M. (1992) „Četiri gledišta o seljenju mozgova“ u *Problemi migracije naučnih i tehničkih kadrova*, *Ekonomski zbornik IX* (Beograd: SANU).
109. Martin, S. et al. (2009) "Skilled Immigration To America: U.S. Admission Policies in the 21st Century", in Bhagwati J., Hanson G. (eds.) *Skilled Immigration Today. Prospects, Problems, and Policies*, Oxford University Press, Oxford, New York.
110. Massey, D.S., F.G. Espana (1987) "The Social Process of International Migration", *Science*, 237.
111. Massey, D.S. et al. (1998) *Worlds in motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford: Clarendon Press.
112. Massey, D.S. (1988) "Economic Development and International Migration in Comparative Perspective", *Population and Development Review*, 14.
113. Massey, D.S. (1990) "Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration", *Population Index*, 56, 3-26.
114. Massey, D.S. et al. (1993) "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, 19(3).
115. Massey, D.S., Parrado, E.A. (1994) "Migradollars: The Remittances and Savings of Mexican Migrants to the US", *Population Research and Policy Review*, 13 (3-30).
116. Massey, D.S. (2005) "Social Capital, Networks and Emigration from Latin America: A Comparative Analysis", paper presented at XXV International Population Conference, Tours, France.
117. Mecanović, I. (1992). „Stvaranje realnih šansi za talentirane kadrove u nas“, u *Problemi migracije naučnih i tehničkih kadrova*, *Ekonomski zbornik IX* (Beograd: SANU).
118. Mesić, M. (2002) *Medjunarodne migracije: tokovi i teorije*, Zagreb: Societas-Zavod za sociologiju.
119. Meyer, J. (2001) "Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora", *International Migration*, 39(5), 91-110.
120. Meyer, J. (2007) "Building Sustainability: The New Frontier of Diaspora Knowledge Networks", paper presented at the Conference *Transnationalisation and Development(s): Towards a North-South Perspective*, Center for Interdisciplinary Research, Bielefeld, Germany, June, 2007.
121. Meyer, J.B., Brown, M. (2001) "The Rise of the Intellectual Diaspora Networks: Social Identification and Cognitive Associations". *Colombia Ciencia y Tecnologia*.
122. Milosavljević, M., G. Penev (2008) *Social Integration of Immigrants: Analysis of the Migration Phenomenon in Serbia*, Faculty of Political Science, University of Belgrade, Belgrade.
123. Miloski-Trpinac, O. (2002) „Prvi rezultati kontrole obuhvata Popisa 2002. u Srbiji“, *Statistička revija*, LI (1-4), 71-81.
124. Minister of Industry (2013) *Immigration and Ethnocultural Diversity in Canada. National Household Survey, 2011. Canada*. Catalogue no. 99-010-X2011001, dostupno na www.statcan.gc.ca/reference/licence-eng.html.
125. Mitchell, J.C. (1969) "The Concept and Use of Social Networks", in Michell, C. (ed.) *Social Networks in Urban Situations: Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*, Manchester: Manchester University Press.

126. Mooney, S., I. Angell (1993) "Information Technology and the Brain Drain: a Different Perspective", in *Proceedings of the International Seminar on "Brain Drain Issues in Europe"*, Technical Report No. 15, Venice: UNESCO-ROSTE.
127. Morokvašić, M. (1984) "Birds of Passage are Also Women...", *International Migration Review*, 18(4).
128. Morokvašić, M. (1991) "Od gastarbajtera do iseljenika. Strategija integracije ili kako se 'gubimo' u svetu", *Sociologija*, Beograd, br. 1-2.
129. Morokvašić, M. (2003) "Migracije u Evropi: Zabrinutost povodom proširenja Evropske unije na Istok", *Stanovništvo*, god. XLI, br. 1-4.
130. Mundende, D.C. (1989) "The Brain Drain and Developing Countries", in *The Impact of International Migration on Developing Countries*, Paris: OECD.
131. Myrdal, G. (1957) *Rich Lands and Poor*, New York: Harper and Row.
132. OECD (2008) *The Global Competition for Talent: Mobility of the Highly Skilled*. Paris.
133. OECD (2012) *Settling In: OECD Indicators of Immigrant Integration 2012*, OECD Publishing, Paris. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264171534-en>
134. Oteiza, E. (1968) "A differential pull-push approach", in W. Adams (ed.) *The Brain Drain*, New York, London: Macmillan.
135. Özden, Ç. et al. (2011) "Where on earth is everybody? The evolution of global bilateral migration 1960-2000?" *World Bank Economic Review*, Vol. 25(1), pp. 12-56.
136. Papademetriou, D. (1988) "International Migration in a Changing World", in Stahl, C.W. (ed.) *International Migration Today*, Vol. 2: Emerging Issues. Paris: UNESCO.
137. Papademetriou, D. (1993) "Critical Issues in the U.S. Legal Immigration Reform Debate", in Light, I., Bachu, P., Karageorgis, S. (eds.) *Immigration and Entrepreneurship*. New Brunswick: Transaction Publications.
138. Papastergiadis, N. (2000) *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Cambridge: Polity Press.
139. Pavlov, T. i saradnici (2013) *Preporuke za javne politike: Transnacionalno preduzetništvo i uloga države*, Grupa 484 i Institut društvenih nauka, Beograd.
140. Pedreza-Bailey, S. (1985) "Cuba Exiles: Portrait of a Refugee Migration", *International Migration Review*, 19(1).
141. Penev, G. (1984) „Ekonomске структуре stanovništva“, *Stanovništvo SR Srbije prema popisu od 31. marta 1981*, Beograd: Republički zavod za statistiku SR Srbije - Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
142. Penev, G. (2008) „Образовни ниво грађана Србије у иностранству“, Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope, 13. Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš 237-244.
143. Penev, G., Predojević-Despić, J. (2012) „Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri 'vruće' emigracione zone“, *Stanovništvo*, 50 (2).
144. Penninx R. et al. (eds.) (2006) *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe*, Amsterdam University Press.
145. Pessar, P.A. (1982) "The Role of Households in International Migration and the Case of the US Bound Migration from the Dominican Republic", *International Migration Review*, 16(2).
146. Petrović, S. (1998) *Inovaciona politika*, Beograd: Znamen.
147. Piore, M. (1979) *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

148. Pison, G. (2010) "The number and proportion of immigrants in the population: international comparisons", *Population and Societes*, No. 472, November. INED.
149. Porter, J. (1965) *The vertical mosaic*, Toronto: University of Toronto Press.
150. Portes, A. (1995) "Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", in A. Portes (ed.) *The Economic sociology of immigration: essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*, New York: Russel Sage Foundation, pp. 1-41.
151. Portes, A. et al. (1996) "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities", in Smith W.P., Korczenwicz, R.P. *Latin America in the World Economy*, Westport, CN: Greenwood Press.
152. Portes, A. (1997) "Immigration Theory For a New Century: Some Problems and Opportunities", *International Migration Review*, 31(4), 799-825.
153. Portes, A. (2001) "Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism", *Global Networks*, 1(3).
154. Predojević, J. (1999) „Migracija visokoobrazovanih kadrova i naučnika”, *Razvitak stanovništva Srbije 1991-1997*, CDI IDN, Beograd.
155. Predojević-Despić, J. (2008) „Migracije stanovništva iz Jugoistočne Evrope u Sjedinjene Američke Države na razmeđu dva veka i mesto Srbije u njima”, *Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope*, Niš: Ekonomski fakultet.
156. Predojević-Despić, J. (2009) „Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija”, *Sociološki pregled*, 43 (2).
157. Predojević-Despić, J. (2010a) „Mogućnosti za povezivanje i saradnju – stavovi novije srpske dijasporu u Kanadi i SAD-u”, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 131, 443-454.
158. Predojević-Despić, J. (2010b) „Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva”, *Stanovništvo*, XLVIII, 1.
159. Predojević-Despić, J. (2010c) „Imigracioni zakoni i razvitak useljeničkih strategija – primer Sjedinjenih Američkih Država”, *Strani pravni život*, 1, 217-232.
160. Predojević-Despić, J. (2011). „Naši stručnjaci u inostranstvu i veze sa Srbijom: između povratka i saradnje na daljinu”, *Socijalna misao*, Vol. 10, br. 4.
161. Predojević-Despić, J., Penev, G. (2012) „Ko su i gde idu: Karakteristike i razmeštaj građana Srbije u inostranstvu po zemljama prijema i značaj migrantskih mreža”, *Nacionalni interes*, 8 (3), 355-388.
162. Predojević-Despić, J., G. Penev (2014) "Emigration zones in Serbia: 2011 census results", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, Novi Sad, br. 148 (3)..
163. Pries, L. (2001) "The Disruption of Social and Geographic Space: Mexican-US Migration and the Emergence of Transnational Social Spaces", *International Sociology*, 16(1).
164. Prpić, K. (1989) „Odliv mozgova: Motivi vanjskih migracija znanstvenika", *Revija za sociologiju*, Beograd, br. 1-2.
165. Reimers, D. (1983) "An Unintended Reform: The 1965. Immigration Act and Their World Immigration to the United States", *Journal of American Ethnic History*, Fall.
166. Reitz, G. (2013) "Closing the Gaps Between Skilled Immigration and Canadian Labor markets. Emerging Policy Issues and Priorities", in Triadafilopoulos, T. (ed.) *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*, Springer, New York, p. 309.

167. Reitz, J.G. (2007) "Immigrant Employment Success in Canada, Part II: Understanding the Decline", *Journal of International Migration and Integration*, 8 (1).
168. Rouse, R. (1995) "Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States", *Critique of Anthropology*, 15(4).
169. Rytina, N., (2005) "US Legal Permanent Residents: 2004", *Annual Flow Report*, OIMS, Washington.
170. RZS (2011) „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. Prvi rezultati”, *Bilten*, 540, Beograd: Republički zavod za statistiku.
171. Salt, J. (2005) "Current Trends in International Migration in Europe", Strasbourg: Council of Europe).
172. Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.
173. Sassen, S. (1996) "Immigration in Global Cities" *Proceedings of the International Symposium on Immigration and World Cities*, New York: American Planning Association), p. 3-9.
174. Saxenian, A. (2006) *The New Argonauts: Regional Advantage in a Global Economy*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
175. Schmink, M. (1984) "Household Economic Strategies: A Review and Research Agenda", *Latin American Research Review*, 19(3).
176. Schuck, P. (1994) "Rethinking Informed Consent", *Yale Law Journal*, 103: 899-959.
177. Schuck, P. (1998) *Citizens, Strangers and In-Betweenes: Essays on Immigration and Citizenship*. Boulder, CO: Westview Press.
178. Schuck, P. (2000) *The Limits of Law: Essays on Democratic Governance*, Boulder, CO: Westview Press.
179. Schuck, P. (2008) "Law and the Study of Migration", u Brettell, C., J. Hollifield (eds.) *Migration theory – Talking across Disciplines*, Routledge: New York, p. 239-258.
180. Sen, A. (1999) *Development as freedom*, New York: Anchor Books.
181. Shachar, A. (2007) Against birthright privilege: redefining citizenship as property, in S. Benhabib, I. Shapiro, D. Petranovic (eds.) *Identities, Affiliations, and Allegiances*, Cambridge: Cambridge University Press.
182. Sigurdson, J. (1992) "End of Seminar. Statement and Short Summary of Final Session", in *Report of the International Seminar "Transformation of Science in Poland: Brain Drain Issues"*, Technical Report No. 14, Venice: UNESCO-ROSTE.
183. Skeldon, R. (1997) *Migration and development: A Global Perspective*, Essex: Longman.
184. Skeldon, R. (2009) Of Skilled Migration, Brain Drains and Policy Responses. *International Migration* Vol. 47(4).
185. Smart, N. (1987) "The Importance of diasporas", in S. Shaked, D. Shyulman, C.G. Stroumsa (eds.) *Gilgut: Essays on Transformation, Revolution and Permanence in the History of Religions*, Lieden: Brill.
186. Stanković, V. (2006) „Opšte i metodološke napomene o popisu”, u G. Penev (ur.) *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema Popisu 2002. godine*, Beograd: Republički zavod za statsitiku Srbije – Institut društvenih nauka Centar za demografska istraživanja – Društvo demografa Srbije), 7-29.

187. Stanković, V. (2014) *Srbija u procesu spoljnih migracija. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, Srbija.
188. Stark, O. (1991) *The Migration of Labor*, Cambridge and Oxford: Blackwell.
189. Taylor, J.E. (1987) "Undocumented Mexico-US Migration and the Returns to Households in Rural Mexico", *American Journal of Agricultural Economics*, 69.
190. Tilly, C. (1990) "Transplanted Networks", in Yans-MacLoughlin, V. (ed.) *Immigration Reconsidered*, New York: Oxford University Press.
191. Todaro, M.P. (1969) "A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less-developed Countries", *American Economic Review*, 59(138-148).
192. Todaro, M.P., Maruszko, L. (1987) "Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework", *Population and Development Review*, 13 (101-114).
193. Trgovčević, Lj. (2003) *Planirana elita. O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd: Istorijski institut.
194. Triadafilopoulos, T. (2013) Dismantling White Canada: Race, Rights, and the Origins of the Points System, in Triadafilopoulos, T. (ed.) *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*. Springer. New York.
195. Triadafilopoulos, T., Smith, C.D. (2013) Introduction, in Triadafilopoulos, T. (ed.) *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*, Springer, New York.
196. Triandafyllidou, A., Gropas, R. (2014) "Voting with their Feet": Highly Skilled Emigrants from Southern Europe, *American Behavioral Scientist*, November 2014, 58: 1614-1633, doi:10.1177/0002764214534665.
197. U.S. Commission on Immigration Reform (1997) *Becoming an American: Immigration and Immigrant Policy 24*.
198. United Nations (2009) Trends in international migrant stock: the 2008 Revision. Dostupno na www.un.org/esa/population/
199. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013) *International migration report*. Dostupno na <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/migration/migrationreport2013>.
200. UN Department of Economic and Social Affairs (2013) *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin*. Dostupno na United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013.
201. US Department of Homeland Security (2013) *2012 Yearbook of Immigration Statistics*.
202. US Department of Homeland Security (2007) *2006 Yearbook of Immigration Statistics*.
203. US Department of Justice. Immigration and Naturalization Service (1953-1977) *Annual Report of the Immigration and Naturalization Service*. Washington, DC.
204. US Department of Justice. Immigration and Naturalization Service (1972-1992) *Immigrants Admitted to the United States*. Washington, DC.
205. US Census Bureau (2012) *Statistical Abstract of the United States*.
206. US Census Bureau (2005) *American Community Survey, 2003*. Immigration Statistics Staff, Population Division.

207. Vertovec, S. (2001) "Transnationalism and Identity". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573-582.
208. Vertovec, S., Cohen, R. (2001) *Religion and Diaspora*, Working Paper, Transnational Communities Programme. University of Oxford, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Vertovec01.pdf>.
209. Vertovec, S. (2002) "Transnational Networks and Skilled Labour Migration", the paper presented at the conference *Ladenburger Diskurs "Migration"*, G. Daimler und K. Beny Stiftung, Ladenburg.
210. Vizi, E.S. (1992) "Brain Drain in Flood from Hungary", in Report of the International Seminar *Transformation of Science in Poland: Brain Drain Issues*, Technical Report No. 14 (Venice: UNESCO-ROSTE).
211. Wadhwa, V. (2009) "A reverse Brain Drain", *Issues in Science and Technology*. Spring, 1.
212. Waldorf, B. (1996) "The Internal Dynamic of International Migration Systems", *Environment and Planning A*, 28.
213. Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System*, New York: Academic Press.
214. Wertheimer-Baletić, A. (1999) *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate.
215. Wilson, J. D. (1982) "Optimal Linear Income Taxation in the Presence of Emigration", *Journal of Public Economics*, 18, 363-379.
216. Yochum, G., V. Agarwal (1988) "Permanent Labor Certifications for Aliens Professionals, 1975-1982", *International Migration Review*, 22(2) .
217. Zorlu, A. (2009) "Ethnic differences in spatial mobility: the impact of family ties", *Population, Space and Place*, 15, 323-342.
218. Zweig, D. (2004) "Globalization and transnational human capital: overseas and returnee scholars to China", *The China Quarterly*, September Issue 179.

Dokumenta:

1. Nacionalna strategija održivog razvoja 2007-2017, *Službeni glasnik RS*, broj 57/08.
2. Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2010-2015, *Službeni glasnik RS*, broj 13/10.
3. Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu, *Službeni glasnik RS*, br. 4/11 i 14/11.
4. Strategija za upravljanje migracijama, *Službeni glasnik RS*, br. 59/09.
5. Ustav Republike Srbije, 2006, Vlada Republike Srbije, dostupno na adresi http://www.parlament.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf.
6. Zakon o dijaspori i Srbima u regionu, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09.
7. Zakon o izbeglicama, *Službeni list SRJ*, br. 42/2002, *Službeni glasnik RS*, br. 45/2002 i br. 18/92.
8. Zakon o upravljanju migracijama, *Službeni glasnik RS*, br. 107/ 2012.

UPITNIK

(CILJNA GRUPA – stanovništvo koje je završilo višu školu ili fakultet u Srbiji, emigriralo 1991. ili kasnije, i u momentu istraživanja boravi/živi u Kanadi i SAD-u)

1. Godina i mesto rođenja: _____

2. Pol:

- 1) Muški;
- 2) Ženski;

3. Država i mesto u kojem živite: _____

4. Narodnost: _____

5. Da li posedujete kanadsko (američko) državljanstvo?

- 1) Da
- 2) Ne

6. Da li ste zaposleni?

- 1) Da
- 2) Ne

Ako je odgovor DA,

7. Koju vrstu posla obavljate?

8. Da li je posao koji obavljate u vašoj struci?

- 1) Da
- 2) Ne

9. Da li posao koji obavljate zahteva fakultetsko obrazovanje?

- 1) Da
- 2) Ne

10. Kojoj delatnosti pripada Vaš posao?

- 1) Administracija
- 2) Univerzitet – nastava
- 3) Proizvodnja
- 4) Biznis ili trgovina
- 5) Uslužne delatnosti
- 6) Istraživačka jedinica (laboratorija) u okviru kompanije, instituta ili univerziteta
- 7) Drugo (molim Vas navedite delatnost) _____

11. Koliko ste zadovoljni uslovima za rad?

- 1) Veoma zadovoljan(na)
- 2) Zadovoljan(na)
- 3) Delimično zadovoljan(na)
- 4) Nezadovoljan(na)

12. Koliko ste zadovoljni mogućnostima za napredovanjem u firmi?

- 1) Veoma zadovoljan(na)
- 2) Zadovoljan(na)
- 3) Delimično zadovoljan(na)
- 4) Nezadovoljan(na)

13. Kako biste procenili mogućnosti u okviru Vaše firme da razvijate svoje kreativne sposobnosti?

- 1) Veoma dobre
- 2) Relativno dobre

- 3) Prosečne
- 4) Veoma male
- 5) Ne postoje

14. Koliko ste zadovoljni platom?

- 1) Veoma zadovoljan(na)
- 2) Zadovoljan(na)
- 3) Delimično zadovoljan(na)
- 4) Nezadovoljan(na)

15. **Ako trenutno NISTE zaposleni**, molim Vas navedite zašto?

- 1) Ne mogu da nadjem bilo kakav posao
- 2) Ne mogu da nadjem prihvatljiv posao
- 3) Ne radim iz porodičnih razloga, _____ (Molim Vas navedite koji su to razlozi)
- 4) Supružnik dovoljno zaradjuje
- 5) Drugo (navedite šta), _____

16. Od momenta doseljavanja u Kanadu (SAD), koje ste sve vrste posla obavljali i koliko dugo? (Molim Vas, navedite za svaki posao posebno)

- a) Do sada nisam nigde radio(la)
- b) vrsta posla _____, vremenski period obavljanja ___ (u mesecima ili godinama)
- vrsta posla _____, vremenski period obavljanja ___ (u mesecima ili godinama)
- vrsta posla _____, vremenski period obavljanja ___ (u mesecima ili godinama)
- vrsta posla _____, vremenski period obavljanja ___ (u mesecima ili godinama)

...

17. Stambeni uslovi u kojima živite:

- 1) Iznajmljeni stan
- 2) Sopstveni stan
- 3) Iznajmljena kuća
- 4) Sopstvena kuća
- 5) Drugo (navedite šta), _____

18. Kako biste procenili Vaš postignuti životni standard?

- 1) Odličan
- 2) Zadovoljavajući
- 3) Delimično zadovoljavajući
- 4) Nezadovoljavajući

(Ukoliko je odgovor pod 3 ili 4, molim Vas da navedete glavne razloge nezadovoljstva)

19. Koji fakultet ste završili i gde?

20. Kada ste diplomirali?

21. Da li ste završili poslediplomske ili specijalističke studije u Srbiji, i koje?

- 1) Ne
- 2) Da, (navedite vrstu dodatnih studija) _____

22. Da li ste imali radnog iskustva pre odlaska iz Srbije?

- 1) Da
- 2) Ne

Ako je odgovor DA,

23. Da li je posao bio u struci?

- 1) Da
- 2) Ne

24. Koliko dugo ste bili zaposleni?

25. Koliko ste bili zadovoljni poslom koji ste obavljali u Srbiji?
1) Veoma zadovoljan(na)
2) Zadovoljan(na)
3) Delimično zadovoljan(na)
4) Nezadovoljan(na)
26. Da li ste objavljivali naučne radove ili knjige pre odlaska iz Srbije?
1) Ne
2) Da, ___ (navedite koliko radova), ___ (navedite koliko knjiga)
27. Pre odlaska iz Srbije, kakvim ste smatrali svoj ukupni životni standard?
1) Odličan
2) Zadovoljavajući
3) Delimično zadovoljavajući
4) Nezadovoljavajući
(Ukoliko je odgovor pod 3 ili 4, molim Vas da navedete glavne razloge nezadovoljstva)
- _____
28. Godina kada ste otišli da živite van Srbije: _____
29. Od navedenih razloga, **izaberite tri** koja su u najvećoj meri uticala na Vašu odluku da odete iz Srbije?
a) Nizak životni standard
b) Neizvesnost sutrašnjice
c) Nemogućnost pronalaženja posla
d) Niska zarada
e) Loši uslovi za rad i napredovanje u poslu
f) Loša informisanost iz stručnih oblasti
g) Loša organizacija posla i efikasnost rada
h) Bliski kontakti sa rođacima i prijateljima van Srbije
i) Stambeni problemi
j) Rat
k) Loša perspektiva za budućnost dece
l) Drugo, (navedite šta) _____
30. Po Vašem mišljenju, koji su razlozi bili presudni za odlazak iz Srbije Vašim kolegama i prijateljima?

31. Pre nego što ste otišli iz Srbije, kakve su bile Vaše namere u vezi sa životom u inostranstvu?
1) Hteo(la) sam da radim određeno vreme ili završim studije (postdiplomske, specijalističke...), ali sa čvrstom odlukom da se vratim u Srbiju
2) Hteo(la) sam da radim određeno vreme ili završim studije (postdiplomske, specijalističke...), sa namerom da se jednog dana vratim u Srbiju
3) Nisam bio(la) siguran(na) u vezi sa vraćanjem; planirao(la) sam da ostanem neko vreme i odlučim kasnije
4) Nameravao(la) sam da se stalno nastanim u inostranstvu
32. Da li ste se dodatno školovali nakon odlaska iz Srbije? (postdiplomske, specijalističke studije i drugo)
1) Da, (navedite vrstu dodatnih studija) _____
2) Ne
33. Država u koju ste se prvo doselili posle odlaska iz Srbije:

(Ukoliko ste posle odlaska iz Srbije živeli u više zemalja, molim Vas navedite koje su to zemlje bile) _____

34. Od navedenih razloga, **izaberite tri** koja su u najvećoj meri uticala na Vašu odluku da se doselite u Kanadu/SAD?

- a) Mogućnost sticanja visoke zarade
- b) Povoljne mogućnosti za pronalaženje posla
- c) Dobri uslovi za rad i napredak u poslu
- d) Visok životni standard
- e) Bliski kontakti sa prijateljima i rođacima u Kanadi/SAD-u
- f) Povoljni uslovi za usavršavanje i naučno-istraživački rad
- g) Društveno-ekonomska stabilnost u zemlji
- h) Velike šanse za realizovanje svojih ideja
- i) Politička sloboda
- j) Dobra perspektiva za budućnost dece
- k) Drugo, (navesti šta) _____

35. Da li ste se iz Srbije iselili:

- 1) Sam(a)
- 2) Sa partnerom/partnerkom
- 3) Sa suprugom
- 4) Sa suprugom i detetom /decom (navedite broj i uzrast dece u momentu odlaska iz Srbije _____)
- 5) Sam, partner (suprug) se kasnije pridružio
- 6) Nešto drugo, (navedite šta) _____

36. Ukoliko ste se iselili sa partnerom (bračnim partnerom), da li je i on/ona imao/la fakultetsko obrazovanje ili završenu višu školu?

- 1) Da
- 2) Ne

37. Koji je Vaš bračni status?

- 1) Neoženjen/neudata
- 2) Oženjen/udata
- 3) Razveden/razvedena
- 4) Udovac/udovica

38. Ukoliko ste udati/oženjeni, da li je Vaš partner iste nacionalnosti kao Vi?

- 1) Da
- 2) Ne

39. Kako biste procenili zadovoljstvo Vašeg supružnika životom u Kanadi/SAD?

- 1) Veoma srećan(na) što živi ovde
- 2) Srećan(na) što živi ovde
- 3) Ni srećan(na) ni nesrećan(na)
- 4) Delimično nesrećan(na) što živi ovde
- 5) Veoma nesrećan(na) što živi ovde
- 6) Nije ovde dovoljno dugo da mogao(la) imati stav
- 7) Ne znam šta supružnik misli

40. Čime se bavi vaš supružnik u Kanadi/SAD?

- 1) Zaposlen(a) je s punim radnim vremenom
- 2) Zaposlen(a) je s nepotpunim radnim vremenom
- 3) Nezaposlen(a)
- 4) Studira
- 5) Drugo, (navedite šta) _____

41. Imate li dece?

- 1) Da
- 2) Ne

Ako je odgovor DA:

42. Koliko imaju godina?
- 1) Jedno dete (starosti ___)
 - 2) Dvoje dece (starosti ___ i ___)
 - 3) Troje i više dece (starosti __ , __ , __ , __)
43. U kojoj meri smatrate da ste Vi i Vaša porodica integrisani u kanadsko/američko društvo?
- 1) Potpuno integrisani u društvo
 - 2) Delimično integrisani u društvo
 - 3) Nismo integrisani u društvo
44. Da li država u kojoj sada živite po vašem mišljenju dovoljno čini da se imigranti uključe u društvo?
- 1) Dovoljno čini
 - 2) Čini, ali ne dovoljno
 - 3) Ne čini ništa
45. Koje mere države u kojoj sada živite biste izdvojili kao važne za Vaš osećaj integrisanosti u društvo?
Navedite koje mere _____
46. Uopšteno govoreći, život u svakom društvu ima svoje bolje i lošije strane. Na dole navedenoj listi pozitivnih faktora, molim Vas **izaberite tri** koja za Vas predstavljaju najvažnije dobre strane življenja u Kanadi/SAD:
- a) Velike mogućnosti dobijanja i izbora poslova
 - b) Dobri uslovi za rad i napredovanje
 - c) Visok životni standard
 - d) Dobri međuljudski odnosi
 - e) Dobra profesionalna saradnja među kolegama
 - f) Politička sloboda
 - g) Dobra socijalna politika države
 - h) Mogućnost vođenja zdravog načina života
 - i) Perspektivna budućnost za moju decu
 - j) Drugo (molim Vas navedite šta) _____
47. Na dole navedenoj listi negativnih faktora, molim Vas **izaberite tri** za Vas najbitnija koja predstavljaju najvažnije loše strane življenja u Kanadi/SAD:
- a) Presija i prevelika užurbanost življenja
 - b) Slabija mogućnost napredovanja u poslu za zaposlene stranog porekla
 - c) Nesigurnost posla
 - d) Loši međuljudski odnosi
 - e) Kriminal i lična nesigurnost
 - f) Teškoće u rešavanju stambenog pitanja
 - g) Usamljenost i nedostatak iskrenog prijateljstva
 - h) Nemogućnost vođenja bogatijeg kulturnog i društvenog života
 - i) Osećaj nedostatka porodice i prijatelja iz otadžbine
 - j) Drugo (molim Vas navedite šta) _____
48. Da li održavate kontakte sa licima poreklom iz Srbije koji žive u Kanadi/SAD-u, i na koji način?
- 1) Da, često (objasnite na koji način) _____
 - 2) Da, povremeno, (objasnite na koji način) _____
 - 3) Ne, (navedite ukratko razloge) _____
49. Da li održavate kontakte sa rođacima, prijateljima, kolegama iz Srbije i koliko često?
- 1) Ne (navedite ukratko razloge) _____
 - 2) Da
 - često (objasnite na koji način) _____
 - povremeno (objasnite na koji način) _____

50. Da li ste posle odlaska u Kanadu (SAD) dolazili u Srbiju?

- 1) Ne
- 2) Da (molim Vas navedite koliko često ste putovali u Srbiju) _____

Ako je odgovor DA,

51. Kojim povodom ste putovali?

- 1) Poseta rodbini i prijateljima
- 2) Poslovni razlozi
- 3) Drugo, šta _____

52. Da li učestvujete u nekim aktivnostima koje su u vezi sa Srbijom? (označite u kojim)

- a) Učešće u radu iseljeničkih organizacija
- b) Učešće u kulturnim manifestacijama, koje _____
- c) Odlazak na verska služenja, koliko često _____
- d) Učešće u političkim manifestacijama
- e) Humanitarni rad
- f) Učešće u sportskim manifestacijama
- g) Druženje u klubovima iseljenika _____
- h) Drugo, koje aktivnosti _____
- i) Ne učestvujem u sličnim aktivnostima

53. Da li ste informisani o situaciji u Srbiji (društvenoj, ekonomskoj, kulturnoj, političkoj...)?

- 1) Veoma dobro
- 2) Delimično
- 3) Nisam informisan(a)

54. Da li pratite medije iz Srbije i koje?

- 1) Ne
- 2) Da: (označite šta)
 - TV
 - Radio
 - Štampa
 - Internet

55. Da li smatrate da je važno da Vi sačuvate kulturni i etnički identitet naroda iz kog potičete?

- 1) Da
- 2) Delimično
- 3) Ne

56. Da li smatrate da je važno da Vaša deca sačuvaju kulturni i etnički identitet naroda iz kog potiču?

- 1) Da
- 2) Delimično
- 3) Ne
- 4) Nemam decu

57. Da li Vaša deca idu na dopunske aktivnosti ili nastavu vezanu za jezik i kulturu naroda iz kog potičete i koliko često?

- 1) Ne
- 2) Da, (navedite koliko često) _____
- 3) Nemam decu

58. Da li smatrate da je asimilacija neminovna za Vas?

- 1) Da, komentar (ako želite) _____
- 2) Ne, komentar (ako želite) _____

59. Da li smatrate da je asimilacija neminovna za Vašu decu?

- 1) Da, komentar (ako želite) _____

- 2) Ne, komentar (ako želite) _____
- 3) Nemam decu

60. Kako ocenjujete sadašnju političku i ekonomsku situaciju u Srbiji?

- 1) Umnogome je napredovala u odnosu na vreme mog odlaska iz Srbije
- 2) Došlo je do značajnih promena, ali to je još daleko od zadovoljavajućeg tempa razvitka
- 3) Promene su male i nezadovoljavajuće
- 4) Ne vidim nikakvu razliku u odnosu na vreme mog odlaska iz Srbije
- 5) Ne znam

61. Da li nameravate da se vratite da živite u Srbiji?

- 1) Sigurno ću se vratiti i već pravim planove da to učinim
- 2) Sigurno ću se vratiti, ali ne znam kada
- 3) Verovatno ću se vratiti, i održavam kontakte sa Srbijom
- 4) Verovatno ću se vratiti, ali ne održavam kontakte sa Srbijom
- 5) Nisam siguran(na) da ću se vratiti, ali možda bih se vratio(la) ako se situacija u Srbiji bitno poboljša
- 6) Sigurno se neću vratiti
- 7) Ne znam

62. Ukoliko ste izabrali odgovor pod 1), koje ste planove preduzeli?

63. Ukoliko ste izabrali odgovor pod 3), navedite kakvi su to kontakti?

64. Ukoliko ste izabrali odgovor pod 5), kakve promene bi trebalo da se dogode da bi se Vi odlučili da se vratite?

65. Ako ste definitivno odlučili da se ne vraćate u Srbiju, kada ste doneli tu odluku?

66. Odredjeni razlozi mogu motivisati pojedinca da se vrati da živi i radi u Srbiji. Dole je data lista mogućih razloga zbog kojih bi naši iseljenici mogli da se vrate. Da ste Vi u prilici da razmišljate o povratku, koja **tri faktora** iz navedene liste bi za Vas bila najvažnija za povratak?

- a) Patriotizam
- b) Porodične veze u Srbiji
- c) Viši socijalni status u Srbiji
- d) Želeo(la) bih da učestvujem u društvenom i ekonomskom napretku Srbije
- e) Bolje mogućnosti za gradjenje karijere u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u
- f) Bolja mogućnost življenja u skladu sa etničkom i kulturnom tradicijom i vrednostima naroda iz kog potičem
- g) Perspektivnija situacija u Srbiji nakon demokratskih promena i pada Miloševićevog režima
- h) Bolje mogućnosti za školovanje moje dece u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u
- i) Bogatiji društveni i kulturni život u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u
- j) Bolje mogućnosti za sticanje zarade za ljude mojih kvalifikacija su sada u Srbiji nego u Kanadi/SAD-u
- k) Drugo (molim Vas navedite šta) _____

67. Dole je navedena lista razloga zbog kojih iseljenici možda ne bi želeli da se vrate u Srbiju. Da ste Vi sada u situaciji da odlučujete da se ne vratite u Srbiju, koja **tri faktora** iz navedene liste bi bila najvažnija za odluku o nevraćanju?

- a) Nedovoljno stabilna socio-ekonomska situacija
- b) Male šanse za napredovanje u karijeri u Srbiji
- c) Nedostatak političke slobode
- d) Nedostatak opreme i uslova za istraživanje i rad
- e) Životni standard u Srbiji je nizak

- f) Moja porodica u Kanadi/SAD-u ne želi da se vrati u Srbiju
- g) Budućnost dece nije dovoljno perspektivna u Srbiji
- h) Nedostatak poslova u Srbiji koji bi zadovoljili moje kriterijume
- i) Prekinute veze i kontakti sa kolegama iz struke
- j) Drugo (molim Vas navedite šta) _____

68. Koji oblici saradnje sa institucijama u Srbiji bi za Vas bili zanimljivi:

- a) Učestvovanje u naučnim projektima i skupovima, univerzitetskoj nastavi i dr.
- b) Učestvovanje u zajedničkim privrednim projektima
- c) Saradnja iz oblasti kulture i umetnosti
- d) Poslovna i stručna saradnja sa preduzećima iz Srbije
- e) Osnivanje sopstvenog preduzeća (molim Vas navedite koja vrsta delatnosti) _____
- f) Humanitarni rad i saradnja
- g) Nešto drugo (molim Vas navedite šta) _____

69. Po Vašem mišljenju, koje bi bile najefikasnije mere za smanjivanje obima iseljavanja visokoobrazovanih kadrova i stručnjaka iz Srbije (**izaberite tri najvažnije mere**) ?

- a) Veća mogućnost zapošljavanja
- b) Poboljšavanje sistema obrazovanja i usavršavanja
- c) Unapređivanje organizovanosti privrednog sistema
- d) Stimulativne plate za visokoobrazovane i stručnjake
- e) Ulaganje u talenata i mlade kadrove kroz stipendiranje i druge vidove podsticanja
- f) Bolji uslovi socijalne zaštite, socijalna sigurnost
- g) Povezivanje naučnih i obrazovnih institucija sa privrednim organizacijama
- h) Dobri uslovi za rešavanje stambenog pitanja
- i) Bolji uslovi za naučno-istraživački rad
- j) Ekonomski napredak u zemlji
- k) Drugo (molim Vas navedite šta) _____

70. Da li ste informisani o nekoj meri Vlade Srbije koje se odnose na uspostavljanje kontakata, saradnje i vraćanja u zemlju obrazovanih kadrova i stručnjaka?

- 1) Da, (molim Vas navedite koje mere) _____
- 2) Ne

71. Gde biste želeli da živite i radite u budućnosti?

- 1) Da i dalje živim i radim u Kanadi/SAD-u
- 2) Da živim u Kanadi/SAD-u, i saradjujem sa Srbijom i njenim institucijama
- 3) Da živim i radim u nekoj razvijenoj zemlji Evrope
- 4) Da živim i radim u nekoj razvijenoj zemlji Evrope, i saradjujem sa Srbijom i njenim institucijama
- 5) Da živim i radim u Srbiji
- 6) Drugo, (molim Vas navedite šta) _____

72. Da li ima nešto što biste želeli da dodate, a nije navedeno u upitniku?

(Budite slobodni da date komentare ili napišete svoju životnu priču, ukoliko to želite)

Jelena Despić

Biografija

Rodjena je u Beogradu, 1970. godine. Diplomirala je 1994. godine, na Filološkom fakultetu u Beogradu - odsek Albanski jezik i književnost. Magistrirala je 2002. godine, na poslediplomskom kursu Ekonomskog fakulteta u Beogradu - odsek Demografija, sa temom "*Reprodukcija stanovništva u radovima autora sa Kosova i Metohije*". Od 1997. godine je zaposlena u Centru za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, kao istraživač. Bavi se proučavanjem međunarodnih migracija. Učestovala je na više domaćih i međunarodnih projekata, i objavila više od 40 naučnih radova i dve knjige. Udata je i ima dvoje dece.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Јелена Деспић

број индекса _____ 94/167

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„МИГРАЦИЈЕ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ ЛИЦА ИЗ СРБИЈЕ ОД 1991. ГОДИНЕ У
КАНАДУ И СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 29.06..2015.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Јелена Деспић

Број индекса _____ 94/167

Студијски програм _____ демографија

Наслов рада „МИГРАЦИЈЕ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ ЛИЦА ИЗ СРБИЈЕ ОД
1991. ГОДИНЕ У КАНАДУ И СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ“

Ментор _____ проф. др Биљана Радивојевић

Потписани/а _____ Јелена Деспић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 29.06.2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„МИГРАЦИЈЕ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ ЛИЦА ИЗ СРБИЈЕ ОД 1991. ГОДИНЕ У КАНАДУ И СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 29.06.2015.
